

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕМ'ЯНЕНКО АЛІНА АНАТОЛІЇВНА

УДК [330.59:303.442.3]:005.934-044.3(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОЦІНЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 051 «Економіка»

Галузь знань «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 А. А. Дем'яненко

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник

Назарова Галина Валентинівна

д. е. н., професор

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації*

*Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.055.002*

д. е. н., професор

Т. І. Лепейко

Харків – 2020

АНОТАЦІЯ

Дем'яненко А. А. Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (05 – Соціальні та поведінкові науки). – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, 2020.

Дисертацію присвячено узагальненню та розвитку теоретичних положень, розробленню методичних підходів, а також практичних рекомендацій щодо формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

У роботі досліджено концептуальні основи людського розвитку, визначено основні передумови формування й широкого розповсюдження концепції людського розвитку – історичні, економічні, соціальні та інституціональні; проведено морфологічний аналіз поняття «людський розвиток», який дав змогу систематизувати теоретико-методологічні ознаки сутності й змісту людського розвитку, зробити висновок щодо специфіки процесу розширення людських можливостей; здійснено аналіз існуючих трактувань сутності людського розвитку, який дозволив виділити такі підходи до визначення поняття «людський розвиток», як: процесно-цільовий, системний, концептуальний, ресурсний, гармонізаційний і структурний.

З метою уточнення визначення сутності поняття «безпека людського розвитку» проведено аналіз понятійного апарату, який дозволив надати узагальнююче трактування поняття «безпека людського розвитку», особливість якого полягає у застосуванні процесного підходу і розумінні як стану динамічної рівноваги процесу розширення можливостей й свобод людини з метою збереження існуючого рівня та забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно накопичується у процесі розвитку, для досягнення гідного рівня життя за умови мінімального впливу загроз. З метою чіткого розуміння сутності безпеки людського розвитку та унікальності цього

процесу проведено порівняльний аналіз близьких за сутністю, але різних за метою, завданнями та об'єктом дослідження понять «людський розвиток», «людська безпека», «соціальна безпека» та «безпека людського розвитку».

Аналіз підходів до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку дозволив сформулювати перелік проблем, що виникають у процесі оцінювання, а саме: ускладнення великою кількістю показників; неврахування дестабілізуючих чинників людського розвитку; «застарілість» деяких показників, що використовуються у методиках; неврахування показників якості за деякими складовими оцінювання; дублювання показників вимірювання людського розвитку; сумнівна значущість деяких показників щодо їх використання для вимірювання людського розвитку у вітчизняних умовах; однакові вагові коефіцієнти для субіндексів при розрахунку інтегрального показника; відсутність порівнянності отриманих даних; неврахування інноваційності людського розвитку як одного з головних його складових.

Перелік проблем сучасних методичних підходів до оцінювання людського розвитку враховано у процесі модифікації традиційного Індексу людського розвитку для оцінки його рівня в Україні у регіональному вимірі. Відмінність запропонованого Модифікованого Індексу людського розвитку від існуючих полягає у включенні додаткової складової «Інформаційно-комунікаційні технології», оновленні системи показників за складовими «Знання» та «Екологія» відповідно до вітчизняних умов розвитку суспільства та способу визначення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індексу.

Використання запропонованої моделі вимірювання дозволяє усунути низку ідентифікованих недоліків, що виникають при оцінюванні людського розвитку.

Розрахунок Модифікованого Індексу людського розвитку здійснювався на основі статистичних даних за регіонами України за період 2012–2018 рр. Результати вимірювання демонструють наявність нерівномірності людського розвитку регіонів України. Також слід відзначити диференціацію населення за рівнем доступності матеріальних благ і нематеріальних послуг та діаметрально протилежною екологічною ситуацією. До того ж несприятлива соціально-

економічна ситуація в регіонах України, породжує тенденції, які є потенційним джерелом економічної, соціальної та політичної нестабільності в країні, стимулює соціальне розшарування суспільства.

У роботі проведено комплексний аналіз стану людського розвитку на макро- та мезоекономічному рівнях. Проведений аналіз світових тенденцій змін Індексу людського розвитку, дозволив дійти висновку: незважаючи на те, що протягом досліджуваного періоду майже всі країни покращили свій рівень людського розвитку, все ж спостерігається світова тенденція до уповільнення темпів його зростання.

У результаті аналізу та оцінювання рівня людського розвитку в Україні на регіональному вимірі виявлено, що рівень людського розвитку більшою мірою зазнає впливу з боку несприятливих факторів. Так, хоча й спостерігається поліпшення певних якісних характеристик людського розвитку (збільшується частка населення з вищою освітою, зростає грамотність населення, формується уміння працювати в ринковому середовищі) в Україні відбуваються процеси, які призводять до прихованого зниження його значення внаслідок впливу дестабілізуючих чинників, не відображених у розрахованому індексі.

Всебічний аналіз дестабілізуючих чинників дав можливість класифікувати важливі для безпеки людського розвитку загрози: за джерелом виникнення, за часом дії, за територіальною ознакою. Пошук ефективних підходів до класифікації загроз безпеки людського розвитку, що дозволить у подальшому формалізувати їх та включити до інтегральної оцінки безпеки людського розвитку, визначив доцільність класифікації загроз за складовими людського розвитку. За цією ознакою запропоновано виділяти загрози довголіття; загрози що впливають на складову «Знання»; загрози добробуту, екології; загрози розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Запропоновано процедуру ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку по кожній складовій (довголіття, знання, добробут, екологія, інформаційно-комунікаційні технології) із визначенням складу показників-індикаторів домінантних загроз на основі експертного оцінювання та

кореляційного аналізу дестабілізуючих чинників, що дає змогу обґрунтувати пріоритетні напрями забезпечення безпеки людського розвитку, а також взаємоузгодити дії суб'єктів щодо їх запобігання.

За результатами ідентифікації визначено перелік домінантних загроз безпеки людського розвитку (загрози, що справляють переважний негативний та дестабілізуючий вплив за кожною складовою людського розвитку), якими є: дитяча смертність, скоєння самогубств, скоєння самогубств серед підлітків, захворюваність населення, епідемії соціально небезпечних хвороб, посилення криміногенної ситуації у суспільстві, випадки отримання тяжких травм і смертність внаслідок транспортних нещасних випадків, військові конфлікти та бойові дії, незаконний обіг зброї, боєприпасів, вибухових матеріалів (за складовою «Довголіття»); незворотна освітня міграція, відтік учених зі сфери науки, безробіття серед випускників закладів вищої освіти (за складовою «Знання»); безробіття, бідність, зовнішня міграція працездатного населення, інфляція, корупція (за складовою «Добробут»); забруднення повітря, забруднення водних ресурсів, знищення лісових ресурсів, розміщення відходів на стихійних звалищах (за складовою «Екологія»); злочини, пов'язані з купівлею та продажем через мережу Інтернет, телефонні та інші шахрайства (переказ коштів, махінації з платіжними картками тощо) – за складовою «Інформаційно-комунікаційні технології».

У процесі дослідження виявлено, що вплив загроз на регіони є нерівномірним, що зумовило необхідність виявлення регіональних груп, які є подібними за проявом домінантних загроз безпеки людського розвитку. Одержані результати стали підґрунтям для формування рекомендацій щодо підвищення безпеки людського розвитку, які враховують регіональні особливості прояву домінантних загроз.

Незважаючи на надзвичайну важливість безпеки у сучасному суспільстві, питання врахування домінантних загроз під час оцінювання людського розвитку у вітчизняній і зарубіжній літературі недостатньо розкрито. Тому у роботі удосконалено методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку на

основі побудови інтегрального показника. Оригінальність запропонованого методичного підходу до вимірювання безпеки людського розвитку полягає в поетапному трирівневому інтегральному оцінюванні безпеки людського розвитку за складовими «Довголіття», «Знання», «Добробут», «Екологія» та «Інформаційно-комунікаційні технології», скоригованих на коригуючі коефіцієнти за кожною складовою. Результатом застосування запропонованого підходу є встановлення об'єктивного рівня безпеки людського розвитку регіону, що створює інформаційне підґрунтя для своєчасного виявлення домінантних загроз та визначення коефіцієнта втрачених людських можливостей від їх впливу.

Результати аналізу сучасного механізму аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку демонструють відсутність цілісної системи формування аналітичного забезпечення. З огляду на вищезазначене удосконалено механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, що враховує взаємодію додатково визначених підтримуючих складових (організаційно-комунікаційної та методичної), окрім існуючих ресурсно-функціональних складових (інформаційної, кадрової, адміністративної та матеріально-технічної), функціонування якого спрямоване на підвищення якості проведення комплексного оцінювання безпеки людського розвитку, що у подальшому служитиме основою для прийняття рішень щодо мінімізації впливу домінантних загроз та досягнення високого рівня безпеки людського розвитку.

Дістала подальшого розвитку структурно-логічна модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, яка, на відміну від існуючих, передбачає взаємодію між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з метою вчасного виявлення впливу дестабілізуючих чинників безпеки людського розвитку, розроблення рекомендацій щодо усунення їх негативного впливу та розширення можливостей населення щодо покращення якості життя. Визначено, що сучасні вимоги до формування безпеки людського розвитку потребують організації комунікаційних процесів на якісно новому рівні, що сприятиме ефективній взаємодії між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого

самоврядування в системі організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні. У дослідженні обґрунтовано доцільність створення Відділу безпеки людського розвитку, який має бути самостійним структурним підрозділом Міністерства соціальної політики України і сприяти реалізації державної політики у сфері безпеки людського розвитку. Сформульовано основні завдання Відділу безпеки людського розвитку.

Практична цінність розробок підтверджується їхнім упровадженням у діяльність підприємств, установ та організацій, а саме: запропонований методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку використовується для аналізу безпеки людського розвитку у діяльності Державного підприємства «Завод імені В. О. Малишева» (довідка № 317/46 від 22.10.2019). Представлені в дисертації результати та пропозиції щодо аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку мають практичне значення і використовуються у діяльності Головного управління статистики у Харківській області (довідка № 01/03/63 від 28.10.2019). Розробки з питань ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку були реалізовані у діяльності Громадської організації «Чисте довкілля Слобожанщини» (довідка № 109 від 01.11.2019). Основні теоретичні і практичні положення дисертаційної роботи використані для поглиблення теоретичного забезпечення навчального процесу на кафедрі економіки та соціальних наук Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця при викладанні дисциплін «Розвиток персоналу» (підготовка магістрів за спеціальністю 051 «Економіка» освітньої програми «Управління персоналом та економіка праці») та «Людський розвиток» (підготовка бакалаврів за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» освітньої програми «Управління соціальною сферою») (довідка № 19/86-09-145/1 від 05.11.2019).

Ключові слова: людський розвиток, безпека, аналітичне забезпечення, оцінювання, складові людського розвитку, домінантні загрози, інтегральний індекс, індекс людського розвитку, індекс безпеки людського розвитку.

ABSTRACT

A. Demianenko. Analytical support of assessment of the security of human development. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in specialty 051 *Economics* (05 – Social and Behavioral Sciences). – Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2019.

The dissertation focuses on summarizing and developing theoretical propositions, developing methodological approaches as well as practical recommendations for the formation of analytical support for measuring human development security.

The paper studies the conceptual foundations of human development, identifies the basic preconditions for the formation and wide spread of the concept of human development – historical, economic, social and institutional ones; the morphological analysis of the concept of *human development* was carried out, which made it possible to systematize theoretical and methodological features of the concept of human development, to draw a conclusion concerning the specific features of the expansion of human capabilities. Also, analysis of the interpretations of the content of human development was made, which allowed identifying the following approaches to the definition of the concept of *human development*: process-targeted, systemic, conceptual, resource, harmonization and structural ones.

In order to clarify the concept of *human development security*, the analysis of the conceptual apparatus was carried out. It enabled providing a generalizing interpretation of the *human development* concept, the peculiarity of which is in applying a process approach and considering this concept as a state of dynamic balance of the process of expansion of human capabilities and freedom in order to preserve the current level and to meet the growing needs, and also, to realize the potential, which is constantly accumulating in the development process, with the aim of achieving a decent level of life on condition that threats are minimal. In order to have a clear interpretation of the concept of human development security and the specific features of this process, a comparative analysis of the concepts of *human development*, *human security*, *social*

security and *human development security* was carried out. These concepts are similar in meaning but different in regard to the aim, tasks and the objectives of the study.

The analysis of the approaches to the analytical support for measuring human development made it possible to compile a list of problems that arise in the process of measuring, namely: complications due to a large number of indicators; neglecting destabilizing factors of human development; *obsolescence* of some indicators used in the methodology; not considering quality indicators for some of the assessing dimensions; duplication of indicators for assessing human development; doubtful significance of some indicators used for assessing human development in Ukraine; the same weighting coefficients for the subindices when calculating the integral index; lack of comparability of the received data; omitting innovativeness of human development as one of its main components.

Problems in modern methodological approaches to assessing human development were taken into account while modifying the traditional Human Development Index to assess its level in regions of Ukraine. The difference between the proposed Modified Human Development Index and the existing ones is in adding a new dimension of *information and communication technology development*, updating the system of indicators for the dimensions *knowledge* and *ecological well-being* in accordance with Ukrainian conditions of society development and methods of determining the weighting coefficients for calculating the integral index.

Applying of the proposed model of assessing allows eliminating a number of identified shortcomings that arise in assessing human development.

The calculation of the Modified Human Development Index was carried out on the basis of statistics for the regions of Ukraine for the period 2012–2018. The results of the assessing show that there is uneven human development in the regions of Ukraine. It should also be noted that the population is differentiated by the level of access to material goods and non-material services, and the diametrically opposite environmental situation. In addition, the unfavorable socio-economic situation in the regions of Ukraine generates trends that are a potential source of economic, social and political instability in the country, and also, stimulates social stratification of society.

The state of human development was fully analyzed at macro- and meso-economic levels. Having analyzed the global trends in changes of the Human Development Index, the author came to the conclusion that in spite of the fact that almost all countries improved their level of human development during the study period, there is still a global tendency towards slowing its growth rate.

The study of the level of human development in Ukraine at the regional level found that the level of human development is mainly affected by adverse factors. Thus, although there is some improvement in certain qualitative characteristics of human development (the share of the population with higher education is increasing, literacy of the population is growing, the ability to work in the marketing environment is being formed), Ukraine is undergoing some processes that lead to a hidden decrease in its value due to destabilizing factors which are not accounted in the calculated index.

A full analysis of destabilizing factors made it possible to classify significant threats to human development security in terms of their source, time, and territorial character. The search for effective approaches to the classification of the threats to human development security, which will allow their further formalization and making them a component of integrated assessment of human development security, showed the expediency of classifying threats in accordance with the human development dimensions. On this basis, it is proposed to identify threats to *a long and healthy life*; threats affecting the *knowledge* dimension; threats to *economic well-being, environmental well-being*; threats to the *development of information and communication technologies*.

The procedure for identifying primary threats to human development security for each component was proposed. The uniqueness of the procedure is determining the indicators of primary threats by the results of expert estimation and correlation analysis of destabilizing factors, which makes it possible to substantiate priorities in ensuring human development security, as well as to interrelate the subjects' activities in preventing those factors.

According to the results of the study, primary threats to human development security were identified. The threats which make a negative and destabilizing effect on

each dimension of human development are: child mortality, suicide, adolescent suicide, population morbidity, epidemics of socially dangerous diseases, worsening of crime situation in society, serious injuries and deaths in road accidents, military conflicts and combat operations, illicit trafficking of arms, ammunition and explosive materials (dimension of *a long and healthy life*); irreversible educational migration, outflow of scientists abroad, unemployment among graduates of higher education institutions (dimension *knowledge*); unemployment, poverty, external migration of working-age population, inflation, corruption (dimension *economic well-being*); air pollution, pollution of water resources, deforestation, disposal of waste materials in spontaneous landfills (dimension *ecological well-being*); crimes related to buying and selling over the Internet, telephone and other frauds (money transfer, frauds with payment cards, etc.) – dimension *development of information and communication technologies*.

The study found that the impact of threats on the regions is uneven, which necessitated identification of regional groups that are similar in terms of experiencing the primary threats to human development security. The results obtained were the basis for recommendations for improving human development security, which take into account regional peculiarities of the manifestation of primary threats.

Despite the utmost importance of security in modern society, the issue of considering the primary threats while assessing human development is not sufficiently explained in Ukrainian and foreign literature. Therefore, the methodological approach to assessing human development security based on the construction of an integral indicator was improved.

The originality of the proposed methodological approach to assessing human development security lies in phased, three-tier integral assessment of human development security in terms of the following dimensions: *a long and healthy life, knowledge, a decent standard of living, environmental well-being* and *development of information and communication technologies*, which are adjusted to the coefficients for each of the dimensions. The result of the applying of the proposed approach is establishing an objective level of human development security of the region, which

creates an informational basis for timely identifying primary threats and calculating the percentage of lost opportunities caused by them.

The results of the analysis of the modern mechanism of analytical support for assessing human development show the lack of an integral system of formation of analytical support. Taking into consideration all mentioned above, the mechanism of formation of analytical support for assessing human development security was improved by identifying the interaction of additional defined supporting components (organizational-communication and methodical) in addition to the existing resource-functional components (informational, personnel, financial, administrative, material and technical). The operation the mechanism is aimed at improving the quality of comprehensive assessment of human development security, which in the future will serve as a basis for decision-making to minimize the impact of dominant threats and achieve a high level of human development security.

The structural-logical model of organizational-communication support for assessing human development security was further developed. This model, unlike the existing ones, involves interactions between the legislative and executive bodies and local authorities in order to timely identify the impact of destabilizing factors on human development security, to work out recommendations how to eliminate their negative impact and to give the population opportunities to improve their quality of life. It was determined that the modern requirements for the formation of human development security expect communication processes to be organized at a new level, which will facilitate effective interactions between the legislative, executive and local authorities in the system of organizational and communication support for assessing human development security in Ukraine. The study substantiates creating a Human Development Security Department which should be an independent structural unit at the Ministry of Social Policy of Ukraine and contribute to implementation of state policy concerning human development security. The main tasks of the Human Development Security Department were formulated.

The practical value of the prepared materials is corroborated by their implementation into the activities of enterprises, institutions and organizations, namely:

the proposed methodological approach to assessing human development security is used to analyze the security of human development at the State Enterprise *Malyshev Plant* (reference No. 317/46 of 10/22/2019). The results and proposals presented in the dissertation on analytical support for assessing human security are of practical importance and are used in the Main Department of Statistics in Kharkiv Oblast (reference No. 01/03/63 of 28/10/2019). The materials on the identification of primary threats to human development security were implemented in the activities of the Non-Governmental organization *Chyste Dovkillia Slobozhanshchyny* (reference No. 109 of 01.11.2019). The basic theoretical and practical materials of the dissertation are used to improve the theoretical framework of the educational process at the Department of Economics and Social Sciences of the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics in teaching the courses of *Personnel Development* (training of masters in specialty 051 *Economics* of educational program *Human Resource Management and Labor Economics*) and *Human Development* (training of bachelors in specialty 232 *Social Security* of educational program *Social Sphere Management*) (reference No. 19/86-09-145 /1 of 05.11.2019).

Keywords: human development, security, analytical support, assessment, human development dimensions, primary threats, integral index, human development index, human development security index.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

***Наукова стаття у виданні, віднесеному до третього квартилю (Q3)
відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank або Journal
Citation Reports (публікація, що реферується в Scopus):***

1. Nazarova G., Jaworska M., Nazarov N., Dybach I. & Demianenko A. Improvement of the method measuring the security of human development: case of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. 17(4). P. 226–238. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17\(4\).2019.19](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17(4).2019.19).

Особистий внесок здобувача: запропоновано метод вимірювання рівня

безпеки розвитку людини; запропоновано методичний підхід до ідентифікації домінуючих загроз безпеки людського розвитку.

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав,
які входять до ОЕСР та ЄС:**

2. Demianenko A. Improvement of organization and communication model of support of human development security in Ukraine. *Research and Practice: Collection of scientific articles*. Lardy Publishing House, Paris, France, 2019. No 1. P. 15–22.

3. Дем'яненко А. А. Механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2020. № 53 (1). P. 9–15.

**Публікація у періодичному науковому виданні інших держав,
які входять до ОЕСР та ЄС:**

4. Nazarova G., Volikov V., Demianenko A. Modification of the human development index in Ukraine in the regional aspect. *Web of Conferences*. 2019. 67. 06037. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196706037>.

Особистий внесок здобувача: обґрунтовано та запропоновано послідовність розрахунку модифікованого індексу людського розвитку для регіонів України.

**Статті у наукових виданнях,
включених до переліку наукових фахових видань України:**

5. Nazarova G. V., Nazarov N. K., Demianenko A. A. Approach to analytical support for assessing the security of human development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 2 (14). P. 210–215. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-2\(14\)-210-215](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-2(14)-210-215) (Index Copernicus).

Особистий внесок здобувача: систематизовано та проведено критичний аналіз існуючих методичних підходів до оцінювання людського розвитку; визначено недоліки в оцінюванні людського розвитку; удосконалено послідовність вимірювання рівня безпеки людського розвитку.

6. Nazarova G., Demianenko A. Analysis of the human security in Ukraine in a regional perspective. *Social and labour relations: theory and practice*. 2018. No. 8(2). P. 1–7. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/slrrp.8\(2\).2018.01](http://dx.doi.org/10.21511/slrrp.8(2).2018.01) (Index Copernicus).

Особистий внесок здобувача: удосконалено систему показників людської безпеки, яку покладено в основу класифікації регіонів України; проведено кластерний аналіз регіонів України за рівнем людської безпеки.

7. Воліков В. В., Дем'яненко А. А. Класифікація загроз у сфері житлово-комунального господарства у контексті безпеки людського розвитку. *Комунальне господарство міст. Серія: Економічні науки*. 2018. № 6(145). С. 19–23.

Особистий внесок здобувача: уточнено та доповнено класифікацію загроз у сфері ЖКГ з урахуванням нестабільності безпеки людського розвитку.

8. Дем'яненко А. А. Розробка системи показників оцінювання безпеки людського розвитку. *Збірник наукових праць «Управління розвитком»*. 2018. № 2 (192). С. 102–110.

9. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти безпеки людського розвитку. *Бізнес Інформ*. 2017. № 10. С. 8–13. (Index Copernicus).

Особистий внесок здобувача: проаналізовано основні підходи дослідження феномена «безпека»; розглянуто особливості формування людської безпеки як частини цілісної парадигми людського розвитку; проведено міжкатегоріальний аналіз понять «людський розвиток» і «людська безпека», запропоновано авторське визначення поняттю безпеки людського розвитку.

10. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Взаємозв'язок концепцій людського розвитку та економіки знань: аналітична оцінка. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 230–237.

Особистий внесок здобувача: досліджено теоретичні аспекти формування концепцій людського розвитку та економіки знань, виявлено їх взаємозв'язок та відмінності.

Публікації за матеріалами конференцій:

11. Дем'яненко А. А. Класифікація загроз безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 3–4 березня 2020 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. С. 162–163.

12. Дем'яненко А. А. Інституціональні аспекти формування безпеки людського розвитку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 31 травня – 1 червня 2019 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. С. 307–308.

13. Дем'яненко А. А. Організаційне забезпечення безпеки людського розвитку на міжнародному рівні. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку міжнародних економічних відносин і світового господарства*: матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 19–20 квітня 2019 р.). Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2019. С. 48–51.

14. Дем'яненко А. А. Особливості формування системи показників для оцінювання безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 18–19 березня 2019 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. С. 175–177.

15. Назарова Г. В., Воліков В. В., Дем'яненко А. А. Модифікація індексу людського розвитку в Україні у регіональному аспекті. *Міжнародна транспортна інфраструктура, індустріальні центри та корпоративна логістика*: матеріали п'ятнадцятої науково-практичної міжнародної конференції (Харків, 6–8 червня 2019 р.). Харків: Український державний університет залізничного транспорту, 2019. С. 147–149.

Особистий внесок здобувача: обґрунтовано доцільність включення до системи показників людського розвитку додаткової складової – «розвиток ІКТ», а також спосіб визначення вагових коефіцієнтів.

16. Nazarova G. V., Nazarov N. K. & Demianenko A. A. Human development in the context of the formation of social economy. *International Congress on Business and*

Marketing: Proceedings of the International Congress on Business and Marketing (Turkish, Istanbul, 29 November – 01 December, 2018). Istanbul: Maltepe University, 2018. P. 2–6.

Особистий внесок здобувача: надано аналітичну оцінку розвитку соціальної економіки для потреб людського розвитку; запропоновано рекомендації щодо подальшого розвитку соціальної економіки та формування людського розвитку в Україні.

17. Воліков В. В., Дем'яненко А. А. Аналіз динаміки зміни тарифів на житлово-комунальні послуги у контексті формування безпеки людського розвитку. *Інновації в обліково-аналітичному забезпеченні та управлінні фінансово-економічною безпекою держави, регіону, суб'єктів господарювання – міждисциплінарний підхід: матеріали VII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції для здобувачів вищої освіти і молодих науковців (Харків, 15 листопада 2018 р.). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 61–65.*

Особистий внесок здобувача: проведено аналіз статистичних даних щодо динаміки зміни тарифів на житлово-комунальні послуги у контексті формування безпеки людського розвитку; надано рекомендації щодо підвищення рівня безпеки людського розвитку.

18. Назарова Г. В., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «безпека». *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 109–110.*

Особистий внесок здобувача: узагальнено основні підходи до визначення сутності поняття «безпека»; запропоновано авторське визначення поняття безпеки.

19. Дем'яненко А. А. Передумови формування концепції людського розвитку. *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 11 квітня 2018 р.). Кропивницький: «Ексклюзив-Систем», 2018. С. 241–244.*

20. Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти аналітичного забезпечення при оцінюванні процесу безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 29–30 березня 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 145–147.

21. Дем'яненко А. А. Морфологічний аналіз сутності поняття «людський розвиток». *Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 30–31 березня 2017 р.). Запоріжжя: «Просвіта», 2017. Т. 2. С. 158–160.

22. Дем'яненко А. А. Підходи до визначення сутності поняття людського розвитку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 1–2 червня 2017 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 57–60.

23. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Роль освіти у формуванні сталого людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 30–31 березня 2017 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 242–245.

Особистий внесок здобувача: проаналізовано роль освіти при активізації формування сталого розвитку економіки, визначено тенденції його практичної реалізації у найближчі п'ять років; виявлено сильні та слабкі сторони імплементації пріоритетних зон глобальної програми «Освіта для сталого розвитку» в Україні.

24. Дем'яненко А. А. Аналітична оцінка методів формування прожиткового мінімуму: сучасний стан України та досвід провідних країн. *Публічне управління у реалізації стратегії сталого розвитку регіону*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 24 листопада 2016 р.). Харків: ХАРІ НАДУ при Президентові України, 2016. URL: <http://ifs.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/3/38.pdf>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	20
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	29
1.1. Концептуальні основи людського розвитку	29
1.2. Безпека людського розвитку як основа його стійкості	46
1.3. Підходи до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку: міжнародний і вітчизняний досвід	68
Висновки до розділу 1	85
РОЗДІЛ 2. ОЦІНЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	87
2.1. Оцінка рівня людського розвитку в Україні	87
2.2. Розробка системи показників Модифікованого Індексу людського розвитку в Україні	106
2.3. Аналітичне забезпечення ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку	143
Висновки до розділу 2	171
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	174
3.1. Механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку	174
3.2. Організаційно-комунікаційне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні	188
3.3. Методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку в Україні	206
Висновки до розділу 3	221
ВИСНОВКИ	224
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	230
ДОДАТКИ	265

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АІП	Аналітичний ієрархічний процес
БЛР	Безпека людського розвитку
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ДІЛР	Доступний Індекс людського розвитку
ІБЛР	Індекс безпеки людського розвитку
ІКТ	Інформаційно-комунікаційні технології
ІЛР	Індекс людського розвитку
ІЛРН	Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням нерівності
ІРЛР-2012	Індекс регіонального людського розвитку, розроблений та оновлений науковцями ІДСД імені М. В. Птухи НАН України у 2012 р., методика вимірювання затверджена Постановою спільного засідання Президії НАН України та Державного комітету статистики України від 13.06.2012 № 123-м
ІРЛР-2017	Індекс регіонального людського розвитку, розроблений у 2017 р., методика вимірювання затверджена постановою №1029
ЛІЛР	Локальний індекс людського розвитку
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МІЛР	Модифікований Індекс людського розвитку
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
Постанова №1029	Постанова Кабінету Міністрів України №1029 від 20.12.2017 р. «Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики»
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
ЮНЕСКО	Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
ЮНЭЙДС	Об'єднана програма Організації Об'єднаних Націй з ВІЛ/СНІД

ВСТУП

У сучасних умовах цивілізаційного прогресу спостерігається перехід до усвідомлення вирішальної ролі людини у суспільному виробництві. Основними факторами, що зумовлюють досягнення соціально-економічних цілей і завдань на сьогодні стають знання, освіта, інтелектуальні здібності, здоров'я, повнота людського життя і можливість вільної реалізації людського потенціалу. Ці процеси поклали початок теоретичному переосмисленню суспільних відносин і суспільного виробництва, зокрема виділення нового ресурсу та фактора виробництва – інтелектуально-творчих здібностей людини. Саме необхідність інституційних змін у процесі економічної модернізації висуває на перший план проблеми розвитку людських ресурсів та людського капіталу, що дозволяє ідентифікувати принципово важливе джерело економічного зростання, яким є людський розвиток.

В умовах посилення економічної нестабільності, зростання кількості та підвищення рівня складності сучасних викликів забезпечення безпеки людського розвитку набуває надзвичайної актуальності. Це підтверджується стратегічними напрямами, затвердженими Організацією Об'єднаних Націй, Цілями розвитку тисячоліття, Національною стратегією у сфері прав людини, Стратегією сталого розвитку «Україна–2020», Стратегією подолання бідності, Національним планом дій з виконання резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року та ін.

Теоретико-методичний фундамент концепції людського розвитку сформовано завдяки напрацюванням А. Аткинсона (A. Atkinson), С. Алкіре (S. Alkire), А. Іванова (A. Ivanov), К. Гриффіна, М. Ковачевича (M. Kovacevic), А. Льюїса, Махбуб уль-Хака (Mahbubul Haq), Г. Мюрдаля, Дж. Найта, Д. Х. Норда (J. H. Nord), М. Пеляха (M. Peleah), А. Сена (Amartya Sen), Е. Сейденстикера (E. Seidensticker), М. Терези Риджо (M. Teresa Riggio), Д. Фостера (J. Foster) та інших учених. Проблемами людського розвитку в Україні займалися такі учені:

С. Ю. Аксьонова, В. П. Антонюк, Л. І. Безтелесна, Н. С. Власенко, О. С. Власюк, Н. Л. Гавкалова, О. А. Грішнова, Ж. В. Дерій, В. П. Думанська, І. Ю. Кочума, Е. М. Лібанова, Т. І. Лепейко, О. В. Макарова, М. В. Макоцьоба, М. М. Мацола, С. В. Мішина, Г. В. Назарова, С. І. Пирожков, О. А. Сливка, Н. В. Стежко, О. В. Стефанишин, О. О. Стрижак, Н. В. Томчук-Пономаренко, О. М. Хмелевська, Л. С. Шевченко, І. Ф. Щербина, О. М. Ястремська та ін. Дослідження проблем безпеки людського розвитку в Україні знайшли відображення у працях таких учених, як: О. А. Гриценко, Н. В. Стежко, Н. В. Томчук-Пономаренко, Л. С. Шевченко.

Віддаючи належне вагомим напрацюванням учених з питань людського розвитку, необхідно підкреслити той факт, що теоретичні положення концепції безпеки людського розвитку як системи наукових знань у повній мірі не сформовані. Відсутність методичних підходів до оцінювання безпеки людського розвитку є безумовною підставою для проведення досліджень у цьому напрямі, а також впровадження і використання результатів таких досліджень у практиці.

Загальна ідея дисертації полягає у формуванні аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, яке передбачає врахування його проблемних аспектів, виявлення перспективних напрямів розвитку при побудові Індексу безпеки людського розвитку. Рівень інтегрального індексу та його складові індикатори є базою для порівняння в міжрегіональному аспекті, що забезпечує аналітичний базис для характеристики безпеки людського розвитку досліджуваної території.

Дисертаційну роботу виконано згідно з планами наукових досліджень Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. В основу роботи покладено науково-методичні й практичні розробки, що є частиною: госпдоговірної науково-дослідної роботи за темою «Вплив діяльності домогосподарств на формування безпеки людського розвитку» (номер державної реєстрації 0117U000986), за якою здобувачем розроблено підрозділ «Безпека людського розвитку як основа його стабільності», в межах якого проаналізовано основні підходи до визначення феномена «безпека», розглянуто особливості

формування людської безпеки як частини цілісної парадигми людського розвитку та її переосмислення як нової теорії глобальної безпеки; проведено аналіз понять «людський розвиток» і «людська безпека»; кафедральних науково-дослідних робіт за темами «Перспективи розвитку економіки праці та соціальної сфери в Україні» (номер державної реєстрації 0117U007538), за якою здобувачем розроблено розділ «Науково-теоретичні аспекти формування безпеки людського розвитку в умовах соціально-економічної нестабільності», в межах якого визначено й обґрунтовано основні передумови формування і широкого розповсюдження концепції людського розвитку, узагальнено й визначено основні підходи до дослідження поняття «людський розвиток»; «Новітні тренди соціальної політики у контексті людського розвитку» (номер державної реєстрації 0118U007181), за якою здобувачем розроблено розділ «Аналіз та оцінка стану людського розвитку в Україні», де здійснено аналіз статистичних даних щодо динаміки основних показників людського розвитку.

В основу роботи покладено науково-методичні й практичні розробки, що є частиною прикладної держбюджетної науково-дослідної роботи Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України за темою «Теоретичні основи системної модернізації та розвитку житлово-комунальної сфери» (номер державної реєстрації 0118U004751), за якою здобувачем виконано підрозділ «Галузевий монополізм та нові форми реорганізації сфери ЖКГ», де автором проведено аналіз статистичних даних щодо динаміки зміни тарифів на житлово-комунальні послуги у контексті формування безпеки людського розвитку та надано рекомендації щодо підвищення рівня безпеки людського розвитку.

Метою дисертації є узагальнення і розвиток теоретичних положень, розроблення методичних підходів та практичних рекомендацій щодо формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Досягнення поставленої мети зумовило визначення й вирішення таких завдань:

узагальнити теоретичні положення людського розвитку;

поглибити змістовне наповнення поняття «безпека людського розвитку»;

систематизувати підходи до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку та визначити їх недоліки;

запропонувати модифіковану модель вимірювання людського розвитку, яка б враховувала проблеми сучасних підходів до оцінювання людського розвитку;

розробити процедуру ідентифікації домінуючих загроз безпеки людського розвитку та складу їх показників;

удосконалити механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку;

обґрунтувати модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку;

розробити методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку.

Об'єктом дослідження є процес оцінювання безпеки людського розвитку.

Предмет дослідження – теоретичні, методичні та практичні рекомендації щодо формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Для досягнення поставленої мети у дисертації використано такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: метод структурно-логічного аналізу – для побудови логіки та структури дослідження; історичний метод – для виявлення передумов формування концепції людського розвитку; метод морфологічного аналізу – для виявлення найбільш повної дефініції поняття «людський розвиток»; метод аналізу та синтезу – для виявлення існуючих підходів до визначення поняття «людський розвиток», підходів до дослідження поняття «безпека»; абстрактно-логічний метод – для розробки механізму формування аналітичного забезпечення безпеки людського розвитку; методи економіко-статистичного аналізу і метод групувань – для дослідження сучасного стану і тенденцій людського розвитку на макро- та мезоекономічному рівнях; метод кластерного аналізу – для групування регіонів України за рівнем прояву домінуючих загроз безпеки людського розвитку; метод експертного оцінювання – для визначення вагових коефіцієнтів ключових складових безпеки людського розвитку та домінуючих загроз, що впливають на безпеку людського розвитку;

метод кореляційного аналізу – для виявлення істотної залежності між показниками домінантних загроз безпеки людського розвитку з метою уникнення дублювання деяких показників; метод таксономічного аналізу – для побудови інтегральної оцінки безпеки людського розвитку; графічний метод – для унаочнення основних теоретичних і практичних положень дисертації.

Поставлені завдання вирішено з використанням пакетів прикладних програм Microsoft Excel, Statistica 10.0.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативні акти у сфері соціальної безпеки, національної безпеки, соціальної політики та людського розвитку; офіційні матеріали та публікації міжнародних організацій, офіційні дані Міністерства соціальної політики України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерство внутрішніх справ України, Державної служби статистики України, довідково-інформаційні видання, статистичні бази міжнародних організацій, науково-дослідних установ й аналітичних центрів, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали наукових конференцій, періодичних видань, інформаційні ресурси мережі Інтернет, результати аналітичних розрахунків, здійснених безпосередньо автором.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні наукові положення дисертації полягають в узагальненні та розвитку теоретичних положень, розробленні методичних підходів, а також практичних рекомендацій щодо аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку. Основні результати, які містять елементи наукової новизни, полягають у такому:

вперше:

розроблено процедуру ідентифікації домінантних загроз по кожній складовій безпеки людського розвитку (довголіття, знання, добробут, екологія, інформаційно-комунікаційні технології) із визначенням складу показників-індикаторів домінантних загроз на основі експертного оцінювання та кореляційного аналізу дестабілізуючих чинників, що дає змогу обґрунтувати пріоритетні напрями забезпечення безпеки людського розвитку, а також взаємоузгодити дії суб'єктів щодо їх запобігання;

удосконалено:

механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, що враховує взаємодію додатково визначених підтримуючих складових (організаційно-комунікаційної та методичної), окрім вже відомих ресурсно-функціональних складових (інформаційної, кадрової, адміністративної та матеріально-технічної), функціонування якого спрямоване на підвищення якості проведення комплексного оцінювання безпеки людського розвитку, що дає змогу у подальшому створити основу для прийняття рішень з мінімізації впливу домінантних загроз та досягнення високого рівня безпеки людського розвитку;

методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку на основі побудови інтегрального показника, який включає три рівні розрахунку за складовими довголіття, знання, добробут, екологія та додатково запропоновану складову «інформаційно-комунікаційні технології», що дозволяє формувати інформаційне підґрунтя для своєчасного виявлення та мінімізації домінантних загроз безпеки людського розвитку;

дістало подальший розвиток:

визначення поняття «безпека людського розвитку», особливість якого полягає у застосуванні процесного підходу та трактуванні, як стану динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини, з метою збереження існуючого рівня та забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно накопичується у процесі розвитку, для досягнення гідного рівня життя за умов мінімального впливу загроз;

структурно-логічна модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, яка, на відміну від існуючих, передбачає взаємодію між органами законодавчої, виконавчої влади та місцевого самоврядування з метою вчасного виявлення впливу дестабілізуючих чинників безпеки людського розвитку, розроблення рекомендацій щодо усунення їх негативного впливу та розширення можливостей населення щодо покращення якості їх життя.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання результатів дослідження для розроблення стратегій і програм

соціально-економічного розвитку на державному й регіональному рівнях, з урахуванням безпечної реалізації та розвитку людського потенціалу. Рекомендації прикладного характеру можуть бути використані при формуванні соціальної політики та підтримки безпеки людського розвитку. Запропонований методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку використовується для аналізу безпеки людського розвитку у діяльності Державного підприємства «Завод імені В. О. Малишева» (довідка № 317/46 від 22.10.2019). Представлені в дисертації результати й пропозиції щодо аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку мають практичне значення і використовуються у діяльності Головного управління статистики у Харківській області (довідка № 01/03/63 від 28.10.2019). Розробки з питань ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку були реалізовані у діяльності Громадської організації «Чисте довкілля Слобожанщини» (довідка № 109 від 01.11.2019). Основні теоретичні і практичні положення дисертаційної роботи використані для поглиблення теоретичного забезпечення навчального процесу на кафедрі економіки та соціальних наук Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця при викладанні дисциплін «Розвиток персоналу» (підготовка магістрів за спеціальністю 051 «Економіка» освітньої програми «Управління персоналом та економіка праці») та «Людський розвиток» (підготовка бакалаврів за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» освітньої програми «Управління соціальною сферою») (довідка № 19/86-09-145/1 від 05.11.2019).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Висновки та рекомендації, які подані до захисту, розроблені автором особисто. З наукових праць, що опубліковані у співавторстві, у роботі використано лише ті ідеї та положення, які належать особисто автору.

Результати наукового пошуку обговорювались на 14 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Публічне управління у реалізації стратегії сталого розвитку регіону» (Харків, 24 листопада 2016 р.); «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 30–31 березня 2017 р.); «Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації» (Запоріжжя, 30–31 березня 2017 р.); «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 1–2 червня 2017 р.);

«Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 29–30 березня 2018 р.); «Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України» (Кропивницький, 11 квітня 2018 р.); «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.); Міжнародний конгрес з бізнесу і маркетингу (Стамбул, 29 листопада – 01 грудня 2018 р.); «Інновації в обліково-аналітичному забезпеченні та управлінні фінансово-економічною безпекою держави, регіону, суб'єктів господарювання – міждисциплінарний підхід» (Харків, 15 листопада 2018 р.); «Сучасні проблеми та перспективи розвитку міжнародних економічних відносин і світового господарства» (Хмельницький, 19–20 квітня 2019 р.); «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 18–19 березня 2019 р.); «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 31 травня – 1 червня 2019 р.); «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 3–4 березня 2020 р.).

Публікації. Основні результати і висновки дисертації знайшли відображення в 24 наукових працях загальним обсягом 6,46 ум.-друк. арк., з них особисто здобувачеві належить 4,1 ум.-друк. арк. Структура наукових праць за темою дисертації: 1 стаття у виданні, віднесеному до третього квартилю (Q 3) відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank або Journal Citation Reports (публікація, що реферується в Service Scopus); 2 статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до ОЕСР та ЄС; 1 публікація у періодичному науковому виданні інших держав, які входять до ОЕСР та ЄС; 6 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 14 публікацій за матеріалами конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 360 сторінок (15,00 авт. арк.). Дисертація містить 16 таблиць, з них 5 таблиць займають 7 повних сторінок; 42 рисунки, з них 7 рисунків займають 7 повних сторінок; список використаних джерел з 326 найменувань – на 35 сторінках; 14 додатків – на 95 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації становить 216 сторінки (9,00 авт. арк.).

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ОЦІНЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

1.1. Концептуальні основи людського розвитку

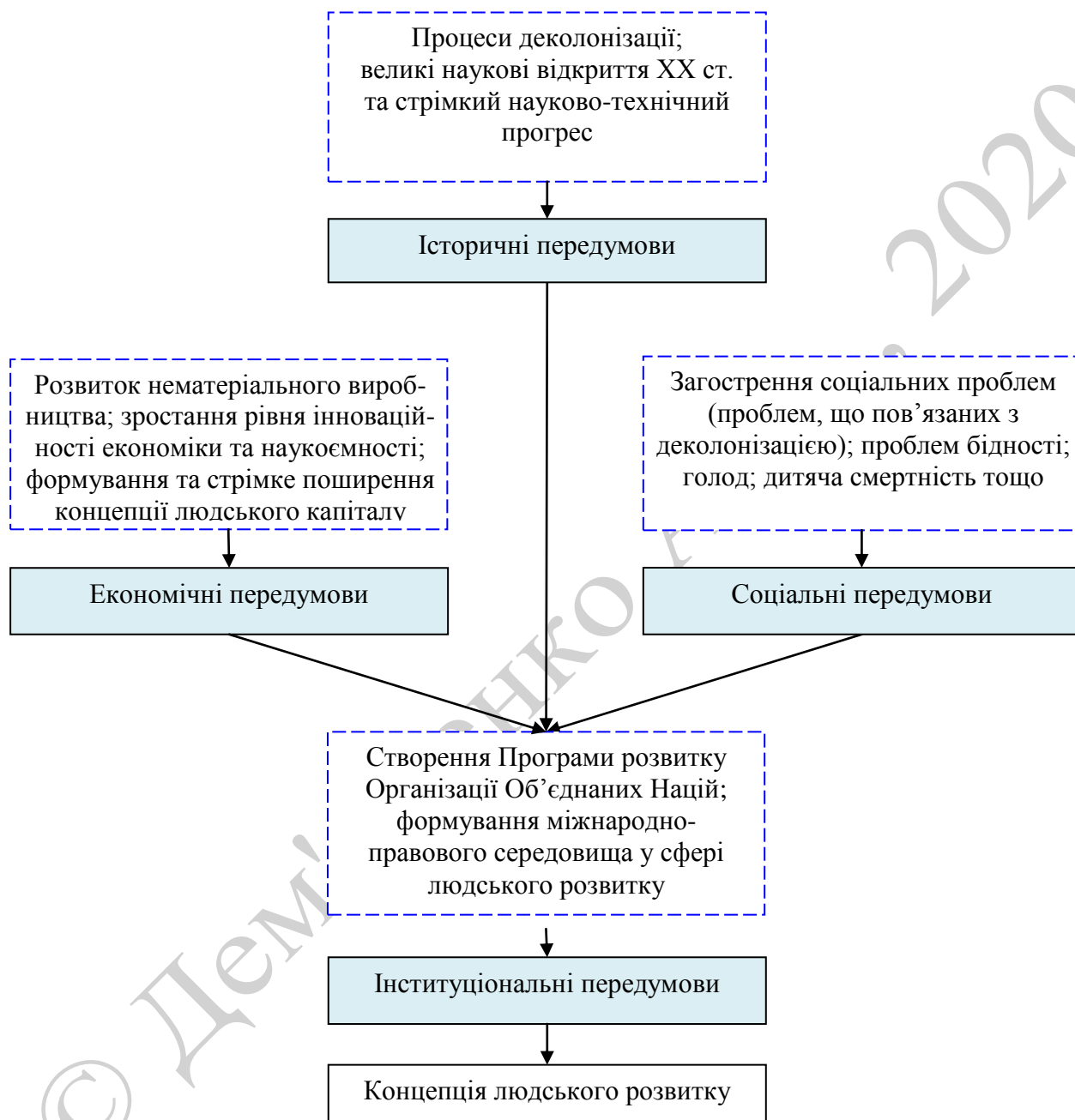
Концепція людського розвитку є новою соціально-економічною парадигмою, основою для формування якої став перехід від традиційної моделі економічного розвитку до інноваційної. В умовах прогресивного розвитку науки і техніки неминучою є їх інтеграція, коли наука забезпечує теоретичну і практичну виробничу діяльність. Ці процеси зумовили необхідність теоретичного переосмислення суспільних відносин і суспільного виробництва, зокрема виділення нового ресурсу й фактора виробництва – інтелектуально-творчих здібностей людини, що знайшло своє відображення у працях Д. Белла [14], Дж. К. Гелбрейта [31], Й. А. Шумпетера [237] та ін.

Так, у результаті усвідомлення важливості ролі людських ресурсів у соціально-економічній сфері виникає новий тип суспільних відносин, де людина стає центром та метою розвитку, що створює широкі можливості для забезпечення основних цінностей, прав і свобод, реалізації людського потенціалу.

Формування й широке розповсюдження концепції людського розвитку, обумовлені низкою взаємопов'язаних об'єктивних чинників. З використанням історичного методу й методу наукового спостереження автором зроблено спробу виділити основні передумови формування концепції людського розвитку: історичні, економічні, соціальні та інституціональні (рис. 1.1).

1. Історичні передумови. Положення концепції людського розвитку почали зароджуватись під час радикальних колоніальних перетворень і наукових відкриттів. З одного боку, процеси деколонізації, в результаті яких виникло близько сотні нових держав, мали велике історичне значення, але ще більшого

значення для розвитку людської цивілізації деколонізація набула у глобальному масштабі, змінивши вектор історичного розвитку багатьох країн, тобто у народів незалежних держав з'явилася можливість самостійного розвитку [3; 201].

Умовні позначення.

■ – Передумови формування концепції людського розвитку

□ – Зміст передумов формування концепції людського розвитку

Рис. 1.1. Передумови формування концепції людського розвитку

Розроблено автором на основі [3; 48; 90; 120; 201; 319]

Незважаючи на визнання права на самовизначення і суверенітет постколоніальних держав, існуючий міжнародний економічний порядок, фактична залежність цих держав від закономірностей розвитку економік потужних капіталістичних країн – все це створювало суттєві перешкоди для їх вільного розвитку. В умовах фактичної економічної залежності новостворених держав право на розвиток мало стати підставою отримання цими державами певних преференцій у міжнародному економічному конкурентному середовищі й ідеологічним засобом боротьби експлуатованих держав за новий міжнародний економічний порядок [132]. У результаті процесу деколонізації і появи незалежних держав Третього світу виникає гостра необхідність вирішення соціальних, економічних, політичних та інших проблем з метою підвищення рівня життя населення і його розвитку.

2. Економічні передумови. У контексті вищезазначених історичних змін науково-технічна революція висунула науку як провідний фактор економічного зростання, що, в свою чергу, вплинуло на посилення ролі людини у виробництві. Саме в умовах масштабного науково-технічного прогресу в економіці постійно зростає роль і значення людини, рівня її освіти, кваліфікації, наукових знань, умінь і досвіду. Ще у працях представників класичної політекономії – В. Петті, Дж. Мілля, А. Сміта, Д. Рікардо почали закладатися основи теорії людського капіталу. Зокрема, Дж. Мілля досліджував питання зв'язку знань і розумових здібностей людини та рівня продуктивності праці.

Загальновідомо, що формування концепції людського капіталу відбулось, головним чином внаслідок бурхливого розвитку науки і техніки [4]. Основоположниками сучасної теорії людського капіталу є відомі учені Г. Беккер та Т. Шульц. Як зазначає Н. В. Кирлик, «теорія людського капіталу дуже стрімко розвивалась, досить швидко знаходились відповіді на «складні» запитання про роль людини у виробництві» [90], але слід відзначити, що теорія людського капіталу не втрачає своєї актуальності й у наш час, а наукові дослідження в напрямку розвитку інтелектуального капіталу проводяться й досі [4; 5; 23; 90; 231; 241 та ін.]. Отже, об'єктивна реальність наголошує на важливості

формування й ефективного використання людського капіталу [231], а значний науковий доробок з даного питання підтверджує тривалий процес еволюційного розвитку й актуальність даного питання незалежно від різних часових проміжків.

3. Соціальні передумови. У зв'язку з переосмисленням ролі людини у сфері суспільного життя, кругообігу відтворювальних процесів збільшується і коло проблем, вирішення яких неможливе у рамках концепції людського капіталу. До ключових глобальних проблем людства, визнаних світовою спільнотою і представлених у Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, відносяться високий рівень бідності серед населення та голоду; проблема з доступом дітей до початкової освіти; нерівноправність за статевою ознакою; расова, етнічна, релігійна дискримінація; високий рівень дитячої та материнської смертності; високий рівень поширеності захворювань ВІЛ / СНІДом, малярією та іншими захворюваннями; проблеми з доступом до якісної питної води [48].

Але концепція людського капіталу у вирішенні глобальних проблем людства недостатньо ефективна, оскільки її положення не пропонують ні конкретних рішень зазначених проблем, ні нових шляхів розвитку соціальної підсистеми економіки у цілому. Більше того, автор вважає, що у рамках концепції людського розвитку людина розглядається через призму економічних процесів: суспільного виробництва, відтворення, економічної діяльності. Саме це стало підґрунтям для стрімкого формування і поширення концепції людського розвитку [120]. Такої, що має посилену соціальну орієнтацію економіки та зосереджена на питаннях, пов'язаних із орієнтацією суспільства на зростання добробуту та підвищенні якості життя тощо [23].

4. Інституціональні передумови. Посилаючись на положення теорії інституціоналізму, діяльність ООН, як міжнародного інституту сприяє співпраці між суверенними державами, робить важливий внесок у вирішення проблем сучасності та сприяє загальному світовому розвитку [95; 319]. Так, вищезазначені історичні та соціально-економічні процеси стали фундаментом для формування теоретико-методологічних основ концепції людського розвитку, сформованої та обґрунтованої пакистанським економістом Махбуб уль-Хаком та індійським

економістом Амартія Сенем – представниками Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (далі – ПРООН).

На сьогодні формування міжнародних інститутів набуває рис масового явища, а «процес інституціоналізації світової економіки носить закономірний і незворотний характер» [218, с. 94]. Ключовим поняттям для чіткого розуміння процесу інституціоналізації є «інститут». Уперше поняття «інститут» було введено у науковий обіг й стало предметом економічної теорії завдяки представникам інституціоналізму – американським економістам Т. Веблену, Дж. Коммонсу та У. К. Мітчеллу.

Поняття «інститут» Т. Веблен охарактеризував як «поширений образ думки про те, що стосується окремих відносин між суспільством й особистістю та окремо виконаних функцій» [25, с. 210]. Але представниками сучасного інституціоналізму трактування поняття «інститут» дещо змінено. Так, Д. Норт зазначає, що «інститут – це правила гри в суспільстві або створені людьми обмеження, що формують їх взаємодію» [145, с. 15].

ПРООН була створена у 1965 р., з метою об'єднання в одну організацію Розширеної програми технологічної допомоги ООН і Спеціального фонду. Основна мета діяльності ПРООН полягає у допомозі країнам, що розвиваються, з формуванням і прискоренням економічного й соціального розвитку шляхом надання їм систематичної і безперервної підтримки, пов'язаної з їх національними планами й програмами розвитку, першочерговими потребами і цілями у справі досягнення більш високого рівня економічного й соціального благополуччя населення цих країн [219].

Діяльність ПРООН передбачає подальший розвиток теоретичних положень концепції людського розвитку. В офіційних документах ПРООН проголошується, що справжній людський розвиток має бути орієнтований на людину, групи людей, соціальні системи суспільства, які мають розглядатися не як засіб, не як один з наявних ресурсів економічного зростання, а як його найважливіша стратегічна суспільна мета.

Отже, вищезазначені передумови (рис. 1.1) стали рушійною силою формування концепції людського розвитку. Так, з поступовим становленням концепції людського розвитку історичні, економічні та соціальні процеси у світі знайшли відображення у деклараціях і конвенціях ООН. Традиційно прийнято розглядати у числі перших правових документів, що визначають перехід та поширення концепції людського розвитку, міжнародні нормативно-правові документи ООН. Хронологію формування концепції людського розвитку у головних міжнародних документах подано на рис. 1.2.

У ХХ ст. колоніальна система вичерпала себе історично, економічно, політично, ідеологічно. До того ж вона категорично не відповідала ідеалам ООН, а існування колоніальної системи у майбутньому могло становити пряму загрозу безпечному людському існуванню й розвитку [302]. Тому історично першим кроком визнання необхідності розвитку кожної людини, країни та нації є Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам [49]. Прийнятий міжнародний документ став вагомими внеском ООН у реалізацію принципу самовизначення народів, проголошеного в її Статуті; встановлення нового міжнародного економічного порядку, заснованого на справедливості, суверенній рівності, взаємозалежності, спільності інтересів і співпраці всіх держав.

У Декларації соціального прогресу та розвитку від 11 грудня 1969 р. обґрунтовується необхідність «постійного підвищення матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства при повазі і здійсненні прав людини та основних свобод» [50]. Прийняття Декларації стало одним з перших кроків переосмислення погляду на питання розвитку людини у світовому масштабі. Наступний крок – необхідність визначення базових принципів умов і напрямів дій держав-членів ООН щодо переходу до сталого розвитку, що закладено у Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку від 1 травня 1974 р. [51].

Науково-технічний прогрес став одним із найважливіших факторів розвитку суспільства. Але створюючи більш широкі можливості щодо поліпшення умов

життя людей, у деяких випадках науково-технічний прогрес (НТП) може породжувати соціальні проблеми, а також порушувати права людей і їх свободу.

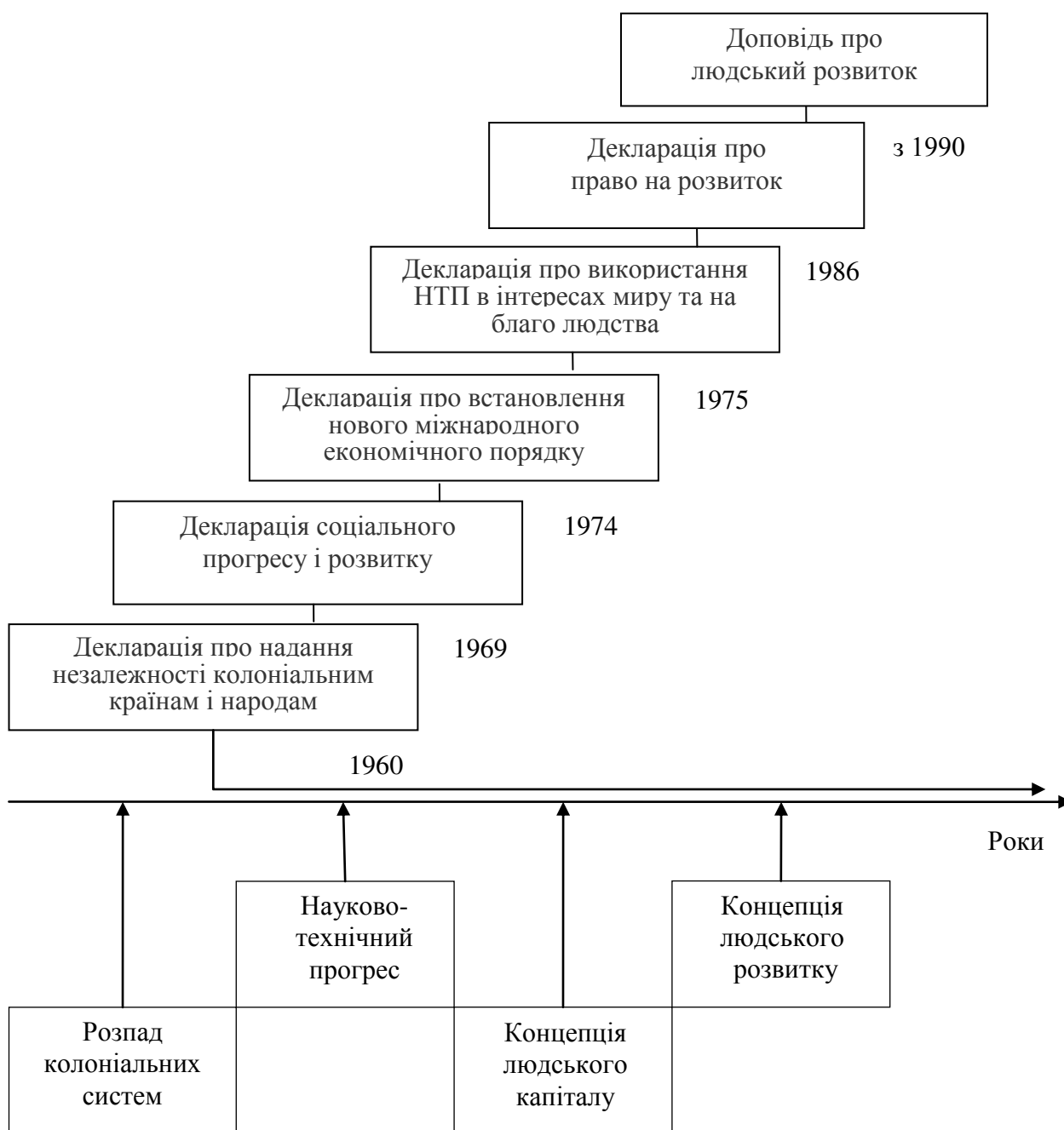

Рис. 1.2. Хронологія формування концепції людського розвитку в міжнародних документах

Структуровано автором на основі [8; 39; 47-52; 52]

Це може спричинити небезпеку реалізації цивільних і політичних прав окремої особи або групи осіб. Отже, з метою нейтралізації можливих у

майбутньому негативних наслідків деяких науково-технічних досягнень було прийнято Декларацію про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру та на благо людства [52].

У Декларації про право на розвиток, прийнятій резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї від 4 грудня 1986 р., вперше обґрунтовано необхідність комплексного переосмислення світовим науковим співтовариством поглядів на проблему розвитку людини, розроблення нових методів оцінки розвитку різних країн. Аналіз Декларації про право на розвиток дозволив виділити такі основні її положення:

людина є основним суб'єктом процесу розвитку;

створення сприятливих умов для розвитку народів та індивідуумів є основним обов'язком їх держав;

зусилля розвитку народів та індивідуумів на міжнародному рівні мають супроводжуватися зусиллями по встановленню нового міжнародного економічного порядку;

процес розвитку має бути спрямований на підвищення добробуту всього населення на основі його активної, вільної і конструктивної участі в розвитку і справедливому розподілі створюваних у процесі розвитку благ;

результатом розвитку має бути реалізація всіх прав людини і основних свобод у повній мірі [47].

Таким чином, сучасне міжнародне товариство заперечує традиційне і одностороннє розуміння розвитку як зростання обсягу матеріальних благ. Необхідність орієнтації суспільства на зростання добробуту та підвищення якості життя зумовила стрімкий розвиток і популяризацію концепції людського розвитку. Дана концепція збагачується соціально-економічними концепціями людського капіталу, економіки знань, регіональної економіки тощо [31].

Уперше формування науково обґрунтованого поняття «людський розвиток» зафіксовано у Доповіді про людський розвиток у 1990 р. фахівцями ПРООН як «процес розширення можливостей людей» [310]. Поняття було оновлено і доповнено представниками ПРООН у Доповіді про людський розвиток «Реальне

багатство народів: шляхи людського розвитку» [312] у 2010 році, що свідчить про динамічний розвиток концепції і, як наслідок, попереднє визначення недостатньо повно відображає сьогодення людського розвитку. Оновлене визначення розширено виділенням складових людського розвитку: «тривале, здорове і продуктивне життя, досягнення інших цілей, які мають значення, активна участь у формуванні справедливого й сталого розвитку» [312].

Сьогодні чимало українських учених досліджують теоретичний фундамент людського розвитку. Це, зокрема, Л. І. Безтелесна [12], О. А. Гриценко [43], О. А. Грішнова [44], Ж. В. Дерій [67], А. В. Карпенко [87], І. Ю. Кочума [99], Е. М. Лібанова [113], М. В. Макоцьоба [119], О. О. Стрижак [216], Н. В. Томчук [222], І. Ф. Щербина [239]. Слід зауважити, що нова парадигма соціально-економічного розвитку перебуває на стадії становлення, тому існує низка проблем, які розглядаються дослідниками. Зокрема, в економічній теорії інтерпретація поняття «людський розвиток» має багатоаспектний характер, але водночас відсутнє єдине бачення змістовного наповнення даного поняття. Це зумовлює необхідність подальших досліджень у напрямку аналізу науково обґрунтованих визначень поняття людського розвитку, та виявлення такого, яке б найповніше характеризувало його сутність. Для цього автором сформовано сукупність визначень поняття «людський розвиток» (табл. А.1, Додаток А) та застосовано метод морфологічного аналізу, особливість якого полягає у вирішенні поставленого завдання шляхом виокремлення та комбінування основних структурних елементів, що, в свою чергу, дозволяє систематизувати різноманітні варіанти й обрати найбільш доцільні з них. Результати першого етапу морфологічного аналізу подано у табл. А.2, Додатку А.

Дослідження думок сучасних науковців щодо розуміння терміна «людський розвиток» дозволив ідентифікувати, виокремити і систематизувати основні елементи системи досліджуваного поняття – морфологічні ознаки. Залежно від підходу до розгляду тих чи інших ознак досліджуваного поняття було здійснено групування ознак у певні блоки: ключова характеристика поняття, складові компоненти людського розвитку, мета, рівень і результати людського розвитку.

Наступним етапом морфологічного аналізу є формування матриці сукупності морфологічних ознак і літературних джерел. Значення морфологічних ознак визначається таким чином: якщо в досліджуваному визначенні поняття «людський розвиток» присутня істотна ознака, то їй присвоюється 1 бал, в іншому випадку бали не присвоюються. На основі підрахунку суми балів певної ознаки з множини визначень доцільно виокремити найбільш типові ознаки, тобто такі, які найчастіше вживаються для визначення досліджуваного поняття.

Комбінації морфологічних ознак утворюють низку варіантів опису поняття «людський розвиток», за допомогою яких можна ідентифікувати міркування щодо сутності поняття кожного з досліджуваних літературних джерел. Так, автором виокремлено найбільш типові ознаки поняття, які наведено нижче.

Серед сукупності визначень досліджуваного поняття ключовою характеристикою є бачення людського розвитку і як процесу розширення можливостей людини [44; 99; 113; 119; 124; 171; 239; 261; 301; 310; 312], і як процес розширення свобод вибору людини [70; 119; 261; 301; 312]. Також серед ключових характеристик можна виділити людський розвиток як систему відносин [222], економіко-управлінську концепцію [12] та парадигму сучасного розвитку [67], але вважаємо їх не сутнісною ознакою, а підходами до дослідження поняття людського розвитку.

При трактуванні поняття «людський розвиток» достатньо важливе місце займають складові людського розвитку. У визначеннях науковців можна виділити певну кількість складових людського розвитку – від двох у Н. В. Томчук до шести у визначенні, запропонованому фахівцями ПРООН у 1990 р. Визначення структури людського розвитку відбувається як за рахунок включення основних елементів чи їх похідних, так і за рахунок виділення нових складових людського розвитку.

Загалом переважна більшість зарубіжних і вітчизняних науковців [87; 171; 216; 222; 261; 301; 310; 312] у структуру людського розвитку включають такі основні складові елементи: довге і здорове життя, достатній рівень освіти [301]; доступ до знань [87; 171; 261] та ресурсну складову: доступ до ресурсів [222; 310];

доступ до засобів існування [171]; матеріальні засоби [301]. Тобто науковці у структуру людського розвитку включають певний набір компонентів, причому у цьому наборі є складові, що близькі за суттю, і між деякими практично неможливо чітко розмежувати.

Складові людського розвитку слід об'єднати у певні групи й виділити основні з них: довге і здорове життя, рівень освіти та її доступність, доступ до матеріальних ресурсів. Зазначені складові елементи вважаємо базовими, що у повній мірі визначають людський розвиток.

Поміж інших складових людського розвитку автори виділяють права людини [113; 310]; політичну свободу і суспільну повагу до особистості [44; 113; 310]; досягнення важливих цілей людини й участь у формуванні сталого людського розвитку [44; 171; 216; 312]; активну участь у громадському житті [261]; сприятливе навколишнє середовище [113; 171; 216].

Основною метою людського розвитку науковці вважають досягнення гідного рівня життя [87; 172; 301; 310]; досягнення поставленої мети і виконання значимих для людини завдань [99; 124]; а колектив авторів під керівництвом Е. М. Лібанової спільно з експертами Державної служби статистики України наголошують на сталому зростанні якості життя усього населення [113]. Н. В. Томчук метою людського розвитку вважає «...гармонійний та всебічний розвиток людини, сприяння підтриманню тривалого, здорового і творчого активного життя; високого загального рівня освіти, передусім професійного; реалізація можливостей культурного та духовного збагачення» [222, с. 8].

Відповідно до визначених цільових орієнтирів людського розвитку вважаємо за доцільне виділити рівні їх реалізації: мегарівень, макрорівень, мезорівень (людський регіональний розвиток) та мікрорівень (особистісний рівень, або рівень професійного розвитку працівника). Безперечно, людський розвиток має системний характер, і тому рівні людського розвитку є взаємопов'язаними та взаємозалежними між собою.

Людський розвиток на національному та наднаціональному рівні – це загальнодержавна стратегія і напрям у міжнародній політиці, метою якого є стале

зростання якості життя країн світу та їх населення. Основні ідеї концепції людського розвитку закладено у державних і міжнародних нормативно-правових актах. Так, наприклад, в Україні створено проєкт Концепції переходу України до сталого розвитку [171], де увагу приділено поширенню людського розвитку, а також у довгострокових та середньострокових стратегіях соціально-економічного розвитку України.

У результаті поширення концепції людського розвитку на наднаціональному рівні і завдяки відображенню положень теорії у міжнародних документах розпочалась активна підтримка та продовження наукових досліджень концепції людського розвитку науковим товариством та практичне втілення положень концепції у соціально-економічній політиці держав [32].

Так, у процесі формування стратегії людського розвитку в Україні постала об'єктивна необхідність врахування нерівномірності розвитку регіонів, оскільки при оцінюванні рівня людського розвитку як найважливішого фундаментального показника формування національної стратегії за багатьма соціально-економічними індикаторами спостерігалась значна регіональна диференціація. Це обумовлено існуванням демографічних, організаційних, економічних, екологічних та культурних чинників. Ці обставини підвищують необхідність виділення людського регіонального розвитку з метою формування пріоритетів та реалізації ефективної державної регіональної політики з урахуванням особливостей розвитку регіонів [183].

Дослідження рівнів людського розвитку дозволило виділити мікрорівень, або особистісний людський розвиток. Саме на особистісному рівні доцільним є аналіз цього поняття у сферах науки про людину як індивіда.

Так, у соціології розвиток людини визначається через призму соціального розвитку, що формує з індивіда особистість із соціальним статусом, роллю у суспільстві та з життєвою позицією [144].

У біології людина розглядається як природна істота, яка має біологічну структуру та спадкову програму поведінки, метою якої є продовження людського роду. Як вважають Г. Л. Білич, В. А. Крижановський та О. Ю. Зигалова, «розвиток

людини відбувається протягом усього її життя, починаючи від утворення зиготи і закінчуючи смертю» [18]. Розглядаючи людський розвиток як поняття соціології, неможливо не врахувати роль сім'ї як соціального інституту, що відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні особистості, становленні й розвитку людини. На рівні сім'ї формуються духовні інтереси, культурні та морально-етичні цінності, норми і правила поведінки у суспільстві, розуміння зовнішнього світу, інтелектуальний потенціал людини тощо.

У психології та педагогіці людський розвиток прийнято вважати «процесом фізичного і психічного становлення та формування особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих й некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання» [214].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, вважаємо, що з самого народження людина володіє певним фізичним та інтелектуальним (біологічним) потенціалом, який розвивається під впливом соціальних інститутів (родинних, культурно-виховних, економічних тощо), що сприяють формуванню особистості, закладають основи розвитку та сприяють саморозвитку людини.

У формуванні людського розвитку на мікрорівні важливу роль відіграє підприємство. Питання реалізації концепції людського розвитку на рівні підприємства у своїх дослідженнях розглядає О. А. Сливка [198]. Як зазначає науковець, підприємства, орієнтовані на людину та її розвиток, є гнучкими та конкурентоспроможними. Тож забезпечення людського розвитку, активна співпраця бізнесу і персоналу мають бути стратегічним напрямом досягнення цілей підприємства та розширення можливостей людини, що включає в себе свободу вибору серед різних форм діяльності, безпечні умови праці, можливість освітньо-кваліфікаційного та професійного розвитку людини та їх реалізація [198]. Звичайно, впровадження елементів концепції людського розвитку на підприємстві носить дещо інший характер, ніж на національному рівні, враховуючи особливості діяльності підприємства, його можливості, умови реалізації людського потенціалу.

Аналізуючи визначення людського розвитку М. В. Макоцьоби, слід зазначити, що процесом розширення людських можливостей є прогрес, який відбувається у «визначеному напрямі, наближаючи досягнення бажаних соціальних орієнтирів»: водночас науковець розглядає людський розвиток як результат – «...рівень досягнутих позитивних якостей і можливостей людей» [118]. Відповідно до визначення І. Ф. Щербині результатом людського розвитку є «досягнутий рівень людського розвитку за певний проміжок часу» [239].

Таким чином, поняття «людський розвиток» трактується ученими одночасно і як процес, і як результат, який можна виміряти кількісно чи якісно, що є наступною морфологічною ознакою цього поняття.

Наявність розглянутих ознак людського розвитку є наслідком всеохоплюючого характеру цього процесу. Узагальнення існуючих визначень із досліджуваної проблематики та проведений аналіз доцільності включення ознак задля найбільш повного розкриття сутності поняття дозволяє комплексно вивчити людський розвиток як специфічний процес розширення можливостей людини.

Таким чином, узагальнення визначень поняття «людський розвиток» і проведений морфологічний аналіз дозволив систематизувати теоретико-методологічні ознаки сутності й змісту людського розвитку, зробити висновок щодо специфіки процесу розширення людських можливостей.

Але серед сукупності визначень, запропонованих зарубіжними і вітчизняними авторами, ми погоджуємося з експертами ПРООН, які найбільш комплексно відобразили поняття людського розвитку у Доповіді людського розвитку у 2010 р., а саме: «процес розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дозволили людям прожити тривале, здорове і продуктивне життя та досягати інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні справедливого та сталого розвитку на нашій планеті» [312].

У результаті дослідження з'ясовано, що поняття «людський розвиток» є багатограним, всеохоплюючим та інтерпретується в науковій літературі по-різному, тому з метою комплексного дослідження процесу розширення людських можливостей автором узагальнено й виділено основні підходи його трактування.

Огляд існуючих трактувань сутності людського розвитку (табл. А.1, Додаток А) дозволив авторів виділити такі підходи дослідження поняття, як: процесно-цільовий, системний, концептуальний, ресурсний, гармонізаційний і структурний (рис. 1.3).

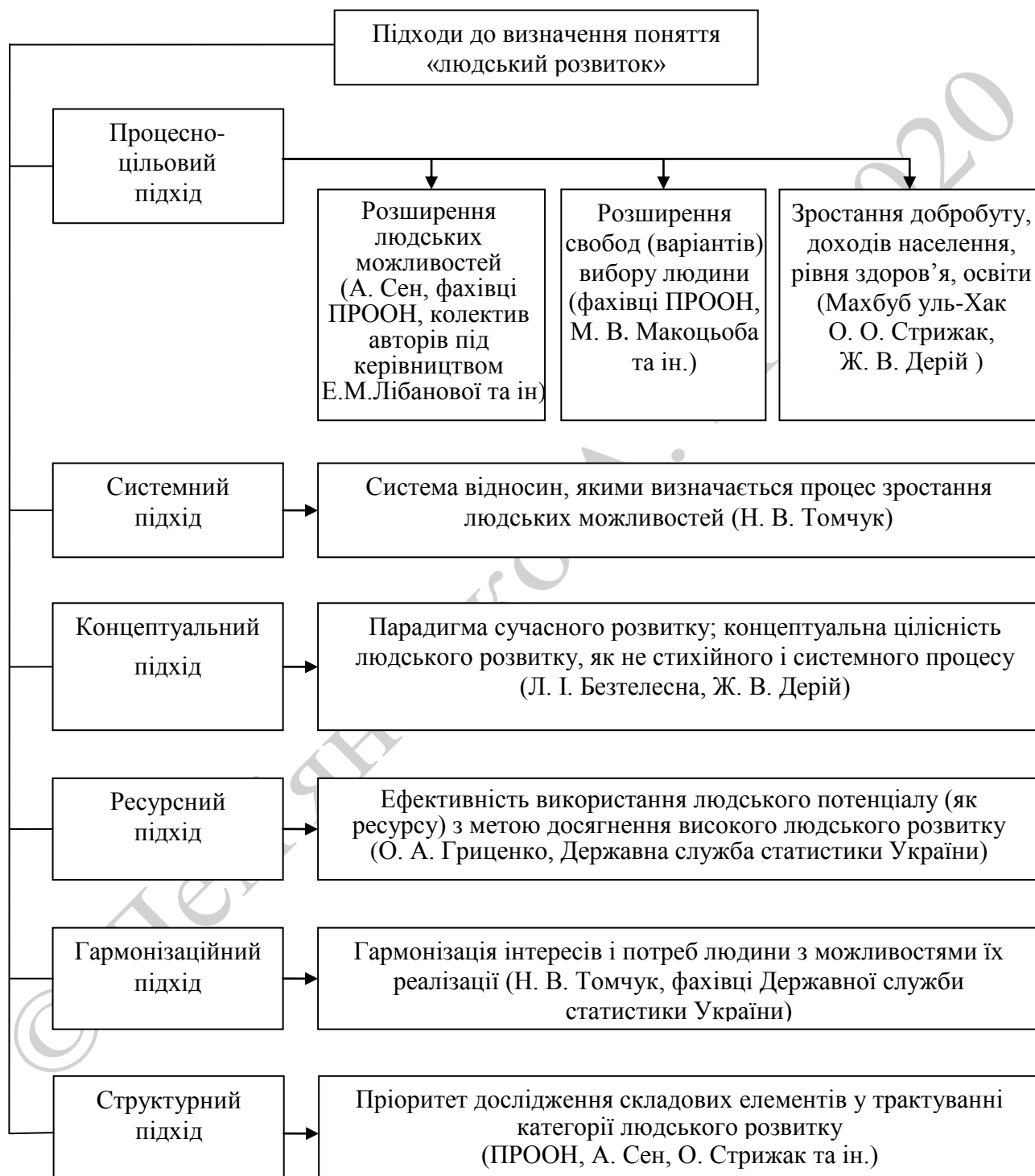

Рис. 1.3. Підходи до визначення поняття «людський розвиток»

Систематизовано автором на основі [43; 99; 113; 119; 124; 171; 239; 261; 301; 310; 312 та ін.]

У результаті дослідження виявлено, що переважна більшість науковців, які досліджують проблеми людського розвитку, розглядають це поняття як певний процес, спрямований на досягнення головної мети. Як показав аналіз літературних джерел, у загальному вигляді процес людського розвитку має бути постійним і спрямованим на розширення людських можливостей, свобод і варіантів вибору людини. Проте слід зазначити, що однин з основоположників теорії людського розвитку Махбуб уль-Хак [276] та вітчизняні науковці Ж. В. Дерій [67] та О. О. Стрижак [216] процес людського розвитку ототожнюють зі зростанням економічного добробуту, примноженням доходів населення, підвищенням рівня здоров'я, освіти, покращення стану навколишнього середовища тощо.

У свою чергу Н. В. Томчук розглядає людський розвиток як сукупність елементів, що складають систему відносин. Науковець стверджує, що людський розвиток – це «система відносин, якими визначається процес постійного зростання можливостей особистості за умов оптимального економічного забезпечення задоволення зростаючих потреб життєдіяльності...» [222, с. 8].

У рамках концептуального підходу Л. І. Безтелесна наголошує, що під людським розвитком слід розуміти «економіко-управлінську концепцію, що на сучасному етапі найповніше відображає мету суспільного поступу, роль і місце розвитку людини в економічній системі держави і має дістати належну підтримку не лише в економічній літературі, а й у процесі державотворення України» [13, с. 25]. У той же час Ж. В. Дерій, виділяючи концептуальний підхід, визначає людський розвиток як парадигму сучасного розвитку [67].

Поняття «людський розвиток» фахівці Державної служби статистики України розглядають з точки зору процесу надання людям можливості розвивати свій потенціал. Варто зазначити, що і О. А. Гриценко ототожнює людський розвиток з продуктивним процесом реалізації внутрішнього потенціалу людини [43, с. 274]. Тож вважаємо за необхідність розглянути сутність поняття людського потенціалу.

Так, згідно з трактуванням С. В. Мочерного [70], людський потенціал є міра реалізації людських здібностей, таланту, кваліфікації та можливістю отримувати прибуток, тобто це реалізація основних людських ресурсів з певною метою. Відповідно до визначення Л. В. Рудич, людський потенціал пов'язаний з якісними характеристиками людини, із запасом знань, умінь, здібностей і можливістю їх оновлення, удосконалення й нарощення. Таке трактування поняття пов'язане з ресурсною складовою та реалізацією ресурсів [190].

Л. М. Яворська [241] і О. В. Стефанишин [215] наголошують на тому, що людський потенціал і людські ресурси слід розрізняти з позиції залучення їх в економіку. Людський потенціал вона вважає ширшим поняттям, оскільки людські здібності та їх реалізація не залежать від матеріального чи нематеріального виробництва, у той же час наголошуючи на тому, що поняття «потенціал» і «ресурси» не є різнорідними, їх не слід протиставляти одне іншому. «Потенціал» є більш узагальненим поняттям ресурсів відповідно до місця і часу їх реалізації [241]. Таким чином, людський розвиток, як і людський потенціал можна розглядати з точки зору ресурсного підходу, що акцентує увагу на ефективності використання наявного внутрішнього потенціалу з метою розвитку людини.

Прибічником гармонізаційного підходу вважаємо Н. В. Томчук, яка підкреслює, що людський розвиток є гармонізаційним та всебічним і сприяє «підтриманню тривалого, здорового і творчого активного життя, високого загального рівня освіти, передусім професійної, реалізація можливостей культурного й духовного збагачення» [222, с. 6]. Відповідно до визначення, запропонованого фахівцями Державної служби статистики України, людський розвиток означає «...жити продуктивно і творчо в гармонії з людськими потребами та інтересами» [183].

Отже, результати дослідження дефініції «людський розвиток» дозволили автору виділити гармонізаційний підхід до вивчення поняття «людський розвиток», що передбачає гармонізацію інтересів і потреб людини з можливостями їх задоволення, а також з інтересами зовнішнього середовища.

Структурний підхід передбачає пріоритет складових елементів у трактуванні поняття «людський розвиток». У результаті морфологічного аналізу визначено, що поняття «людський розвиток» науковці розглядають через призму складових. Склад елементів людського розвитку є неоднозначним, він багатоаспектний і залежить від різних умов людського розвитку та чинників, що на нього впливають. Як зазначалось раніше, найбільш важливими в сучасних умовах складовими людського розвитку є довге і здорове життя, рівень освіти та її доступність, доступ до матеріальних ресурсів.

Таким чином, у процесі дослідження концептуальних положень людського розвитку з'ясовано, що сучасне бачення суспільного розвитку відводить людині провідне місце у всіх сферах суспільного життя. Завдяки використанню історичного методу та методу наукового спостереження визначено основні передумови формування й широкого розповсюдження концепції людського розвитку, якими є історичні, економічні, соціальні та інституціональні чинники.

На підставі морфологічного аналізу визначено основні елементи людського розвитку (морфологічні ознаки): складові компоненти людського розвитку, мета, рівень і результати людського розвитку. Серед сукупності трактувань різних авторів слід виділити визначення фахівців ПРООН, в якому найбільш комплексно відображено морфологічні ознаки поняття «людський розвиток».

Узагальнено основні підходи до тлумачення сутності людського розвитку: процесно-цільовий, системний, концептуальний, ресурсний, гармонізаційний і структурний підходи, що дозволило отримати більш комплексне та чітке уявлення процесу людського розвитку.

1.2. Безпека людського розвитку як основа його стійкості

Перехід людства на нову стадію розвитку виходить із пріоритетних потреб суспільства. Одна з головних потреб і в той же час умов розвитку суспільства –

комплексна потреба людини у безпеці [108]. Окрім зосередження уваги світової спільноти на проблемах, пов'язаних зі зростанням рівня тероризму, міжнародних та національних військових конфліктів, сьогодні світ стикається із загостренням вже існуючих та виникненням нових проблем, не менш глобальних за масштабом: демографічних, соціально-економічних, екологічних, інформаційно-технологічних тощо.

Однією з найгостріших демографічних проблем сучасного суспільства є високий рівень внутрішньої та зовнішньої міграції [266]. Так, за останніми даними Фонду народонаселення ООН лише у 2018 р. загальна кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб у всьому світі досягла 59,5 млн осіб (рис. 1.4) [264], що є найвищим показником з часів Другої світової війни, а кількість внутрішньо переміщених осіб зросла удвічі з 2010 по 2016 рр. [303].

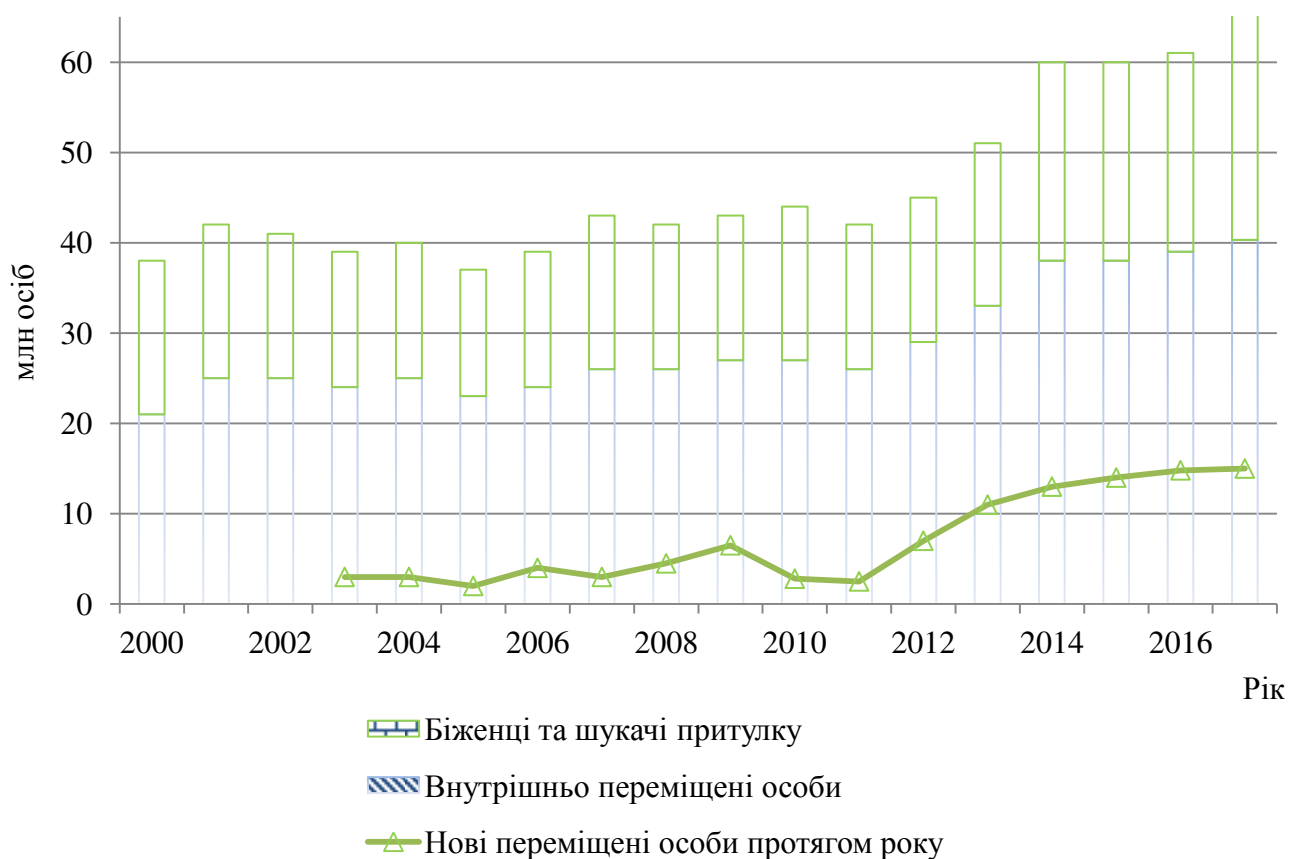

Рис. 1.4. Динаміка показників міжнародної міграції

Джерело: [264; 266; 303]

Сучасними глобальними соціально-економічними проблемами розвитку суспільства залишаються високий рівень безробіття, низька заробітна плата та соціальна нерівність населення. Зокрема, спостерігається поглиблення диспропорцій в економічному розвитку між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються: 2/3 від усього населення, що знаходяться за межею бідності, проживає в Східній і Південній Азії, а 1/4 – в деяких країнах Африки [210].

Іншою не менш важливою проблемою сучасності є загроза інтенсифікації деструктивних процесів у навколишньому природному середовищі. Науково-технічний прогрес і розвиток сучасної індустрії завдає шкоди та суттєво поглиблює стан навколишнього середовища. Так, аналізуючи статистичні дані Швейцарського інституту (Swiss Re Institute) у 2017 р. відбулося 301 катастрофа, з яких 118 – техногенні аварії [285]. Загалом стихійні лиха призвели до економічних втрат у розмірі 330 млрд дол. США, що майже вдвічі перевищує рівень втрат у минулому році. Для порівняння, у 2016 р. сталося 327 катастроф, з яких 136 – техногенні аварії (рис. 1.5). Загалом у 2017 р. стихійні лиха призвели до економічних втрат у розмірі 175 млрд. дол., що майже вдвічі перевищує рівень втрат у 2016 р. [284].

Зі стрімким розвитком і запровадженням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя надзвичайної актуальності набирає питання кібербезпеки, адже безперервність роботи промислових об'єктів, медичних закладів, закладів сфери послуг, державних стратегічних об'єктів є важливою складовою розвитку економіки та суспільства в цілому. За підрахунками страхового ринку Lloyd's лише за 2016 р. через постійні кібератаки сукупні витрати компаній усього світу склали близько 450 млрд дол. США [273].

З огляду на вищезазначені факти стає очевидним, що існування невирішених глобальних та поява нових проблем, які супроводжують сучасне суспільство та перешкоджають стабільному людському розвитку, вимагають науково-теоретичного переосмислення розуміння поняття «безпека».

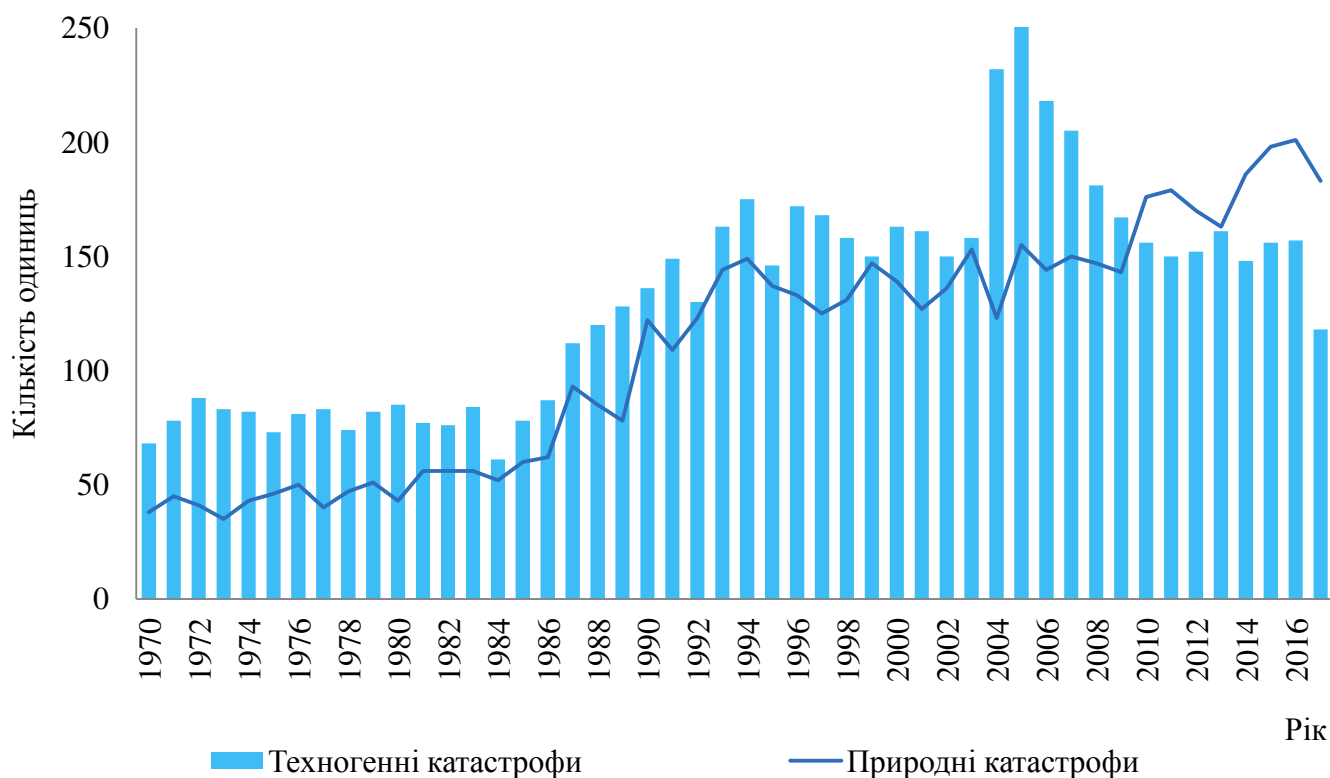

Рис. 1.5. Загальна кількість природних і техногенних катастроф у світі

Джерело: [284; 285]

Проблеми безпеки та її забезпечення в сучасних умовах досліджуються в різних сферах науки і реалізуються на практиці. Теоретичний фундамент безпеки у парадигмі людського розвитку закладено фахівцями ПРООН – А. Сеном (A. Sen) і Махбуб уль-Хаком (Mahbub ul Haq) та набули подальшого розвитку у працях зарубіжних учених: Д. Біго (D. Bigo), К. Бута (K. Booth), Б. Бузана (B. Buzan), Н. Воан-Уільямса (N. Vaughan-Williams), Лаури Рід, Маджид Тсхранян, Дж. Неффа (J. Nef), Оскар А. Гомеса, Р. Парижа (R. Paris), К. Піплза (C. Peoples) та вітчизняних учених – М. О. Воротнюк, А. А. Гриценка, Г. В. Іващенко, С. В. Картунова, В. М. Кузьомка, Є. Б. Ніколаєва, С. В. Нестерова, Н. В. Стежко, М. О. Сухомлина, Л. С. Шевченко та ін. Віддаючи належне науковій і практичній значущості досліджень у вітчизняній та зарубіжній теорії безпеки, певне коло питань, пов'язаних із переосмисленням поняття «безпека», з урахуванням впливу різноманітних макро- та мегачинників потребує подальшого вивчення відповідно до потреб практичної і науково-дослідної діяльності.

У сфері теоретичних досліджень ця проблема аналізується у працях науковців з філософії, соціології, економіки, юриспруденції тощо. Таким чином, є очевидним те, що явище безпеки є всеохоплюючим і має складний міждисциплінарний вимір, у результаті чого поняття «безпека» постійно набуває нових характеристик. В умовах динамічного прискорення суспільно-економічного та науково-технічного розвитку і відповідно переосмислення ролі людини у сфері суспільного життя актуальності набуває перегляд сутності безпеки.

Так, В. М. Кузьомко виділяє два основні загальнометодологічні підходи щодо визначення безпеки: діяльнісний і статичний. Відповідно до статичного під поняттям «безпека» розуміється «психологічне сприйняття людиною безпеки як стану захищеності від загроз» [103, с. 30]; подібний підхід знайшов відображення й у роботах інших учених [7; 91; 203]. Таке трактування безпеки не в повній мірі розкриває сутність цього поняття, а також проблеми його практичного застосування у процесі діяльності. Прихильники діяльнісного підходу навпаки заперечують існування статичного і вважають його таким, що втратив актуальність. Так, Г. В. Іващенко заперечує трактування безпеки як певного стану суб'єкта, натомість вважає його умовою існування, таким, що контролюється суб'єктом самостійно [79].

Вагомий внесок у розвиток діяльнісного підходу до трактування поняття «безпека» зробив С. В. Кортунов [96]. Автор критикує існування статичного підходу, оскільки він вже передбачає існування загроз і небезпек, що впливають на певний об'єкт чи суб'єкт, і які необхідно усувати або мінімізувати. Натомість вважає, що безпечною чи небезпечною є система діяльності, яка не залежить від умов зовнішнього середовища; безпека залежить від високого рівня організації, методів і засобів роботи у зовнішньому середовищі.

Попри існування кожного з підходів до визначення безпеки окремо, В. М. Кузьомко [103] наполягає, на тому, що статичний і діяльнісний підходи доцільно розглядати не як альтернативні, а як взаємодоповнюючі, цим самим

виділяючи комплексний підхід, що дозволить з різних сторін розглядати поняття «безпека».

Узагальнений перелік ключових підходів до розуміння поняття безпеки запропонований С. З. Павленко. Науковець згрупував існуючі визначення за такими напрямками:

безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави;

безпека як відсутність небезпеки, збереження, надійність;

безпека як властивість (атрибут) системи;

безпека як специфічна діяльність;

безпека як стан між різними суб'єктами соціуму;

безпека як стан, що сприяє найбільш повному задоволенню потреб соціальної системи;

безпека як сукупність факторів, що забезпечують розвиток держави;

безпека як культурно-історичний феномен [153, с. 94–99].

Такий широкий перелік підходів до розуміння поняття «безпека», на нашу думку, є дещо розмитим і не дає змоги чітко розмежувати напрями дослідження цього поняття. Як, наприклад, посилаючись на тезу С. В. Нестерова, розуміння безпеки як певного стану і властивості системи дублює підхід до розуміння безпеки як стану захищеності (або статичного підходу) [140, с. 11].

Аналізуючи визначення поняття «безпека», слід звернути увагу на дослідження А. А. Гриценка, який виокремлює дещо інший перелік ключових підходів до розуміння цього поняття. Незважаючи на це, науковець розмежовує трактування безпеки суто на побутовому та науковому рівнях, зокрема виділяє такі підходи:

безпека як стан захищеності інтересів;

безпека як стан (умова) діяльності, що сприяє збереженню й успішному функціонуванню суб'єкта (об'єкта);

безпека як специфічна діяльність з виявлення та нейтралізації небезпек;

безпека як фактор розвитку і безпека як така, що забезпечується розвитком (грунтується на основі взаємозв'язку між безпекою і розвитком);

безпека як стійкість (стабільність) відкритих нелінійних нерівноважних систем, що самоорганізуються. На нашу думку, цей підхід перетинається з попереднім, оскільки розглядає об'єкти через їх динаміку і розвиток [42].

Тож за умови динамічного розвитку суспільства на сьогодні безпеку слід ототожнювати з процесами попередження, управління та розвитку. Російський науковець А. Д. Урсул не лише ототожнює безпеку з розвитком, а й наголошує на тому, що «...безпека може бути забезпечена здебільшого, не засобами захисту, а ефективною реалізацією стратегії сталого розвитку» [225].

Нові реалії сучасного світового розвитку вимагають дещо іншого підходу до визначення поняття «безпека». На нашу думку, у напрямку дослідження концепції людського розвитку безпеку необхідно розглядати не у статичному вимірі, а в динамічному, як «тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем і станів у підтримці суттєво важливих для збереження системи параметрів у доступних межах» [106, с. 66].

Науковці, які досліджують проблеми безпеки – Колумб Піплз і Нік Воан-Уільямс [296], найбільш комплексно врахували й узагальнили існуючі у світовій практиці напрями дослідження безпеки і виділили такі основні підходи: політичний, ліберальний і критичний.

Відповідно до політичного підходу природа поняття «безпека» є суто військовою, а підвищення рівня безпеки означає нарощування військового потенціалу держави.

Ліберальний підхід передбачає наявність механізмів, що забезпечують прагнення до миру і міжнародного співробітництва, обмеження гонки озброєнь.

Загалом обидва ці підходи є традиційними, оскільки в основі лежить бачення безпеки держави, а головна загроза має військовий характер. Слід зазначити, що переважання традиційного погляду у розумінні поняття «безпека» продовжує використовуватись в американській теорії та практиці й досі.

Погоджуємось із коментарем К. Піплза і Н. Воан-Уільямса, що такий підхід, «коли прагнення держави підвищити рівень безпеки шляхом нарощування озброєнь змушує інші держави діяти таким же чином, призводить до розкручування спіралі нестабільності та підвищення напруги у міжнародних відносинах» [296]. Зокрема, як стверджує К. Бут, для мільйонів людей усього світу головною загрозою є не «ворог» (як зовнішня загроза), а власна держава, що підтверджується відповідними статистичними даними.

Останніми роками змінюється природа збройних конфліктів [249]. Згідно з результатами дослідження Упсальського університету (Uppsala University), проведеного спільно з Центром вивчення громадянської війни Інституту досліджень миру в Осло (PRIO) починаючи з 1946 р., зареєстровано 259 різних озброєних конфліктів (рис. 1.6).

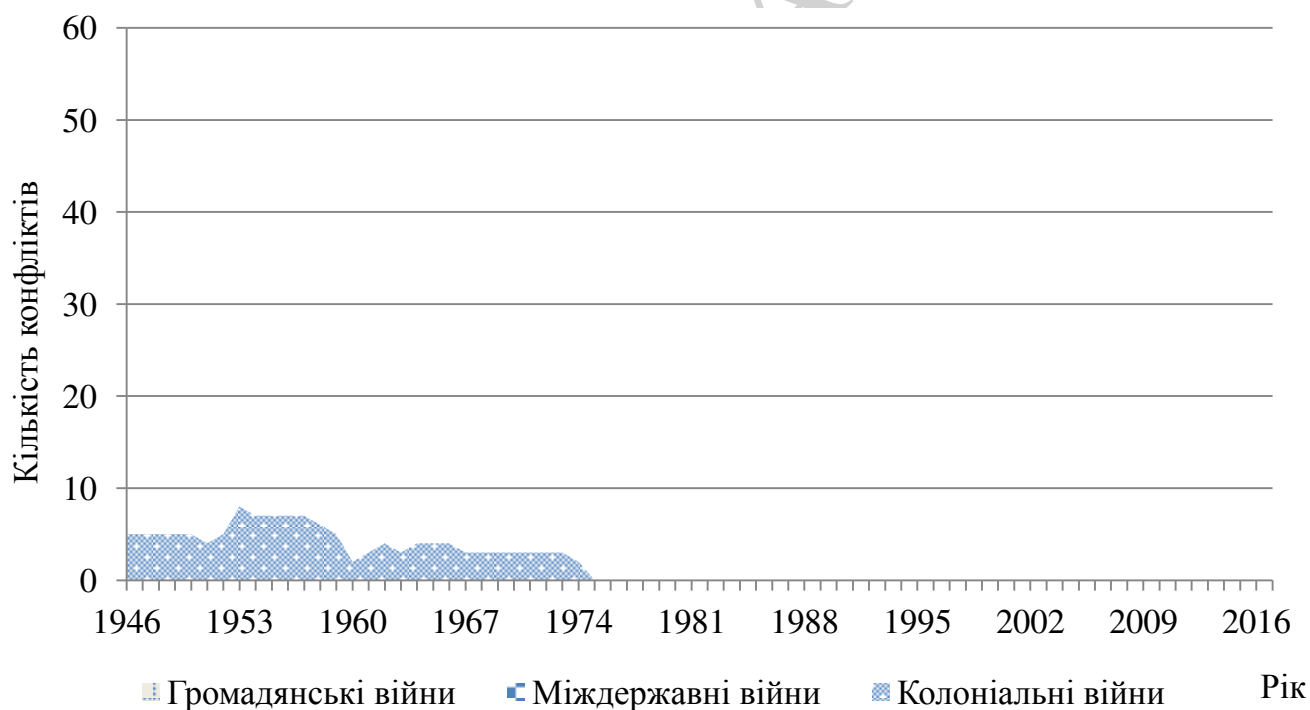

Рис. 1.6. Статистика збройних конфліктів за типами воєн у світі

Джерело: [307]

Зокрема, фахівцями виявлено дві негативні тенденції: зменшення міждержавних конфліктів, які складала половину всіх озброєних конфліктів на

початку досліджуваного періоду (1946 р.) і друга тенденція – збільшення кількості цивільних конфліктів (зокрема, згідно з останніми дослідженнями Упсальського університету у 2017 р. співвідношення міждержавних і громадянських конфліктів становило 1/49); у цьому ж році близько 69 тис. людей загинуло від внутрішньодержавних збройних конфліктів, що менше за максимальну кількість жертв у 2014 р. (104 тис. жертв) та у 2016 р. (88 тис. жертв). Як зазначають фахівці Упсальського університету, така тенденція пов'язана, головним чином, зі зменшенням насильства в Сирії, однак протягом 2017 р. насильство наростало як в Іраку, так і в Афганістані [307].

Науковець Л. Капіца пропонує такий перелік причин, що викликали внутрішні збройні конфлікти:

- боротьба за контроль над землею і мінеральними ресурсами;
- раптові політичні або економічні зміни;
- зростання нерівності між соціальними групами чи етнічними громадами;
- зростання рівня злочинності, корупції та нелегальної діяльності;
- нестабільність політичних режимів та інститутів;
- політика національного самовизначення, історична несправедливість.

На його думку, наслідки внутрішніх збройних конфліктів є надзвичайно тяжкими і спустошливими: від розпаду держави до скорочення чисельності населення країни й «занурення» у злидні [85].

До того ж офіційна військова статистика висвітлює переважно кількість конфліктів, втрати армії або державних органів щодо забезпечення безпеки. У той же час інформація про кількість міжнародних біженців, випадки внутрішньої насильницької міграції населення дає обмежене уявлення про реальні масштаби від таких конфліктів, не відображаючи відомостей про кількість людей, які отримали інвалідність, померли від травм, голоду або насильства, осіб, позбавлених засобів до існування, даних щодо обсягу економічних втрат цивільного населення в результаті конфлікту.

Отже, вищезазначені обставини ставлять під сумнів необхідність подальшої пріоритетності держави в дискурсі безпеки.

Таким чином, відійшовши від положень політичного та ліберального підходів бачення безпеки, реалії сьогодення вимагають трансформації розуміння поняття – від «безпека держави» до «безпека людини». Науково-теоретичне обґрунтування такого переходу, розгляд безпеки крізь призму проблем людини лягли в основу третього, критичного, підходу сучасного бачення проблем безпеки. У рамках критичного підходу, популярного насамперед у Європі, набули розвитку три наукові школи, що демонструють інше уявлення про сутність безпеки у сучасному світі: Копенгагенська, Паризька та Уельська. Аналіз сучасного бачення проблеми безпеки у рамках критичного підходу відображено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Аналіз сучасного бачення проблеми безпеки у рамках критичного підходу

Назва школи	Представники	Сутність підходу до розуміння феномена безпеки	Коментар
Копенгагенська	Б. Бузан, О. Вевер	Виділяють пріоритетність політичного розвитку та відокремлюють його від безпекового, внаслідок чого безпека стає продовженням політики з використанням жорстких засобів усунення загроз; закладено основи теорії сек'юритизації – процесу трансформації певного питання (загрози) в питання безпеки	Незважаючи на розширення поняття та відхід від традиційного підходу бачення безпеки, науковці все ж наполягають на доцільності застосування жорстких засобів (у т. ч. військових) при виникненні загрози
Паризька	Д. Біго, Дж. Агамбен	Запропонували термін «голоного життя» (життя людей, що позбулися будь-яких прав) та наголошують, що таке життя стало в значній мірі життям звичайних громадян	Науковці звертають увагу на проблеми безпеки людини; приділяють увагу необхідності забезпечення хоча б мінімального рівня безпеки для гідного існування
Уельська	К. Бут, Р. Джонс	Визначають безпеку не лише на рівні фізичного виживання людини, але й свободи від того, що заважає забезпечувати нормальне існування (від пригнічення, бідності, хвороб малограмотності, та ін.); основне завдання школи полягає в тому, щоб зрозуміти, яким чином захистити людей від загроз; заявляють, що виступають від імені «безмовних, безправних і безпорадних»	Автори теорії розглядають безпеку не лише крізь призму проблем людини на рівні забезпечення нормального існування, а розглядають безпеку як процес, пов'язуючи його з розвитком

Складено автором за [7; 220; 227; 249; 250]

Проведений аналіз щодо переосмислення поняття «безпека» є фундаментом для розуміння його сутності на сучасному рівні, а також своєрідною теоретичною основою концепції людської безпеки. Першим міжнародним документом, в якому акцентується увага на безпеці людини, обґрунтовується її значущість, є Доповідь про людський розвиток 1994 р. Теоретичні положення, сформульовані фахівцями ПРООН – Махбуб уль-Хаком [276] та Амартія Сеном [301], покладено в основу концепції людської безпеки, що популяризується ПРООН [311]. Необхідно зауважити, що теоретичні положення концепції людської безпеки сформовані як частина цілісної парадигми людського розвитку; згідно із цим людська безпека вимагає приділення значної уваги причинам індивідуальної безпеки і перешкодам на шляху реалізації людського потенціалу. У Доповіді про людський розвиток 1994 р. відображено ці проблеми в контексті демілітаризованого світу й наголошено на необхідності скорочення воєнних витрат.

Фахівці ПРООН відзначають, що людська безпека може бути представлена у двох напрямках: по-перше, це безпека від гуманітарних загроз, таких, як голод, хвороби, демографічна ситуація тощо; по-друге, це безпека від загроз, що мають воєнний характер [311]. Відповідно до зазначених напрямів розвитку людської безпеки сформовано дві провідні наукові школи, які відображають головні ідеї концепції людської безпеки: «Свобода від страху» («Freedom from Fear») і «Свобода від потреб» («Freedom from Want»), що знайшли своє практичне втілення у політиці урядів Канади і Японії.

У Доповіді про людський розвиток 1994 р. [311] експерти ПРООН для більш чіткого розуміння сутності концепції людської безпеки виділяють сім основних аспектів людської безпеки, які в сукупності відображують основні потреби безпеки людини: економічна безпека, продовольча безпека, охорона здоров'я, екологічна безпека, особиста безпека, громадська безпека, політична безпека. Цей перелік став найбільш популярним і у той же час через виняткову всеосяжність сутності аспектів – найбільш дискусійним щодо питання такого способу розкриття сутності людської безпеки. Тому деякі науковці приділяли

увагу перегляду аспектів людської безпеки, що узагальнено автором та подано на рис. 1.7.

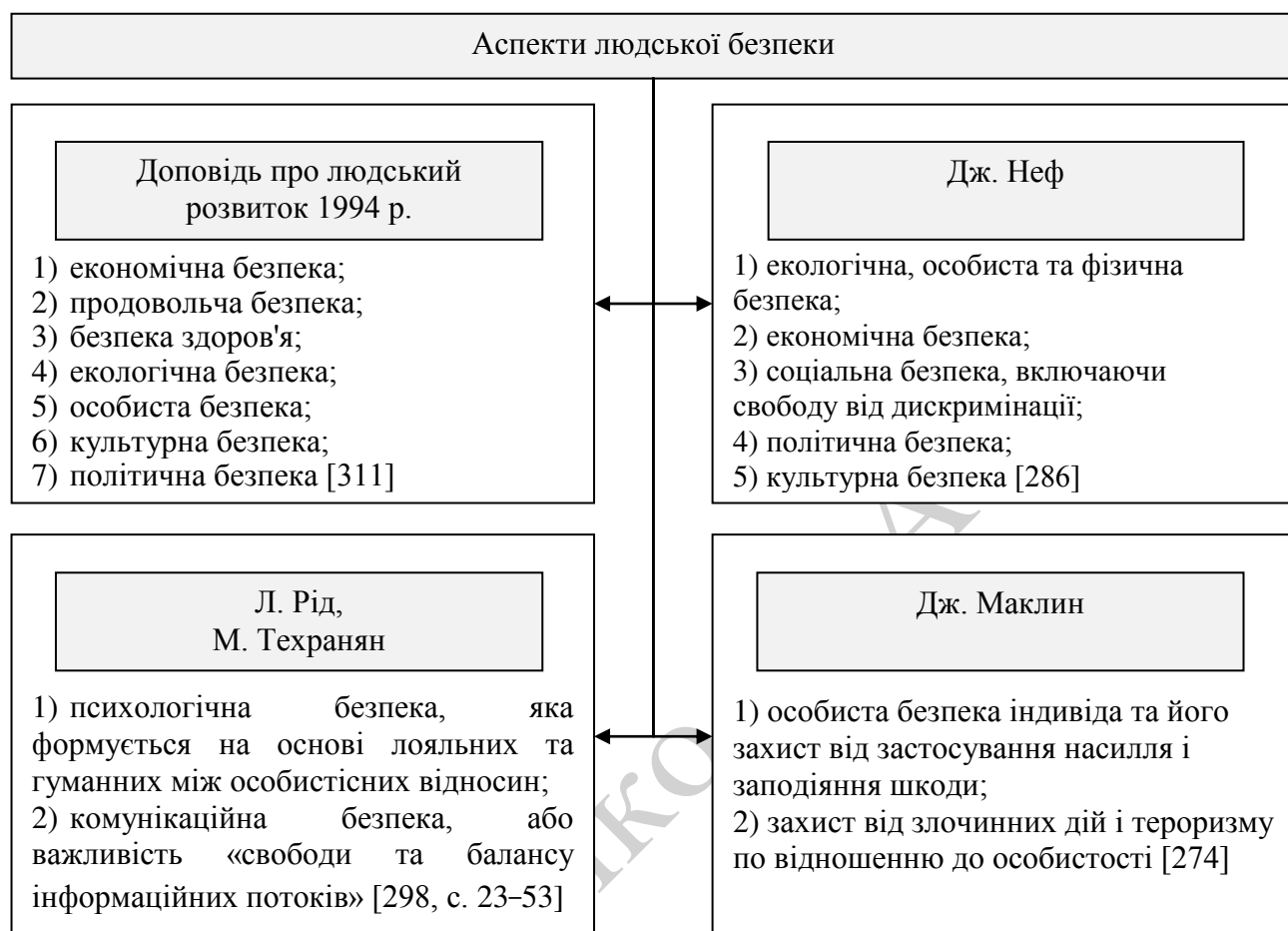

Рис. 1.7. Узагальнення переліку аспектів людської безпеки

Складено автором за [274; 286; 298, с. 23-53; 311]

Для того, щоб у повній мірі реалізувати перехід від безпеки держави до безпеки людини на практиці, ООН було створено Цільовий фонд з питань безпеки людини та Комісію з безпеки людини. На Цільовий фонд з питань безпеки людини покладено завдання з організації системи людської безпеки, фінансування заходів і популяризації концепції у світовому масштабі. Адже такі проблеми, як епідемії чи погіршення якості системи освіти, легше заздалегідь попередити, ніж згодом вирішити.

Експерти Комісії з безпеки людини ООН продовжили вивчення сутності людської безпеки і в заключній Доповіді про людську безпеку 2003 р. запропонували такі ключові особливості концепції людської безпеки:

- 1) відхід від традиційних, державно-орієнтованих концепцій безпеки, спрямованих в першу чергу на безпеку держав від військової агресії;
- 2) концентрація уваги на безпеці людини, її захисті, розширенні прав і можливостей людей;
- 3) новий комплексний, скоординований і орієнтований на людину підхід до забезпечення миру, безпеки і розвитку всередині країни і між країнами;
- 4) наявність факторів, що загрожують забезпеченню безпечного людського життя;
- 5) зв'язок між безпекою, розвитком і правами людини;
- 6) спрямованість на забезпечення безпеки та орієнтованість на профілактику, а не на протидію загрозам [262].

Отже, концепція людської безпеки є людиноцентричною, має всеосяжний характер охоплення і в той же час конкретну спрямованість на профілактику, ніж на протидію загрозам. Тобто як концепція, орієнтована на людину, безпека людини ставить її у «центр уваги», розглядає широкий діапазон умов, які створюють загрозу для виживання, засобів до існування, гідність, і визначає поріг, нижче за який людському життю загрожує небезпека [311].

Вітчизняний науковець Л. С. Шевченко, формулюючи науково обґрунтоване визначення поняття «людська безпека», наголошує на важливості чіткого розмежування понять «людська безпека» і «людський розвиток». «Якщо людський розвиток є процесом розширення меж людського вибору, то людська безпека означає безпечний і вільний характер людського вибору, упевненість людей у тому, що можливості, які вони мають сьогодні, не будуть утрачені завтра» [11, с. 151].

Таким чином, автор вважає, що сучасну концепцію людської безпеки не слід розглядати лише у рамках парадигми людського розвитку, це досить нова самостійна система поглядів, що має всеохоплюючий характер. Проте часто

виникає питання щодо того, яким чином концепції людського розвитку і людської безпеки пов'язані між собою.

У результаті міжкатегоріального аналізу понять «людський розвиток» та «людська безпека» виявлено, що змістовне наповнення поняття «людський розвиток» більш осяжне, метою якого є розширення можливостей вибору і свободи людей [311], а безпека людини «...сприяє зміцненню прав людини, що посилює розвиток людського потенціалу» [263]; сутність людської безпеки полягає у забезпеченні пріоритету свободи таким чином, щоб людина мала можливість задовольняти свої потреби, здійснювати вибір безпечно і вільно.

Слід зазначити, що людський розвиток носить переважно довгостроковий характер, ключова мета є стратегічною, але її досягнення досить «розтягнене» у часі, у той час, як людська безпека спрямована переважно на термінове усунення загроз [28]. До того, цитуючи Ван Лангенхова [317], вітчизняні науковці М. О. Воротнюк та О. Сушко відзначають, що саме людська безпека, на відміну від людського розвитку «фокусується не стільки на загальних проблемах розвитку, скільки на безпеці окремого регіону, що зумовлює необхідність регіонального підходу до її забезпечення» [28].

Пояснити зв'язок між цими поняттями можна таким чином: «людський розвиток – це вибір, а людська безпека – це здатність робити цей вибір безпечно та вільно» [321].

У результаті чіткого розмежування понять завданнями, з'ясовано, що людська безпека доповнює концепцію людського розвитку в частині безпечної свободи варіантів вибору людини (свобода від потреб); сприяння забезпеченню безпеки на рівні процвітання і прогресу, а не на рівні виживання.

Переходячи до розгляду концепції безпеки людського розвитку (далі – БЛР), погоджуємося з думкою М. О. Воротнюк та О. Сушка, які вважають, що поняття «безпека людського розвитку» є «досить цікавим, оскільки водночас є елементом як концепції людського розвитку, так і концепції людської безпеки» [28, с. 5].

Але розвиток концепції БЛР не набув широкого визнання, оскільки безпека людського розвитку впродовж тривалого часу досліджувалась у рамках таких наукових напрямків, як соціальна безпека, економічна безпека та безпека життєдіяльності людини [212; 217, с. 164].

Слід наголосити на значних здобутках науковців М. О. Сухомлина і Н. В. Стежко у питанні формування понятійного апарату концепції безпеки людського розвитку. Так, згідно із визначенням Н. В. Стежко безпекою людського розвитку є «гарантована Конституцією країни забезпеченість матеріальних, соціальних потреб та духовних цінностей людини, умов її всебічного фізичного, інтелектуального, культурного розвитку, захищеність її від внутрішніх і зовнішніх загроз, що формує безпечні умови життєдіяльності в усіх сферах» [212; 213]. На нашу думку, запропоноване визначення є найбільш ємним та відображає сутність і зміст процесу людського розвитку в контексті безпеки. Н. В. Стежко зосереджує увагу на важливій позиції держави у забезпеченні і гарантуванні безпеки людського розвитку, а сутність поняття розглядається через призму права, але сучасна роль держави у забезпеченні безпеки суверенітету, незалежності та громадян є сумнівною та переоціненою.

У дослідженнях М. О. Сухомлина поняття «безпека людського розвитку» визначається як «соціально-економічне явище, яке характеризується такими рисами: універсальність – безпека притаманна кожній людині, оскільки забезпечує процес її розвитку; взаємозалежність складових – безпека стосується не тільки окремої людини, але й суспільства в національному та загальносвітовому масштабі; підконтрольність розвитку подій – завчасне виявлення та усунення небезпек» [217]. Запропоноване визначення відображає соціально-економічний характер безпеки людського розвитку та основні ознаки: універсальність, підконтрольність розвитку подій, але, на нашу думку, визначення є недостатньо повним і потребує конкретизації.

Оскільки зазначені дефініції безпеки людського розвитку не в повній мірі відображають глибину і зміст поняття, вважаємо за доцільне сформулювати авторське бачення сутності безпеки людського розвитку. У зв'язку із

недостатньою термінологічною базою поняття «безпека людського розвитку», видове визначення сформулювати досить важко, тому слід дослідити дефініції його родових понять: «людський розвиток» та «безпека».

Дослідження сучасних поглядів щодо розуміння терміна «людський розвиток» із використанням морфологічного аналізу (підрозд. 1.1) дало змогу ідентифікувати, виокремити і систематизувати основні морфологічні ознаки: ключова характеристика поняття, складові компоненти людського розвитку, мета, рівень і результати людського розвитку. Серед сукупності визначень, запропонованих зарубіжними і вітчизняними науковцями (табл. А.1, Додатку А), автор погоджується з експертами ПРООН, які найбільш комплексно відобразили поняття людського розвитку у Доповіді людського розвитку у 2010 р., а саме: «розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дозволили людям прожити тривале, здорове і продуктивне життя та досягати інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні справедливого та сталого розвитку на нашій планеті» [312]. На нашу думку, визначення є найбільш повним і таким, що відображає сутність, глибину динамічність процесу та вимоги сучасності, тому саме така інтерпретація покладена в основу формулюванні поняття «безпека людського розвитку».

Незважаючи на ретельне дослідження сутності безпеки, відзначимо, що певне коло завдань, пов'язаних з аналізом сутності поняття «безпека», потребує постійного вивчення, адаптації і розвитку для потреб практичної та науково-дослідної діяльності, зокрема використання цього поняття у рамках концепції безпеки людського розвитку. Наявність суперечок і визначених автором термінологічних розбіжностей у розумінні безпеки зумовлює необхідність проведення структурного аналізу поняття «безпека».

Так, проаналізувавши сукупність дефініцій, запропонованих як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями щодо проблем безпеки та сучасного бачення поняття (табл. Б.1, Додаток Б) автором виокремлено основні ознаки: стан явища (родовий компонент), суб'єкт безпеки (те, на що чиниться вплив), мета, фактори впливу та заходи із забезпечення захисту (табл. 1.2). У результаті аналізу

з'ясовано, що відповідно до родового компонента поняття переважна більшість авторів розглядають безпеку у статичному стані – об'єктивному чи суб'єктивному [91; 322], та як певний стан захищеності [164; 185; 224]. Поняття «безпека» як динамічне явище відображено у визначенні Б. Бузана [250], який розглядає безпеку крізь призму людського розвитку – свобода від загроз і розширення можливостей.

Таблиця 1.2

Структурний аналіз поняття «безпека»

№ п/п	Понятійна ознака	Понятійний компонент	Автор, джерело	Виділений автором компонент визначення	
1	Стан явища	Статичний	В об'єктивному вимірі – відсутність загроз;	А. Уолферс [322] Л. Коженювські [91]	Стан динамічної рівноваги
			у суб'єктивному вимірі – відсутність страху		
			Стан захищеності найбільш важливих інтересів	Є. Крихтін [203]	
				О. Резник [185]	
				Ю. Шемшученко [240]	
				Закон України «Про національну безпеку України» [164]	
				Словник В. Даля [46]	
				Словник С. Ожегова, Н. Шведової [147]	
				Український тлумачний словник [224]	
				Г. Колесніков [92]	
		О.Ю. Мішин, С.В. Мішина [127]			
		Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. [236]			
		Стан психічний чи правовий	Л. Коженювські [91]		
		Об'єктивний стан, відчутний суб'єктивно	П. Нікіфоров, С. Куперівська [142]		
Динамічний	Прагнення до свободи від загроз і розширення можливостей	Б. Бузан [250]	Стан динамічної рівноваги		
Статико-динамічний	Тип динамічної рівноваги	М. А. Лесков [106]			
	Стан і тенденції розвитку захищеності	Г. Долматова, Л. Омелянович [148]			
	Стан, що характеризує стабільність і баланс суперечностей у розвитку	О. Головченко [37]			
Статико-динамічний	Стан об'єкта (систем), в якому забезпечується сталий і збалансований розвиток всіх його компонентів	В. Бойко [20]			

Продовження таблиці 1.2

№ п/п	Понятійна ознака		Понятійний компонент	Автор, джерело	Виділений автором компонент визначення
	Стан явища	Діяльнісний	Умова, яка виникає у результаті створення і підтримки захисних заходів	Словник військових термінів [253]	Стан динамічної рівноваги
			Специфічна сукупність умов діяльності	О. Гетьман, В. Шаповал [34] Г. Іващенко [79]	
2	Об'єкт безпеки (на кого чиниться вплив)		Особистості, суспільства та держави	Є. Крихтін [203]	Суспільство, держава, явище чи процес
			Соціум і його структура	Г. Долматова, Л. Омелянович [148]	
			Суспільство	П. Нікіфоров, С. Куперівська [142]	
			Соціальна система	О. Головченко [37]	
			Держава і суспільство	Б. Бузан [250]	
			Найважливіші інститути (особистість, суспільство, держава)	О. Резник [185]	
			Складні саморегульовані системи	М. Лесков [106]; А. Анцупов, А. Шипілов [6]	
3	Мета		Підтримка важливих для збереження системи параметрів у доступних межах	М. Лесков [106]	З метою збереження основних характеристик і параметрів, стабільності розвитку і функціонування
			Збереження основних характеристик і параметрів предмета, явища чи процесу	А. Анцупов А. Шипілов [6]	
			Зменшення впливу загроз стабільності розвитку та функціонування	М. Войнаренко, О. Яременко [27]	
			Повна і вчасна нейтралізація загроз різного характеру в контексті реалізації основних функцій і виконання поставлених завдань	В. В. Бойко [20]	
			Запобігання ризикам і збереження незалежності, суверенності та цілісності держави і суспільства	Б. Бузан [250]	
4	Чинники впливу (те, що загрожує безпеці)		Ворожі дії або впливи	Словник військових термінів [253]	Реальні та потенційні загрози невоєнного характеру
			Реальні та потенційні загрози невоєнного характеру	Закон України «Про національну безпеку України» [164]	
			Дія внутрішніх і зовнішніх загроз	Г. Долматова, Л. Омелянович [148]	
				О. Резник [185] Н. Л. Гавкалова, Ю. С. Чаплигіна [30]	

Продовження таблиці 1.2

№ п/п	Понятійна ознака	Понятійний компонент	Автор, джерело	Виділений автором компонент визначення
5	Заходи забезпечення захисту	Система інформаційно-аналітичного моніторингу, попереджувальна, профілактична, система поточних та прогнозованих заходів, аналіз можливості нейтралізації негативних наслідків	В. Щербина [238]	Система інформаційно-аналітичного забезпечення

Узагальнено і систематизовано автором

Відповідно до статико-динамічної ознаки науковці визначають безпеку як «тип динамічної рівноваги» [106], «стан, що характеризує стабільність і баланс суперечностей у розвитку» [37], «стан, в якому забезпечується сталий і збалансований розвиток» [20]. Таким чином, слід звернути увагу на існування тісного зв'язку між безпекою та розвитком, що досліджувалось у працях С. І. Дорогунцова, О. М. Ральчук та А. М. Федоришевої [69]. Згідно із розглянутими працями авторів безпека є «інваріантом існування розвитку», транстермінологічним поняттям, тобто природа поняття «безпека» охоплює аспекти людського й природного начала. Автори вважають, що «безпека–розвиток відповідає сталому розвитку соціоприродної системи і є динамічною формою існування безпеки» [69]. Погоджуючись з В. М. Кузьомко, поняття «безпека» і «розвиток» тісно взаємопов'язані, «...відображаючи складність механізмів забезпечення функціонування і розвитку соціально-економічних систем» [103, с. 33].

Отже, на основі систематизації сукупності наукових джерел, узагальнивши досвід науковців, які досліджували проблеми безпеки і людського розвитку, дістало подальшого розвитку визначення безпеки людського розвитку, під яким пропонуємо розуміти стан динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини з метою збереження існуючого рівня та забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що

постійно накопичується у процесі розвитку для досягнення гідного рівня життя за умов мінімального впливу загроз (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Визначення поняття «безпека людського розвитку»

Понятійна складова	Людський розвиток	Безпека	Авторське визначення поняття «безпека людського розвитку»
Ключова характеристика	Процес розширення можливостей і свобод людини	Стан динамічної рівноваги суспільства	Стан динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини
Мета	Гармонійний і всебічний розвиток людини; забезпечення задоволення зростаючих потреб; досягнення гідного рівня життя	Збереження основних характеристик і параметрів, стабільності розвитку і функціонування	З метою збереження існуючого рівня та забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно накопичується в процесі розвитку
Результат	Досягнутий рівень людського розвитку; досягнутий гідний рівень життя	Запобігання загрозам та високий рівень безпеки	Досягнутий гідний рівень життя за умов мінімального впливу загроз

Розроблено автором

Запропоноване визначення поняття «безпека людського розвитку» містить компоненти, які відображають ключову характеристику, мету і результат безпеки людського розвитку. Акцент зроблено на тому, що процес безпеки є динамічним, як і процес розвитку; також автор звертає увагу на те, що однією з головних цілей безпечного розвитку є реалізація потенціалу, що постійно накопичується в процесі розвитку, адже неефективне його використання призводить до гальмування розвитку людини, соціально-економічного та науково-технічного розвитку суспільства, а отже значно погіршує якість життя людини.

З метою чіткого розуміння сутності безпеки людського розвитку та унікальності цього процесу у табл. 1.4 подано результати порівняльного аналізу близьких за своєю сутністю, але різних за метою, завданнями та об'єктом

дослідження понять «людський розвиток», «людська безпека», «соціальна безпека» та «безпека людського розвитку».

Таблиця 1.4

Порівняльний аналіз понять «людський розвиток», «людська безпека», «безпека людського розвитку» та «соціальна безпека»

Критерії	Соціальна безпека	Людська безпека	Людський розвиток	Безпека людського розвитку
Об'єкт дослідження	Суспільство, соціум, соціальна група	Людина	Людство	Людство
Характеристика	Безпека, стабільність суспільства, соціальний захист населення	Безпека, стабільність, стійкість життєдіяльності людини у повсякденному житті	Благополуччя, процвітання та прогрес усього людства	Безпека та стабільність досягнень у процесі розвитку
Термін реалізації	Поєднує поточні, тактичні і стратегічні заходи у боротьбі із загрозами	Поєднує короткострокові заходи у боротьбі з загрозами людини у повсякденному житті	Довгий строк досягнення	Поєднує середньострокові заходи у боротьбі із загрозами, довгострокові зусилля – профілактика (превентивні заходи)
Ключова мета	Захищеність життєво важливих інтересів соціальних груп	«Страховання» від зниження рівня людської безпеки: своєчасне виявлення ризиків, запобігання ризикам	Розширення вибору і можливостей людини	Динамічна рівновага процесу розширення можливостей і свобод людини
Завдання	Забезпечити нормальний рівень життя соціальних груп на всіх рівнях, мінімізувати загрози їх існуванню	Захист людини у повсякденному житті: свобода від страху («freedom from fear») та свобода у задоволенні потреб («freedom from want»), захист честі й гідності	Розширити права і можливості людини, забезпечувати продуктивність розвитку людського потенціалу	Забезпечити задоволення потреб та безпеку реалізації людського потенціалу, що постійно накопичується у процесі розвитку

Розроблено автором за [11; 144; 149; 203; 232; 233; 243; 258; 259; 279; 280; 287; 300; 305]

Оскільки сутність людського розвитку та людської безпеки, їх взаємозв'язок розглянуто вище, на думку автора, особливої уваги потребує аналіз сутності і змісту явища «соціальна безпека». У сучасній науковій думці соціальна безпека визначається науковцями як складова економічної безпеки держави, що включає демографічну, етнонаціональну, медичну та гуманітарну безпеку. Згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України «соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна

забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни» [163].

Відповідно до визначення О. Ф. Новікової під соціальною безпекою розуміється стан захищеності соціальних інтересів суспільства від загроз національній безпеці, що впливають на них, а стан безпеки є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність» [144, с. 27]. Е. М. Лібанова при розкритті змісту дотримується підходу, завдяки якому соціальна безпека є станом захищеності як результату реалізації політики соціального захисту [109].

Науковець Т. А. Шахматова наводить таке трактування поняття «соціальна безпека»: «забезпечений державою у процесі виконання її управлінських функцій суспільно-економічний та суспільно-політичний стан, при якому забезпечується нормальний рівень життя населення й інших соціальних груп на всіх рівнях, мінімізуються загрози їх існуванню, що здійснюється на основі відповідних правових норм за допомогою економічних і політичних інструментів» [232, с. 75]. Отже, розглянуті вище трактування підтверджують, що соціальна безпека є однією зі складових національної безпеки, трактуючи її як стан захищеності від загроз соціальним інтересам (що є ключовою метою соціальної безпеки та однією з головних цілей національної безпеки); її завданням є забезпечення нормального рівня життя соціальних груп на всіх рівнях, мінімізація загрози їх існуванню. Таким чином, соціальна безпека є однією з найважливіших функцій держави, створюючи необхідні умови для забезпечення нормального рівня життя соціальних груп.

Слід зазначити, що окрім виділених у табл. 1.3 розбіжностей, всі представлені поняття відкривають можливості й необхідність переосмислення мети соціального багатства і добробуту усього людства.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що поява нових глобальних проблем, які перешкоджають людському розвитку, потребує теоретичного і практичного переосмислення поняття «безпека». За результатами аналізу

узагальнено три основні підходи бачення безпеки: ліберальний, політичний і критичний (останній необхідний для досягнення безпечного й стабільного людського розвитку).

За результатами дослідження доходимо висновку, що сучасна реальність наголошує на необхідності пошуку потужних інструментів вирішення глобальних проблем, які загрожують безпечному існуванню людства. Це змушує міжнародне товариство розширити сферу безпеки і зосередитись на дослідженні безпеки окремо кожної людини, а також звернути увагу на процес формування й активного розвитку теоретичних основ людської безпеки та її практичної реалізації.

У результаті аналізу формування й розвитку положень концепції людської безпеки робимо висновок, що це нова самостійна система поглядів, яка має всеохоплюючий характер. Завдяки узагальненню досвіду науковців, які працювали над проблемами змістовного наповнення безпеки, проведено структурний аналіз змісту визначення цього поняття, а також відповідно до результатів морфологічного аналізу поняття «людський розвиток», запропоновано авторське визначення поняття «безпека людського розвитку».

1.3. Підходи до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку: міжнародний і вітчизняний досвід

В умовах нестабільності та невизначеності соціальних, економічних, екологічних та інших процесів, що впливають на людський розвиток, необхідність попередження і запобігання їх негативному впливу як на макро-, так і мікрорівні актуалізує питання важливості оцінювання людського розвитку.

Економічне поняття «оцінка» є одним з ключових теоретичних і прикладних понять сучасної економіки, але поняття процесу оцінювання у працях

вітчизняних учених недостатньо висвітлено, вимагає уточнення сутності й особливостей його застосування у межах вимірювання людського розвитку

У результаті дослідження зарубіжних літературних джерел проведено етимологічний аналіз поняття «оцінювання». Виявлено, що процес оцінювання має низку «відтінків» свого значення. Зокрема в англomовній літературі існує безліч різночитань цього поняття, наприклад: «assessment», «appraisal», «estimation», «evaluation», «measurement» [251]. Поняття «оцінювання» має різні визначення через існуючі протиріччя використання на побутовому рівні (носить суб'єктивний характер) чи його використання для вирішення складних науково-практичних питань (носить об'єктивний характер); неузгодженість між різними сферами практичного застосування цього поняття, а також національними та світовими підходами щодо його трактування. Так, відповідно до дефініції, зазначеної у словниках провідних міжнародних агентств та організацій, зокрема: ОЕСР, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Канадське товариство оцінювання (Canadian Evaluation Society), ПРООН, Світовий банк, ЮНЭЙДС поняття «оцінювання» трактують як систематичний та об'єктивний процес визначення вартості або суспільного значення, рівня виконання проєкту, програми, політики; її проєктування, реалізації результатів [22; 254; 256; 257; 320].

Інше визначення поняття, що застосовують у сфері освіти, пропонують Т. Банта і С. Паломба, які вважають, що оцінювання – це «систематичний збір, огляд і використання інформації про освітні програми, що проводяться з метою поліпшення навчання і розвитку» [293, с. 4]. Подібні міркування щодо оцінювання у сфері освіти висловлюють й науковці Університету штату Орегон. Так, досліджуване поняття пропонують вважати процесом збору та обговорення інформації з різноманітних джерел з метою розвитку глибокого розуміння об'єкта [260]; процес завершується тоді, коли результати оцінки використовуються для поліпшення подальшого навчання [260].

Таким чином, на основі аналізу поняття «оцінювання», під оцінюванням безпеки людського розвитку пропонуємо розуміти об'єктивний процес збору інформації, обробки, визначення кількісних та (або) якісних характеристик й

інших параметрів безпеки людського розвитку, формування результатів дослідження з метою розробки рекомендацій щодо мінімізації загроз.

Процес людського розвитку є динамічним, а процедура оцінювання вимагає наявності значної кількості інформативних даних і відомостей, їх постійного оновлення з метою комплексного визначення рівня безпеки людського розвитку, враховуючи його проблемні аспекти, пріоритети формування, виявлення перспективних напрямів розвитку та подальшого моніторингу стану. Таким чином, вивчення питання належного аналітичного забезпечення стає необхідним при проведенні комплексного ефективного оцінювання людського розвитку та його складових.

Результати опрацювання наукових джерел свідчать про те, що досі не сформовано єдиний погляд на визначення поняття «аналітичне забезпечення». Це можна пояснити відсутністю достатньо глибокого розуміння й чіткого уявлення про необхідність і переваги формування аналітичного забезпечення для потреб оцінювання. Натомість виявлено тенденцію широкого використання науковцями поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення». На думку автора, доцільно дослідити сутність цього суміжного поняття, що дозволить розширити уявлення про зміст, особливості формування аналітичного забезпечення та сфери його застосування для задоволення потреб оцінювання.

Огляд існуючих трактувань сутності інформаційно-аналітичного забезпечення дозволив автору виділити процесний, діяльнісний та системний підходи до розуміння досліджуваного поняття. У рамках процесного підходу О. В. Пархоменко інформаційно-аналітичне забезпечення визначає як «процес створення умов і підтримки відповідних організаційно-функціональних характеристик системи управління» [154, с. 8]. Науковець пояснює, що інформаційно-аналітичний процес містить поєднання інформації, засобів і способу аналітичної обробки цієї інформації, а також знань і вмінь фахівців, що забезпечують реалізацію процесу. Але, на наш погляд, дане тлумачення не дозволяє виділити окремо місце інформаційної та аналітичної складових.

Аналізуючи визначення подане в Енциклопедії державного управління [71], під інформаційно-аналітичним забезпечення пропонується розуміти «цілеспрямований і безперервний процес збирання, аналізу, збереження і представлення суб'єктам інформаційної діяльності інформації, що здійснюється спеціально створеними інститутами, органами та службами».

Н. В. Зачосова та І. В. Горячківська, обґрунтовуючи сутність інформаційно-аналітичного забезпечення, розглядають поняття через призму безпеки й оцінювання його рівня, а саме як «...поетапний процес збору, накопичення, обробки та передачі отриманої інформації зацікавленим суб'єктам, метою якого є сприяння захищеності від впливу зовнішніх та внутрішніх небезпек» [78, с. 341].

О. В. Корнійчук під інформаційно-аналітичним забезпеченням пропонує розуміти «діяльність спеціально підготовлених фахівців, зайнятих пошуком, відбором, збором, обробкою, нагромадженням, узагальненням та збереженням інформації» [97].

У рамках системного підходу В. Р. Котковський, досліджуючи сутність інформаційно-аналітичного забезпечення виділяє такі підсистеми: інформаційне середовище, підсистему аналізу інформації, підсистему формування інформаційно-аналітичних матеріалів, підсистему збору обробки і зберігання інформації та підсистему зв'язків з громадськістю.

Підсумовуючи результати досліджень науковців, можна встановити, що термін «інформаційно-аналітичне забезпечення» щодо його вживання в інформаційній сфері розглядається як процес створення умов і підтримки функціонування системи. Так, серед таких умов учені виділяють інформаційне, матеріально-технічне, адміністративного забезпечення [71; 78; 154], а також кадрове (визначаючи поняття як інтелектуальну, логічну, розумову діяльність, спрямовану на виконання практичних завдань) [97].

Переважає більшість науковців, які досліджують проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення, розглядають поняття «інформаційно-аналітичного забезпечення» як елемент підтримки системи управління та прийняття рішень, тобто формування інформаційно-аналітичного забезпечення сприяє задоволенню

потреб управління і прийняття рішень, натомість питання аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку залишається відкритим для подальших досліджень.

Отже, проаналізувавши визначення поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення», запропонованих різними науковцями, робимо висновок щодо їх неоднорідності, важкості чіткого виокремлення аналітичної складової у дефініції інформаційно-аналітичного забезпечення. Таким чином, для розуміння сутності й змісту аналітичного забезпечення необхідно з'ясувати етимологічну природу понять «аналітичний» та «забезпечення», а також розглянути досліджуване поняття з позиції людського розвитку для задоволення потреб в його оцінюванні.

Поняття «аналітичний» (від грец. *analytikos*) походить від слова «аналіз» (від грец. *analysis* – розклад, розкладання, розчленування) [199, с. 70]. Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, «аналіз» – це метод наукового дослідження предметів, явищ шляхом розкладу, розчленування їх на складові частини; протилежне синтезу [1, с. 41].

На нашу думку, щоб найбільш повно сформулювати основний зміст робочого поняття «аналітичний», проаналізуємо похідне від аналізу поняття – «аналітика». Відповідно до визначення, поданому у [199], аналітикою (від грец. *analytike* – мистецтво аналізу) є «частина логіки, яка розглядає вчення про аналіз» [199]. Згідно з вченням Арістотеля аналітика – процес розкладання логічного мислення на прості елементи та перехід до більш складних форм мислення. Таким же чином й Е. Кант пояснює аналітику – як «розкладання людської пізнавальної здатності» [84]. Але таке трактування досить широке і не дає змоги відобразити головну мету такого «розкладання». Узагальнюючи вищевикладене, поняття «аналітика» у наукових працях застосовується у таких значеннях: складна системи знань; єдність пізнавального процесу та застосування аналітичних методів одержання знання; сукупність принципів методичного, організаційно-комунікаційного забезпечення розумової діяльності.

Поняття «забезпечення» достатньо широко використовується у всіх сферах життєдіяльності людини, а в економічній під забезпеченням слід розуміти

сукупність певних умов, заходів і засобів, що сприятимуть нормальному перебігу економічних процесів, а також реалізації програм та проєктів, підтримуванню стабільного функціонування економічної системи в цілому та її об'єктів [1].

Проведене дослідження понятійного апарату дає змогу визначити окремо сутність понять «аналітика» та «забезпечення», але дати визначення поняття «аналітичне забезпечення» дуже складно, оскільки межі сфер його використання досить розмиті. Але враховуючи те, що потужне аналітичне забезпечення необхідне і для оцінювання людського розвитку, сприяє задоволенню потреб управління і прийняття рішень, пропонуємо під аналітичним забезпеченням оцінювання людського розвитку розуміти процес створення умов і підтримки цього процесу (у широкому сенсі); та сукупність ресурсно-функціональних складових (інформаційного, кадрового, адміністративного та матеріально-технічного забезпечення) та підтримуючих складових (організаційно-комунікаційного та методичного забезпечення), що забезпечує необхідну якість проведення комплексного оцінювання людського розвитку та його аспектів з урахуванням впливу загроз і небезпек (у вузькому сенсі). Узагальнення деяких аспектів міжнародного і вітчизняного досвіду формування ресурсно-функціональних складових аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку подано у табл. 1.5.

Слід відзначити, що серед найпопулярніших підходів до оцінювання складних, важко формалізованих процесів (у тому числі й процесу людського розвитку) у світовій практиці використовують єдиний показник (інтегральний індикатор, або «комполітарний» індекс). Для підтвердження думки про важливість і популярність використання такого показника Т. В. Жгун [73] звертається до досліджень Р. Бандури (R. Bandura) [246–248] щодо феноменального зростання кількості розроблених інтегральних індикаторів, які використовуються для комплексного оцінювання країн за економічними, соціальними, екологічними, політичними та іншими критеріями.

Р. Бандура зазначає, що лише у період з 2007 по 2011 рр. сформовано 130 (45%) від 290 існуючих, за даними ООН, зведених індикаторів. Аналогічні

дослідження проводились Л. Яном (L. Yang), науковець детально аналізує 101 показник, що характеризує стан добробуту й рівень розвитку [326].

Таблиця 1.5

Ресурсно-функціональні складові аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку: міжнародний і вітчизняний досвід

Розробники підходу до оцінювання людського розвитку	Фахівці ПРООН	Учені Варшавської школи економіки спільно з фахівцями Міністерства регіонального розвитку Польщі та Бюро ПРООН	М. Пелях (фахівець ПРООН) та А. Іванов (фахівець агентства ЄС з фундаментальних прав людини)	Науковці ІДСД ім. В. М. Птухи спільно з Державною службою статистики України	Кабінет Міністрів України
Масштаб охоплення	Розраховується з 1990 р. для 188 країн світу	Розраховується для регіонів Польщі з 2012 р.	Розраховувався для Вірменії (призначено для країни Європи та Центральної Азії)	Розраховується для регіонів України з 2009 р.	Розраховується для регіонів України з 2018 р.
Ресурсно-функціональні складові					
1. Інформаційне забезпечення	Статистичні дані служб статистики різних країн	Статистичні дані регіональних служб статистики Польщі	Статистичні дані служб статистики Вірменії	Територіальні органи державної статистики України	Територіальні органи державної статистики України
2. Кадрове забезпечення	Відділ доповідей про людський розвиток. Склад відділу: 16 шт. од. Посади: головний редактор, начальник сектора статистики, спеціаліст зі статистики, аналітик (3), спеціалісти з питань політики, спеціаліст із зв'язку, веб-аналітик, менеджер з підготовки доповіді та ін.	Департамент економічного аналізу (інформація щодо кількості шт. од. та відділу відсутня)	Інформація відсутня, оскільки оцінювання проводилось одноразово	Відділ статистики гуманітарної сфери. (інформація щодо кількості шт. од. та відділу відсутня)	Директорат регіонального розвитку, Головне управління координації та оцінки ефективності регіональної політики. Склад відділу: 7 шт. од. (інша інформація щодо кадрового складу відсутня)
3. Адміністративне забезпечення	Програма розвитку ООН	Міністерство регіонального розвитку Польщі	Представництво ПРООН	Державна служба статистики України	Міністерство розвитку громад та територій України
4. Матеріально-технічне забезпечення	засоби обчислювальної техніки, програмне забезпечення, що застосовується в процесі оцінювання				

Складено автором за [125; 161; 267; 306; 310]

Більшість міжнародних організацій (ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та ін.) постійно працює над розробленням інтегральних індикаторів у різних сферах розвитку суспільства. На нашу думку, цінність

проведення такої роботи полягає не лише у ранжуванні країн та їх порівнянні на єдиній шкалі оцінки, а й наприклад, у визначенні високих результатів країн за відповідним напрямом оцінки, вивчення їх досвіду у досягненні високих результатів з метою перейняття.

Так, методичні підходи до оцінювання людського розвитку, представлені міжнародною методикою вимірювання людського розвитку – Індексом людського розвитку (далі – ІЛР). Уперше ІЛР запропонований фахівцями ПРООН у 1991 р. Розроблений індекс призначений для порівняння рівня людського розвитку між країнами, визначаючи місце кожної держави на єдиній світовій шкалі. ІЛР є сумарним показником розвитку людини, який відображає середній рівень досягнень країни за трьома базовими вимірами (складовими) людського розвитку [310], склад показників і формула розрахунку подано на рис. В.1, Додатку В.

Запропонована методика стрімко здобула світового значення і широкого використання, але й стала найбільш обговорюваною і критикованою. Безперечно, розроблений фахівцями ПРООН підхід до вимірювання людського розвитку дав потужний поштовх дослідженням у напрямку удосконалення, наповнення новими характеристиками, переосмислення, а також розроблення нових підходів і методик вимірювання людського розвитку на регіональному рівні [310; 312].

Зокрема, подальші дослідження фахівців ПРООН стосуються удосконалення індексу людського розвитку, а також розроблення різних модифікацій цього індексу. Так, у 2010 р. «сімейство індексів», які вимірюють людський розвиток, було суттєво розширено, а класична модель вимірювання людського розвитку зазнала суттєвого коригування.

Суттєвими змінами у розрахунку ІЛР в оновленій методиці було використання нових індикаторів і нової функціональної форми (рис. В.2, Додаток В). Оновлений ІЛР являє собою середнє геометричне нормалізованих індексів, що відображають досягнення за кожною складовою. Застосування середнього геометричного дає більш низькі значення індексів, причому найбільші зміни зафіксовані в країнах з неоднаковим розвитком вимірювань. Середнє геометричне справляє лише незначний вплив на рейтинг ІЛР. Встановлення

верхніх меж на рівні фактичних максимальних значень менше впливає на загальні значення індексу та загальний рейтинг країн в цілому [38].

У Доповіді про людський розвиток 2010 р. широкому загалу представлено й інші модифікації індексу: Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням нерівності, Індекс гендерної нерівності та Індекс багатовимірної бідності. Так, Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням нерівності (ІЛРН), призначений для виявлення розподілу людського розвитку всередині країн [306]. При повній рівності ІЛР і ІЛРН однакові. Коли спостерігається нерівність у розподілі здоров'я, освіти і доходу, значення ІЛР в певному регіоні менше, ніж сукупний ІЛР. На думку розробників (фахівців ПРООН), ІЛРН ґрунтується на твердженні, що глибокий дисбаланс можливостей людей і альтернатив вибору виникає з нерівності у доходах, доступі до знань, здоров'ї та тривалості життя, схильності до потрясінь тощо. Тобто розрив у рівні ІЛР та ІЛРН є відображенням нерівності людських можливостей: доступ до навчання, медичного обслуговування, доступу до матеріальних і природних ресурсів, що обумовлено диспропорціями в доходах і місцем проживання, груповою чи гендерною приналежністю. Високий рівень нерівності може призвести до негативних наслідків для соціальної згуртованості, соціальної напруженості у суспільстві, що, в свою чергу, здатне уповільнити прогрес людського розвитку. Технологічні рекомендації щодо вимірювання людського розвитку, скоригованого з урахуванням нерівності, подано на рис. В.3, Додаток В.

Індекс гендерного розвитку є мірою, що визначає існування гендерних розривів. Індекс порівнює значення ІЛР для чоловіків і жінок та відображає ступінь розширення прав і можливостей жінок (рис. В.4, Додаток В).

Індекс багатовимірної бідності відображає стан деривації (стан, за якого людина позбавлення можливості задоволення базових потреб) в одному і тому ж домогосподарстві у галузі освіти, здоров'я та рівня життя. В Індексі багатовимірної бідності застосовуються дані на мікрорівні, одержані за результатами опитування домогосподарств, причому, на відміну від ІЛРН, всі дані, необхідні для оцінки, мають бути взяті з одного джерела інформації.

Отримані дані агрегуються за домогосподарствами, і за результатами розрахунків, формують національну міру бідності (рис. В.5, Додаток В) [312].

Продовжуючи аналіз унікальності, переваг і недоліків ІЛР, цікавою, на нашу думку, є теза Т. Ю. Іващенко, про те, що розрахунок ІЛР дає можливість встановити рівень уже досягнутого розвитку людини за конкретний проміжок часу та «ІЛР не враховує ряд факторів, що обмежують можливості розвитку наступних поколінь» [81, с. 164]. Невраховування таких чинників може призводити до перекручування фактів та їх неправильної інтерпретації, а рейтингове місце тієї чи іншої країни може бути невиправданим.

Іншою спробою удосконалення ІЛР є представлений у робочому документі Європейської економічної комісії ООН у 2013 році, – Доступний індекс людського розвитку. У результаті спільних досліджень А. Іванова і М. Пеляха на прикладі Вірменії по створенню національного індексу розроблено Індекс сталого людського розвитку. У працях розробники зазначають, що нововведенням запропонованої методології є не лише доповнення Індeksu людського розвитку (за класичною моделлю, розробленою фахівцями ПРООН) новою компонентою – «стан навколишнього середовища» (тобто розробка «екологічного» індексу), а й включення у розрахунок показників «сталості», що дозволяє врахувати здатність збереження вже досягнутого людського розвитку [267]. Необхідність врахування «сталості» автори пов'язують саме із доповненням екологічної складової, оскільки мається на увазі, що екологічна складова характеризується слабкою стійкістю (рис. В.6, Додаток В). Отже, удосконалений та модифікований Доступний Індекс людського розвитку (ДІЛР) розраховується на основі коригування чотирьох аспектів людського розвитку так званими «штрафами за нестійкість» (табл. В.1, Додаток В). На нашу думку, запропонований ДІЛР є привабливим завдяки вираховуванню питання недоступності шляху розвитку, заснованого на зростаючому в геометричній прогресії споживанні.

Продовжуючи розгляд зарубіжного досвіду в питанні нових підходів до оцінки людського розвитку, слід звернути увагу на спільну розробку польських учених Варшавської школи економіки, фахівців Міністерства регіонального

розвитку і Бюро ПРООН. Так, ґрунтуючись на методології індексу людського розвитку (за класичною моделлю), напрацюваннях А. Іванова та М. Пеляха і враховуючи особливості польських умов розвитку суспільства, групою фахівців запропоновано новий інструмент для вимірювання людського розвитку на місцевому рівні: Локальний індекс людського розвитку (Local human development index) (ЛЛР). Розробники ЛЛР вважають індекс основним орієнтиром (інструментом) для досягнення стратегічних цілей у майбутньому. Технологія розрахунку й основні три складові людського розвитку представленого ПРООН при розрахунку ЛЛР майже не змінились, але особливу увагу приділено вибору цілком обґрунтованого набору показників (рис. В.7, Додаток В).

Ураховуючи брак інформації для оцінювання ІЛР у Польщі на місцевому рівні, розробники заявляють, що багатовимірність і повнота не є єдиними ознаками «ідеалу» вимірювання людського розвитку, оскільки занадто велика кількість індикаторів може створити плутанину, що, в свою чергу, призведе до невірних тлумачень основних тенденцій і помилкових рішень. Натомість особливістю ЛЛР є присутність показників «внеску» і показників «результату» при оцінюванні рівня людського розвитку, а також врахування показників «державного втручання» в сприяння людському розвитку [283].

Досліджуваний методичний підхід здається цілком обґрунтованим. Зокрема, однією, із сильних сторін підходу є врахування показників, що демонструють витрачені ресурси, і результати досягнення за складовими людського розвитку. Але необхідно звернути увагу на якість складу таких показників, доцільності та ефективності їх розрахунку. Так, наприклад, показником «результату» за освітньою складовою є «індекс результатів іспитів у середній школі», відповідно до якого враховуються середні результати іспитів молодших класів середньої школи лише за предметами математика та природничі науки; показником «внеску» цієї сфери є рівень охоплення дітей дошкільною освітою від 3 до 4 років [283]. У зв'язку з цим постає запитання як запропоновані показники корелюють між собою, чи враховується часовий розрив такого «вкладу» в розвиток і «результату» розвитку, чому поза увагою залишається розвиток вищої освіти. У

Доповіді про локальний та регіональний людський розвиток у Польщі [283], розробники, пояснюючи такий набір показників, акцентують увагу на обмеженій доступності даних на рівні округу, або їх доступності лише за роки перепису, через це використання інших показників є неможливим, але все ж відсутність обґрунтованих пояснень залишає відкритими вищезазначені питання.

Вітчизняний учений О. С. Власюк [26] при розробленні методики оцінювання людського розвитку на регіональному рівні (рис. В.8, Додаток В) детально визначив основні недоліки міжнародної методики вимірювання людського розвитку та ІЛР, зокрема. Так, стосовно набору, складу, кількості та якості показників, що входять до розрахунку інтегрального індексу людського розвитку, можна виділити такі основні недоліки: обмежена кількість індикаторів; неврахування негативних індикаторів (дестимуляторів) людського розвитку; нагальна необхідність використання якісних характеристик при оцінці людського розвитку. Як вважає науковець, це ускладнює визначення реального стану людського розвитку, адже не враховуються інші важливі чинники його формування [26]. Частково погоджуємося із зауваженнями О. С. Власюка щодо «збіднілого» набору показників лише за трьома аспектами людського розвитку, але з огляду на те, що перед фахівцями ПРООН постали б труднощі, пов'язані з гармонізацією національних даних кожної країни, підбором і вимірюванням якісних індикаторів, проведення оцінювання було б досить трудомістким і затратним; для оцінки людського розвитку на макрорівні показники, що входять до розрахунку ІЛР, мають бути універсальними, якими вони є на сьогодні. Погоджуємося із О. С. Власюком з приводу необхідності коригування однакових вагових коефіцієнтів індексів при розрахунку інтегрального ІЛР.

Обґрунтовані зауваження й аргументи, а також недостатня інформативна цінність первинних показників, що входять у розрахунок індексу людського розвитку на мезорівні, спонукають вітчизняних учених до розроблення національних методик. Так, Національним інститутом стратегічних досліджень вперше у вітчизняній практиці розроблено й обґрунтовано підхід до оцінки людського розвитку на регіональному рівні, автором якого є О. С. Власюк та

С. І. Пирожков. У результаті ретельного вивчення ІЛР та визначення основних недоліків його розрахунку, науковцями розроблено новий підхід до оцінки людського розвитку на мезорівні [26].

Застосування такої методики на практиці, на нашу думку, дійсно має потужний теоретичний фундамент і обґрунтування. Слід зазначити, що особливу увагу О. С. Власюк і С. І. Пирожков приділили формуванню технології розрахунку й методу визначення вагових коефіцієнтів для кожного з первинних показників, обраних для розрахунку регіонального індексу людського розвитку. Натомість слід наголосити на «застарілості» деяких показників методики: кількість телевізорів, кількість радіоприймачів та кількість телефонів. Також виникають питання щодо обґрунтування складу показників блоку «розвиток науки», «духовність суспільства», «соціальний захист» тощо.

Подальші ґрунтовні дослідження у напрямку розроблення національного методичного підходу проводились у 2000 р. ученими Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України (далі – ІДСД імені М. В. Птухи НАН України) під керівництвом Е. М. Лібанової. В основі методичного підходу закладено інтегральний Регіональний індекс людського розвитку, результати розрахунку якого дозволяють встановлювати й порівнювати рівень людського розвитку регіонів України.

Розроблений Регіональний індекс людського розвитку був ускладнений великою кількістю показників (92 первинних показника), проте не давав можливість охарактеризувати деякі складові компоненти людського розвитку (наприклад, стан навколишнього середовища) до того ж деякі показники корелювали між собою [117]. Тож з метою удосконалення національного підходу до оцінювання регіонального людського розвитку, О. В. Макарова і О. М. Гладун запропонували власну систему показників оцінювання регіонального людського розвитку, що складається з показників об'єднаних у п'ять блоків: громадське здоров'я, ринок праці, рівень освіти населення, матеріальний добробут, умови проживання населення, що включають 32 первинних показника та удосконалили технологію оцінювання.

Окрім проблеми перенасичення Регіонального індексу людського розвитку великою кількістю первинних показників, ще однією проблемою, на думку М. В. Макоцьоби, О. В. Макарової і О. М. Гладун було нормування первинних показників, оскільки методикою передбачено, що мінімальні й максимальні значення деяких індикаторів є фактичними значеннями цього показника певного регіону за конкретний проміжок часу, тобто за такими індикаторами певний регіон вважається еталонним, що значно знижує цінність розрахунку такого показника та обмежує використання індексу лише для необхідності відстеження рейтингових значень регіонів, а не визначення прогресу у людському розвитку [117; 118]. Неможливість виміряти прогрес людського розвитку є найбільшим недоліком методики вимірювання Регіонального індексу людського розвитку, розробленого у 2000 р.

Національна методика вимірювання регіонального людського розвитку зазнала оновлення у 2012 р. (рис. В.9, Додаток В) і була затверджена Постановою спільного засідання Президії Національної академії наук України та Державного комітету статистики України, що підтверджує високий рівень розробленості та її практичного значення [125]. Оновлена методика вимірювання людського розвитку регіонів включає такі зміни та удосконалення:

зменшено і суттєво змінено склад первинних показників оцінки;

розроблено субіндекс за блоком навколишнього середовища: «Індекс впливу навколишнього середовища на стан здоров'я населення» з метою покращення якості вимірювання стану й розвитку навколишнього середовища та його впливу на стан здоров'я населення України;

відкориговано вагові коефіцієнти індикаторів регіонального людського розвитку [116];

упроваджено новий підхід до вимірювання людського розвитку, заснований на застосуванні цільових індикаторів (відхід від простого встановлення досягнутого рівня до вимірювання прогресу людського розвитку) [194].

Таким чином, оновлена методика оцінювання регіонального людського розвитку дозволяє вирішувати широке коло проблем: здійснювати моніторинг

стану людського розвитку в регіонах України, відстежувати зміни рейтингів регіонів і тенденції покращення розвитку чи його гальмування як у цілому, так і за аспектами людського розвитку, а також відіграє важливе значення у розробленні регіональних стратегій розвитку.

У 2017 р., у контексті проведення реформи децентралізації [288] та зважаючи, на те, що сталий розвиток людського потенціалу є головною метою діяльності держави, Кабінетом Міністрів України затверджено постанову від 20.12.2017 р. №1029 «Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» (далі – постанова №1029) [161]. Відповідно до постанови №1029, запропоновано нову методику розрахунку індексу регіонального людського розвитку (рис. В.10, Додаток В). Застосування методики дозволить вимірювати соціально-економічний розвиток регіонів, що, в свою чергу, дозволить підвищувати результативність реалізації державної стратегії регіонального розвитку. Крім того, показники, що входять до складу методики, можна вважати результативними, а не процесними, як це було у вітчизняній методиці 2012 р. При вимірюванні людського розвитку за складовою «Довге і здорове життя» (табл. В.2, Додаток В), запропоновано використовувати такий дестабілізуючий показник, як коефіцієнт смертності від навмисного самоушкодження, що розкриває вплив на психічне здоров'я населення соціальної нестабільності та напруженості. Але обмежений набір дестабілізуючих чинників при оцінці довгого і здорового життя та відсутність критеріїв вибору таких показників ставить під сумнів обґрунтованість цієї системи показників, об'єктивність і комплексність вимірювання.

Підтримуємо думку О. В. Сороки та М. С. Кривцової [202] з приводу затвердженого постановою №1029 Індексу регіонального людського розвитку, «представлений методологічний підхід та результати оцінювання є спробою створити інструмент, необхідний для підтримки державної соціально-економічної політики як в окремих регіонах, так і для формування регіональної політики на національному рівні» [202, с. 797]. До того ж такі зміни у системі вимірювання частіше не мають соціально-економічного характеру, а визначаються

політичними мотивами, тобто бажанням створити нову методику задля розширення можливостей для уряду в питанні позитивних змін. А різні підходи до вимірювання людського розвитку унеможливають проведення порівняльного аналізу з попередньою національною методикою, запропонованою науковцями ІДСД імені М. В. Птухи НАН України спільно з фахівцями Державної служби статистики України.

Проведений автором критичний аналіз зарубіжних і вітчизняних підходів до оцінювання людського розвитку дозволив узагальнити низки недоліків, яких припускалися дослідники при оцінюванні людського розвитку (рис. 1.8).

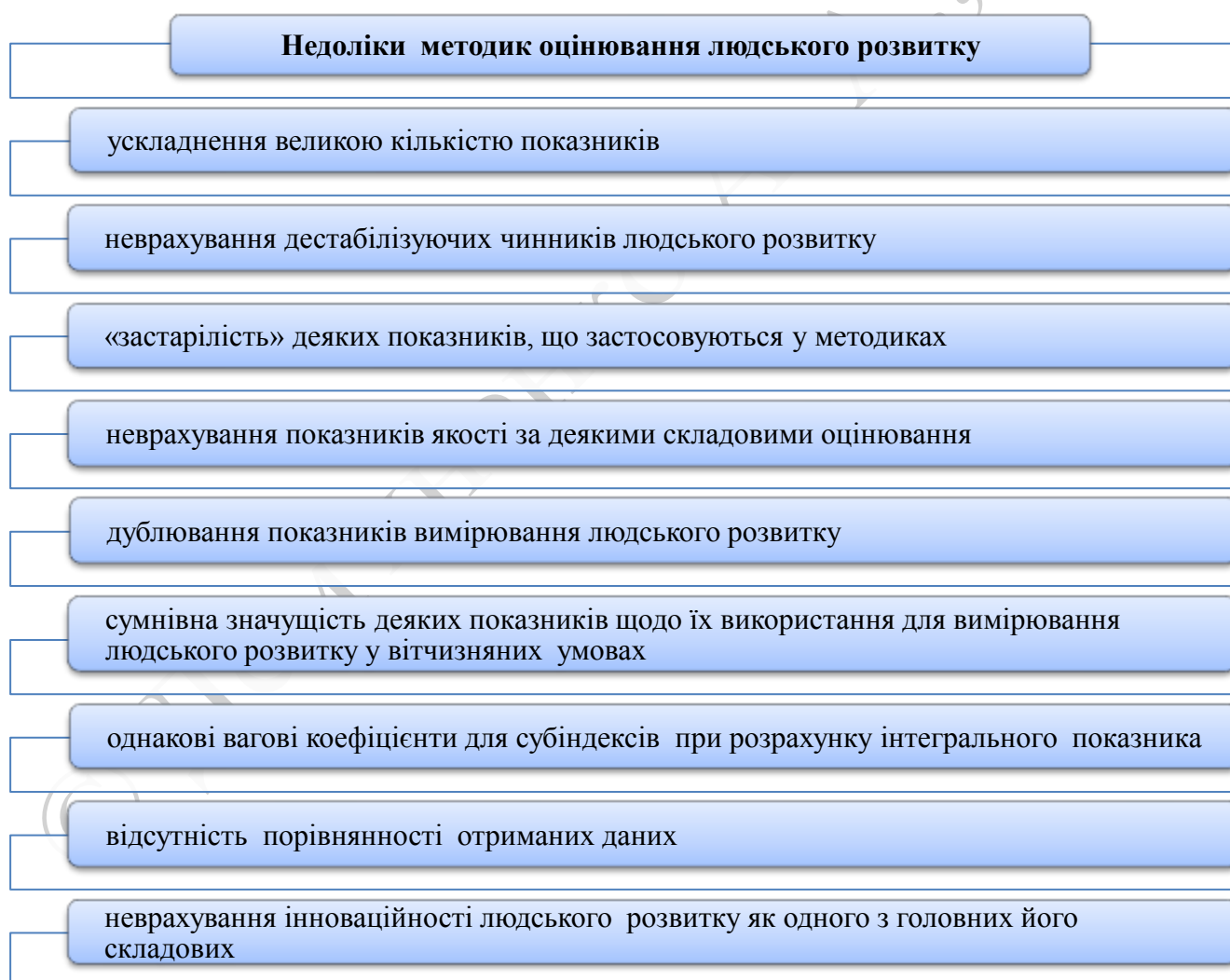

Рис. 1.8. Перелік проблем при оцінюванні людського розвитку

Узагальнено автором

Слід зауважити, що окреслені недоліки стосуються переважно вибору показників, їх низької інформативності та якості при оцінці рівня людського розвитку. Причинами цього можуть бути або обмежений доступ ефективних для оцінки якісних даних, або використання для їх оцінки занадто великої кількості показників, що створює плутанину та веде до невірних тлумачень основних тенденцій і, як результат, – до помилкових рішень [279].

Результати аналізу аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку свідчать про ігнорування розробниками виокремлення питання безпеки при його оцінюванні. Хоч актуальність безпеки людського розвитку об'єктивна і доведена науковцями на міжнародному рівні все ще неможливе вчасне виявлення ризиків, загроз, небезпек та їх запобігання оцінювання реального стану безпеки та рівня втрат (втрачених можливостей) людського розвитку.

На нашу думку, проведене дослідження є фундаментом для формування методичного підходу до оцінювання безпеки людського розвитку – розроблення Індексу безпеки людського розвитку (далі – ІБЛР), а зазначені недоліки при вимірюванні людського розвитку будуть враховані при розробленні методичного підходу до оцінювання безпеки людського розвитку автором.

Таким чином, результати аналізу підходів до вимірювання людського розвитку свідчать про недостатнє виокремлення питання безпеки та визначення його об'єктивного рівня. Хоча актуальність безпеки у контексті формування людського розвитку об'єктивна і доведена науковцями на міжнародному рівні все ще неможливе вчасне виявлення загроз; оцінювання реального стану безпеки людського розвитку та рівня втрат (втрачених можливостей).

Віддаючи належне науковій і практичній значущості досліджень у вітчизняній і зарубіжній теорії людського розвитку, слід зазначити, що певне коло завдань, пов'язаних з урахуванням впливу загроз на людський розвиток при його оцінюванні, залишається актуальним.

Висновки до розділу 1

1. За допомогою використання історичного методу й методу наукового спостереження визначено основні передумови формування і широкого розповсюдження концепції людського розвитку – історичні, економічні, соціальні та інституціональні.

2. Проведений морфологічний аналіз поняття «людський розвиток» дозволив систематизувати теоретичні ознаки людського розвитку й зробити висновок щодо специфіки процесу розширення людських можливостей. Але серед сукупності визначень, запропонованих зарубіжними і вітчизняними авторами, ми погоджуємося з експертами ПРООН, які найбільш комплексно відобразили поняття «людський розвиток» – «розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дозволили людям прожити тривале, здорове і продуктивне життя та досягати інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні справедливого та сталого розвитку на нашій планеті».

3. У результаті дослідження проблем, що перешкоджають людському розвитку, встановлено, що поняття «безпека» потребує переосмислення. За результатами аналізу проаналізовано три підходи до розуміння феномена безпеки: ліберальний, політичний і критичний (останній необхідний сучасному суспільству для досягнення безпечного й сталого людського розвитку).

4. Узагальнення досвіду науковців, які працювали над проблемами змістовного наповнення поняття «безпека», та проведений морфологічний аналіз поняття «людський розвиток» дозволили запропонувати визначення поняття «безпека людського розвитку», особливість якого полягає у застосуванні процесного підходу та розгляді поняття як стану динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини з метою збереження існуючого рівня та забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно накопичується у процесі розвитку для досягнення гідного рівня життя за умов мінімального впливу загроз.

5.3 метою чіткого розуміння сутності безпеки людського розвитку та унікальності цього процесу проведено порівняльний аналіз близьких за своєю сутністю, але різних за метою, завданнями та об'єктом дослідження понять «людський розвиток», «людська безпека», «соціальна безпека» та «безпека людського розвитку».

6. Аналіз зарубіжних і вітчизняних підходів до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку дозволив виявити основні недоліки при вимірюванні людського розвитку, за результатами якого було сформовано перелік проблем при оцінюванні людського розвитку.

Перспективами подальших наукових досліджень виступає удосконалення системи показників індексу людського розвитку та методичного підходу до оцінювання безпеки людського розвитку, враховуючи виділені проблеми при оцінюванні, а також механізму формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Основні наукові результати, викладені у розділі, опубліковано автором у працях [61–64; 120–122; 278–280].

Список використаних джерел [1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 67, 69, 70, 71; 78, 79, 81, 84, 85, 87, 90, 91, 92, 96, 99, 103, 106, 108, 109, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 124, 125, 127, 132, 140, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 153, 154, 161, 163, 164, 171, 172, 183, 185, 190, 198, 199, 201, 202, 203, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 224, 225, 227, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 273, 274, 276, 279, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 293, 296, 298, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 317, 319, 321, 320, 322].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

2.1. Оцінка рівня людського розвитку в Україні

Дослідження ключових тенденцій людського розвитку є важливим індикатором оцінки рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Ретельний аналіз, статистичне опрацювання даних, порівняння та співставлення, а також пошук кореляційних зв'язків між складовими, що характеризують сучасний стан людського розвитку в Україні, – все це дозволяє зробити відповідні висновки та приймати рішення при виборі подальшого напрямку удосконалення людського розвитку, розроблення чи коригування національних стратегій розвитку тощо.

Таким чином, головним завданням даного підрозділу дисертації є комплексний аналіз й оцінка стану і тенденцій людського розвитку як на макро-, так і на мезоекономічному рівні. З метою відображення стану й динаміки людського розвитку у світовій практиці використовується композитарний показник – індекс людського розвитку [277].

Починаючи з 1990 р., щорічно публікується Доповідь про людський розвиток у міжнародному вимірі. Оприлюднення доповіді зі статистичними даними про людський розвиток, як правило, запізнюється на 1 чи 2 роки, оскільки дані вимагають міжнародного співставлення після публікації статистичними службами. Так, у табл. Е.1, Додатку Е, автором узагальнені значення ІЛР в Україні за період з 1990 по 2017 рр. Але згідно з інструкцією для читачів Доповіді про людський розвиток [306], «дані, включаючи значення і рейтинги ІЛР, представлені у відповідній доповіді, не є порівнянними з тими, що були опубліковані у попередніх випусках» [306]. Основною причиною непридатності даних для порівняння їх у динаміці є постійне удосконалення методології розрахунку індексу та показників національними і міжнародними статистичними

установами. Слід зауважити, що у деяких Доповідях про людський розвиток подано інформацію про ІЛР із використанням порівнянних даних, розрахованих з певним інтервалом за країнами та регіонами. Отже, ґрунтуючись на даних Доповіді про людський розвиток 2019 р., на рис. 2.1 відображено загальносвітові та вітчизняні тенденції зміни ІЛР починаючи з 1990 р.

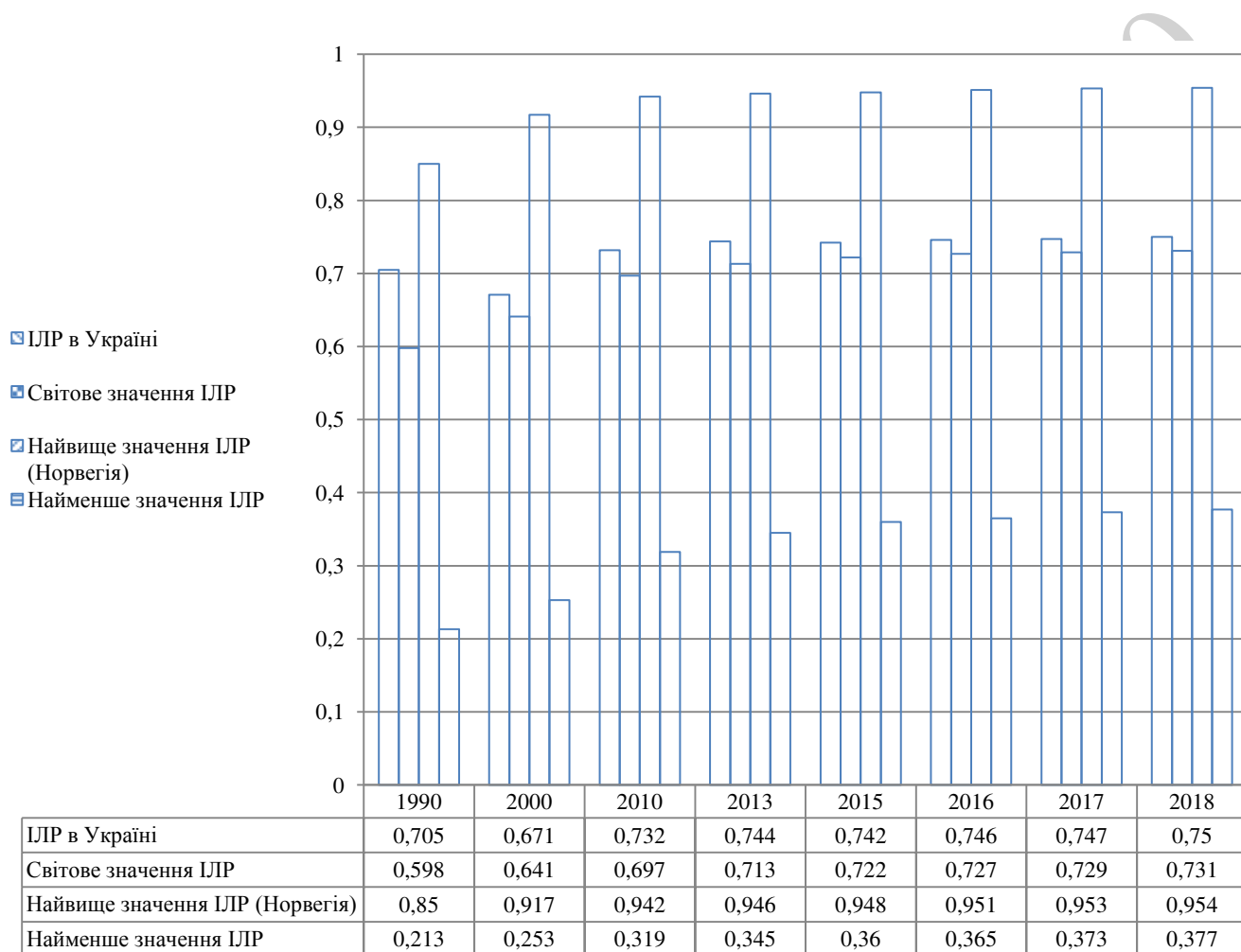

Рис. 2.1. Динаміка індексу людського розвитку у міжнародному вимірі

Джерело: [315]

Відповідно до останньої Доповіді про людський розвиток 2018 р., у 2017 р. дослідженням ІЛР було охоплено 189 країн і територій; ще близько шести країн не включені до рейтингу через відсутність достовірних статистичних даних. Охоплення країн дослідженням визначається доступністю і достовірністю даних,

тому в разі відсутності надійних даних, їх невизначеності або неточності держави виключаються з розрахунків і рейтингу ІЛР.

Упродовж досліджуваного періоду (1990–2018 рр.) спостерігається помітне покращення людського розвитку: величина світового ІЛР у 2017 р. дорівнювала 0,728, що на 21,7% вище, ніж у 1990 р., коли світове значення становило 0,598. Таким чином, люди всього світу стали жити довше, стали більш освіченими і мають більш широкі життєві можливості. Середня тривалість життя збільшилася з 1990 р. майже на сім років, а досить широке охоплення початковою освітою підтримується більш ніж в 130 країнах світу.

Першу п'ятірку країн-лідерів згідно із глобальним рейтингом ІЛР очолювали і продовжують очолювати Норвегія (0,953), Швейцарія (0,944), Австралія (0,939), Ірландія (0,938) і Німеччина (0,936).

Отже, досліджуючи тенденцію зміни ІЛР різних країн упродовж трьох минулих десятиліть, можна відзначити, що майже всі групи країн за Індексом людського розвитку досягли значного прогресу. Найбільш швидкозростаючим регіоном за цим показником за період 1990–2017 рр. була Південна Азія, приріст якої становив 45,3%, потім ідуть Східна Азія і Тихоокеанський регіон – 41,8%, Африка на південь від Сахари – 34,9%. Як зазначається у Доповіді про людський розвиток 2018 р., чим більша кількість країн досягає верхньої межі параметрів ІЛР, тим більшого значення набувають показники якості людського розвитку [314].

У рейтингу за 2016 р. Україна розташувалася у списку країн з високим рівнем людського розвитку, втративши три позиції в порівнянні з попереднім роком, та посіла 84 місце з Індексом людського розвитку – 0,743 (у 2015 році країна зайняла 81 місце серед 188 країн і територій у категорії країн з високим рівнем людського розвитку, з Індексом людського розвитку – 0,746). У 2017 р. ситуація покращилась, разом із зростанням світового Індексу людського розвитку (0,728), зміцнилась і позиція ІЛР – 0,751.

Таким чином, у результаті аналізу динаміки показника існує неоднозначна тенденція його зростання. Хоча протягом досліджуваного періоду майже всі

країни покращили свій рівень людського розвитку (що демонструють світові значення ІЛР у динаміці, рис 2.1), але впродовж останніх п'яти років (2013–2018 рр.) спостерігається світова тенденція до уповільнення темпів зростання ІЛР. Як пояснюють Г. О. Бичков та Р. П. Якуніна [325], прогрес людського розвитку відбувся в умовах зростаючої невизначеності через поглиблення і збільшення частоти настання «шоків» в економіці: від загострення фінансової нестабільності до нестійких цін на стратегічно важливі «сировинні товари», від настання природних стихійних лих до широкого соціального та політичного невдоволення населення. Тобто досягнення людського розвитку більшою мірою піддаються несприятливим впливам.

Аналітичну цінність матиме деталізація індексу людського розвитку за його складовими. Так, класичні положення методології оцінювання людського розвитку наголошують на рівнозначності трьох складових (вимірів), визначених фахівцями ПРООН: стан здоров'я, рівень освіти і матеріальне благополуччя, які дозволяють підтримувати гідний рівень життя [310].

Досліджуючи складові ІЛР, слід відзначити, що очікувана тривалість життя є невід'ємним показником якості й рівня розвитку людини, що характеризує соціальні, демографічні, економічні та інші складові. Зазначений індикатор відображає багатосекторні детермінанти здоров'я. Поточні дані показників тривалості життя та здорової тривалості життя є відображенням стану здоров'я населення певної країни протягом усього життя [324]. Так, за останніми даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), очікувана тривалість життя українців у 2015 р. становила 71,3 року, очікувана здорова тривалість життя – лише 64,1 року [324]. За останніми даними ПРООН за показником середньої тривалості життя спостерігається зростання, але у 2015 р. Україна посідає 113 місце, що є досить низьким рівнем. За показником очікуваної тривалості життя при народженні Україна посідає 45 місце (71,1 року); за показником фактичної тривалості життя при народженні – 35 місце [313].

Слід зазначити, що в Україні, очікувана тривалість життя різниться за регіонами. Згідно з даними Державної служби статистики України [205] у 2017 р.

в 10 областях України очікувана тривалість життя становила приблизно 70 років, у деяких областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій та м. Київ – від 73 років і вище. В Україні середня очікувана тривалість життя при народженні коливається від 70 до 74 років за областями, але цей показник слабо корелює з рівнем соціально-економічного розвитку регіону. Таким чином, аналіз стану здоров'я населення потребує додаткових досліджень.

Рівень, якість і доступність медичних послуг також впливають на тривалість життя населення. В Україні відчувається брак висококваліфікованого медичного персоналу. Так, аналізуючи дані, наведені на рис. 2.2, спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості медичного персоналу в Україні: якщо у 2010 р. кількість середнього медичного персоналу становила 467 тис. осіб, то на кінець 2018 р. кількість знизилась на 122 тис. осіб [209]. Низька заробітна плата та відсутність перспектив роблять роботу в Україні непривабливою для професіоналів та молоді. Також є серйозні проблеми з технічним обслуговуванням лікарень та їх устаткуванням. Це особливо стосується сільських та віддалених районів.

Серед найважливіших факторів, що впливають на здоров'я людини, важливе місце посідає доступність основних та якісних продуктів харчування для населення (продовольча забезпеченість населення). Продовольча складова як елемент людського розвитку є ступенем забезпеченості людини екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами [223]. Як зазначають Г. С. Пенчук та Ю. М. Пенчук, упродовж останніх років відбулося погіршення стану продовольчого забезпечення в Україні, що в першу чергу пов'язано зі зниженням купівельної спроможності населення. Тобто найвищі витрати домогосподарства припадали на придбання м'яса та м'ясопродуктів, а задоволення потреб населення у продовольстві забезпечувалось в основному за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Найбільша диференціація у споживанні за соціальними групами спостерігалась по фруктах та ягодах, м'ясній і рибній продукції [155]. Так, низький рівень доходів зумовив деформовану структуру харчування українського

населення, що проявилось у надмірному споживанні дешевих продуктів з великим вмістом вуглеводів та недостатньому споживанні цінних продуктів харчування.

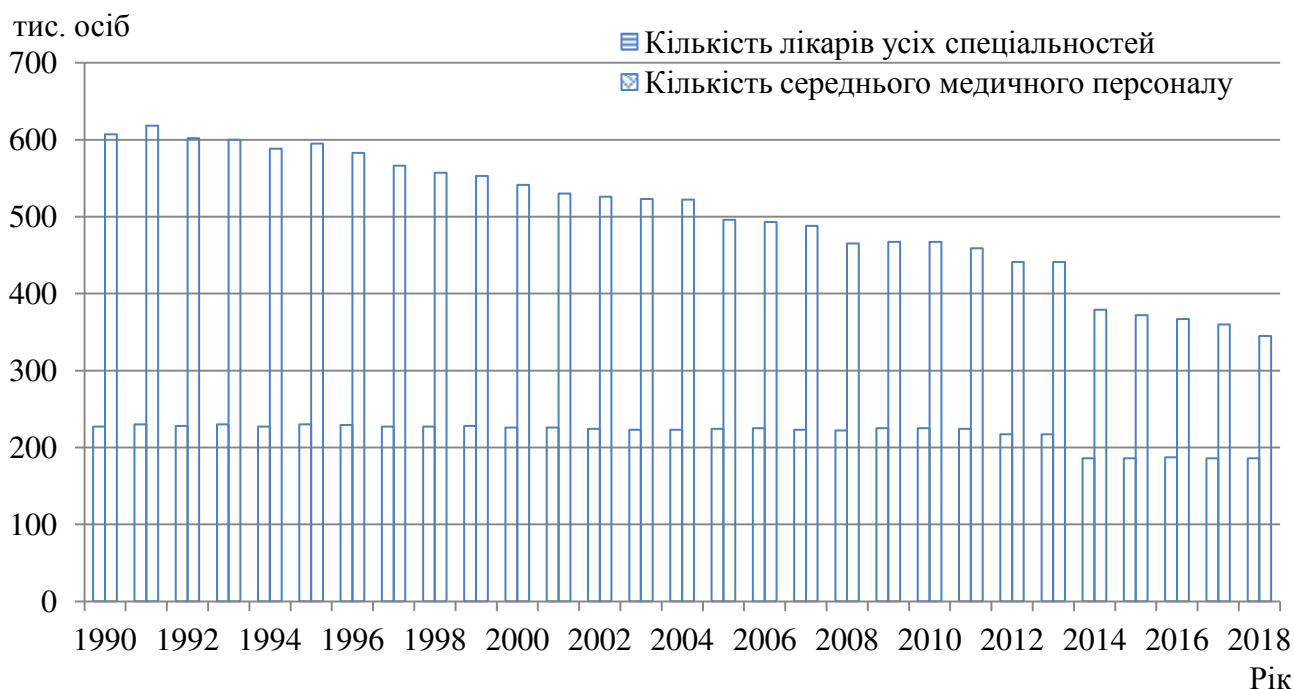

Рис. 2.2. Динаміка зміни кількості медичних кадрів в Україні

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [209]

Традиційно високі показники Україна мала за рівнем освіти населення, проте за останні роки прогрес уповільнився. Проте слід відзначити наявність високого освітньо-кваліфікаційного потенціалу інноваційного розвитку, що підтверджується значним внеском освітньої складової у високі рейтингові позиції України за індексом людського розвитку. Так, рейтингова позиція України за загальним Індексом глобального таланту (Global Talent Index) у 2018 р. становила 41,50 (61 позиція у рейтингу); для порівняння: у звіті за 2015–2016 р. Україна посіла 66 місце [272], що свідчить не лише про покращення умов, а й про існування резервів для забезпечення інноваційного розвитку країни у перспективі [177]. У 2017 р. Україна посіла 36 місце в єдиному світовому рейтингу

національних систем вищої освіти Universitas 21 (для порівняння: у 2015 р. Україна посідала 42 місце) [82; 316].

Слід зазначити, що три національні українські університети увійшли до Топ-500 рейтингу світових університетів QS World University Rankings: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (рейтингова позиція 421–430), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (рейтингова позиція 431–500) Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (рейтингова позиція 551–600 місце) і 48 місце в ЕЕСА у 2016 р. [297]. Три роки поспіль ці університети не втрачали своїх позицій, а навіть покращили рейтингові місця. Так, у 2018 р. рейтингова позиція Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – 401–410 місце, Київського національного університету імені Тараса Шевченка – 411–420, а Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» – 501–550 місце.

Традиційно людські ресурси в Україні відзначалися досить високим освітньо-кваліфікаційним рівнем. Зокрема, за показником поширеності вищої освіти (Tertiary education enrollment rate) у 2017 р. Україна посіла 16 місце серед 137 країн-учасниць. Динаміка іншого показника – індексу освіти, розрахованого фахівцями Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), – є середнім значенням між показниками середнього терміну навчання (дорослих) та очікуваного терміну навчання. Значення індексу освіти деяких країн з 1990–2019 рр. подано на рис. 2.3. Представлені на рис. 2.3 демонструють сформований високий освітньо-кваліфікаційний потенціал населення України.

Однак накопичений в Україні людський потенціал реалізується неефективно у контексті потреб інноваційного розвитку, що гальмує соціально-економічний та науково-технічний розвиток в країні. Так, неможливість його ефективної реалізації у формі працевлаштування призводить до зростання рівня безробіття (рис. 2.4), яке впливає практично на всі сторони суспільного життя, знижуючи рівень ВВП країни.

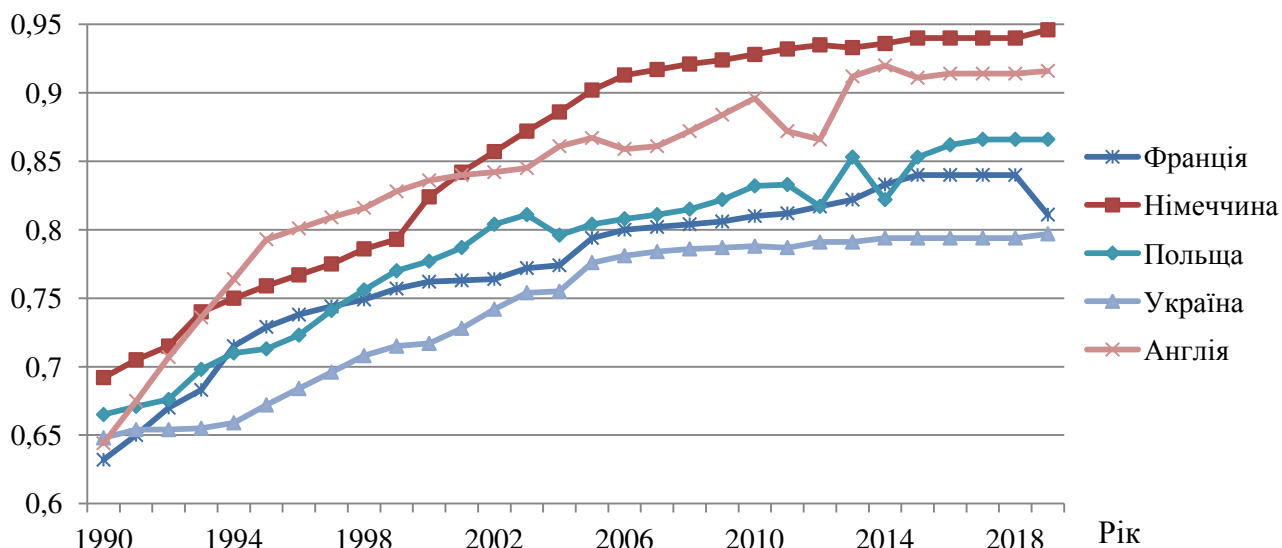

Рис. 2.3. Динаміка індексу освіти деяких країн світу

Джерело: [208]

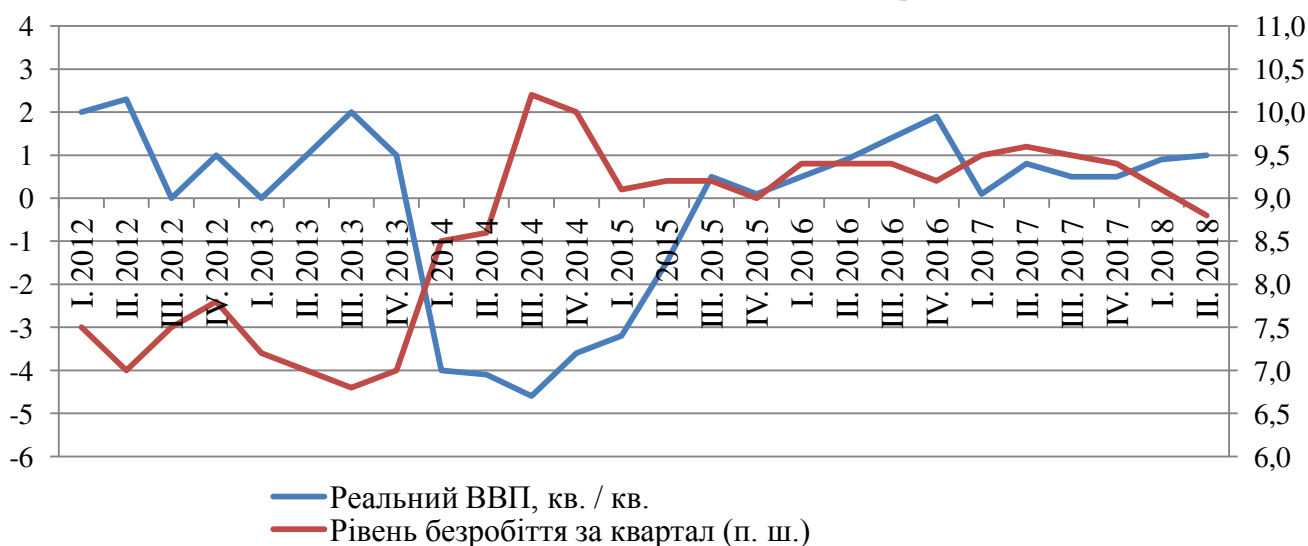

Рис. 2.4. Рівень безробіття за методологією МОП та реальний рівень ВВП, у відсотках до економічно активного населення у віці 15–70 років

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [189]

Таким чином, у результаті неефективного використання ресурсного потенціалу країни безробітні не беруть участь у створенні валового внутрішнього продукту і національного доходу.

На додаток, за оцінками підприємств України, обмежуючий вплив фактора «недостатня чисельність кваліфікованих працівників» на спроможність підприємств нарощувати обсяги виробництва продовжує посилюватися в усіх сферах економічної діяльності [192]. Даний факт підтверджує, що наявна пропозиція робочої сили на ринку праці наразі не повністю задовольняє доволі високий попит підприємств (рис. 2.5).

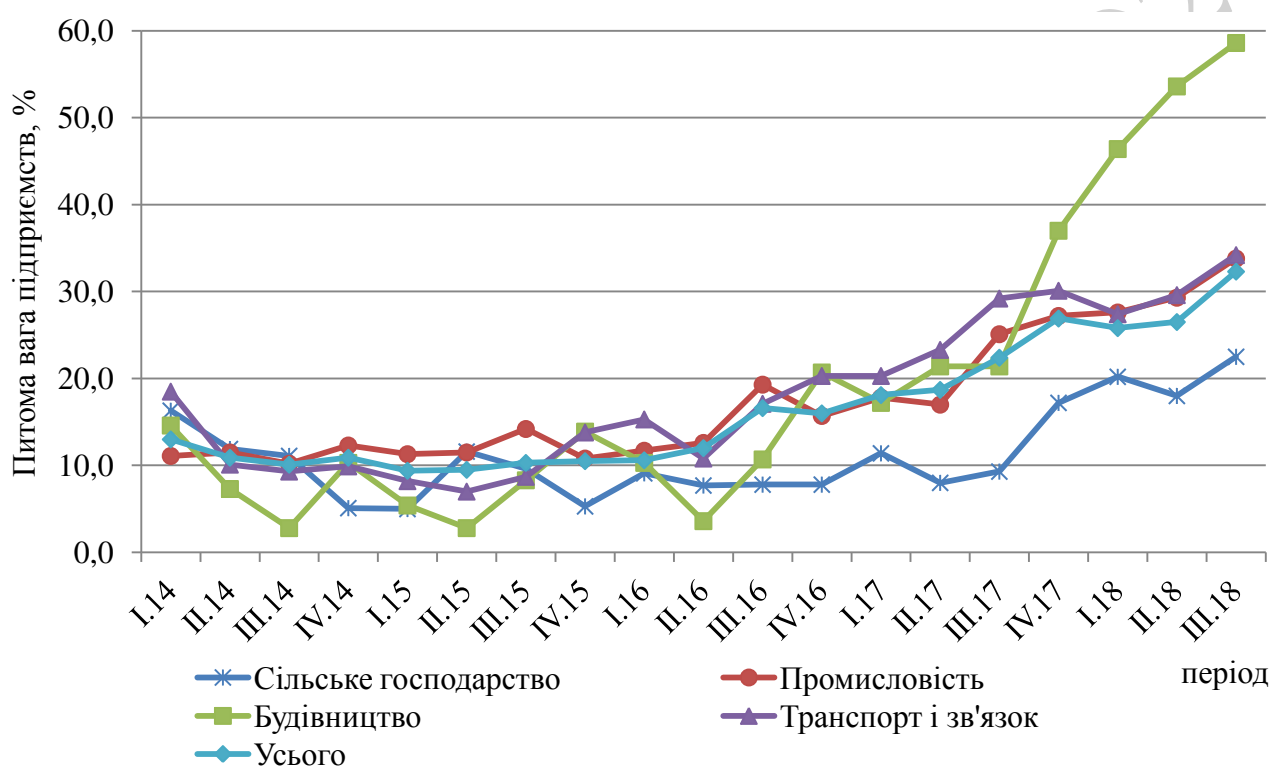

Рис. 2.5. Результати опитування керівництва підприємств, за видами діяльності (питома вага підприємств, які відзначили, що брак кваліфікованих працівників обмежує спроможність нарощувати виробництво)

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [189]

Серед негативних наслідків безробіття слід виділити такі процеси, як деградація розвитку людини у результаті підвищеної злочинності, пияцтва, падіння суспільної моралі, кризи сімейних відносин, а також зростання

психосоматичних розладів, що є супутниками безробіття. Економічними наслідками безробіття є: уповільнення темпів зростання економіки у результаті недовикористання виробничих потужностей; позбавлення частини населення засобів до існування; скорочення податків, що сплачуються юридичними та фізичними особами до бюджету, внаслідок зменшення обсягу ВВП.

Вищезазначені фактори впливають на посилення ризику процесів трудової міграції, що спостерігається й у 2017 р. (рис. 2.6). Так розрив між чисельністю громадян, які оформили документи для виїзду за кордон на постійне місце проживання, та чисельністю осіб, які повернулись в Україну, значно зростає.

Рис. 2.6. Видача дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне місце проживання та їх повернення в Україну

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [150]

Згідно з даними Державної міграційної служби України у 2017 р. громадянам України видано 7 050 дозволів на виїзд за кордон на постійне місце проживання, із них дорослим (за винятком пенсіонерів) – 5 148 дозволів. У 2017 р. повернулось в Україну 1 479 громадян, із них дорослих (за винятком пенсіонерів) – 1 349, дітей – 130 та пенсіонерів – 392. Слід зауважити, що значна кількість випадків виїзду громадян України на постійне місце проживання здійснюється без офіційних звернень до органів влади. Тож чисельність громадян України, які постійно проживають за кордоном й одержали іноземне громадянство без проходження відповідних процедур всередині України, не фіксується.

Відплив робочої сили підвищує диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці з подальшим зростанням заробітних плат та локальним дефіцитом кваліфікованих працівників [234], що стримує потенціал економічного зростання, а також впливає на рівень цін.

Порівнюючи економічну складову ІЛР різних країн у міжнародній практиці, часто використовується ВВП на душу населення. Цей показник можна обчислити в національній валюті (при визначенні соціально-економічного рівня розвитку) та в доларах США (при порівнянні макроекономічних показників різних країн світу). Слід зазначити, розрахунки ВВП на душу населення базуються на паритеті купівельної спроможності. Це дозволяє оцінити не лише середній дохід на душу населення у грошовому вимірі, а також (опосередковано) кількість товарів і послуг на душу населення. Так, за показником ВВП в розрахунку на одну особу (8 178 дол. США за ПКС 2011 р.) Україна посіла 106 місце.

Даний показник має низку недоліків, оскільки не відображає соціального статусу суспільства, не враховує поліпшення якості товарів і послуг, не відображає змін у структурі розподілу та споживання різних груп населення і зростання ВВП тощо.

Зростання ВВП (у тому числі середнього на душу населення) не завжди супроводжується підвищенням добробуту суспільства. Наприклад, ВВП включає витрати, пов'язані з боротьбою із забрудненням: чим більше забруднено

навколишнє середовище, тим гірше екологічна ситуація, тим більші ці витрати. Це відображається у статистиці у вигляді збільшення ВВП [318].

Таким чином, при використанні ВВП для оцінки рівня розвитку людини наявні значні недоліки. Однак це один з небагатьох об'єктивних показників, які підлягають незалежному моніторингу й оцінці, він має значну національну та міжнародну статистику. Тому його використання як одного з важливих показників людського розвитку, на думку авторів, не викликає сумнівів. Одночасно ця цифра має бути доповнена іншими даними.

Ефективний вибір подальшого напрямку людського розвитку або його удосконалення у країні залежить від врахування специфіки кожного окремого регіону й створення сприятливих умов для його соціально-економічного розвитку.

Так, окрім визначення рівня людського розвитку у міжнародному вимірі, щорічно формуються національні доповіді про людський розвиток за регіонами України [138]. Узагальнюючим показником людського розвитку на мезоекономічному рівні є оновлений фахівцями ІДСД імені М. В. Птухи НАН України Регіональний індекс людського розвитку, розроблений у 2000 р. та отримав назву – Індекс регіонального людського розвитку (далі – ІРЛР-2012). Так, щорічно проводиться аналіз рівня людського розвитку за регіонами України, при визначенні якого враховується доволі широкий спектр показників за п'ятьма блоками, що характеризують відтворення населення, соціальне становище, матеріальний добробут, освіченість тощо [111].

Відповідно до методики, запропонованої фахівцями ІДСД імені М. В. Птухи НАН України, розрахунки ІРЛР-2012 дозволяють побудувати єдину шкалу, на якій у ранжованому порядку розміщуються всі регіони України. На рис. 2.7 наведено динаміку ІРЛР-2012. Діаграму побудовано, ґрунтуючись на даних у відкритому доступі Державної служби статистики України (вихідні дані подано у табл. Е.2, Додатку Е) [183].

Так, відповідно до наведених на рис. 2.7 даних інтегральне значення регіонального людського розвитку різниться за регіонами та в динаміці. У 2017 р. найвищий Індекс регіонального людського розвитку спостерігається у таких

областях: Чернівецькій, Івано-Франківській, Львівській, Харківській, Закарпатській, Тернопільській, Полтавській, Миколаївській та Вінницькій; найнижче значення Індексу регіонального людського розвитку – в Одеській, Рівненській, Хмельницькій, Житомирській, Херсонській та Кіровоградській областях.

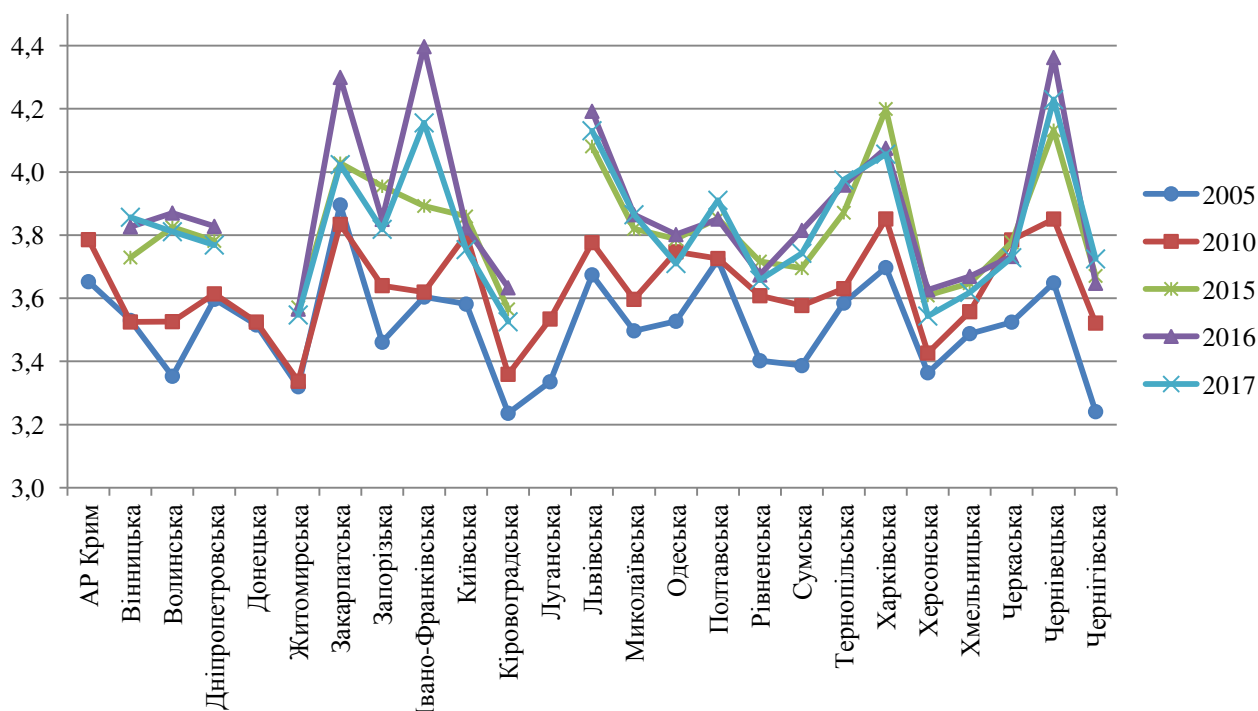

Рис. 2.7. Динаміка ІРЛР-2012 в Україні

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [183]

Оскільки відображені на рис. 2.7 дані є порівнюваними, у динаміці спостерігається тенденція до покращення рівня регіонального людського розвитку майже за всіма регіонами України, але у 2017 р., у порівнянні з попереднім роком, показники дещо погіршилися.

Структура ІРЛР-2012 в регіональному розрізі в Україні у 2016 та 2017 р. подано на рис. 2.8 та рис. 2.9 (вихідні дані для побудови рисунків подано у табл. Е.3–Е.4, Додатку Е).

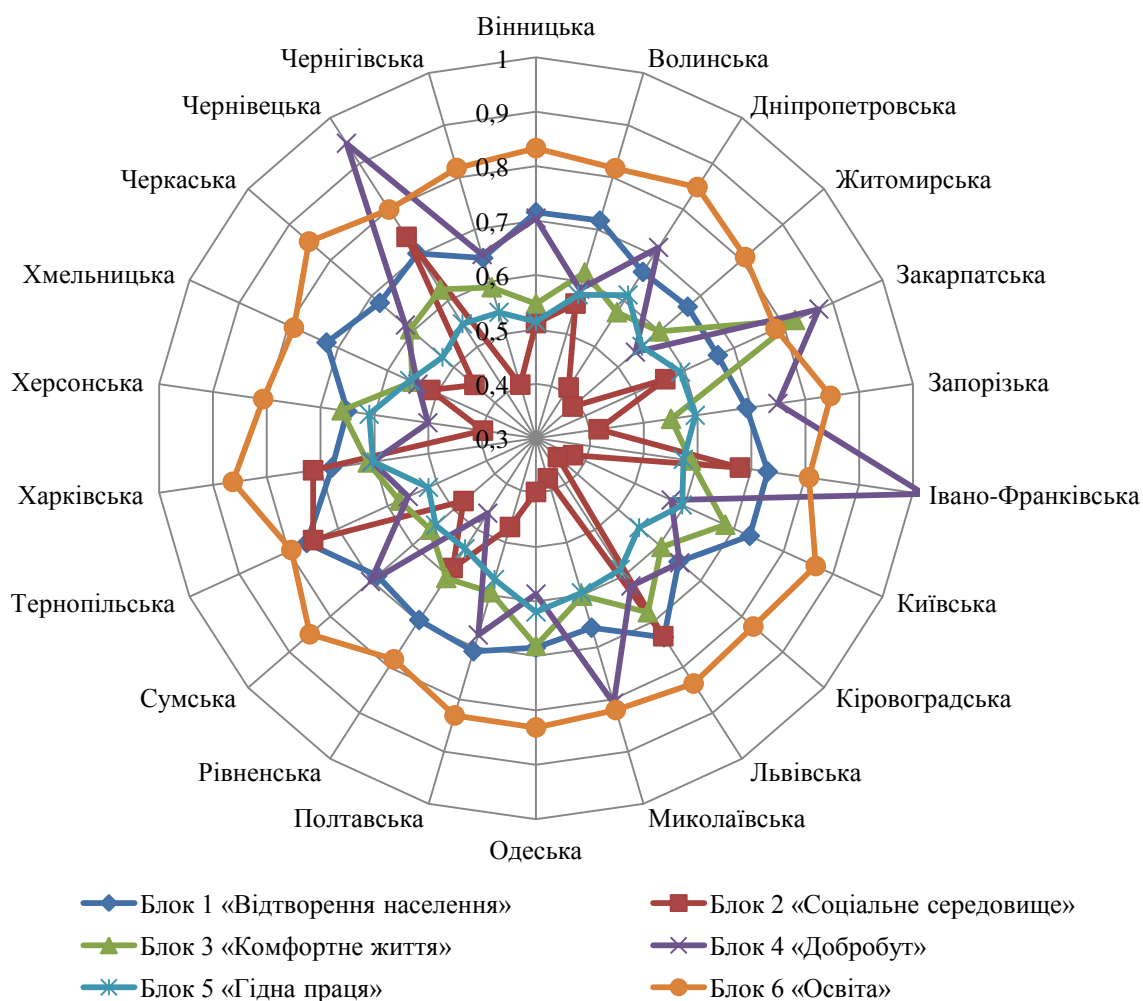

Рис. 2.8. Структура Індексу регіонального людського розвитку в Україні у 2016 р.

Примітка. Дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [183]

Так, майже у всіх досліджуваних регіонах спостерігається високі значення за блоком «Освіта», зокрема найвище зафіксоване у Харківській області, а найнижче – у Закарпатській. Значення блоку «Відтворення населення» коливаються у межах одного рівня: найвище зафіксоване у Полтавській області. Невисоким значенням (у межах від 0,5 до 0,65 процентних пункти за усіма регіонами України) відзначається блок «Гідна праця», а найбільший розмах (нерівномірність між регіонами) зафіксовано за блоками 3 та 4 відповідно

«Комфортне життя» і «Добробут». Найнижчі значення показників й високий розмах за регіонами спостерігається за блоком 2 «Соціальне середовище».

Рис. 2.9. Структура Індексу регіонального людського розвитку в Україні у 2017 р.

Примітка. Дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [183]

У 2017 р. структура блоків інтегрального індексу людського розвитку суттєво не змінилась: спостерігаються високі значення показників за блоком «Освіта» у Київській, Харківській та Черкаській областях. Трійку лідерів за блоком 1 «Відтворення населення» очолюють Полтавська, Київська та Волинська

області; за блоком 3 «Комфортне життя» – Закарпатська, Одеська та Львівська області; за блоком: 4 «Добробут» – Запорізька, Чернівецька, Миколаївська; рейтинг за блоком 5 «Гідна праця» – Закарпатська, Київська та Харківська області.

У 2017 р. фіксуються найнижчі значення показників та високий розмах за регіонами за блоком 2 «Соціальне середовище». Як відзначають розробники Методики вимірювання регіонального людського розвитку, соціальна сфера є доволі складною для вимірювання. А складовими елементами цього блоку є стан суспільного здоров'я, соціальне самопочуття та соціальна напруга, безпека особистості. Цим самим порушується питання безпеки при оцінюванні людського розвитку, але дане питання не включене до системи оцінки людського розвитку комплексно, лише опосередковано, через деякі показники. До того ж не визначені загрози безпеки людського розвитку та їх пріоритетність з точки зору впливу на людського розвитку, що унеможливує розрахунок втрачених можливостей. Так, склад системи показників субіндексу соціального середовища формують показники-дестимулятори:

коефіцієнт злочинності;

кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу;

кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин;

кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

коефіцієнт підліткової народжуваності;

кількість померлих від навмисного самоушкодження тощо (рис. В.9, Додаток В).

Автор погоджується із розробниками Методики вимірювання регіонального людського розвитку, що «посилення соціальної напруженості суспільства зумовлює розповсюдження таких негативних явищ, як злочинність, проституція, соціальне сирітство, а також соціальні хвороби» [125, с. 4]. Слід також наголосити на відсутності показників у складі індикаторів блоку 2 «Соціальне середовище»,

які б оцінювали такі негативні явища як проституція або рівень духовного здоров'я, рівень культури, як це зазначено в обґрунтуванні складових цього блоку в Методиці вимірювання регіонального людського розвитку [125].

Досить сумнівним у контексті людського розвитку є й використання показників стану соціального сирітства, що відображають ступінь розповсюдження девіантної поведінки серед батьків (кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) та кількості молодих матерів (коефіцієнт підліткової народжуваності), які складають групу ризику, оскільки все більше відчужуються від сім'ї, школи, суспільства, що згодом, як зазначають розробники Методики вимірювання регіонального людського розвитку [125], впливає на зростання рівня злочинності. Безперечно, існує залежність девіантної поведінки та рівня злочинності, але цей ступінь залежності має опосередкований вплив на людський розвиток.

Отже, на нашу думку, склад вищезазначених показників і назва блоку, який вони формують, є доволі дискусійними, адже соціальне середовище є сукупністю факторів, що визначають якість життя людини, а саме:

- забезпеченість людини елементами соціальної інфраструктури;
- забезпеченість умовами та охороною праці;
- соціальна захищеність;
- сприятливий психологічний клімат у сім'ї та робочому колективі;
- відпочинок тощо.

Натомість розглянутий вище склад показників характеризує переважно рівень фізичного здоров'я населення, злочинності та соціальної відповідальності батьків.

Наступним інструментом, що дозволяє вимірювати стан людського розвитку регіонів України, є розроблений у 2017 р. Індекс регіонального людського розвитку (ІРЛР-2017) та затверджений порядок його розрахунку постановою №1029. Згідно із постановою №1029, ІРЛР-2017 є розрахунковим статистичним показником оцінки якості життя [184]. Розрахунок цього показника

проводиться щороку Міністерством розвитку громад та територій України на підставі офіційних статистичних даних.

Уперше розрахунки проводились Міністерством розвитку громад та територій України для визначення ІРЛР-2017 за 2017 та 2018 рр. за регіонами України, (рис. 2.10) (рис. Е.1–Е.2, Додаток Е) [184].

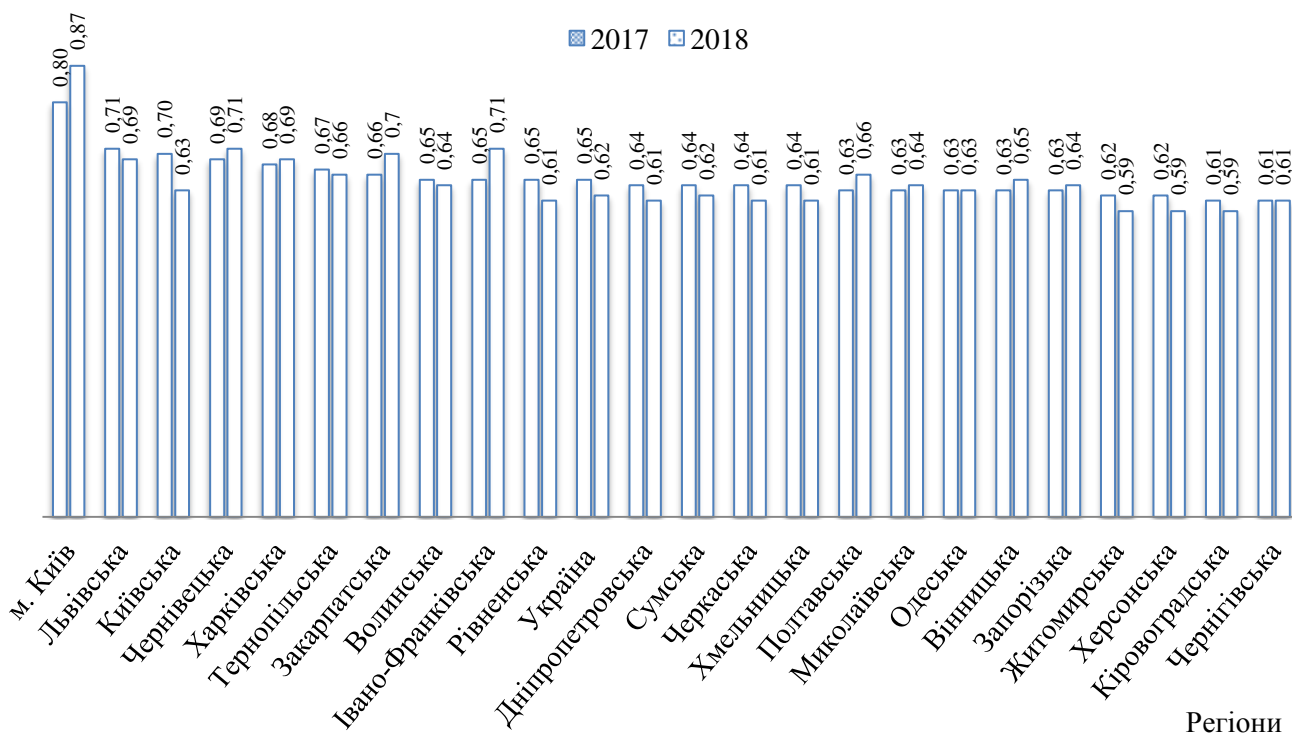

Рис. 2.10. Індекс регіонального людського розвитку у 2017 та 2018 рр.

Джерело [184]

Так, відповідно до наведених на рис. 2.10 даних найбільше значення ІРЛР-2017 спостерігалось у м. Києві та областях: Львівській, Київській, Чернівецькій, Харківській, Тернопільській та Закарпатській (вище за середній рівень по Україні). Середнє значення по Україні – 0,65 процентних пункти; найнижчі значення – у Кіровоградській та Чернігівській областях. У 2018 р. ситуація дещо змінилась, але не суттєво, найвище значення ІРЛР-2017 спостерігається у м. Києві, а також Чернівецькій, Івано-Франківській, Закарпатській та інших

областях. Результати розрахунків свідчать про певну рівномірність у людському розвитку за усіма регіонами, що не повною мірою відображає дійсність.

Порівняльний аналіз розрахованих значень і рангів індексу регіонального людського розвитку за двома національними методиками підтверджує гіпотезу О. В. Сороки та М. С. Кривцової щодо Індексу регіонального людського розвитку, затвердженого постановою №1029 про спробу створення державою інструментарію, необхідного для підтримки державної соціально-економічної політики як окремих регіонах, так і для формування регіональної політики на національному рівні.

Узагальнюючи результати аналізу людського розвитку, доходимо висновку, що ефективність оцінки його стану за методикою ПРООН на сучасному етапі є неоднозначною. З одного боку, відбувається підвищення його рівня, покращуються показники освіченості населення, зростає тривалість життя населення при народженні. Так, проаналізувавши світові значення ІЛР у динаміці, автор дійшов висновку, що хоча протягом досліджуваного періоду майже всі країни покращили свій рівень людського розвитку, все ж спостерігається світова тенденція до уповільнення темпів зростання людського розвитку, що є результатом зростаючої невизначеності через поглиблення і збільшення частоти настання «шоків» у суспільстві: економічних, екологічних, соціальних тощо.

Хоча результати дослідження й демонструють поліпшення певних якісних характеристик людського розвитку: збільшується частка населення з вищою освітою, зростає грамотність населення, формується уміння працювати в ринковому середовищі тощо, разом з тим в Україні відбуваються процеси, які призводять до його прихованого низького значення внаслідок впливу дестабілізуючих значень, не відображених у розрахованому індексі.

Вищенаведене демонструє необхідність проведення подальших досліджень з метою удосконалення вимірювання людського розвитку, а також визначення його об'єктивного рівня з урахуванням загроз і дестабілізуючих факторів.

2.2. Розробка системи показників Модифікованого Індексу людського розвитку в Україні

Використання окремих соціально-економічних показників для інтерпретації будь-якого процесу є обмеженим [10], оскільки вони не в повній мірі характеризують певні параметри цього процесу. З метою раціонального використання інструментарію показників для проведення ефективного оцінювання людського розвитку необхідно здійснити їх відбір та ущільнення. Цього можна досягти шляхом побудови системи показників – сукупностей індикаторів, які ґрунтуються на певних розрахункових взаємозалежностях окремих змінних [83]. Таким чином, реалізація аналітичного процесу вимірювання людського розвитку, що поєднується з оцінюванням та завершується оцінкою цього процесу неможлива без використання ефективної системи показників.

У цьому контексті неабиякої актуальності набувають наукові розробки, результатом яких є логічно побудовані системи показників, що надають лаконічну й структурно впорядковану інформацію стосовно ключових цільових орієнтирів суспільства та чинників, які на них впливають. Тобто йдеться про комплекси показників, які перебувають у певному взаємозв'язку, доповнюють один одного, а також служать факторною базою для обчислення і пояснення інтегрованого індикатора, що характеризує цілі вищого рівня досліджуваного процесу.

Перш за все слід зауважити, що робота із уточнення понятійного поля щодо формування системи показників сприяє гармонізації, упорядкуванню та цілісності сприйняття понять і відповідних їм термінів.

Відповідно до проведеного автором дослідження поняття «система» знайшло своє відображення у роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців та має глибоке обґрунтування сутності. Так, у науковій літературі залишається найбільш цитованим визначення поняття «система», запропоноване І. Кантом: «Система – це єдність різноманітних знань, об'єднаних однією ідеєю»

[84, с. 486]. У визначенні Берталанфі фон Л. під поняттям «система» розуміється «комплекс взаємодіючих компонентів» [15, с. 23]. Ф. І. Перегудов та Ф. П. Тарасенко розглядають поняття «система» з позиції «взаємопов'язаних елементів, відокремлених від середовища і взаємодіючих з нею як ціле» [156].

Дещо іншим, не менш дискусійним, на думку автора, є питання тлумачення синонімічних за змістом понять «показник», «індикатор», «індекс». Досліджуючи вищезазначені дефініції, а також тлумачення понять у наукових та економічних словниках, спостерігаємо виокремлення поняття «показник» лише як кількісної величини [143, с. 786], яка є результатом розрахунків чи вимірювання [70]. Е. В. Поліщук показником вважає «кількісну та якісну оцінку стану і результатів, виражених числом, узагальнену характеристику властивостей будь-чого» [157]. У Словнику української мови показник – «це наочні дані про результати певної роботи, процесу; дані, що відображають певні досягнення; або дані, що свідчать про кількість будь-чого» [199].

А. Горошко, Т. Нарчинська, І. Озимок та В. Тарнай ототожнюють поняття «показник» та «індикатор» і зазначають, що це кількісний або якісний фактор чи змінна, що забезпечує простий і надійний спосіб вимірювання досягнень, відображає зміни або допомагає оцінити діяльність об'єкта оцінки [35]. Тож у результаті аналізу дефініцій «показник» та «індикатор» виникає необхідність уточнення сутності, розмежування цих понять за змістом. Так, Р. В. Фещур та В. Ю. Самуляк стверджують, що «показник» необхідно розглядати як кількісний вимірник стану, розвитку певного об'єкта, суб'єкта, процесу чи явища. На думку науковців, показник може бути індикатором лише тоді, коли за його допомогою відстежуються та аналізуються тенденції зміни різних сфер діяльності об'єкта оцінки. Тобто з великої кількості показників обирають ті, що є пріоритетними й відображають стан і динаміку основних напрямків діяльності [193]. Підтверджуючи думку Р. В. Фещур та В. Ю. Самуляк, інші науковці індикатором вважають «цифровий показник зміни економічної величини, що використовується для обґрунтування економічної політики, спрямованості розвитку економічних процесів та оцінювання їх результативності» [70, с. 652; 75, с. 192]. Отже,

індикаторами можна вважати ключові показники, що систематично відстежуються, оцінюються та аналізуються, а також дають змогу прогнозувати й відображати тенденції розвитку об'єкта оцінки.

Індексом вважаємо показник, що виражає співвідношення величин будь-якого явища у часі (динамічний індекс) або просторі (територіальний індекс) [22], тобто, основною відмінністю індексу від індикатора є те, що перший виражається у вигляді відносної величини.

Точність оцінювання людського розвитку залежить від правильного розуміння сутності й видів систем показників. Відмінність існуючих систем показників оцінювання людського розвитку залежить від різних функціональних призначень цих систем, цілей користувачів інформації, підходів до розрахунку конкретних показників, наявності чи відсутності зв'язків між показниками тощо. Проблеми класифікації систем показників ретельно розглядалися: О. О. Терещенком та М. В. Стецьком [221].

Основними ознаками, за якими класифікуються системи показників оцінювання людського розвитку є функціональна спрямованість, складність і метод дослідження, рис. 2.11.

За функціональною спрямованістю О. О. Терещенко та М. В. Стецько виокремлюють такі види систем показників: системи показників, призначені для цілей аналізу та діагностики, що виникають у результаті поетапного роздрібнення вихідного параметра на окремі складові, та системи показників, призначені для цілей управління поведінкою. Такі системи показників формуються за принципом розщеплення обраного цільового параметра на окремі сегменти, що, у кінцевому підсумку, впливають на швидкість та якість досягнення поставлених завдань [221].

Кожна система показників має бути логічно і структурно інтегрованою та сконцентрованою на об'єкті дослідження. Побудова такої системи передбачає поетапний розрахунок композитарного показника та його роздрібнення на окремі складові з метою візуалізації причинно-наслідкових зв'язків між основними факторами впливу на параметр.

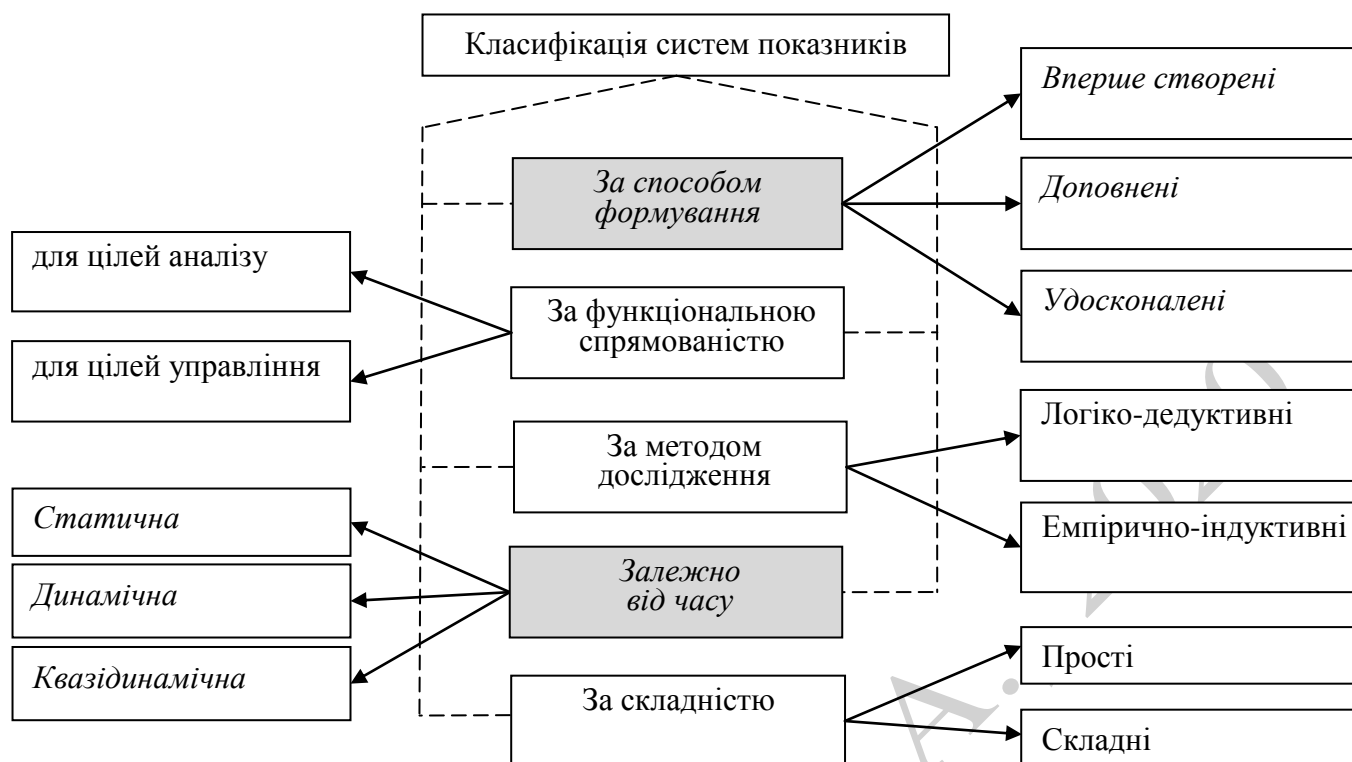

Рис. 2.11. Класифікація систем показників оцінювання людського розвитку

Узагальнено за [70; 75; 221]

Примітка. Виділені блоки є доповненням автора.

Завершена система показників людського розвитку повинна мати форму піраміди. Визначальним для конструкції логічно-дедуктивної системи показників є вибір ключового показника, який повинен міститися на вершині піраміди та найбільш точно характеризувати цільові орієнтири у сфері людського розвитку.

За призначенням О. О. Терещенко та М. В. Стецько виділяють логіко-дедуктивні та емпірично-індуктивні системи показників. Логіко-дедуктивні системи показників вважаються універсальними і застосовними для всіх цілей планування, контролю й управління певного об'єкта, так і його частин. Такі системи показників базуються на методі дослідження, відповідно до якого окрема складова людського розвитку досліджується на основі послідовного вивчення внутрішніх закономірностей загального. Тобто в основі такого виду систем лежить конкретний, узагальнений показник, який у певній послідовності

розгортається на первинні показники більш низького рівня, які знаходяться в змістовному зв'язку із загальним показником.

На відміну від логіко-дедуктивних систем, емпірично-індуктивні базуються на методі дослідження, згідно з яким загальне формується за допомогою використання математично-статистичних методів оброблення окремих сегментів інформації, отриманої емпіричним шляхом. Формування емпірично-індуктивних систем показників ґрунтується на створенні, шляхом статистичного відбору найбільш значущих показників. Тому емпірично-індуктивні системи показників застосовуються для побудови моделей прогнозування, формування рейтингу чи діагностики [221].

За складністю виділяють складні системи показників (ускладнені різнорідною інформацією, великою кількістю індикаторів та складною структурою) та прості (містять основну інформацію про об'єкт оцінки, не нагромаджені зайвою інформацією, дані є доступними).

З метою розширення класифікації систем показників автором застосовано науковий метод аналогії та запропоновано класифікувати систему показників залежно від часу й розрізняти такі системи:

статичні – системи показників, що розробляються у таких предметних областях, де база знань та інтерпретовані дані не змінюються у часі, тобто є сталими;

динамічні – системи показників, що розробляються у режимі реального часу для миттєвої інтерпретації отриманих даних;

квазідинамічні – системи показників, що інтерпретують рівень явища чи процесу (рівень людського розвитку) через фіксований проміжок часу.

За способом формування автор пропонує розрізняти вперше створені системи показників (наприклад, методика оцінки людського розвитку, запропонована фахівцями ПРООН [310] та удосконалені [26; 81; 267; 283]).

Враховуючи виділені у підрозд. 1.3, недоліки підходів до формування аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку, автором сформовано

низку основних вимог, яких слід дотримуватися при удосконаленні індексу людського розвитку та його складових, зокрема:

1) система показників має бути логічною, зберігати чітку структуру, забезпечуватися й забезпечувати користувачів достовірною та достатньою інформацією, необхідною для реалізації потреб та прийняття рішень;

2) система показників має охоплювати всі складові людського розвитку відповідно до змісту і сутності цього поняття;

3) система показників повинна включати мінімально можливу кількість показників, не допускаючи їх дублювання й не створюючи плутанини;

4) система показників має забезпечувати порівнянність даних;

5) система показників має гнучкою, тобто відкритою, для подальшого вдосконалення, але з метою забезпечення порівнянності результатів оцінювання за різний період перелік показників коригуватися лише у крайньому випадку;

6) показники мають бути узгоджені і не суперечити ключовим складовими людського розвитку;

7) кожний показник повинен мати конкретний зміст, сутність, значення й місце у системі аналізу людського розвитку.

Узагальнена й доповнена класифікація та окреслені вимоги допомагають досліднику обрати і сформувані найбільш ефективний перелік показників для оцінювання людського розвитку.

Перш за все надзвичайно важливе значення для забезпечення об'єктивності оцінки БЛР має правильне формування складових людського розвитку. Таким чином, автором консолідовано інформацію, яку містять методичні підходи до оцінювання людського розвитку. За допомогою яких узагальнено складові оцінювання людського розвитку, які використовуються у вітчизняній і зарубіжній практиці при визначенні рівня людського розвитку.

Отже, результати ретельного дослідження існуючих методичних підходів до оцінювання людського розвитку [26; 81; 117; 283; 267; 310] (див. підрозд. 1.3), а також виявлені недоліки зумовлюють необхідність створення адаптивної системи оцінки людського розвитку, яка б враховувала особливості сучасних вітчизняних

умов розвитку людини, фокусувалась на «інноваційності» процесу людського розвитку, простою, доступною та зручною у застосуванні на регіональному рівні.

Таким чином, з метою модифікації Індексу людського розвитку, перш за все пропонуємо дослідити логіку побудови, структуру та формулу розрахунку ІЛР (за класичною моделлю) (*HDI*).

$$HDI = (I_{Longlife} \times I_{Knowledge} \times I_{Decentliving})^{1/3}. \quad (2.1)$$

де $I_{Longlife}$ – субіндекс тривалого і здорового способу життя;

$I_{Knowledge}$ – субіндекс знань;

$I_{Decentliving}$ – субіндекс гідного рівня життя [312].

Індекс людського розвитку є зведеним показником досягнення в трьох ключових вимірах людського розвитку: тривалий і здоровий спосіб життя, доступ до знань і гідний рівень життя. ІЛР – середнє геометричне значення нормованих індексів для кожної з трьох складових.

Склад показників для розрахунку інтегрального ІЛР (за класичною моделлю) подано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Склад показників для розрахунку субіндексів інтегрального ІЛР
(за класичною моделлю)**

№ п/п	Виміри (складові) людського розвитку (Dimensions)	Склад індикаторів (Indicators)
1	Тривалий і здоровий спосіб життя (Long and healthy life)	Очікувана тривалість життя (Life expectancy at birth)
2	Знання (Knowledge)	Середня тривалість навчання у школі (Mean years of schooling)
		Очікувана тривалість навчання у школі (Expected years of schooling)
3	Гідний рівень життя (A decent standard of living)	ВНП на душу населення (GNI per capita)

Джерело: [306]

У результаті аналізу індексу людського розвитку, його субіндексів та первинних показників виявлено, що термінологічної детермінованості й узгодженості потребують складові людського розвитку відповідно до того складу первинних показників, які вони містять. Так, надзвичайно важлива складова людського розвитку «Long and healthy life» (з англ. – тривалий і здоровий спосіб життя), вимірюється за допомогою індикатора – очікуваної тривалості життя, що створює плутанину і спотворює отримані результати, адже цей індикатор характеризує лише довголіття населення тієї чи іншої країни, натомість індикатор, що відображає рівень здорового способу життя населення, відсутній у даній методиці.

Третя складова людського розвитку, згідно з методологією ІЛР ПРООН, має назву «Гідний рівень життя» та визначається за допомогою ВВП на душу населення, що також, на нашу думку, є не досить коректним. Гідний рівень життя людини є оціночною категорією [93], через що об'єктивно позбавлена універсального змісту; натомість гідний рівень життя як у міжнародних документах так і у конституціях країн розкривається у двох ракурсах: для працюючих – це відповідний рівень винагороди за працю, для іншої частини населення – соціальні виплати, які гарантують гідний рівень життя [104]. Зважаючи на те, що ВНД є одним з базових індикаторів у міжнародній та національній статистиці та відображає стан економічного добробуту в державі чи регіоні, назву складової людського розвитку «Гідний рівень життя» пропонуємо замінити на «Добробут». Узагальнення проведеного аналізу щодо гармонізації понятійного апарату подано на рис. 2.12.

У процесі аналізу автором з'ясовано, що основні три складові людського розвитку – тривалий і здоровий спосіб життя, доступ до знань, гідний рівень життя та їх складові показники наявні в усіх розглянутих автором методиках (табл. Д.1, Додаток Д.). Це дає підставу стверджувати, що ці три складові є найважливішими, а їх використання виправданим та науково обґрунтованим, а методичний підхід до вимірювання людського розвитку ПРООН на сьогодні є класичною моделлю оцінки розвитку людського потенціалу.

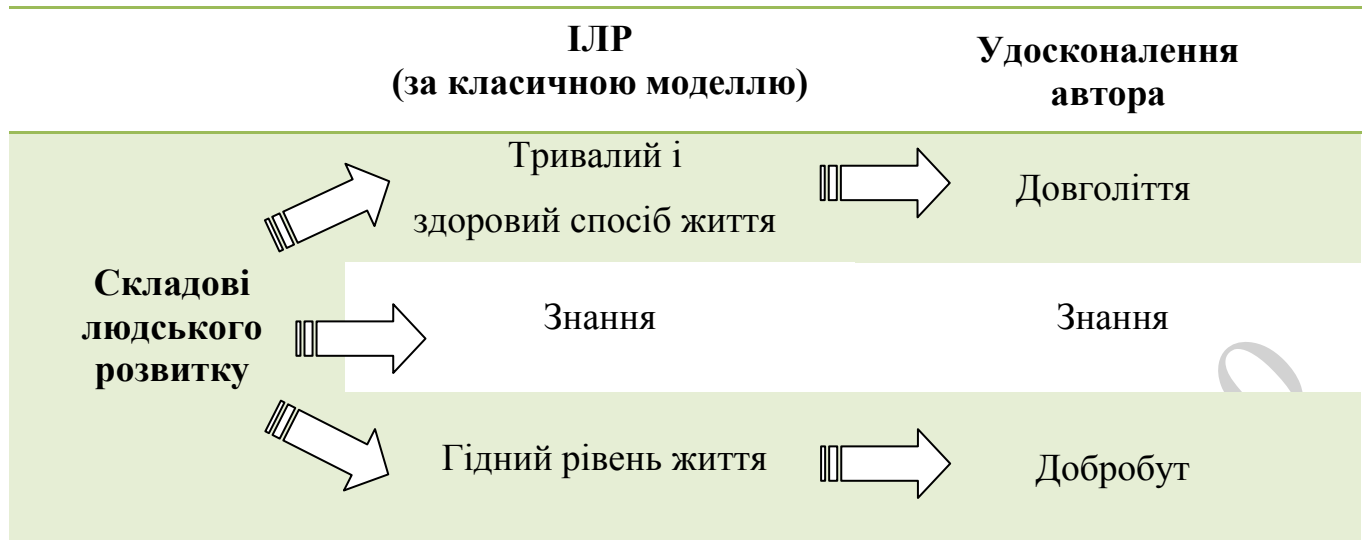

Рис. 2.12. Гармонізація понятійного апарату складових людського розвитку відповідно до індикаторів ІЛР

Найголовнішим індикатором визначення довголіття населення прийнято вважати очікувану тривалість життя. Так, у процесі розробки методології оцінки людського розвитку брали участь міжнародні організації, зокрема, для вирішення завдання вимірювання стану здоров'я населення було залучено фахівців ВООЗ.

Таким чином, з метою моніторингу прогресу людського розвитку в аспекті охорони здоров'я фахівцями ВООЗ було розглянуто кілька загальних показників, серед яких: «Тривалість життя»; «Здорова тривалість життя» і «Кількість загиблих до 70 років», але з метою спрощення розрахунків, можливості їх співставлення і порівняння обрано індикатор очікуваної тривалості життя при народженні, тож даний індикатор і пропонуємо використовувати в подальших дослідженнях.

Отже, складову «Довголіття» пропонується оцінювати за традиційним показником – очікуваною тривалістю життя при народженні (формула 2.2), де «actual value» є фактичним значенням очікуваної тривалості життя при народженні, що вимірюється кількістю років за певний проміжок часу. Для нормування показника використовується загальноприйнята формула, розроблена ПРООН [306]:

$$I_{longevity} = \frac{actual\ value - 20}{85 - 20}. \quad (2.2)$$

Мінімальна тривалість життя є науково обґрунтованою та базується на історичних свідченнях, що жодна країна у минулому столітті не мала тривалості життя менше 20 років [275; 299]. Максимальна тривалість життя встановлюється на рівні 85 років, що є реалістичною цільовою метою для багатьох країн протягом останніх 30 років. Слід зазначити, що за статистичними даними завдяки постійному покращенню умов життя та розвитку медичних послуг фактична тривалість життя останніми роками наближається до 85 років у таких країнах: Китай (Гонконг), де фактична тривалість життя становить 84,1 роки та Японія – 83,9 роки.

Сучасне суспільство не може існувати без формальної моделі освіти. Формальна освіта – це процес здобуття знань, який реалізується в організованому та ієрархічно упорядкованому контексті і завершується отриманням документа державного зразка. Даний процес має встановлену за різними програмами тривалість навчання, що відповідає визначеній державній навчальній програмі та державним стандартам освіти, який організовано переважно формальними державними і недержавними закладами вищої освіти.

Для визначення рівня освітнього потенціалу у країні за класичною моделлю вимірювання людського розвитку пропонується використовувати показник середньої та очікуваної тривалості навчання у школі. Фахівці ПРООН стверджують, що інформативних показників для визначення рівня якості й тривалості освіти безліч. Міжнаціональні оцінки математичної і природничо-наукової грамотності молоді є надзвичайно цінними, однак у більшості країн такі показники не розраховуються або розрахунки проводяться нерегулярно.

Серед інших найбільш популярних показників для оцінювання складової «Знання» розробники сучасних методик виділяють: рівень грамотності населення [26; 81; 267; 283; 310] та індикатор дошкільної освіти (рівень охоплення дітей дошкільною освітою віком від 3 до 4 років) [117; 125; 283] та ін.

Використання вищезазначених показників для вимірювання стану освіти у регіонах України з метою їх порівняння є недоцільним, адже, по-перше, термін навчання для здобуття повної загальної середньої освіти у закладах загальної середньої освіти однаковий у всіх регіонах України і становить одинадцять років (відповідно до Закону України «Про освіту» (зі змінами і доповненнями № 463-IX від 16.01.2020), встановлено, що «навчання учнів за програмою дванадцятирічної повної загальної середньої освіти розпочинається: з 1 вересня 2018 р. – для початкової освіти; з 1 вересня 2022 р. – для базової середньої освіти; з 1 вересня 2027 р. – для профільної середньої освіти») [169]; по-друге, відсутнє врахування результативного показника якості освіти. Натомість, погоджуємося з думкою О. В. Макарової та О. М. Гладун про необхідність залучення показників, які могли б віддзеркалювати всі рівні освіти: дошкільну, повну загальну середню та вищу освіту [117]. Доцільним є запозичення такої ідеї при формуванні складу показників складової «Знання».

Отже, процес визначення об'єктивного рівня розвитку освітньої сфери в Україні вимагає врахування всіх її рівнів. Перелік показників, обраних для характеристики складової «Знання» передбачає: охоплення дітей закладами дошкільної освіти; рівень охоплення населення середньою та вищою освітою; якість середньої освіти. Розрахунок субіндексу складової «Знання» ($I_{knowledge}^*$) здійснюється за формулою:

$$I_{knowledge}^* = \frac{E_1 + E_2 + E_3}{3}. \quad (2.3)$$

де E_1 – рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти за рік у регіоні (відношення кількості вихованців закладів дошкільної освіти до загальної кількості дітей у віці від 1 до 6 років, помножене на 100 (без дітей, що навчаються у перших класах закладів загальної середньої освіти), відсотків;

E_2 – рівень охоплення населення середньою та вищою освітою за рік у регіоні (питома вага здобувачів середньої та вищої освіти до загальної чисельності населення регіону), процентних пунктів;

E_3 – якість середньої освіти (питома вага осіб, які мають середній і високий бал (від 160 балів до 200 балів) за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО) до загальної кількості учасників зовнішнього незалежного оцінювання за рік у регіоні), процентних пунктів.

Серед найважливіших складових людського розвитку слід виділити економічну. Рівень добробуту населення різними науковцями пропонується визначати за допомогою ВНД на душу населення (ПКС в дол. США) [26; 81; 267; 310].

Натомість ВНД на душу населення залишається інструментом оцінки параметрів функціонування національної економіки та дозволяє описати масштаби діяльності економічної системи у кількісному вираженні, що переважно представлена реальним сектором економіки. Отже, складову «Добробут» для розрахунку субіндексу для регіонів України пропонуємо визначати за допомогою валового регіонального продукту на душу населення, формула (2.4) (далі – ВРП на душу населення), де «actual value» є фактичним значенням ВРП на душу населення, а «min» та «max» – відповідно мінімальне та максимальне значення ВРП на душу населення в Україні:

$$I_{income} = \frac{\ln(actual\ value) - \ln(min)}{\ln(max) - \ln(min)}. \quad (2.4)$$

Для визначення рівня людського розвитку на мезорівні вищезазначених індикаторів недостатньо, адже це суперечитиме визначенню поняття «людського розвиток», запропонованому ПРООН у 2010 р. [312]. Таким чином, елемент «формування справедливого і сталого розвитку на нашій планеті» [312] є надзвичайно важливим, а включення показника, що враховуватиме формування

справедливого розвитку не лише у межах одного покоління вважаємо цілком доцільним. До того ж людський розвиток – це передусім можливість людства жити таким життям, яке вони мають підстави цінувати. Першочерговою проблемою, пов'язаною з включенням аспекту навколишнього середовища до системи оцінки людського розвитку, є нечітке формулювання «можливостей», пов'язаних з екологією [80]. Поділяємо думку А. Іванова і М. Пеляха [267] про те, що людство цінує можливість і потребує життя у чистому, незабрудненому та збалансованому навколишньому середовищі; і що навколишнє середовище важливе не лише як спосіб досягнення гідного рівня життя, але і як таке, що має безпосередню цінність для людства.

Включення екологічної складової у розрахунок Індексу людського розвитку було предметом дослідження багатьох науковців, та до сьогодні це питання залишається невирішеним. Існують різні твердження з цього приводу, одним із яких є тісний зв'язок впливу навколишнього середовища на інші складові людського розвитку, особливо на стан здоров'я. Противагою цьому твердженню є те, що всі складові людського розвитку певним чином взаємопов'язані і складова навколишнього середовища не є винятком.

Так, не випадково, що ідеї концепції людського розвитку закладалися у роки наукових відкриттів: у медицині – у боротьбі зі смертністю, адже довголіття є не лише складовою людського розвитку, а й найважливішою передумовою розвитку людського потенціалу та його наслідком. Підвищення рівня довголіття розширює можливості до накопичення знань як на основі особистого, більш тривалого життєвого досвіду, так і в процесі обміну знань між поколіннями. Більш стійкою стає трансляція культурних цінностей від покоління до покоління, прискорюється розвиток науки. Окрім цього очевидним є зв'язок стану здоров'я зі здатністю до продуктивної праці, підвищення особистого й суспільного добробуту. Низький рівень здоров'я навпаки перешкоджає розвитку суспільного добробуту, знижуючи продуктивність праці, що призводить до підвищення витрат на підтримку життя. Таким чином, слабке здоров'я людства впливає на рівень

освіти і доходу, а низький рівень доходів – на здоров'я та освіту і т.д. Розрахунок субіндексу складової «Екологія» здійснюється за формулою:

$$I_{ecol} = \frac{E_{co1} + E_{co2} + E_{co3}}{3}, \quad (2.5)$$

де E_{co1} – рівень утилізації відходів (питома вага утилізованих та спалених відходів до загального обсягу утворених відходів за рік у регіоні), відсотків;

E_{co2} – рівень забезпечення водними ресурсами (об'єм забезпеченості якісними водними ресурсами на 1 жителя на рік у регіоні), м³ на 1 жителя регіону на рік;

E_{co3} – лісистість території (питома вага площі вкритої лісовою рослинністю лісових ділянок до загальної площі території), відсоток.

Вибір першого показника пояснюється тим, що утворення та накопичення відходів як «неминучий» наслідок цивілізаційного процесу перетворюється на глобальну проблему і стає прямою та більш небезпечною загрозою як для навколишнього середовища, так і для суспільного здоров'я більшості країн світу. Так, сучасні моделі виробництва і споживання генерують все більше відходів, а людство опиняється перед серйозними проблемами, що стосуються санітарії, якісної питної води, здоров'я людей, продовольчої безпеки і навіть житла й транспорту. Слід наголосити й на досить складній ситуації, що склалася в м. Львів: полігон твердих побутових відходів, що був організований у середині минулого століття, до 2016 р. став переповненим. До того ж у різних країнах світу спостерігається загострення так званої «смітцевої кризи», а у менш розвинених країнах ці кризи набувають хронічного характеру. Так, у рейтингу «50 найбільших сміттєзвалищ світу», складеного ПРООН, переважна їх більшість зареєстрована в Африці, Азії і Латинській Америці; в Європі відзначено тільки два таких звалища, розташованих на території України та Сирії.

Вибір другого показника – рівня забезпеченості якісними водними ресурсами – пов'язаний з тим, що забезпечення якісною водою є базовою

потребою забезпечення людського розвитку та людського потенціалу. Вільний і зручний доступ до якісних водних ресурсів критично важливий для підвищення добробуту людини. У цілому водні ресурси є каналом перенесення патогенних мікроорганізмів і хімічних забруднюючих речовин з навколишнього середовища в продовольчий ланцюжок, впливаючи, таким чином, на продовольчу безпеку і систему охорони здоров'я.

Дані сформованого у 2018 р. Міністерством енергетики та захисту довкілля України рейтингу «ТОП-100 найбільших підприємств-забруднювачів» (за даними офіційної статистики у відкритому доступі за результатами поданої суб'єктами господарювання звітності) підтверджують, що індикатори «стану» та «утворення відходів» є одними з ключових екологічної безпеки в Україні [151].

Вибір показника «лісистість території» пояснюється тим, що фактична лісистість території в Україні станом на кінець 2017 р. складає 15,9%, у той же час за розрахунками вітчизняних учених оптимальним показник лісистості для України має бути 20% [206]. Таким чином, підвищення даного показника має стати однією з головних цілей державної політики у сфері охорони навколишнього середовища та національної лісової програми. А включення цього показника до системи показників оцінювання людського розвитку є цілком обґрунтованим відповідно до вітчизняних умов розвитку суспільства.

Отже, вибір вищезазначених показників та включення їх до інтегральної оцінки стану екології як складової людського розвитку є науково обґрунтованим відповідно до вітчизняних особливостей та умов розвитку суспільства.

Як уже зазначалося, з переходом людства на нову стадію розвитку та зміщення акценту на необхідність забезпечення добробуту людей і суспільства, саме інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) пропонують великі можливості для соціально-економічного розвитку.

Однією з важливих складових людського розвитку є освоєння новітніх технологій, у тому числі результатів, у сфері автоматизації процесів отримання, передачі, зберігання і поширення інформації, формування глобального інформаційного простору. Розширюється застосування сучасних інформаційних і

комунікаційних технологій, комп'ютерної техніки в соціально-економічній, політичній і духовній сферах життєдіяльності суспільства [175]. Потенціал інформаційно-комунікаційних технологій активно використовується для підвищення якості життя [133], сприяння реалізації ними конституційних прав і свобод людини і громадянина, формування інститутів громадянського суспільства, розширення участі громадян у вирішенні їхніх нагальних проблем, підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Ці процеси є неминучими та підвищують залежність людини, організацій, державних органів і установ від стійкості функціонування інформаційної інфраструктури суспільства, безпеки її використання для реалізації основних прав і свобод, законних інтересів громадян, інтересів суспільства і держави в цілому. Стійкість функціонування інформаційної інфраструктури стає важливим чинником підвищення конкурентоспроможності країни, забезпечення її національної безпеки.

Як зазначає Л. Кочубей, «інформаційні технології дуже швидко перетворилися на життєво важливий стимул розвитку не тільки світової економіки, а й інших сфер людської діяльності» [100, с. 45]. Сучасне суспільство переповнене величезними потоками інформації, а розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, проникаючи практично у всі сфери діяльності людини, став рушійною силою для змін і прискореного розвитку суспільства в цілому [242].

Наводячи статистичне підтвердження цієї думки, згідно зі статистичними даними, станом на початок 2018 р., понад 54,4% населення планети має доступ до мережі Інтернет і кожен день цей відсоток зростає [265]. Серед 20% найбідніших домогосподарств мобільний телефон є в 7-ми з 10-ти [323]. Наводячи цікаве статистичне порівняння Т. В. Поспелової, погоджуємось, що «кількість бідніших домогосподарств, які мають мобільний телефон, більша, ніж тих, які мають доступ до туалету і чистої питної води» [159, с. 366]. Тож очікується, що динамічний розвиток ІКТ приведе до розширення можливостей людського розвитку, зростання добробуту та стрімкої соціальної інтеграції [130].

До того ж упродовж останнього десятиліття спостерігається стрімке зростання доходів на ринку інформаційно-комунікаційних послуг та їх частки у сукупному ВВП у світі в цілому та в Україні зокрема. Цей факт свідчить про вагомість розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному суспільстві [88].

Головними сегментами ринку інформаційно-комунікаційних технологій є мобільний зв'язок, Інтернет-комунікації, фіксований телефонний зв'язок та провідні канали Інтернет-комунікацій. Аналіз тенденцій світового ринку інформаційно-комунікаційних технологій дозволив зробити висновок, що провідним сегментом, який швидко розвивається, є мобільний зв'язок, адже він переважає за популярністю інші канали зв'язку [88].

Таким чином, інформація та обмін інформацією вже сьогодні стають найважливішим ресурсом людства, визначаючи не лише прогрес економіки й культури у високотехнологічних сферах діяльності, але й швидкість і характер трансформації розвитку людства та впливу на нього з боку різних інститутів [9]. Тож включення даної складової у систему оцінювання людського розвитку вважаємо цілком обґрунтованим як на теоретичному так і на практичному рівнях.

Урахування стану ІКТ при вимірюванні рівня людського розвитку досліджували українські учені О. С. Власюк і С. І. Пирожков [26]. Науковці звернули увагу на необхідність оцінки ІКТ у складі людського розвитку. Перелік набору індикаторів для оцінки стану ІКТ відзначено такими показниками, як кількість телевізорів, радіоприймачів та стаціонарних телефонів. Але слід звернути увагу на застарілість деяких показників і доцільність при оцінці людського розвитку врахування комплексного індексу, який би включав рівень користування мобільним зв'язком і рівень користування мережею Інтернет. Тому пропонуємо використовувати субіндекс інформаційно-комунікаційних технологій (I_{ict}), який включає такі показники:

$$I_{ict} = \frac{I_1 + I_2}{2}, \quad (2.6)$$

де I_1 – рівень користування мобільним зв'язком (активні рахунки мобільних телефонів у регіоні);

I_2 – рівень користування мережею Інтернет (кількість користувачів мережею Інтернет у регіоні).

Таким чином, в основі запропонованого автором Модифікованого Індексу людського розвитку лежать субіндекси класичної моделі індексу людського розвитку (*HDI*), а саме: субіндекс довголіття, субіндекс знання, субіндекс добробуту, доповнені такими складовими, як: «Екологія» та «Інформаційно-комунікаційні технології».

Сутність поняття «модифікація» згідно із Академічним тлумачним словником полягає у «видозміні предмета або явища, що характеризується появою нових ознак чи властивостей при збереженні сутності, виконуваних функцій» [1]. Таким чином, модифікація Індексу людського розвитку полягає у включенні до системи оцінки додаткової складової – «ІКТ», оновленні показників за складовими «Знання» та «Екологія», а також способі визначення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індексу, який передбачає застосування методу аналізу ієрархій, адже цей метод є більш надійним та узгодженим способом присвоєння значень ваговим коефіцієнтам експертами, ґрунтується на попарному порівнянні експертами кожної складової людського розвитку для визначення відносної важливості.

Узагальнену систему показників Модифікованого Індексу людського розвитку (МІЛР) подано на рис. 2.13. Після ґрунтовного аналізу формування системи показників оцінювання процесу людського розвитку, урахуваючи представлені вимоги та рекомендації щодо ефективної системи показників наведено структурно-логічне дерево формування МІЛР до складу якого входять субіндекси та первинні показники.

Рис. 2.13. Система показників Модифікованого Індексу людського розвитку для регіонів України

Удосконалено автором

Примітка. Затемнені блоки є уточненням та доповненням автора.

Найбільш поширеним способом побудови залежності між інтегральним і первинними індикаторами є використання згортки. Найчастіше використовуються дві її форми: адитивна і мультиплікативна. Процедура побудови конкретного інтегрального індексу визначається як формою згортки, так і наявністю експертної інформації щодо ранжування об'єктів [41, с. 35].

Представлена широкому загалу методологія вимірювання рівня людського розвитку у Доповіді про людський розвиток 1990 р. передбачала використання середнього арифметичного при визначенні інтегрального ІЛР. Основною характерною особливістю та водночас недоліком цієї методології є повна замінність складових людського розвитку: низький рівень однієї із складових може бути компенсований надлишком в іншій (наприклад, високий рівень

тривалості життя може компенсувати низький рівень знань населення тієї чи іншої країни або регіону) [294].

У 2010 р. цей недолік у методології ІЛР було усунено, а індекс оновлено; ключовою зміною було зведення субіндексів людського розвитку до середнього геометричного. Таким чином, на сьогодні оновлений ІЛР являє собою середнє геометричне субіндексів за трьома складовими людського розвитку. Тому перевагою такого способу розрахунку є неможливість заміності між складовими: низький рівень однієї зі складових не може бути компенсований надлишком в іншій, а низьке значення показника позначатиметься на значенні ІЛР.

Таким чином, використання середнього геометричного підкреслює важливість трьох компонент людського розвитку, визначає те, що ці компоненти важко порівнювати, а будь-які зміни у їх значеннях чітко відбиваються на інтегральному значенні ІЛР. Як зазначає науковець Судір Ананду [304], оновлений метод розрахунку (застосування методу середнього геометричного) здобув широкого визнання у науковому просторі, ніж використання простого арифметичного.

Перевагою використання методу середнього геометричного є простота розрахунків, але головним недоліком залишається те, що інтегральний показник все ж усереднює неоднорідні за економічним змістом індикатори людського розвитку. Але оскільки складові людського розвитку мають різну значущість, визначення їх вагових коефіцієнтів є актуальним питанням.

На нашу думку, визначення й обґрунтування вагових коефіцієнтів є найбільш складним завданням у процесі побудови інтегрального індексу. Процедура визначення вагових коефіцієнтів здійснюється за допомогою використання експертних (суб'єктивних) чи розрахункових (об'єктивних) методів. Однак більш об'єктивним методом оцінювання вагомості кожної складової інтегрального індексу є використання експертного методу оцінювання.

Таким чином, для розрахунку МІЛР пропонуємо використовувати вагові коефіцієнти, розраховані за допомогою методу аналітичного ієрархічного процесу. Цей метод є більш надійним і узгодженим методом присвоєння оцінок

ваговим коефіцієнтам експертами та ґрунтується на попарному порівнянні кожної складової людського розвитку для визначення їх відносної важливості. Процедура визначення вагових коефіцієнтів передбачає послідовність дій, що складається із трьох етапів: підготовчий, аналітично-пошуковий та етап обробки й аналізу результатів (рис. 2.14).

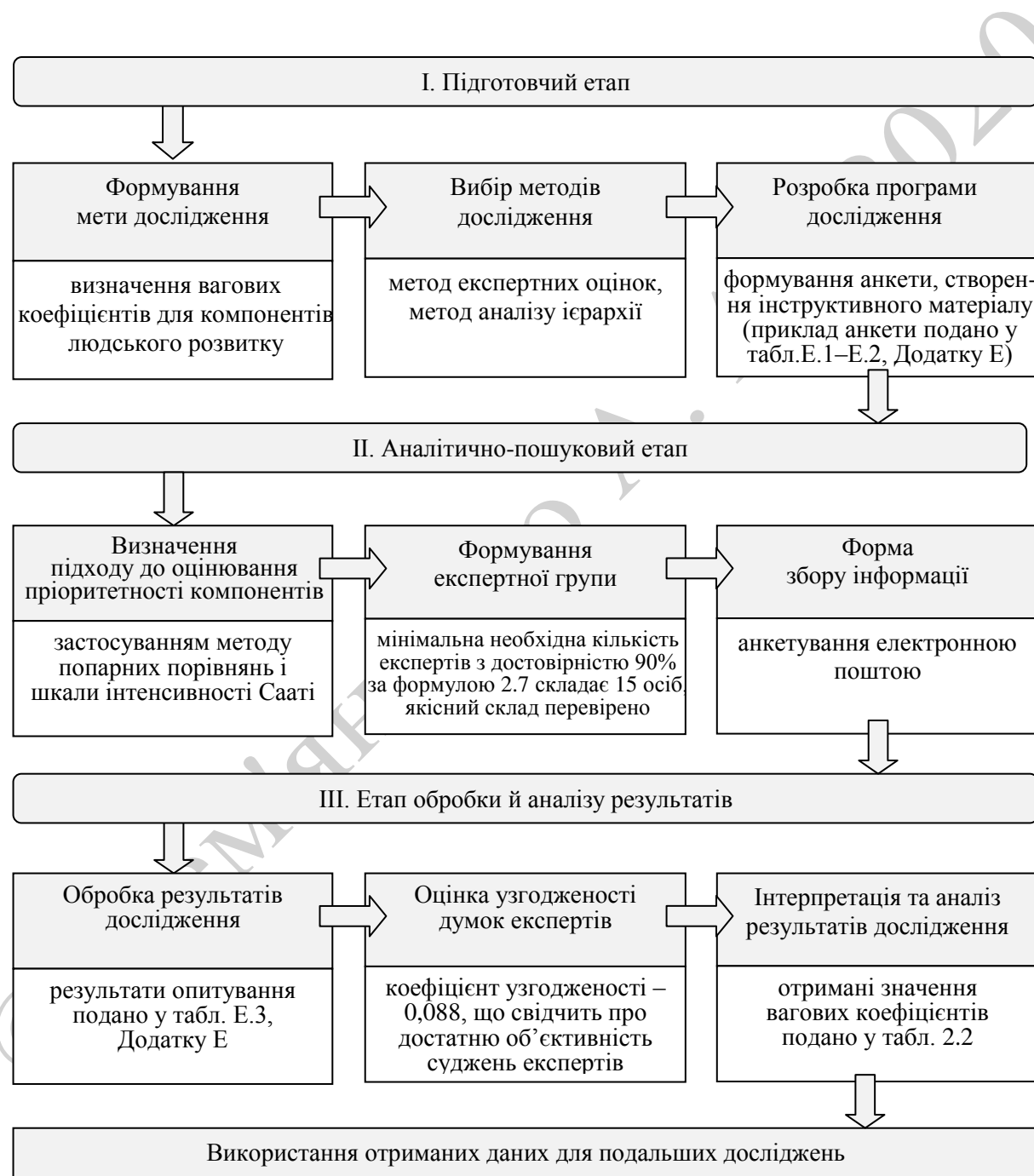

Рис. 2.14. Послідовність проведення аналітичного ієрархічного процесу для визначення вагових коефіцієнтів компонентів людського розвитку

Побудовано автором

Метод аналітичного ієрархічного процесу (далі – АІП) базується на ідеї використання зважених середніх, однак в ньому застосовується більш надійний і узгоджений метод присвоєння оцінок ваговим коефіцієнтам, у порівнянні з іншими методами (метод ранжування, безпосередньої оцінки, метод головних компонент, метод адаптивної оцінки тощо) та передбачає попарне порівняння альтернативних рішень за кожним критерієм. У результаті проводиться аналогічна низка порівнянь, для визначення відносної важливості кожної складової людського розвитку, що дозволяє присвоїти оцінки ваговим коефіцієнтам [131].

Використання АІП потребує формування експертних груп, що передбачає визначення кількісного та якісного складу експертів.

Установлення оптимальної чисельності експертної групи базувалось на рекомендаціях таких науковців, як В. М. Геєць, Т. С. Клебанової, О. І. Черняк, В. В. Іванов, М. О. Кизим [129, с. 50] та ін., які дозволяють поетапно визначити мінімальну межу чисельності експертної групи. Так, для визначення мінімальної чисельності експертної групи ($ЧЕГ_{\min}$) використано таку формулу:

$$ЧЕГ_{\min} = 0,5 \times \left(\frac{3}{n} + 0,5 \right), \quad (2.7)$$

де $ЧЕГ_{\min}$ – мінімальна кількість експертів, осіб;

n – можлива помилка результатів експертизи ($0 < n < 1$).

Збір думок експертів щодо визначення вагових коефіцієнтів для складових людського розвитку здійснювався шляхом анкетного опитування, приклад анкети подано у табл. Ж.1–Ж.2, Додатку Ж.

Для розрахунку мінімальної кількості експертів значення достовірності отриманих результатів приймаємо за 90% (тобто величина похибки дорівнює 10%). Так, результати розрахунків чисельності експертної групи свідчать про те, що для опитування мінімально допустима чисельність групи експертів має

становити не менше 15 осіб. Для проведення опитування щодо визначення пріоритетності складових людського розвитку чисельність експертної групи становила 32 особи. Персональний склад експертів, місце роботи та посада, а також науковий ступінь (за наявності) подано у табл. 3.1, Додатку 3.

Як уже зазначалося, метод аналітичного ієрархічного процесу ґрунтується на попарному порівнянні експертами кожної складової людського розвитку для визначення відносної важливості. Експертам було представлено п'ять складових людського розвитку у вигляді симетричної матриці. Елементом цієї матриці є міра переваги однієї складової людського розвитку у порівнянні з іншою, тобто інтенсивність прояву одного елемента ієрархії відносно іншого елемента ієрархії, оцінка встановлюється експертом за шкалою інтенсивності Сааті від 1 до 9.

Результати експертного опитування та процедуру проведення методу аналізу ієрархії, для визначення вагових коефіцієнтів для складових людського розвитку подано в табл. Ж.3, Додатку Ж. Розраховані значення вагових коефіцієнтів подано у табл. 2.2.

Завершальним етапом проведення АІП є розрахунок коефіцієнта узгодженості думок експертів і перевірка його значення. Мета цієї операції полягає в тому, щоб переконатися в узгодженості оцінок експертів щодо наданих переваг у вихідній таблиці. Коефіцієнт узгодженості визначається за формулою:

$$K_y = \frac{I_y}{I_p}. \quad (2.8)$$

де I_y – індекс узгодженості;

I_p – індекс рандомізації (оскільки попарне порівняння проводиться для п'яти елементів, табличне значення індексу рандомізації становить 1,12).

Індекс узгодженості розраховується за формулою:

$$I_y = \frac{(\sum M_{y_i} - n)}{(n - 1)}. \quad (2.9)$$

де Mu_i – міра узгодженості за кожною складовою людського розвитку;

n – кількість елементів, що порівнюються (розмір матриці).

Обчислення коефіцієнта узгодженості складається з трьох етапів: обчислюється міра узгодженості для кожної складової; визначається індекс узгодженості (I_y); обчислюється коефіцієнт узгодженості.

Таблиця 2.2

Результати проведення аналітичного ієрархічного процесу щодо визначення вагових коефіцієнтів при оцінюванні МІЛР

Складові людського розвитку	Вагові коефіцієнти	Міра узгодженості
1. Довголіття	0,379	5,5146
2. Знання	0,108	5,4440
3. Добробут	0,254	5,4186
4. Екологія	0,173	5,3071
5. Інформаційно-комунікаційні технології	0,086	5,3304
Індекс узгодженості		0,101
Індекс рандомізації		1,12
Коефіцієнт узгодженості думок експертів		0,090
Коефіцієнт узгодженості не перевищує значення 0,10 за оцінкою Сааті, отже, експерти були достатньо об'єктивні у своїх оцінках		

Побудовано автором за результатами розрахунків

У результаті розрахунків визначено, що індекс узгодженості становить 0,101. Отже, коефіцієнт узгодженості дорівнює 0,090 (0,101/1,12). Відповідно до отриманих результатів коефіцієнт узгодженості не перевищує значення 0,10 за оцінкою Сааті. Це означає, що експерти були достатньо об'єктивні у своїх оцінках.

Таким чином, автором доведена узгодженість думок експертів, розраховані величини не є випадковими, що дозволяє використовувати результати експертного опитування у подальших дослідженнях.

Отже, отримані й підтверджені результати за допомогою розрахунку коефіцієнта узгодженості думок експертів дозволяють використовувати їх для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку (MHDI):

$$MHDI = I_{longevity} \times 0,379 + I_{knowledge}^* \times 0,108 + I_{income} \times 0,254 + I_{ecol} \times 0,173 + I_{ict} \times 0,086 \quad (2.10)$$

де 0,379; 0,254; 0,173; 0,108; 0,086 – вагові коефіцієнти Модифікованого Індексу людського розвитку, визначені за допомогою методу аналізу ієрархій.

Розрахунок МІЛР та його субіндексів здійснено, ґрунтуючись на статистичних даних за 2012–2018 рр. (рис. 2.15). Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку подано у табл. Ж.4–Ж.10, Додатку Ж.

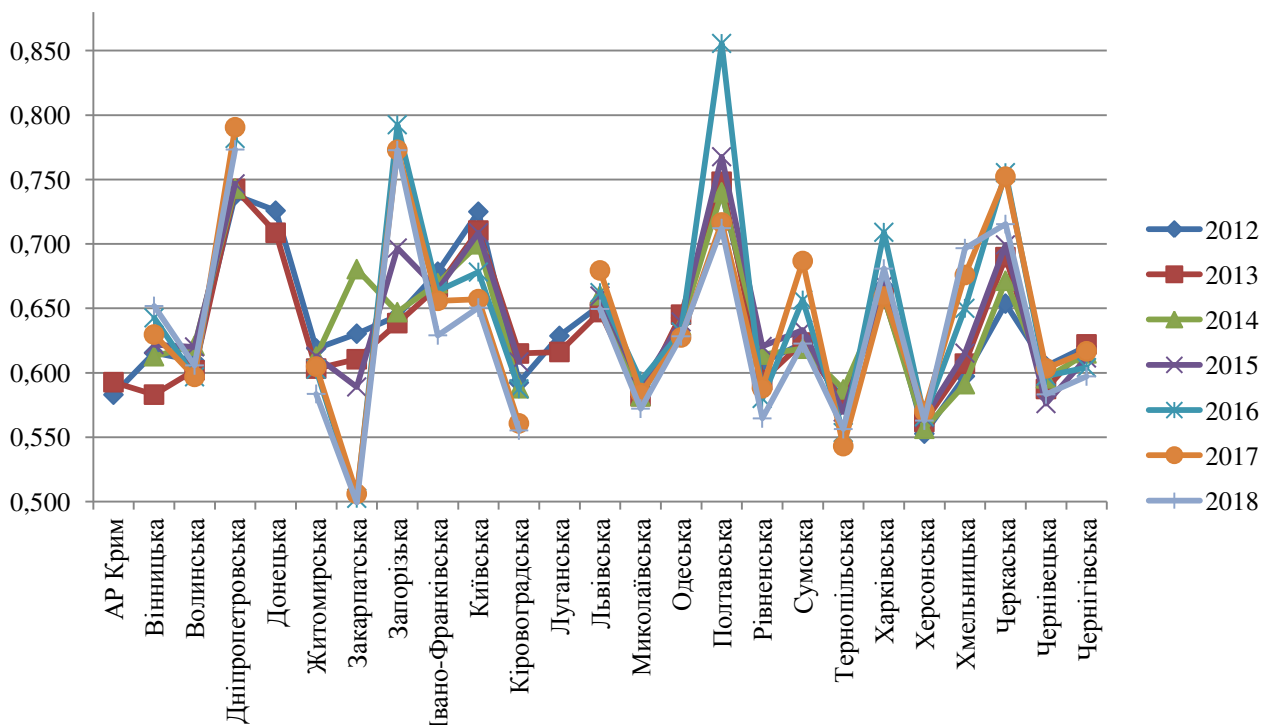

Рис. 2.15. Динаміка Модифікованого Індексу людського розвитку в регіональному розрізі в Україні

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Побудовано автором за результатами розрахунків (табл. Ж.11, Додаток Ж).

У результаті проведених розрахунків виявлено нерівномірність людського розвитку за регіонами України. Визначальним фактором є низький економічний та екологічний стан у регіонах. Найсприятливіші умови для розвитку людського потенціалу зафіксовано у Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Полтавській, Черкаській, Харківській та інших областях; найнижчі показники – у Тернопільській, Кіровоградській, Миколаївській та Херсонській областях.

Загалом спостерігається тенденція до зростання показників у середньому на 0,1 процентних пункти, що свідчить про покращення стану у деяких регіонах. Проте відповідно до шкали вимірювання людського розвитку, запропонованої ООН, високий рівень людського розвитку (який визначено у межах від 0,8 до 1) за регіонами України зафіксовано в Полтавській області у 2016 р.

В Україні переважає середній та низький рівень розвитку людського потенціалу. Отримані результати дозволять сформулювати основні рекомендації щодо усунення вираженої нерівномірності людського розвитку регіонів України та сприяти підвищенню його рівня. Результати розрахунку МІЛР в Україні подано на рис. 2.16.

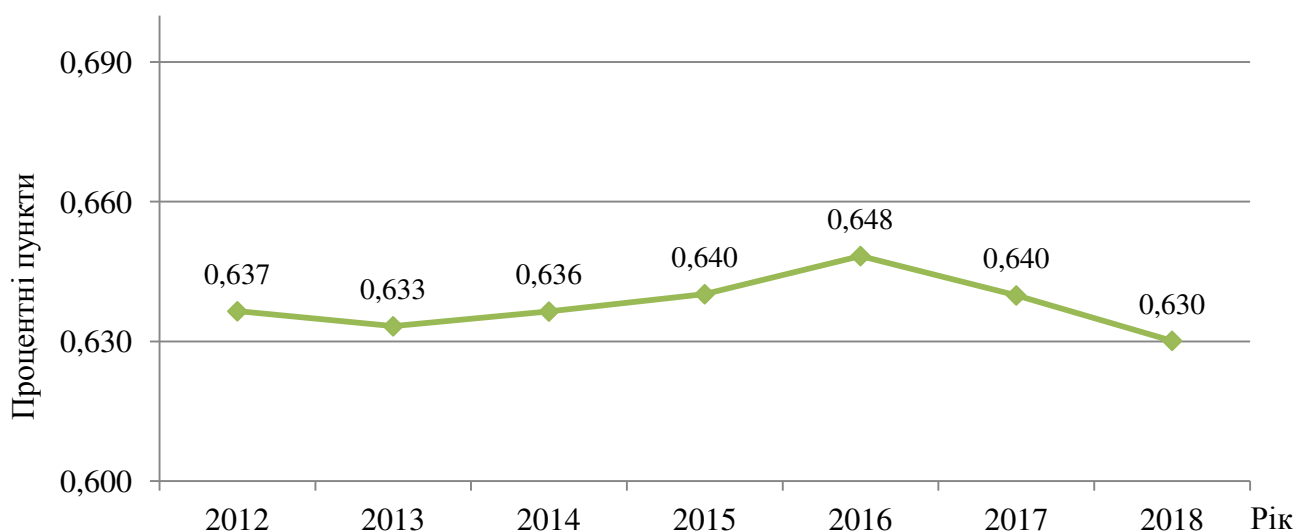

Рис. 2.16. Результати розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку в Україні

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Побудовано автором за результатами розрахунків (табл. Ж.11, Додаток Ж)

Таким чином, результати розрахунку МІЛР свідчать про загальну тенденцію до покращення людського розвитку в Україні. Так, темп приросту індексу у 2015 р. порівнюючи з попереднім роком становив 0,04 п. п., у 2016 р. зріс на 0,08 п. п., у 2018 р. спостерігалась тенденція зниження показника на 0,018 п. п.

Аналізуючи структуру МІЛР (рис. 2.17), необхідно відзначити певні тенденції зміни основних його індикаторів. Так, на сьогодні Україна дещо відстає від розвинених країн за показником очікуваної тривалості життя при народженні. Динаміка цього показника повторює світову, при цьому протягом останніх років спостерігається відставання на 2–3 роки.

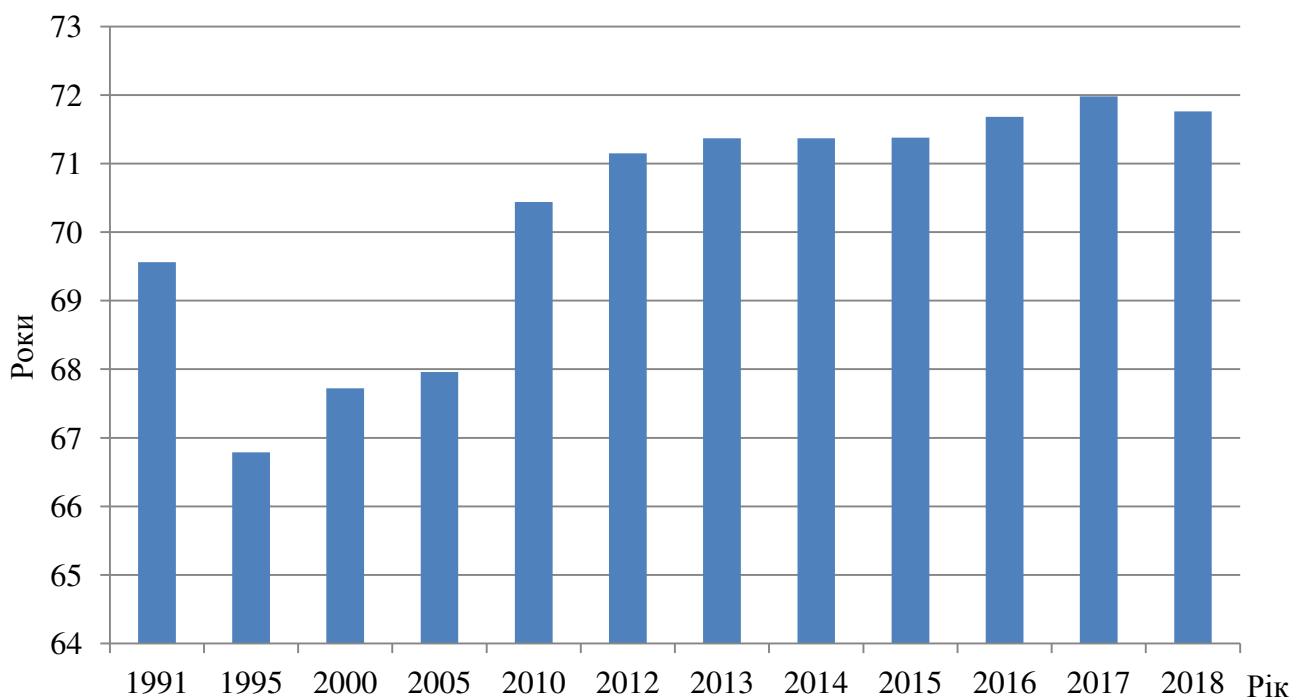

Рис. 2.17. Динаміка середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні

Примітка. З 2014 року дані представлено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [205]

Слід наголосити на збереженні тенденції до зростання очікуваної тривалості життя у разі вживання заходів, спрямованих на вдосконалення соціальної сфери.

Проте слід зауважити, що в основі розрахунку очікуваної тривалості майбутнього життя закладено показники смертності за віком, таким чином, істотним резервом для підвищення цього індикатора є зниження показника смертності серед новонароджених та дитячої смертності.

Аналізуючи сферу освіти, у 2018 р. охоплення дітей у віці від 3 до 6 років дошкільною освітою в цілому по країні досяг позначки 58%, у міській та сільській місцевості – відповідно 68 і 41%. Певні відмінності в охопленні дошкільною освітою спостерігаються в регіональному розрізі. Найнижче залучення дітей у віці від 3 до 6 років в дошкільне навчання традиційно демонструють Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Закарпатська області (від 41 до 55%), що пояснюється як недостатньо розвиненою мережею дошкільних освітніх закладів, так і соціально-економічними й культурними особливостями регіонів: більш високою часткою сільського населення, високим безробіттям, традиціями сімейного виховання і багатодітністю. У той же час необхідно зазначити, що високий рівень охоплення дошкільним навчанням залежить не лише від соціально-економічного благополуччя регіону, а й від ефективної освітньої політики, що проводиться органами місцевого самоврядування.

Уряди багатьох країн усвідомлюють важливість інвестування в дошкільну освіту. За рахунок таких інвестицій підвищується рівень соціальної справедливості в суспільстві. У більшості країн, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), особливо європейських, держава бере активну участь у фінансуванні дошкільної освіти та значно впливає на її розвиток. Так, наприклад, у віці 3-х років у країнах ОЕСР навчаються 7 дітей з 10 [290]. Інституційна структура й обсяги державних видатків на сферу дошкільної освіти є лише одним із чинників, що визначають доступність дошкільної освіти. Окрім цього, на розвиток дошкільної освіти впливає участь неурядових організацій, приватного сектора і домогосподарств. Як показали дослідження, недержавний сектор може зіграти ключову роль у забезпеченні доступності послуг дошкільної освіти з 1,5 до 3 років [292]. А форми участі недержавного сектора в наданні таких послуг різноманітні й гнучкі: сімейні

групи, організовані індивідуальними підприємцями; некомерційні дитячі міні-садки, що реалізують програми дошкільної освіти, організації дозвілля тощо.

Роль освіти і навчання як активаторів для побудови сталого майбутнього, безумовно, отримала світове визнання у міжнародних документах. У межах дорожньої карти імплементації глобальної програми «Освіта для сталого розвитку» пріоритетними зонами дій виступають такі [309, с. 14]:

- 1) розвиток політики у сфері освіти та сталого людського розвитку з метою створення сприятливих умов і досягнення системних змін;
- 2) перетворення середовища навчання та освітнього простору: інтеграція принципів сталості залежно від налаштувань освіти й професійної підготовки;
- 3) підвищення потенціалу викладачів і тренерів;
- 4) розширення прав і можливостей молоді;
- 5) прискорення прийняття рішень щодо сталого розвитку на місцевому рівні.

Насамперед слід зауважити, що потужним чинником у просуванні політики у сфері освіти і сталого розвитку є інформатизація суспільства. Визначальну роль у галузі освіти займає поширення електронних комунікацій, а наявність потужної інформаційно-комунікаційної інфраструктури трансформує систему освіти, дає можливість використовувати дистанційне навчання, саморозвиватися людині у різних сферах життя, завдяки чому реалізується принцип навчання протягом усього життя.

Наступним пріоритетним напрямом у рамках імплементації глобальної програми «Освіта для сталого розвитку» є перетворення середовища навчання та освітнього простору. Відповідно до цього напрямку необхідна переорієнтація освітніх систем, а також переосмислення принципів викладання і навчання. Саме заклади вищої освіти є середовищем, центром формування й розвитку освіти і науки.

Традиційна система освіти неспроможна у повній мірі задовольняти потреби сьогодення. Відсутність вчасного оновлення освітніх програм призводить до старіння знань. Цю тезу підтверджують результати опитування учасників

молодіжного проєкту в Україні: 44% респондентів відповіли, що знання, отримані у закладах вищої освіти, є недостатніми для виконання роботи, а понад третину опитуваних турбує якість освіти й низька кваліфікація викладачів [308].

Переорієнтація освітніх систем з метою сталого людського розвитку включає зміну освіти на всіх рівнях починаючи з дошкільної. Наразі концептуальні основи глобальної програми «Освіта для сталого розвитку» є підґрунтям для подальшого формування національного нормативно-правового поля, а також модернізації освітніх систем відповідно до потреб і принципів сталого розвитку. Визначальним кроком на шляху до «розвитку освіти для сталого розвитку» стало прийняття Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Серед перспективних завдань національної стратегії першочерговим є оновлення цілей і змісту освіти на основі компетентнісного підходу та особистісної орієнтації, урахування світового досвіду і принципів сталого розвитку [139].

Процеси модернізації освітнього простору зумовлюють необхідність підвищення потенціалу викладачів і тренерів, оскільки вони є потужними агентами змін освіти для сталого людського розвитку. Але для досягнення цієї мети вони повинні спочатку отримати необхідні знання, навички та цінності. Дії в цій пріоритетній сфері діяльності включають інтеграцію освіти для сталого розвитку в програми попередньої підготовки фахівців і підвищення кваліфікації викладачів, а також у підготовку викладачів для дітей маленького віку, початкових і середніх шкіл та професійних навчальних закладів [309].

У рамках пріоритетної зони розширення прав і можливостей молоді слід відзначити реалізацію в Україні передової молодіжної ініціативи U-Report за підтримки Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ). U-Report – це глобальний проєкт, система опитувань громадської думки за допомогою безкоштовних U-Report, SMS і Twitter в Україні запроваджується у партнерстві з Міністерством у справах молоді та спорту, Міністерством освіти і науки, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством соціальної політики, офісом Уповноваженого Президента України з прав дитини, Національна молодіжна рада

України [308]. У проєкті U-Report в Україні зареєстровано понад 4500 молоді. З лютого 2016 р. було проведено 12 опитувань. Так, наприклад, опитування громадської думки показали, що 93% учасників U-Report готові долучитися до місцевих ініціатив, спрямованих на вирішення проблем у своїх громадах.

Реалізація пріоритетного напрямку сталого розвитку на місцевому рівні полягає у зростанні місцевих ініціатив освіти для сталого розвитку, нарощування програм і багатосторонніх мереж, включаючи державні органи, місцеві заклади освіти в особі членів шкільної ради, керівників освітніх закладів, а також приватного сектора та представників громадськості. За допомогою засобів масової інформації стає можливим мобілізація громад та популяризація освіти в інтересах сталого розвитку.

Таким чином, у результаті дослідження виявлено, що умови для успішної імплементації глобальної програми «Освіта для сталого розвитку» в Україні сформовано не у повному обсязі. Недосконалість функціонування освітньої сфери

Окрім проблем, пов'язаних із ефективною реалізацією глобальних стратегій і програм розвитку у сфері освіти, слід відзначити проблему реалізації людського потенціалу. Так, незважаючи на сформований високий освітньо-кваліфікаційний потенціал в Україні, неможливість його ефективною реалізації у формі працевлаштування призводить до зростання рівня безробіття [76, с. 8; 134], яке впливає практично на всі сторони суспільного життя. У результаті неефективного використання ресурсного потенціалу країни безробітні не беруть участь у створенні національного продукту і доходу. У соціальній сфері можуть спостерігатися такі процеси, як деградація розвитку людини в результаті підвищення рівня злочинності, пияцтва, падіння суспільної моралі, кризи сімейних відносин, а також зростання психосоматичних розладів та інших негативних соціальних чинників, що є супутниками безробіття. Економічними наслідками безробіття є: уповільнення темпів зростання економіки у результаті недовикористання виробничих потужностей; позбавлення частини населення засобів до існування; скорочення податків, що сплачуються юридичними та фізичними особами до бюджету, внаслідок зменшення обсягу ВВП (рис. 2.18).

Як результат, питома вага населення з грошовими доходами нижче за величину прожиткового мінімуму в деяких регіонах України залишається ще досить високою.

Рис. 2.18. Ланцюг наслідків неефективної реалізації людського потенціалу

Примітка. Сформовано автором.

Так, частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче за законодавчо встановлений прожитковий мінімум в Україні на кінець 2017 р. становила 6,4% у кількості домогосподарств відповідної групи, а в 2018 р. ситуація покращилась на 2,3 процентних пункти. Але частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче за фактичний прожитковий мінімум в Україні на кінець 2017 р. склала 48,8% у кількості домогосподарств відповідної групи (у 2018 році – 38,8) [205].

Слід зазначити, що соціальні стандарти (зокрема базовий – прожитковий мінімум) є одним з інструментів державного регулювання та сприяння людському

розвитку в Україні та має бути основою для забезпечення мінімального рівня задоволення потреб населення, за яких можливий людський розвиток. Але високий рівень бідності населення, соціальна незахищеність вразливих верств населення, наявність бідності серед працюючих, висока диференціація між бідними і багатими, соціальна напруженість, низький рівень та якість життя свідчать про недосконалість механізму формування соціальних стандартів в Україні. За таких обставин набуває актуальності аналіз методів розрахунку прожиткового мінімуму та встановлення його обґрунтованого рівня [112; 141].

Наразі в Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом [170], але у результаті вивчення праць вітчизняних науковців, а також тенденцій, які відбуваються у країні, згруповано і виділено низку проблем, пов'язаних з встановленням прожиткового мінімуму нормативним методом, серед яких: складність і трудомісткість розрахунку (при формуванні прожиткового мінімуму визначаються норми споживання та ціни для кожного продукту, товару, послуги); важкість встановлення науково обґрунтованих норм споживання товарів і послуг (на сьогодні ринок надає споживачам необмежений асортимент товарів і послуг з різним терміном споживання та якістю за досить широким діапазоном цін, що не дає можливості науковцям раціонально сформувати споживчий кошик); необхідність перегляду споживчого кошику не один раз на п'ять років, як це встановлено Законом України «Про прожитковий мінімум» [170], а частіше, що обумовлено швидкими змінами структури споживання й індексу споживчих цін; доцільність формування самого споживчого кошику, адже потреби, переваги і необхідність у тих чи інших благах, навіть для вразливих верств населення, різняться.

Наявність вищезазначених проблем свідчить про необхідність зміни методу встановлення базового державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму, що дозволить запровадити якісно нові підходи до його формування, встановлення і застосування, а також активніше впливати на соціальний захист населення, регулювати й оцінювати рівень добробуту, не порушувати права людини та норми національного законодавства [58].

У табл. И.1, Додатку И подано методи розрахунку прожиткового мінімуму, що використовуються у різних країнах світу, проаналізовано сутність, виділено переваги й недоліки їх застосування в Україні.

При виборі методу розрахунку прожиткового мінімуму необхідно враховувати особливості української економіки. Тож, зважаючи на особливості розвитку української економіки, її нестійкий характер, середній рівень заробітної плати, необхідність спрощення розрахунку та можливість оперативного коригування розміру прожиткового мінімуму відповідно до інфляційних процесів і споживчих переваг українців, запропоновано використовувати медіанний метод розрахунку прожиткового мінімуму.

Так, за даними Державної служби статистики України [205] мінімальна заробітна плата у 2018 р. становила 3723 грн. Базуючись на методології медіанного методу майже 50% українців отримували заробітну плату близько 5000 грн, а 50% – понад 5000 грн, тобто за медіанним методом прожитковий мінімум мав би становити 5000 грн, тоді як станом на 01.12.2018 прожитковий мінімум на одну особу в Україні у розрахунку на місяць становив лише 1853 грн.

Стосовно підвищення людського розвитку за складовою «Екологія» слід звернути увагу на такі рекомендації автора.

1. Продовжувати впровадження нових способів поводження з відходами. Нові практики управління відходами мають вкрай складний (комплексний) характер, що охоплює інфраструктурні, управлінські, фінансові та соціокультурні компоненти. Рекомендується запозичення досвіду щодо управління відходами таких країн, як Швеція, Німеччина, Данія та Нідерланди, де проводиться найбільш активна – на рівні національної ідеї – державна екологічна політика. Державна політика у сфері екології, на нашу думку, має включати:

по-перше, скорочення звалищ (що полягає у забороні полігонного розміщення відходів на законодавчому рівні), території яких можна використовувати для будівництва сміттєспалювальних заводів для спалювання відходів з метою отриманням теплової та електричної енергії. Досвід Швеції передбачає введення податку на заборону полігонного розміщення відходів;

по-друге, підтримка будівництва теплоелектростанцій, головним ресурсом функціонування яких би були відходи. При цьому основними координаторами щодо планування обробки відходів на певній території з метою їх ефективного використання як ресурсу мають бути органи місцевого самоврядування;

по-третє, формування «ресурсного» та комерційного підходу до проблеми управління відходами. Досить цікавою ідеєю є перенесення відповідальності за збір і утилізацію відходів на виробників, імпортерів та дистриб'юторів товарів. За існуючою практикою виробник може або сам організувати збір і вивезення матеріалів, що використовуються для зберігання та продукції (упаковок), або на певних умовах передати відповідальність спеціалізованим комерційним організаціям.

Основними елементами «нової» практики управління відходами мають бути:

наявність системи правового регулювання, державного управління, планування й громадського контролю;

чіткий розподіл ролей, відповідальності і компетенцій між державою, регіональними та місцевими органами влади, генераторами відходів (домогосподарствами, підприємствами, установами та ін.), а також організаціями з обробки відходів;

налагоджена система діяльності у сфері управління відходами. Система повинна охоплювати всі види відходів (побутові, промислові й небезпечні); відповідальність має покладатись на органи місцевої влади, які визначатимуть способи й умови збору відходів і подальше поводження з ними; суворе дотримання принципу «забруднювач оплачує»; увесь процес управління відходами повинен ґрунтуватися на принципі роздільного збору.

2. Рекомендації щодо забезпечення якості водних ресурсів відображені у Цілях сталого розвитку України (Ціль 6) передбачають зменшення обсягів скидання неочищених стічних вод, використання нових технологій водоочищення; забезпечення впровадження інтегрованого управління водними ресурсами та підвищення ефективності використання водних ресурсів.

Отже, з метою підвищення якості водних ресурсів рекомендується звернути увагу на зарубіжний досвід впровадження інновацій у сфері водоочищення та водопостачання, зокрема на Державну науково-технічну програму Білорусі «Чиста вода» [160]. Результатом впровадження програми «Чиста вода», стало входження Білорусі до 20-и рейтингу країн з доступною якісною питною водою. Пріоритетним завданням Програми «Чиста вода» є покращення якості питного водопостачання, а індикатором – забезпеченість населення водою питної якості. Реалізація програми «Чиста вода» передбачає будівництво близько 500 станцій знезалізнення та знезараження води [160].

Таким чином, першочерговим завданням щодо підвищення якості водних ресурсів в Україні мають бути: формування балансу водних ресурсів і розробка системи та механізму оцінки якості води; визначення методів й інструментів моніторингу якості водних ресурсів та організація державного інформаційно-аналітичного центру; розробка і впровадження новітнього процесу водоочищення; проведення експертизи сучасного стану очисних споруд і вироблення рекомендацій щодо їх реконструкції. Реконструкція очисних споруд в Україні сприятиме зниженню антропогенного впливу на екосистеми завдяки застосуванню вискоєфективного обладнання для очищення водних ресурсів. Запропоновані рекомендації сприятимуть зниженню інфекційних та вірусних захворювань (водного механізму передачі) завдяки застосуванню ефективних систем очищення води.

3. Головною рекомендацією щодо підвищення лісистості території, на думку автора, має бути визначення фактичного, а також науково обґрунтованого рівня лісистості для кожного регіону України та досягнення встановленого рівня лісистості шляхом: запровадження системи електронного обліку лісу (як превентивного заходу щодо незаконної лісогосподарської діяльності); впровадження системи сертифікації сировини; обмеження незаконної вирубки якісних лісових ресурсів; встановлення жорсткого контролю над експортом лісових ресурсів за кордон; розроблення дієвих механізмів притягнення осіб,

причетних до незаконної лісогосподарської діяльності, до кримінальної відповідальності.

Стосовно сфери інформаційно-комунікаційних технологій в Україні слід наголосити на відсталості розвитку ринку ІКТ порівняно з розвинутими країнами, а також його орієнтацією на задоволення потреб закордонного ринку в сегменті програмних продуктів та інтеграційних рішень. Безумовно, сфера ІКТ займає пріоритетне місце серед інших галузей у контексті вітчизняного соціально-економічного розвитку, має сильні сторони й низку перспектив для подальшого розвитку, але попри свою пріоритетність, рівень державного втручання є недостатнім.

Стосовно рекомендацій щодо підвищення людського розвитку за складовою «ІКТ», слід вказати на нагальну потребу у впровадженні національної комплексної стратегії розвитку галузі ІКТ, основними складовими якої мають стати удосконалення системи оподаткування, впровадження новітніх систем контролю над комунікаціями та забезпечення безпеки, сприяння проникненню інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери життєдіяльності людини.

Узагальнюючи вищевикладене, слід наголосити на тому, що перехід людства на нову стадію розвитку визначає необхідність забезпечення добробуту суспільства, постійне розширення можливостей і свобод людини. Важко не помітити, що сучасне суспільство переповнене величезними потоками інформації, а розвиток ІКТ, проникаючи практично у всі сфери діяльності людини, став рушійною силою для змін і прискореного розвитку суспільства. Методологія визначення рівня людського розвитку має відповідати сучасним вимогам, що створює об'єктивну необхідність модифікації Індексу людського розвитку, його оновлення та доповнення, враховуючи вітчизняні умови розвитку суспільства.

Відмінністю запропонованого «Модифікованого Індексу людського розвитку», порівняно з існуючими є включення до системи оцінки додаткової складової людського розвитку – «ІКТ», оновлення показників за складовими «Знання» та «Екологія», а також спосіб визначення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індексу, який передбачає застосування методу аналізу

ієрархій, адже цей метод є більш надійним й узгодженим способом присвоєння значень ваговим коефіцієнтам експертами та ґрунтується на попарному порівнянні експертами кожної складової людського розвитку для визначення відносної важливості.

Апробація результатів на прикладі статистичних даних регіонів України дозволила отримати модифіковану модель інтегрованої оцінки людського розвитку, що, в свою чергу, дало можливість сформулювати основні рекомендації щодо підвищення рівня людського розвитку регіонів України.

2.3. Аналітичне забезпечення ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку

Людський розвиток на сьогодні формується під впливом різних факторів, яким складно своєчасно запобігти. Такі процеси, як глобалізація, розвиток високо- та наукомістких технологій, різке зростання масштабів виробництва, розвиток нових інформаційних та комунікаційних технологій не лише дозволяють задовольняти зростаючі потреби людини, а й породжують певні ризики та загрози стійкому розширенню можливостей і свобод людини. Безумовно, ці процеси є суперечливими, оскільки приносять людству як визначні досягнення, так і великі проблеми. У цьому випадку, питання оцінювання безпеки людського розвитку вимагає комплексного підходу до його забезпечення, враховуючи сучасні умови розвитку суспільства й чинники, що негативно впливають на всі складові людського розвитку.

Результати дослідження питань, пов'язаних із виявленням та аналізом негативних чинників людського існування й розвитку, висвітлені у працях зарубіжних і вітчизняних учених: Б. Бузана, М. Воротнюк, Л. Капіци, Е. Лібанової, О. Макарової, С. Пирожкова, М. Пеляха, А. Сена, О. Сушко, О. Титарчук, О. Хмелевської, Д. Хастінгса, М. Хилько, фахівців комісії з питань

людської безпеки ПРООН та ін. У той же час питання виявлення загроз безпеки людського розвитку й аналізу ступеня їх прояву та впливу на людський розвиток не розкриті в достатній мірі.

Загроза – одне з ключових понять у сфері забезпечення безпеки людського розвитку. Загрозою безпеки людського розвитку є сукупність факторів й умов, здатних чинити негативний, дестабілізуючий вплив на конкретну складову людського розвитку. На сьогодні в економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття «загроза». Як відзначають І. М. Михайловська та А. В. Олійник, «загроза – це нереалізована, але реально існуюча, з певною вірогідністю, можливість нанесення будь-якого збитку» [126, с. 226].

Подальше з'ясування сутності цього поняття потребує розгляду співвідношення суміжних понять у сфері теорії безпеки. Окрім дослідження сутності і змісту поняття «загроза», науковці приділяють увагу поняттям «ризик», «небезпека» та «виклик». Тому з кожним роком кількість трактувань базових понять теорії економічної безпеки зростає, а їх змістовне наповнення збагачується. Сутність понять «ризик», «загроза», «небезпека», виявлення співвідношення між ними та відмінностей продовжують бути предметом дослідження у працях: І. В. Бойко [21], А. А. Кравчук [101], І. М. Михайловської, А. В. Олійник [126] та ін.

Так, І. В. Бойко, розкриваючи зміст базових понять теорії економічної безпеки, доходить висновку, що, незважаючи на семантичну схожість ризику, загрози, небезпеки та виклику, кожне з понять визначає різний ступінь можливостей нанесення втрат і збитків та наочно демонструє прояв викликів, ризиків, загроз і небезпек (рис. 2.19).

Узагальнення наукової літератури з питань аналізу дестабілізуючих чинників безпеки людського розвитку дозволило отримати необхідну інформацію про потенційні загрози, а формалізація та застосування різних теоретичних та економіко-математичних методів дослідження дозволять визначити величину збитків і втрачених можливостей внаслідок впливу таких чинників з метою вироблення адекватних заходів щодо протидії їм.

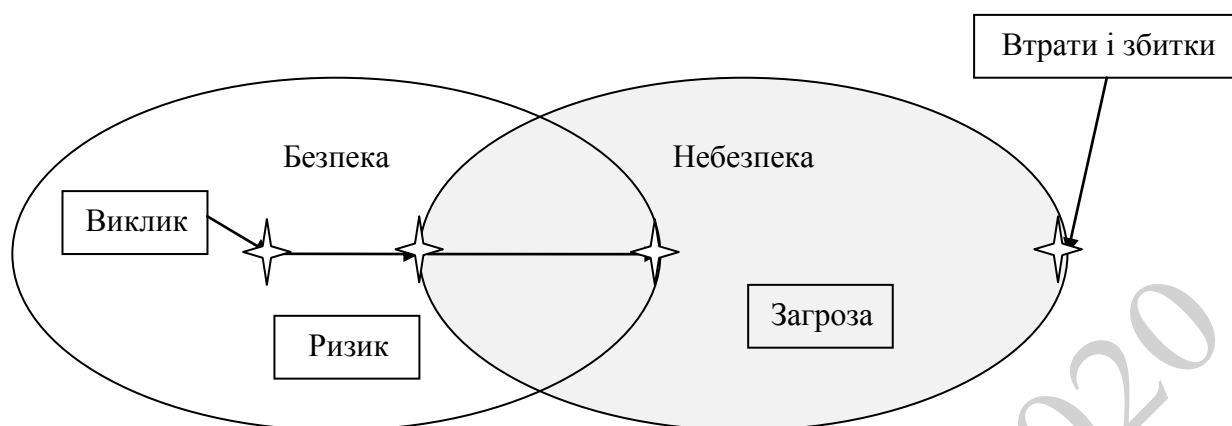

Рис. 2.19. Ілюстрація дестабілізаційних факторів, їх прояву та відмінностей
Джерело: [21, с. 95]

Найчастіше у роботах пропонується класифікація загроз людській безпеці, рідше – людському розвитку. Так, М. Хилько та О. Титарчук виділяють такі загрози безпеці людини: бідність і безробіття, нестача їжі й голод, смертельні інфекційні хвороби та незабезпеченість базових потреб в охороні здоров'я, погіршення стану навколишнього середовища, виснаження ресурсів, стихійні лиха та забруднення; фізичне насильство, війни, злочинність, тероризм, насильство в сім'ї, а також насильство над дітьми; політичні репресії та порушення прав людини [228].

Експерти комісії з людської безпеки виділяють шість груп загроз людській безпеці, а саме: насильство (включаючи соціальну нерівність, різкі зміни умов життя, агресію інших країн, систематичні порушення прав, криміналізацію, тероризм, авторитарний і тоталітарний режими); екологічні катастрофи (низький рівень розвитку у поєднанні з демографічним зростанням, забруднення навколишнього середовища в результаті виробничої діяльності людини); голод (нестача чистої питної води, нерівність у доступі до якісних продуктів харчування й інших засобів існування); злидні (відсутність соціального захисту; сирітство, інвалідність, старість, втрата роботи в умовах відсутності механізмів соціального захисту; ізолюваність; неграмотність і неосвіченість); зовнішні шоки (різкі зміни

в обмінних курсах, відтік фінансових ресурсів тощо); інфекції та хвороби (загальний низький рівень санітарних умов; відсутність медичної допомоги та / або медикаментів, забрудненість водних ресурсів; неправильне харчування і погані звички; міжконтинентальний обмін і поширення нових інфекцій, вірусів та бактерій, проти яких у місцевого населення немає імунітету; поява нових видів хвороб та інфекцій); передчасна смертність (насильство, злидні, голод, катастрофи, самогубство) [262].

Вітчизняний науковець Л. Капіца визначає такі основні загрози безпеці людського розвитку: нерівність і бідність; міждержавні та внутрішньодержавні конфлікти, велика кількість біженців, зруйновані величезні території лісу і забруднені сільськогосподарські угіддя, забруднені річки й атмосфера, великий перелік зниклих видів тварин і рослин, масові вбивства і приниження людської гідності, етнічна ненависть, расизм і тероризм [85].

Дещо іншу, більш узагальнену класифікацію наводить Б. Бузан [250]. Науковець вважає, що трьома найважливішими видами загроз для безпеки суспільства є такі: міграція (нелегальна чи легальна); горизонтальна конкуренція – зміна ідентичності внаслідок впливу ззовні та вертикальна конкуренція – зміна ідентичності шляхом нав'язування чи створення нової ідентичності в ході інтеграційних процесів або внаслідок сецесії (сепаратистського руху чи проявів регіоналізму).

М. Воротнюк та О. Сушко вважають, що загрози безпеці людського розвитку проявляються насамперед у вигляді демографічних змін, змін у складі родини, внутрішньої узгодженості, взаємозв'язків, звичок, змін у соціальній поведінці індивідумів (глобалізація, ізоляція, брак вільного часу, надмірна завантаженість працею, індивідуалізм, зниження рівня зацікавленості в активній участі у житті громади, побічні ефекти впливу інтеграційних процесів на життя громади), змін у сфері робочої сили (зайнятість, висока конкуренція, високий рівень професіоналізму) [28].

В. Р. Сіденко [197], пропонує дещо інший «список» проблем, з якими має справу сучасний світ: посилення демографічної кризи, пов'язаної з прискореним

старінням населення, дитячої смертності; проблеми продовольчого забезпечення; погіршення стану здоров'я людини; загострення соціальної нерівності у світі, яке досягло неприпустимо високих рівнів, і, як наслідок, поглиблення проблем бідності; поширення транскордонної злочинності тощо.

О. М. Хмелевська зробила значний внесок у розвиток теоретичних аспектів людського розвитку: обґрунтувала класифікацію освітніх ризиків у контексті людського розвитку, що зумовило проведення подальших досліджень та розгляд векторів розширення концепції. Так, О. М. Хмелевською визначено такі дестабілізуючі чинники:

1) доступу до освіти, до яких віднесено: інституціональна недоступність певного рівня освітньої підготовки, територіальна недоступність освітньої інфраструктури, фізична недоступність закладів вищої освіти для людей з інвалідністю;

2) участь в освітньому процесі (фінансова неспроможність щодо здобуття бажаного рівня освіти, «ранній вихід» із освітньої системи, обмеження або викривлення освітньої траєкторії (наприклад, через нерозвиненість інклюзивної освіти або освіти дорослих), незворотна освітня міграція, гендерна дискримінація, дискримінація за ознаками інвалідності, відсутність громадянства та ін.) та неохоплення програмами додаткової (позашкільної) освіти;

3) недостатньо висока якість навчання (нерівність освітніх результатів, неучасть у наступному рівні освіти (обмеження у виборі бажаної професії), неактуальність освітньої програми, «знецінювання» дипломів);

4) неефективне використання освітнього потенціалу, що пов'язано з невизначеністю життєвого старту, безробіттям серед випускників закладів вищої освіти, отриманням доходу від зайнятості нижче від очікуваного рівня, трудова міграція, соціальна мобільність, зниження соціального довголіття, втрата соціальних компетенцій, соціальне відторгнення, ризик знецінення людського капіталу [229, с. 155–157].

Всебічний аналіз дестабілізуючих чинників дозволяє класифікувати важливі для безпеки людського розвитку загрози. Так, у результаті узагальнення наукових

джерел виявлено, що найбільш популярною ознакою класифікації загроз є розподіл їх за джерелом виникнення (або природою). Так, усі загрози безпеки людського розвитку можна розділити на три групи: антропогенні; техногенні та стихійні. Антропогенними вважаємо загрози, що обумовлені негативним впливом (діями) людини на навколишнє середовище та на своє власне здоров'я. До таких відносимо викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, виробництво пластмаси, шум, вібрацію та електромагнітні поля, а також використання важких металів, надмірне вживання алкоголю, тютюну та психоактивних речовин. Поява техногенних загроз безпеки людського розвитку пов'язана із розвитком промисловості, поширенням і зростанням кількості промислових потужностей, які можуть викликати надзвичайні ситуації, аварії тощо. Стихійні загрози мають непередбачуваний характер та є наслідком метеорологічних, геологічних, морських та прісноводних, гідрологічних явищ, інфекційних захворювань людей, зміни стану біосфери та водних ресурсів тощо.

За часом дії загрози безпеки людського розвитку поділяють на постійні й тимчасові. Прикладом постійного існування загроз є екологічні загрози – знищення природних ресурсів, забруднення довкілля, збіднення генофонду Землі, а також численні соціальні загрози (загрози здоров'ю, недоступності освіти, низьке соціальне забезпечення), загрози, які для свого усунення вимагають значної кількості фінансових ресурсів, а також підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Тимчасові загрози носять переважно епізодичний характер, а їх прояв – раптовий і нетривалий.

За територіальною ознакою загрози поділяються на глобальні та локальні. Глобальні загрози стосуються життя і розвитку всього людства (інтересів всіх народів світу) і вимагають усунення на рівні колективних зусиль населення усього світу. Від успішного усунення таких загроз залежить подальший прогрес і розвиток людства, а також збереження усєї цивілізації. Локальними є загрози, які зачіпають лише певну групу людей, країн, регіонів або певну місцевість.

Відповідно до розглянутих ознак класифікації загроз безпеки людського розвитку доходимо висновку про відсутність чіткого їх поділу, адже, як приклад,

за територіальною ознакою та чи інша глобальна загроза у різних регіонах чи країнах може проявитись по-різному і бути локальною. У той же час локальні загрози можуть визначатися як глобальні та бути формою їх прояву. Так, неврахування зв'язку між глобальними та локальними загрозами та їх протиставлення може призвести до прийняття нераціональних практичних рішень, вжиття недостатньо ефективних заходів, що може призвести до загострення ситуації. Поділ загроз за часом дії на постійні та тимчасові також вважаємо умовним.

Пошук ефективного підходу до класифікації загроз безпеки людського розвитку, що дозволить у подальшому формалізувати їх, включити в інтегральну оцінку безпеки людського розвитку, підвищити надійність результатів оцінювання спонукав автора звернути увагу на доцільність уточнення класифікації загроз за складовими людського розвитку. Отже, за цією ознакою пропонуємо виділяти загрози довголіттю, освітній сфері (знанням), добробуту, екології та загрози сфери інформаційно-комунікаційних технологій. Перелік можливих загроз безпеки людського розвитку сформований автором на підставі обробки наукової літератури вітчизняних і зарубіжних учених у сфері безпеки людського розвитку (В. Арманмехр (V. Armanmehr), Б. Бузан, Л. Капіца, С. Нематоллахі (S. Nematollahi), С. Резайан (S. Rezaeian), А. Сен, О. Сушко, О. Титарчук, О. Хмелевська, С. Хазай (S. Khazaei), Д. Хастінгс, М. Хилько, Л. Шевченко та ін. ([24; 28; 130; 229; 235; 269; 289])). Перелік загроз за кожною складовою подано в табл. 2.3.

Оскільки кількість загроз безпеки людського розвитку є досить великою, необхідно виділити загрози-домінанти, які мають переважний вплив на безпеку людського розвитку, ніж решта загроз. До того ж, зважаючи та не, що дане питання є недостатньо вивченим, вищезазначене актуалізує необхідність пошуку можливостей ідентифікації домінуючих загроз людського розвитку за допомогою сучасних теоретичних та економіко-математичних методів дослідження.

Класифікація загроз безпеки людського розвитку (за складовими)

Складові людського розвитку	Перелік загроз
1. Довголіття	ЗД.1. Дитяча смертність
	ЗД.2. Аборти
	ЗД.3. Підліткова народжуваність
	ЗД.4. Материнська смертність
	ЗД.5. Скоєння самогубства
	ЗД.6. Скоєння самогубства серед підлітків
	ЗД.7. Захворюваність населення
	ЗД.8. Епідемії соціально небезпечних хвороб
	ЗД.9. Дефіцит імунопрофілактики
	ЗД.10. Брак медичного персоналу
	ЗД.11. Дефіцит (та/або економічна важкодоступність) якісних продуктів харчування
	ЗД.12. Відсутність соціальних програм щодо здорового способу життя у підлітковому віці
	ЗД.13. Посилення криміногенної ситуації у суспільстві
	ЗД.14. Гендерно-обумовлене та домашнє насильство
	ЗД.15. Нещасні випадки виробничого характеру
	ЗД.16. Нещасні випадки, пов'язані із впливом природних факторів
	ЗД.17. Випадки отримання тяжких травм і смертність внаслідок транспортних нещасних випадків (ДТП)
	ЗД.18. Аварійність житлового фонду
	ЗД.19. Військові конфлікти, бойові дії
	ЗД.20. Створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань
	ЗД.21. Незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів
2. Знання	ЗО.1. Недостатня чисельність кваліфікованих працівників у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах
	ЗО.2. Скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів
	ЗО.3. Територіальна недоступність освітньої інфраструктури та фізична недоступність освітньої інфраструктури для людей з інвалідністю
	ЗО.4. Скорочення кількості ЗВО
	ЗО.5. Незворотна освітня міграція
	ЗО.6. Відтік учених зі сфери науки
	ЗО.7. Безробіття серед випускників ЗВО
	ЗО.8. Соціальне виключення у сфері освіти (особи з інвалідністю та особливими потребами, інші уразливі групи населення)

Продовження таблиці 2.3

Складові людського розвитку	Перелік загроз
2. Знання	ЗО.9. Брак фінансових ресурсів домогосподарств для здобуття якісної освіти
	ЗО.10. Гендерна нерівність серед шкільних учителів
3. Добробут	ЗЕ.1. Безробіття
	ЗЕ.2. Соціально-економічна нерівність населення
	ЗЕ.3. Бідність
	ЗЕ.4. Вимушена неповна зайнятість
	ЗЕ.5. Переведення на неповний робочий день серед працюючих
	ЗЕ.6. Затримки із виплати заробітної плати працівникам
	ЗЕ.7. Шкідливі умови праці та умови, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам
	ЗЕ.8. Зовнішня міграція працездатного населення
	ЗЕ.9. Інфляція
	ЗЕ.10. Корупція
4. Екологія	ЗН.1. Забруднення повітря
	ЗН.2. Забруднення водних ресурсів
	ЗН.3. Знищення лісових ресурсів
	ЗН.4. Забруднення ґрунту пестицидами
	ЗН.5. Спалювання відходів
	ЗН.6. Розміщення відходів на стихійних звалищах
5. Інформаційно-комунікаційні технології	ЗІ.1. Порушення конфіденційності інформації
	ЗІ.2. Масштабні кібератаки (на державні органи та комерційні структури)
	ЗІ.3. Злочини, пов'язані з купівлею та продажем через мережу Інтернет
	ЗІ.4. «Крадіжка особистості» (незаконне заволодіння персональними даними)
	ЗІ.5. Телефонні та інші шахрайства (переказ коштів, махінації з платіжними картками тощо)
	ЗІ.6. Цифрова нерівність і доступність населення до мережі Інтернет

Узагальнено та згруповано автором на основі [15; 16; 17; 24; 28; 110; 130; 229; 235; 269; 289 та ін.]

У контексті цього дослідження доцільним є з'ясування сутнісних характеристик поняття «домінантна загроза». Так, «домінант» (від лат. *dominans, dominantis*) основна ідея, пануючий принцип; основна ознака або найважливіша складова будь-чого. Домінантність – здатність займати в певній сукупності провідне місце і мати переважний вплив на певний процес чи явище. Таким чином, доміантними загрозами безпеки людського розвитку є сукупність

реально існуючих факторів та умов, що спричиняють переважно негативний і дестабілізуючий вплив на конкретну складову (або складові) людського розвитку, здатний завдати будь-якого збитку й створити небезпеку.

Автором розроблено процедуру із виявлення домінантних загроз за складовими безпеки людського розвитку за допомогою методу експертних оцінок, яка включає п'ять послідовних етапів (рис. 2.20).

Першим етапом запропонованого підходу до ідентифікації домінантних загроз людського розвитку є постановка мети експертного опитування. Відповідно до другого етапу сформовано експертну групу на основі обґрунтування кількості експертів та їх якісного складу. Перше питання, яке необхідно було вирішити, – обґрунтування кількості експертів, які можуть бути залучені до процесу опитування.

Кількість експертів залежить від низки факторів та умов, наприклад, важливості й складності завдання, що вирішується, різноаспектності складових людського розвитку тощо. Приймаючи значення достовірності отриманих результатів 95%, необхідною кількістю експертів є не менше 30 осіб; до опитування залучено 32 особи. Так, до складу експертів для ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку увійшли начальники та провідні фахівці відділів Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства економічного розвитку України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Національної поліції України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, науковці Інституту телекомунікаційного і глобального інформаційного простору НАН України, ІДСД імені М. В. Птухи НАН України, члени Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів та ін.

Персональний склад експертів щодо ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку їх місце роботи та посада, а також науковий ступінь подано у табл. 3.1, Додатку 3.

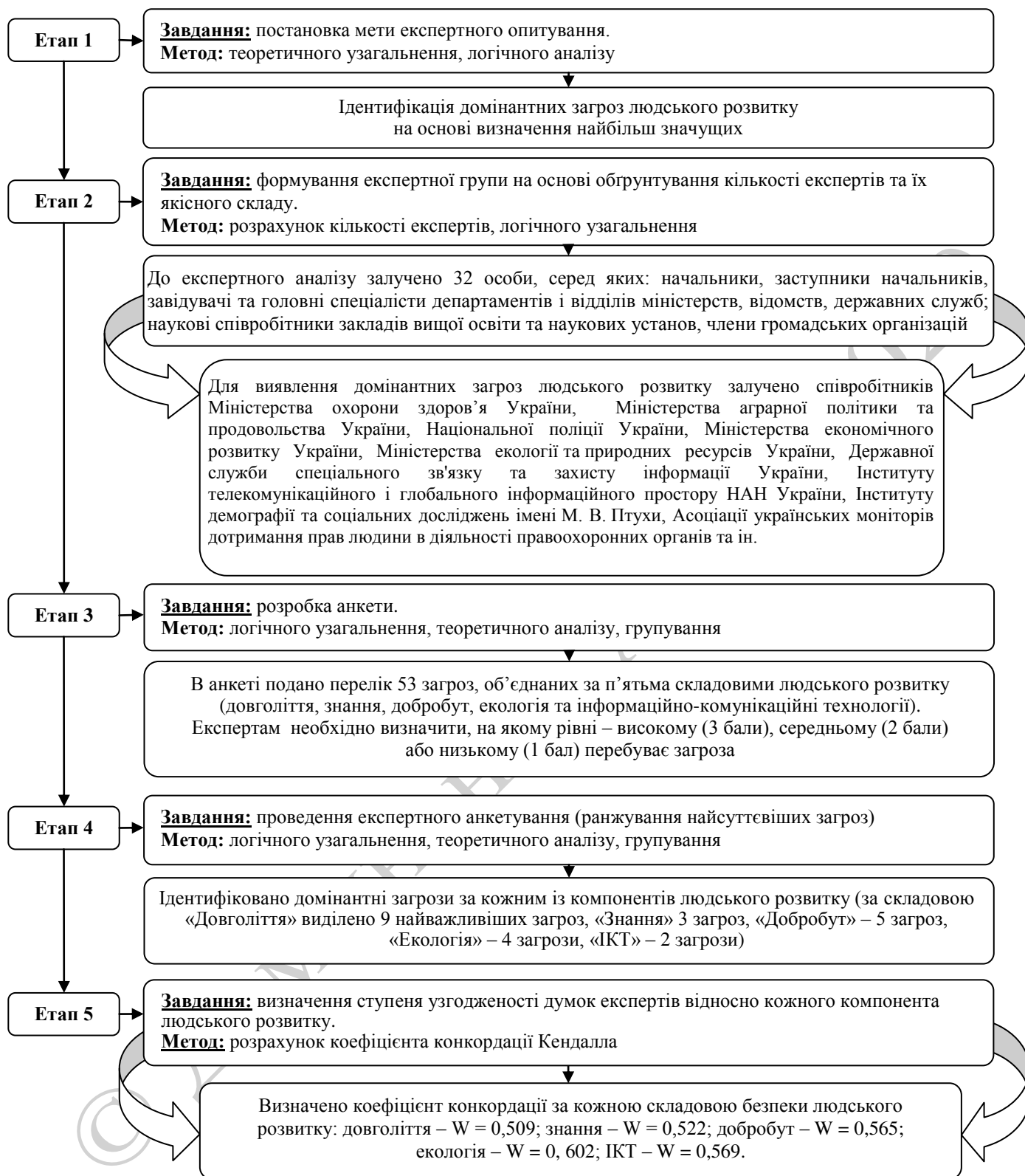

Рис. 2.20. Формування аналітичного забезпечення ідентифікації домінантних загроз за складовими безпеки людського розвитку

Аргументацією вибору вищезазначених установ є акумулювання потужного кадрового, управлінського та наукового потенціалу з питань сприяння формуванню безпечного людського розвитку (за його складовими) в Україні. Якісний склад експертів перевірено, ґрунтуючись на аналітичному визначенні їх професійної компетентності як складової професійної діяльності та враховуючи те, що за результатами регулярних атестацій представники вищезазначених установ відповідають критеріям посад, які обіймають. Тож їх компетентнісний склад не викликає сумнів.

Формою проведення експертного оцінювання обрано анкетування електронною поштою. Так, експертам було запропоновано перелік з 53 загроз, які згруповано за складовими людського розвитку (табл. 3.2, Додаток 3). Згідно з умовами анкети, експертам необхідно було визначити загрози: високого ступеня впливу – такі, що мають переважний (домінуючий) вплив на відповідну складову людського розвитку, середнього та низького впливу. Результати проведеного опитування подано на рис. 2.21.

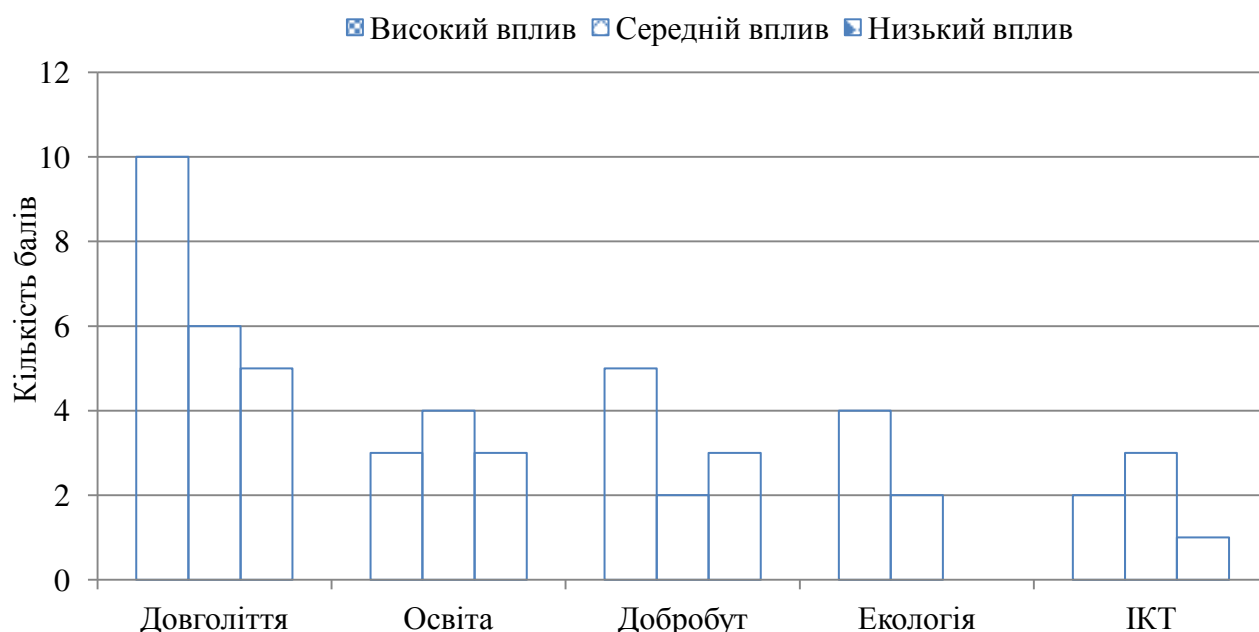

Рис. 2.21. Результати опитування експертів щодо визначення складу домінантних загроз безпеки людського розвитку (за складовими)

Складено за результатами експертного опитування (табл. 3.3–310, Додаток 3)

Результати проведеного експертного опитування щодо ідентифікації домінантних (найважливіших) загроз подано на рис. 2.22.

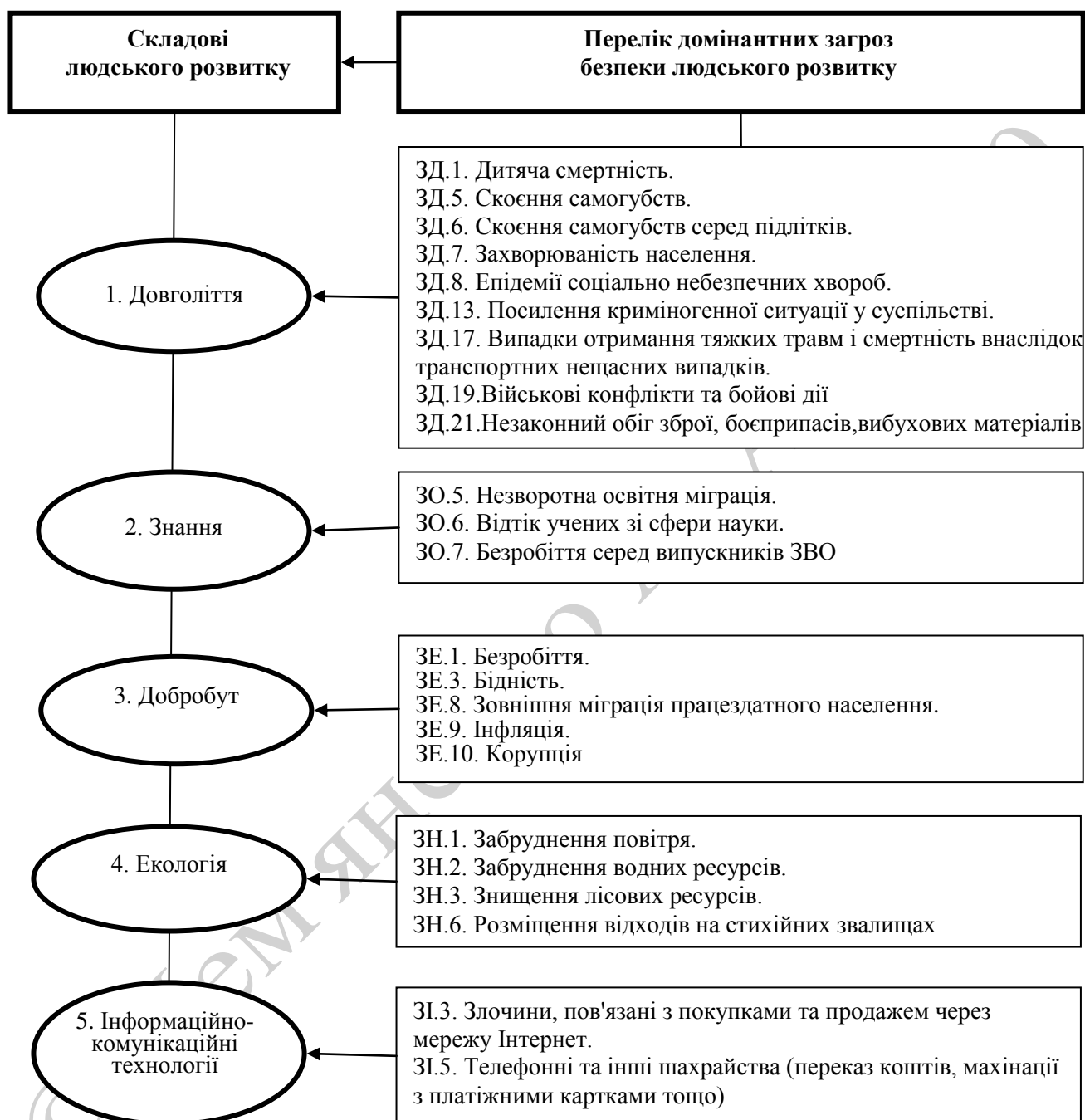

Рис. 2.22. Ідентифіковані домінантні загрози безпеки людського розвитку (за складовими)

Складено за результатами експертного опитування (табл. 3.3–310, Додаток 3)

Отримані результати опитування експертів щодо визначення домінантних загроз безпеки за кожною з складовою людського розвитку потребують врахування при визначенні об'єктивного рівня безпеки людського розвитку України у регіональному вимірі.

Наступний етап передбачає визначення ступеня узгодженості думок експертів за кожною складовою людського розвитку. Для вимірювання ступеня узгодженості думок експертів використано коефіцієнт конкордації Кендалла. Розрахунки коефіцієнта конкордації за кожною складовою людського розвитку виконано за допомогою програмного пакета Statistica 10.0 (Nonparametric Statistics, Kendall's concordance).

Зважаючи на результати розрахунків коефіцієнтів узгодженості думок експертів (табл. 2.4), слід зазначити достатню їх узгодженість, оскільки розраховані величини не є випадковими, що дозволяє використовувати дані експертного опитування у подальших дослідженнях при визначенні складу показників-індикаторів домінантних загроз людського розвитку.

Таблиця 2.4

Показники узгодженості думок експертів та їх інтерпретація щодо ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку (за складовими)

Складові людського розвитку	Значення коефіцієнта конкордації	Оцінка значимості коефіцієнта конкордації	
		Табличне значення χ^2	Розраховане значення χ^2
Довголіття	0,509	44,98534	< 299,52
Знання	0,522		< 133,63
Добробут	0,565		< 77,92
Екологія	0,602		< 108
ІКТ	0,569		< 101,12
Пояснення	При $W = 0$ узгодженість думок експертів відсутня, при $W = 1$ – узгодженість абсолютна. Мініміально допустиме значення $W \geq 0,4$	У даному випадку табличне значення χ^2 при ступеню свободи 31 ($32 - 1$) з ймовірністю 95% дорівнює 44,98534)	Для перевірки значимості коефіцієнта конкордації розраховується критерій $\chi^2 (m \times (n-1) \times W)$

Складено за результатами розрахунків

Порівняно невисокий ступінь узгодженості думок експертів щодо визначення домінантних загроз пов'язаний зі специфікою вирішення завдання.

Ранжування найсуттєвіших загроз безпеки людського розвитку є надзвичайно складним і дискусійним питанням; для експерта ідентифікація найважливіших з них має спиратися не лише на вже нагромаджені знання та досвід (зосередження уваги на вже існуючих проблемах), а й моделювання ситуації, коли настання такої загрози може вплинути на зниження безпеки людського розвитку, що може стати умовою виникнення загроз і небезпеки.

Отримані результати опитування експертів потребують подальшого використання при визначенні складу показників для їх врахування при розрахунку рівня безпеки людського розвитку України у регіональному вимірі. Тож першим кроком є формування складу первинних показників домінантних загроз безпеки людського розвитку. Основні принципи відбору первинних аналітичних показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку подано на рис. 2.23.

Показники домінантних загроз безпеки людського розвитку визначені з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства та найбільш значущих загроз, що справляють дестабілізуючий вплив на безпеку людського розвитку. До первинної вибірки показників, що характеризують домінантні загрози для їх включення у комплексну оцінку безпеки людського розвитку, запропоновано включити такі показники, подані у табл. 2.5.

Достатність, доступність та повнота статистичної інформації за регіонами України – одне із найгостріших проблемних питань при виборі показників, вирішення якого вимагає пошук компромісу між бажаним набором показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку та наявністю даних, з можливістю їх співставлення та порівняння за роками.

Слід зауважити, що визначений склад індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку включатиметься до індексу безпеки людського розвитку (далі – ІБЛР) (підрозд. 3.3). Апробація ІБЛР ґрунтуватиметься на наявних офіційних статистичних даних регіонів України. Оскільки офіційні статистичні дані за регіонами України відсутні за деякими показниками (такими

як незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів; незворотна освітня міграція та корупція) пропонуємо їх не враховувати при розрахунку ІБЛР.

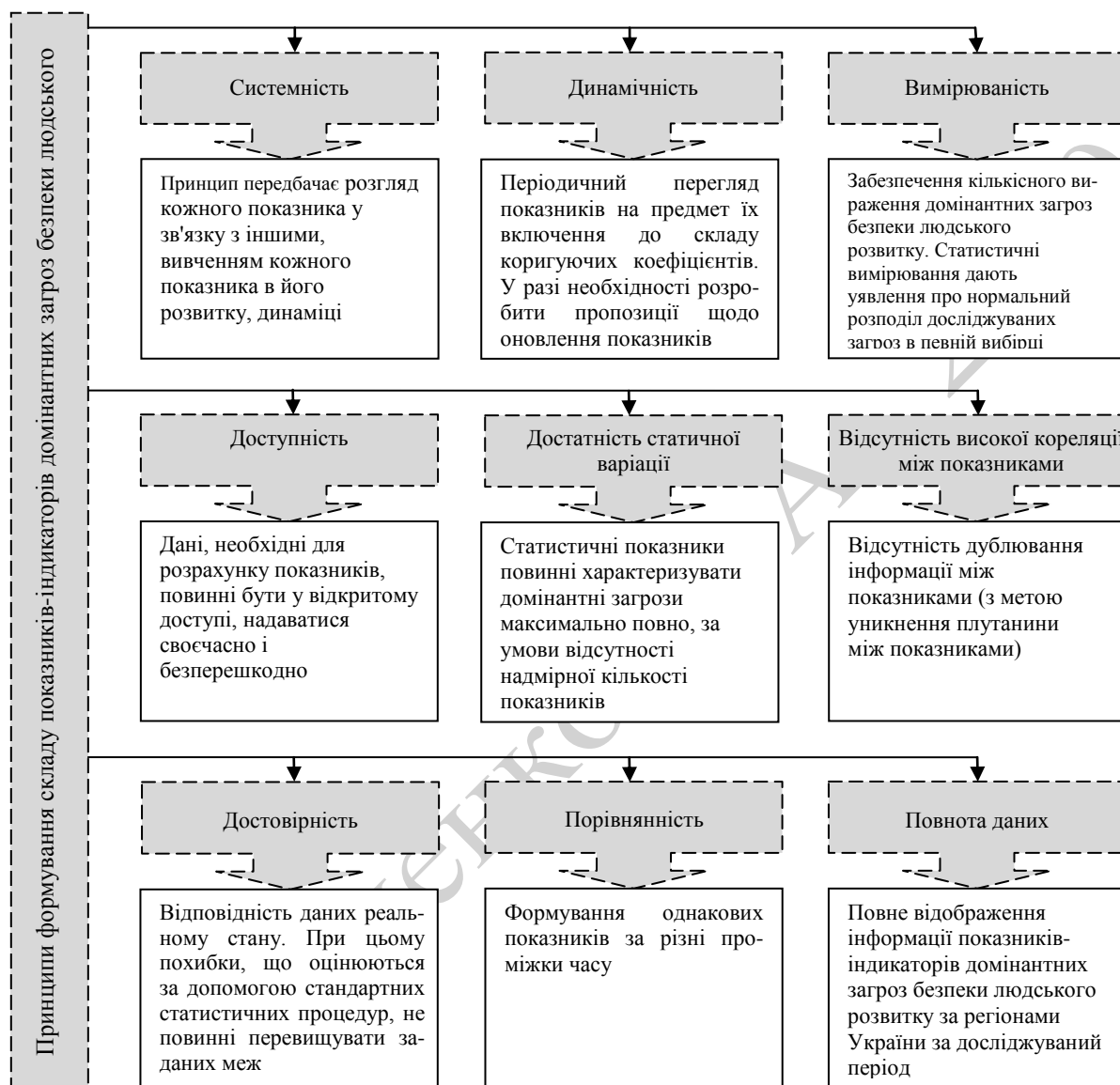

Рис. 2.23. Принципи формування складу показників домінантних загроз безпеки людського розвитку

Складено автором

Проте слід звернути увагу на те, що зазначені показники є одними з найважливіших індикаторів безпеки людського розвитку. Так, погіршення політичної та економічної ситуації, конфлікт на сході України призвели до зростання рівня організованої злочинності та загалом криміналізації суспільства.

**Перелік первинних показників домінантних загроз
за складовими безпеки людського розвитку**

Складові БЛР	Перелік домінантних загроз БЛР	Умовне позначення показника	Склад первинних показників	Одиниця вимірювання
1. Довголіття	ЗД.1. Дитяча смертність	З ₁	Коефіцієнт дитячої смертності (відношення кількості померлих за рік у віці до 1 року до загальної кількості народжених за рік)	-
	ЗД.5. Скоєння самогубства	З ₂	Коефіцієнт самогубств серед дорослого населення (відношення кількості померлих від навмисних самоушкоджень (кількість самогубств до середньої чисельності населення)	-
	ЗД.6. Скоєння самогубства серед підлітків	З ₃	Коефіцієнт самогубств серед підлітків (відношення кількості померлих у віці 0-17 років від навмисних самоушкоджень (самогубства), (осіб), до середньої чисельності населення у віці від 0 до 17 років за рік (осіб))	-
	ЗД.7. Захворюваність населення	З ₄	Коефіцієнт захворюваності населення (відношення загальної кількості хворих, зареєстрованих протягом року, до середньої чисельності населення)	-
	ЗД.8. Епідемії соціально небезпечних хвороб	З ₅	Коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД на 100 000 осіб	осіб
		З ₆	Коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз на 100 000 осіб	осіб
		З ₇	Коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин на 100 000 осіб	осіб
	ЗД.13. Посилення криміногенної ситуації у суспільстві	З ₈	Коефіцієнт смертності від злочинів (кількість осіб, які загинули від злочинів на 100 000 осіб)	осіб
		З ₉	Коефіцієнт злочинності (відношення кількості злочинів, зареєстрованих на певній території за певний період, до чисельності населення, що проживало на даній території у цей період)	-
	ЗД.17. Випадки отримання тяжких травм і смертність внаслідок транспортних нещасних випадків (ДТП)	З ₁₀	Коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків на 100 000 осіб	осіб
	ЗД.19. Військові конфлікти, бойові дії	З ₁₁	Наявність військових конфліктів та/або бойових дій	-
ЗД.20. Незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів*	-	Офіційні статистичні дані за регіонами України відсутні	-	

Продовження таблиці 2.5

Складові БЛР	Перелік домінантних загроз БЛР	Умове позначення показника	Склад первинних показників	Одиниця вимірювання
2. Знання	З0.5. Незворотна освітня міграція*	-	Офіційні статистичні дані за регіонами відсутні	-
	З0.6. Відтік учених зі сфери науки	З ₁₂	Скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах	
	З0.7. Безробіття серед випускників ЗВО	З ₁₃	Коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО (відношення кількості випускників ЗВО, які не отримали направлення на роботу, до загальної кількості випускників ЗВО)	-
3. Добробут	ЗЕ.1. Безробіття	З ₁₄	Безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15–70 років	%
	ЗЕ.3. Бідність населення	З ₁₅	Частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче за законодавчо встановлений прожитковий мінімум	процентні пункти
	ЗЕ.8. Зовнішня міграція працездатного населення	З ₁₆	Міграційне скорочення працездатного населення	осіб
	ЗЕ.9. Інфляція	З ₁₇	Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року)	%
	ЗЕ.10. Корупція*	-	Офіційні статистичні дані за регіонами відсутні	-
4. Екологія	ЗН.1. Забруднення повітря	З ₁₈	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення	тисяч тонн
	ЗН.2. Забруднення водних ресурсів	З ₁₉	Обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти	млн м ³
	ЗН.3. Знищення лісових ресурсів	З ₂₀	Частка площі рубок лісів головного користування та інших заходів, не пов'язаних з веденням лісового господарства, до загальної площі лісових ресурсів	процентні пункти
	ЗН.6. Обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах	З ₂₁	Обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах	тис. т
5. ІКТ	ЗІ.3. Злочини, пов'язані з купівлею та продажем через мережу Інтернет	З ₂₂	Кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції	-
	ЗІ.5. Телефонні та інші шахрайства (переказ коштів, махінації з платіжними картками тощо)	З ₂₃	Кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем	-

Примітка. * – Офіційні статистичні дані за регіонами відсутні.

Васні дослідження.

Зазначені умови є сприятливими для незаконного та неконтрольованого обігу зброї й інших небезпечних матеріалів, що, в свою чергу, надзвичайно негативно впливає на підвищення загальної криміногенної ситуації у суспільстві, а використання зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів створює реальну загрозу безпеці людського розвитку всіх регіонів України.

Іншою незмінною та надзвичайно актуальною проблемою людства є корупція. В Україні корупція пронизує різні сфери життя, здатна спотворювати економічну політику і стратегію розвитку країни, негативно впливати на людський розвиток, уповільнюючи його.

Вимірювання корупції надзвичайно ускладнене тим, що на даний момент відсутній об'єктивний та універсальний підхід до оцінювання цього явища. Але світовий досвід показує, що єдиною можливістю вирішення даного питання є проведення національних соціологічних (діагностичних) досліджень.

Так, найбільш відомим і цитованим методом вимірювання корупції в світі є Індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index). Показник формується міжнародною організацією Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International) на основі даних опитувань, проведених серед експертів та представників бізнес структур.

Проведення такого опитування потребує залучення до роботи науковців, надзвичайно великої кількості експертів і представників приватного сектора економіки. На нашу думку, таке дослідження є надзвичайно трудомістким і складним, до того ж існує низка недоліків, головними з яких є обмеженість у виборі категорій опитуваних (Індекс сприйняття корупції – це інструмент, який здатний виявляти корупцію лише у державних органах). Разом з тим при проведенні опитування не залучається пересічне населення країни, що знижує інформативну цінність.

Досить новою проблемою в умовах глобалізації та нестабільності політичного, економічного, соціального й іншого розвитку є тенденція щодо втрати Україною майбутніх молодих спеціалістів та учених. Стрімке поширення інтелектуальної еміграції останнім часом набирає обертів. Таке явище, як

незворотна освітня міграція має надзвичайно негативні наслідки для безпеки людського розвитку будь-якої країни, оскільки відтік освітньо-наукового потенціалу негативно впливає на трудові ресурси і країни в цілому, і регіону, зокрема. Так, знижується інтелектуальний потенціал, економіка втрачає найконкурентоспроможнішу та наймобільнішу частину трудового потенціалу, що впливає на зміну структури трудових ресурсів. Високий рівень незворотної освітньої міграції погіршує продуктивність праці населення усієї країни, що призводить до зниження конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку.

Упродовж останніх років «найбільша кількість кандидатів наук у віці до 40 років виїжджає до США, Німеччини, Канади, Росії» [200]. Відповідно до даних аналітичного центру CEDOS для здобуття наукового ступеня країну залишило вдвічі більше українців лише за три останні роки [110, с. 114]. А чисельність молодих українців-учених у Польщі впродовж останніх трьох років збільшилася на 40% [204].

Відповідно до принципу доступності й повноти інформації неможливим є врахування вищезазначених індикаторів при формуванні коригуючих коефіцієнтів, оскільки офіційні статистичні дані у відкритому доступі за регіонами України відсутні.

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо розрізняти дві версії ІБЛР: розширена (з усіма показниками домінантних загроз людського розвитку, що є необхідними для включення у розрахунок інтегрального індексу) і скорочена (з низкою показників, звужених до доступних на міжрегіональному рівні для їх порівняння). Вважаємо, що у довгостроковій перспективі індекс може застосовуватися в своїй розширеній версії.

Формування інформаційного простору дослідження включає пошук, збір та обробку даних за основними складовими безпеки людського розвитку у регіональному розрізі. Метою реалізації цього етапу є формування репрезентативної статистичної бази дослідження: територіальних рядів у розрізі

регіонів України за період з 2012 по 2018 рр. Територіальні ряди у просторово-часовому аспекті мають вигляд панельних даних.

Останнім часом використання панельних даних широко використовується в економічному аналізі, адже перевагами використання панельних даних у порівнянні з іншими рядами є те, що перші дозволяють враховувати індивідуальні відмінності вибірових одиниць; крім того, панельні дані характеризуються великою кількістю спостережень. Це дозволяє отримувати більш ефективні результати дослідження, що, в свою чергу, дозволяє застосовувати методи багатовимірної статистичного аналізу [180; 182].

Визначення остаточного складу показників домінантних загроз проводилось на підставі проведення кореляційного аналізу та методу групування. Мета проведення кореляційного аналізу полягає у виявленні істотної залежності між показниками домінантних загроз безпеки людського розвитку та в уникненні дублювання деяких показників для формування максимально інформативного їх складу [72; 146].

Так, для реалізації багатовимірної аналізу сформовано масив вихідних даних показників домінантних загроз безпеки людського розвитку на основі статистичних матеріалів у відкритому доступі Державної служби статистики України [205]. Оскільки відібрані показники мають різні одиниці виміру, в рамках багатовимірної аналізу простір ознак підлягає стандартизації за допомогою нормування, а також перевірки вибірки на нормальний закон розподілу.

Так, при нормальному розподілі розраховані значення критерію Пірсона та критерію Колмогорова-Смірнова є менші за критичне значення. Для перевірки вибірки на нормальний закон розподілу здійснюємо розрахунок кількості інтервалів групування за наступною формулою:

$$m = 1 + 3,322 \times \lg(n), \quad (2.11)$$

де n – довжина динамічного ряду [176].

Таким чином, кількість інтервалів групування дорівнює 8 ($m = 1 + 3,322 \times \lg 112 = 7,8 \approx 8$); так для $k-p-1=6$ ступенів свободи (де $k = 8$ – кількість інтервалів розподілу, p – кількість параметрів, що перевіряється) та рівня значимості ($\alpha=0,01$) табличне значення критерію Пірсона становить 16,8. Розрахований критерій Пірсона для масиву даних показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку коливається від 4,67 до 18,7, що перевищує критичне значення при рівні значимості $\alpha=0,01$. Критичне значення критерію Колмогорова-Смірнова при довжині вибірки 112 спостережень та $\alpha = 0,01$ становить 0,154. Отже, можна зробити висновок, що розподіл масиву вихідних даних показників домінантних загроз безпеки людського розвитку відповідає нормальним законам розподілу, що підтверджується відповідними критеріями. Розрахунки виконувались із застосуванням програмного пакета Statistica 10.0, приклад розрахунку подано на рис. К.1–К.2, Додатку К. Вищезазначені результати перевірки вибірки на нормальний закон розподілу дозволяють їх використовувати для реалізації процедури кореляційного аналізу. Приклад матриці парних кореляцій між відібраними показниками та отримані розрахункові значення подано в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Коефіцієнти парних кореляцій між відібраними показниками домінантних загроз людського розвитку за напрямом «Довголіття»

	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5	Z_6	Z_7	Z_8	Z_9	Z_{10}
Z_1	1									
Z_2	0,2267	1								
Z_3	0,1052	0,7334	1							
Z_4	0,0595	-0,1609	-0,0936	1						
Z_5	0,0589	0,2794	0,3789	0,0132	1					
Z_6	0,1475	0,3675	0,4101	-0,0688	0,6155	1				
Z_7	-0,3163	0,1215	0,1586	0,2176	0,1686	0,0479	1			
Z_8	-0,0779	0,2074	0,2813	-0,3437	0,5030	0,4762	0,2293	1		
Z_9	0,0326	0,2249	0,3395	-0,2833	0,6361	0,5099	0,0205	0,7142	1	
Z_{10}	0,0278	0,2519	0,1778	-0,2608	0,3285	0,2791	-0,0110	0,2767	0,4335	1

(Z_1) – коефіцієнт дитячої смертності; (Z_2) – коефіцієнт самогубств серед дорослого населення; (Z_3) – коефіцієнт самогубств серед підлітків; (Z_4) – коефіцієнт захворюваності населення; (Z_5) – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД; (Z_6) – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз; (Z_7) – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин; (Z_8) – коефіцієнт смертності від злочинів; (Z_9) – коефіцієнт злочинності; (Z_{10}) – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків; (Z_{11}) – наявність військових конфліктів та/або бойових дій

З метою уникнення дублювання інформації за допомогою використання кореляційного аналізу з первинної вибірки показників домінантних загроз безпеки людського розвитку виключено деякі з них, а саме: показники (Z_8) та об'єднати коефіцієнт самогубств серед підлітків і коефіцієнт самогубств серед дорослого населення, між якими виявлено високі лінійні зв'язки (коефіцієнт парної кореляції більше 0,7) відповідно до розрахованих коефіцієнтів парної кореляції.

Так, за результатами розрахунку матриці коефіцієнтів парної кореляції обраних показників було виявлено, що коефіцієнт самогубств серед дорослого населення (Z_2) має тісний зв'язок з коефіцієнтом самогубств серед підлітків. При тісному взаємозв'язку чинників втрачається якісний зміст аналізу, а отже, складно буде надати інтерпретацію впливу на кінцевий результат тих чи інших чинників. Тож, виходячи із наведених результатів дослідження, було б доцільно не розглядати коефіцієнт самогубств серед підлітків окремо від коефіцієнта самогубств серед дорослого населення та об'єднати їх у загальний коефіцієнт скоєння самогубств. Також пропонуємо вилучити коефіцієнт смертності від злочинів (Z_8), оскільки наявний більш інформативний – коефіцієнт злочинності (Z_9). Результати проведеного повторно кореляційного аналізу обраних показників свідчать про відсутність тісного кореляційного зв'язку між ними. Остаточний перелік показників-індикаторів домінантних загроз людського розвитку після кореляційного аналізу та групування подано в табл. 2.7.

Таким чином, запропонована система індикаторів відображає домінантні загрози безпеки людського розвитку за основними складовими людського розвитку. Вибір поданих у табл. 2.7 індикаторів обумовлений перш за все тим, що серед низки індикаторів найвагомішими є ті, що прямо (не опосередковано) впливають на рівень кожної складової людського розвитку. По-друге, існує достовірна щорічна статистична інформація у регіональному розрізі [205–207; 209]. Вплив загроз на регіони є нерівномірним, тому у ході дисертаційного дослідження виявлено регіональні групи, які є подібними за проявом домінантних загроз безпеки людського розвитку. Найбільш розповсюдженим методом визначення груп є кластерний аналіз.

Результати кореляційного аналізу та групування індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку

Складові безпеки людського розвитку	Умовне позначення	Склад індикаторів
1. Довголіття	Z_1	Коефіцієнт дитячої смертності
	$Z_{2,3}$	Загальний коефіцієнт самогубств
	Z_4	Коефіцієнт захворюваності населення
	$Z_{5,6,7}$	Коефіцієнт захворюваності населення на соціально небезпечні хвороби
	Z_9	Коефіцієнт злочинності
	Z_{10}	Коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків
	Z_{11}	Наявність військових конфліктів та/або бойових дій
2. Знання	Z_{12}	Скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах
	Z_{13}	Коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО
3. Добробут	Z_{14}	Безробіття населення (за методологією МОП) відсотків до економічно активного населення віком 15–70 років
	Z_{15}	Частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче за законодавчо встановлений прожитковий мінімум
	Z_{16}	Міграційне скорочення працездатного населення
	Z_{17}	Індекс споживчих цін
4. Екологія	Z_{18}	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення
	Z_{19}	Обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти
	Z_{20}	Обсяги вирубки лісів головного користування
	Z_{21}	Обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах
5. ІКТ	Z_{22}	Кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції
	Z_{23}	Кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем

Власні дослідження

Проведення кластерного аналізу ґрунтується на подібності ознак або об'єктів. При відносній формалізації методів кластерного аналізу вони носять евристичний характер. Отже, кластерний аналіз передбачає регіональний розподіл сукупності загроз за рівнем їх прояву на однорідні групи. Для виявлення міжрегіональних відмінностей прояву загроз безпеки людського розвитку

використано метод ієрархічного кластерного аналізу, який реалізовано у системі Statistica 10. На рис. 2.24 подано вертикальну дендрограма класифікації регіонів України за рівнем прояву домінантних загроз безпеки людського розвитку. Попередній аналіз даних за допомогою ієрархічного методу кластерного аналізу дозволив зробити висновок про існування п'яти груп регіонів України, що відрізняються за рівнем прояву домінантних загроз безпеки людського розвитку. За методом k-середніх регіони розбивались на шість груп для кожного досліджуваного періоду (з 2016 по 2018 рр.). Вихідний масив даних попередньо було нормалізовано. Отже, результатом кластерного аналізу є розбивка областей України на шість кластерів (табл. 2.8).

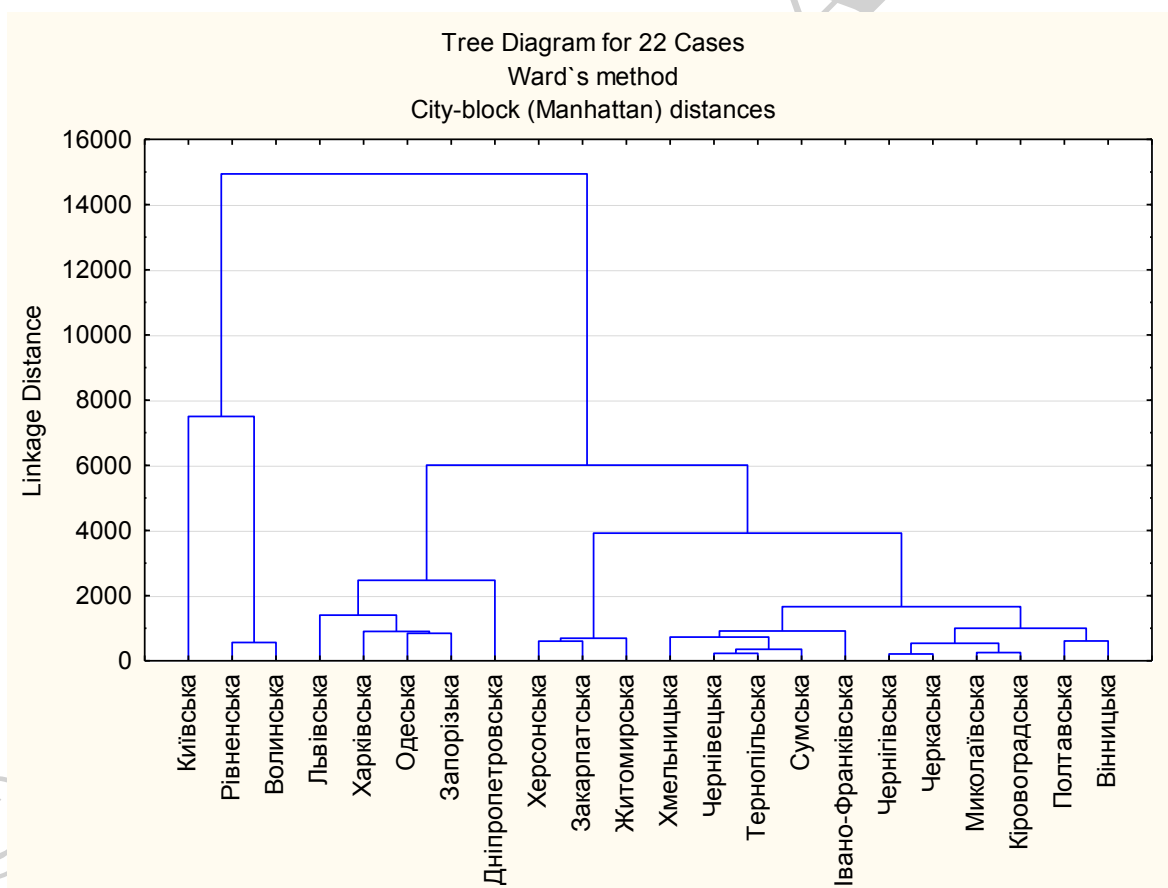

Рис. 2.24. Результати кластерного аналізу за рівнем прояву домінантних загроз безпеки людського розвитку

Примітка. Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

До першого кластера увійшли регіони з підвищеним рівнем прояву домінантних загроз (Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська). Для цього кластера характерний підвищений прояв за складовою «Довголіття», а саме захворюваність населення на соціально небезпечні хвороби. Низький прояв загроз за складовою «Знання» за всіма показниками. Загрози за складовою «Добробут» мають також низький рівень прояву. Загрозами переважно високого прояву за складовою «Екологія» є викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення та обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти. Слід наголосити на доволі високому рівні прояву загроз за складовою «ІКТ» – висока кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції та у сфері платіжних систем (за даними Департаменту Кіберполіції Національної поліції України [207]).

Таблиця 2.8

**Позиціонування регіонів України відповідно до визначених кластерів
за рівнем прояву загроз безпеки людського розвитку**

Номер кластера	Склад кластера, область	Коротка характеристика кластера
Кластер 1. Підвищений	Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська	загрозами підвищеного прояву за складовою «Довголіття» є захворюваність населення на соціально небезпечні хвороби. Низький прояв загроз за складовою «Знання» за всіма показниками. Низький рівень прояву загроз за складовою «Добробут». Помірно високий рівень прояву загроз спостерігається за складовими «Екологія» та «ІКТ»
Кластер 2. Переважно високий	Київська	характеризується помірно високим рівнем прояву загроз за складовими «Довголіття» та «Екологія», при цьому загрози за складовою «Знання» мають найнижчий рівень прояву. Загрози добробуту мають низький рівня прояву
Кластер 3. Високий	Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська	характеризується високим проявом загроз за складовими «Довголіття», «Знання» та «Добробут». В областях даного кластеру наявний низький прояв загроз навколишнього середовища. Загрози інформаційно-комунікаційної сфери мають середній рівень прояву.
Кластер 4. Низький	Івано-Франківська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька	за складовими «Довголіття», «Добробут» та «Екологія» переважає середній рівень прояву загроз. За складовою «Знання» спостерігається високий рівень прояву загроз. Загрози «ІКТ» мають найнижчий рівень прояву.

Продовження таблиці 2.8

Номер кластера	Склад кластера, область	Коротка характеристика кластера
Кластер 5. Середній	Закарпатська, Житомирська, Херсонська	Загрози за складовою «Довголіття» мають переважно середній рівень прояву. Загрози за складовими «Знання» та «Добробут» мають середній рівень прояву. В областях даного кластеру наявний найнижчий прояв загроз навколишнього середовища.
Кластер 6. Переважно низький	Волинська, Рівненська	характеризується низьким рівнем прояву загроз за складовою «Довголіття». При цьому загрози за складовою «Знання» мають середній рівень прояву. Загрози добробуту та екології мають високий рівень прояву загроз

Для другого кластера (Київська область) характерний високий прояв загроз за складовою «Довголіття» (а саме надзвичайно високий рівень злочинності та самогубств; середній рівень прояву дитячої смертності, захворюваності населення, у тому числі й захворюваності на соціально небезпечні хвороби тощо); за складовою «Знання» – найвищий рівень безробіття серед випускників ЗВО, а також високий рівень скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах; «Добробут» (загрозами найвищого прояву є: безробіття населення та, як наслідок – міграційне скорочення працездатного населення). В областях даного кластеру наявний низький прояв загроз навколишнього середовища: порівняно низькі обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, обсяги вирубки лісів головного користування, обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах. Загрози інформаційно-комунікаційної сфери мають середній рівень прояву.

Третій кластер утворюють Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Черкаська та Чернігівська області. П'ятий кластер характеризується високим проявом загроз за складовою «Довголіття» (а саме надзвичайно високий рівень злочинності та самогубств; середній рівень прояву дитячої смертності, захворюваності населення, у тому числі й захворюваності на соціально небезпечні хвороби тощо); за складовою «Знання» - найвищий рівень безробіття серед випускників ЗВО, а також високий рівень скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах; «Добробут» (загрозами найвищого прояву є: безробіття населення та, як наслідок – міграційне скорочення працездатного

населення). В областях даного кластеру наявний низький прояв загроз навколишнього середовища: порівняно низькі обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, обсяги вирубки лісів головного користування, обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах. Загрози інформаційно-комунікаційної сфери мають середній рівень прояву.

Для четвертого кластеру (Івано-Франківська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька) характерне наступне: за складовою «Довголіття» загрози високого прояву практично відсутні. За складовою «Знання» спостерігається високий рівень безробіття серед випускників ЗВО, скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах. Загрози за складовою «Добробут» мають середній рівень прояву. Середній рівень прояву загроз спостерігається за складовою «Екологія» (а саме порівняно низькі викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, обсяги скидання забруднених зворотних, обсяги вирубки лісів головного користування та обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах). Загрози інформаційно-комунікаційної сфери мають найнижчий рівень прояву.

Для регіонів шостого кластера (Волинська та Рівненська область) характерний низький рівень прояву загроз за складовою «Довголіття». При цьому загрози за складовою «Знання» мають середній рівень прояву. Загрози економічного добробуту мають вище середнього рівня прояву. Досить високий рівень прояву загроз спостерігається за складовою навколишнього середовища (а саме порівняно великі обсяги вирубки лісів головного користування та обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах). Загрози інформаційно-комунікаційної сфери мають середній рівень прояву.

Для п'ятого кластеру (Закарпатська, Житомирська і Херсонська області) характерне наступне: загрози за складовою «Довголіття» мають переважно середній рівень прояву (окрім високого рівня дитячої смертності та захворюваності на активний туберкульоз). Загрози за складовою «Знання» мають середній рівень прояву. Загрози за складовою «Добробут» мають середній рівень прояву. В областях даного кластеру наявний найнижчий прояв загроз

навколишнього середовища: найнижчі викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення та обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти. Загрози інформаційно-комунікаційної сфери мають середній рівень прояву.

Таким чином, кластерний аналіз за рівнем прояву домінантних загроз безпеки людського розвитку дав можливість виділити шість кластерів, які відрізняються між собою, мають певні недоліки або переваги. Результати такого аналізу показують, що навіть регіони, які розташовані у географічній близькості один до одного суттєво відрізняються за рівнем прояву домінантних загроз та не можуть бути віднесені до одного кластера.

Результати кластерного аналізу підтверджує складність та багатоаспектність просторової ієрархії регіонів, нерівномірність та незбалансованість прояву загроз безпеки людського розвитку, що ускладнює процес формування аналітичного ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку.

Кластеризація регіонів України за проявом загроз безпеки людського розвитку стала аналітичною основою для розробки рекомендацій щодо мінімізації загроз, розробки регіональної політики у сфері людського розвитку та обґрунтування пріоритетів безпеки людського розвитку. Одержані результати дослідження є підґрунтям для формування рекомендацій щодо формування політики у сфері безпеки людського розвитку, що враховує регіональні особливості прояву домінантних загроз.

Висновки до розділу 2

1. Виокремлено проблеми в застосуванні сучасних підходів до оцінювання людського розвитку було враховано у процесі модифікації традиційного Індексу людського розвитку для оцінки його рівня в Україні у регіональному вимірі. Відмінність запропонованого Модифікованого Індексу людського розвитку від

існуючих полягає у: включенні додаткової складової – «Інформаційно-комунікаційні технології», оновленні системи показників за складовими «Знання» та «Екологія» відповідно до вітчизняних умов розвитку суспільства, а також використанні удосконаленого способу визначення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індексу. У процесі дослідження використано: метод теоретичного узагальнення, порівняння та співставлення, системного аналізу та метод аналізу ієрархії. Використання запропонованої моделі вимірювання дозволяє усунути низку ідентифікованих авторами недоліків, що виникають у процесі об'єктивного визначення рівня людського розвитку.

2. Людський розвиток є основою відтворення суспільства регіонів України, а його дослідження на регіональному рівні є особливо важливим для країн зі значною кількістю населення. Тому розрахунок Модифікованого Індексу людського розвитку здійснювався на прикладі статистичних даних регіонів України. Періодом дослідження обрано 2012–2018 р. Результати вимірювання демонструють наявність нерівномірності людського розвитку за регіонами України. Також слід відзначити диференціацію населення за рівнем доступності матеріальних благ і нематеріальних послуг та діаметрально протилежною екологічною ситуацією. До того ж несприятлива соціально-економічна ситуація, що склалася в регіонах України, породжує тенденції, які є потенційним джерелом економічної, соціальної та політичної нестабільності в країні, стимулює соціальне розшарування та маргіналізацію суспільства. Тому нерівномірність розвитку регіонів потребує розробки рекомендацій щодо підвищення рівня.

3. У результаті дослідження тенденцій людського розвитку в Україні на регіональному рівні виявлено, що досягнення людського розвитку більшою мірою зазнає несприятливих впливів. Так, хоча й спостерігається поліпшення певних якісних характеристик людського розвитку: збільшується частка населення з вищою освітою, зростає грамотність населення, формується уміння працювати в ринковому середовищі тощо, але разом з тим в Україні відбуваються процеси, які призводять до прихованого низького значення рівня людського розвитку, що через вплив дестабілізуючих факторів не відображених у розрахованому індексі.

3. На основі теоретичного узагальнення та класифікації сформовано загальний перелік загроз безпеки людського розвитку за складовими. На підставі методу експертного оцінювання визначено перелік домінантних загроз безпеки людського розвитку (загрози, які справляють негативний і дестабілізуючий вплив за кожною складовою людського розвитку), що дозволило сформувати склад показників-індикаторів відповідно до визначеного переліку та врахувати їх під час розробки системи показників Індексу безпеки людського розвитку.

4. У процесі дослідження встановлено, що вплив загроз на регіони є нерівномірним, це зумовило необхідність проведення дослідження з диференціації регіонів України за рівнем прояву загроз. Так, виявлено регіональні групи, які є подібними за проявом домінантних загроз безпеки людського розвитку. Кластерний аналіз дав можливість виділити шість кластерів, які відрізняються між собою. Результати такого аналізу демонструють, що навіть регіони, які розташовані у географічній близькості один до одного, суттєво різняться за рівнем прояву домінантних загроз та не можуть бути віднесені до одного кластера. Одержані результати дослідження є підґрунтям для формування рекомендацій щодо формування політики у сфері безпеки людського розвитку, що враховує регіональні особливості прояву домінантних загроз.

Перспективами подальших досліджень є розроблення та реалізація методичного підходу, у тому числі логіки проведення розрахунків і формування необхідного організаційно-комунікаційного інструментарію для оцінки безпеки людського розвитку, враховуючи домінантні загрози.

Основні наукові результати, викладені у розділі, опубліковані автором у працях [54; 58–60; 63; 65; 120–122; 278; 280; 282].

Список використаних джерел [1, 9, 10, 15, 16, 17, 21, 22, 24, 26, 28, 35, 41, 58, 70, 72, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 93, 100, 101, 104, 110, 111, 112, 117, 125, 126, 129, 130, 131, 133, 138, 139, 141, 143, 146, 150, 151, 155, 156, 157, 159, 160, 169, 170, 175, 177, 183, 184, 189, 192, 193, 197, 199, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 221, 223, 228, 229, 234, 235, 242, 250, 262, 265, 267, 269, 272, 275, 277, 283, 289, 290, 292, 294, 297, 299, 304, 306, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 323, 324, 325].

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

3.1. Механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку

Наслідки світової економічної кризи, екологічної небезпеки та соціальних потрясінь спонукали міжнародне товариство повернути увагу до проблем людини, її безпеки, захисту прав і свобод, розширення людських можливостей. Нині міжнародні організації та установи, учені усіх країн світу приділяють все більше уваги питанням людського розвитку, його оцінюванню та підвищенню його рівня. Недосконалість сучасного механізму аналітичного забезпечення знижує ефективність проведення оцінювання. Основними недоліками сучасного механізму аналітичного забезпечення є відсутність цілісної системи формування аналітичного забезпечення, що полягає в такому:

1) відсутність єдиної методики оцінювання людського розвитку. У 2012 р. була розроблена Національна методика вимірювання регіонального людського розвитку, затверджена Постановою спільного засідання Президії НАН України та Державного комітету статистики України. Вона дозволяє вирішувати широке коло проблем: здійснювати моніторинг стану людського розвитку в регіонах України, відстежувати зміни рейтингів регіонів і тенденції покращення розвитку чи його гальмування у цілому і за складовими людського розвитку, а також відіграє важливе значення у розробці регіональних стратегій розвитку. У 2017 р., затверджено постановою №1029 [161], в якій запропоновано нову методику розрахунку індексу регіонального людського розвитку. Застосування методики дозволяє вимірювати соціально-економічний розвиток регіонів, що, в свою чергу, дає можливість підвищувати результативність реалізації державної стратегії

регіонального розвитку. Наразі обидві методика є чинними. Вони розрізняються за складом показників, технологією розрахунків, до того ж мають певні недоліки (визначені у підрозд. 1.3) та розраховуються різними державними органами, що створює плутанину й розбіжності у формуванні державних, регіональних та галузевих пріоритетів та програм розвитку;

2) відсутність узгодженості інформації між інформаційно-аналітичними службами, тобто низька їх координація викликає перешкоди у систематизації даних та створенні бази даних щодо безпеки людського розвитку;

3) відсутність «єдиного центру» та налагодженого інформаційно-комунікаційного забезпечення у сфері безпеки людського розвитку. Завданнями якого мають бути: формування інформаційного забезпечення безпеки людського розвитку, оцінювання та аналіз динаміки його рівня; моніторинг загроз (визначення рівня їх прояву); розробки практичних рекомендацій для підвищення рівня безпеки людського розвитку та пропозицій до проектів державних цільових, галузевих та регіональних програм і стратегій у сфері безпеки людського розвитку тощо.

Вищезазначене зумовлює необхідність подальших досліджень у напрямку удосконалення механізму формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Під час дослідження змістовно-сутнісного наповнення поняття «безпека людського розвитку» автором з'ясовано, що цей процес є слабо структурованим і динамічним. Складність аналізу й оцінки безпеки людського розвитку обумовлена такими характерними особливостями:

багатоаспектністю процесу безпеки людського розвитку (що відображається у наявності багатьох аспектів безпеки людського розвитку);

кількістю факторів, що впливають на безпеку людського розвитку. Так, кількість чинників впливу є надзвичайно великою, і всі вони знаходяться в тісному причинно-наслідковому зв'язку. Визначити логіку та проаналізувати послідовність виникнення подій за таких обставин вкрай важко, тому чинники, які впливають на безпеку людського розвитку, мають розглядатися у сукупності;

великою кількістю загроз, здатних впливати на людський розвиток, оскільки це унеможлиблює їх врахування при визначенні рівня безпеки людського розвитку;

складністю просторової ієрархії регіонів, нерівномірність на незбалансованість прояву загроз безпеки людського розвитку;

відсутністю достатньої інформації про динаміку процесів, що змушує переходити до якісного аналізу безпеки людського розвитку.

Очевидно, значення концепції безпеки людського розвитку важко перебільшити. За логікою змісту концепція БЛР має достатньо чітко описувати ситуації, природу проблем, а також перспективи їх вирішення, що формує науковий та інтелектуальний базис вирішення конкретної проблеми.

Отже, концепція безпеки людського розвитку є первинною складною системою фундаментальних теоретичних положень, що всебічно розкриває сутність, зміст й особливості розвитку людини за безпечних умов.

Безумовно, концепція безпеки людського розвитку є досить новим підходом до розуміння сучасного суспільства, який синтезував у собі положення двох базових теорій: безпеки та людського розвитку, тому формування безпеки людського розвитку як складної системи базувалось на аналізі минулого при врахуванні сучасних природних, соціально-економічних, культурних та інших умов і загроз людського розвитку.

За таких обставин закономірним є удосконалення сучасного підходу до оцінювання безпеки людського розвитку і формування його аналітичного забезпечення, які дозволять оперативно вирішити існуючі проблеми та мінімізувати вплив загроз на безпеку людського розвитку. Це зумовлює необхідність удосконалення механізму (як базового інструменту) формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Удосконалення механізму формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку потребує конкретизації сутності і змісту поняття «механізм», визначення його складових та послідовності формування.

Поняття «механізм» у науковій літературі досліджувалось багатьма ученими, зокрема: Л. Гурвіцом, Н. Гавкаловою, Ж. Дерій, А. Кульманом, В. Луцьковським, Р. Майерсоном, Е. Маскіном, С. Мішиною, В. Пономаренком, О. Раєвневою, О. Ястремською, А. Чаленком та ін.

Основоположниками теорії економічних механізмів є Нобелівські лауреати з економіки у 2007 р. за «основний внесок в теорію економічних механізмів» Л. Гурвіц (Leo Hurwicz), Р. Майерсон (Roger Myerson) та Е. Маскін (Eric Maskin). Основним внеском Л. Гурвіца в економічну науку є концепція економічного механізму. Науковий здобуток ученого полягає в обґрунтуванні необхідності формального моделювання передачі інформації в економічних процесах, системах, які потребують агрегування інформації індивідуальних суб'єктів. Л. Гурвіц запропонував «мову» для такого аналізу, у тому числі увів поняття «механізм», виявив основні напрямки дослідження механізмів. Так, Л. Гурвіц розглядає взаємодію між економічними суб'єктами як стратегічну гру і називає механізмом таку форму гри. Таким чином, механізмом за Л. Гурвіцем є взаємодія між суб'єктами і центром, що складається з трьох стадій: кожен суб'єкт надає центру інформацію; центр, отримавши всю необхідну інформацію, обчислює ймовірний результат; центр оголошує результат і, у разі потреби, використовує його [45]. Внесок Е. Маскіна полягає у формулюванні задачі імплементації, яка вимагає, щоб «всі рівноваги, які одержують механізми, приводили до бажаної економічної функції»; а також запропонував конкретні механізми, зокрема універсальний механізм імплементації.

Сутність економічного механізму А. Кульман розкриває як «сукупність взаємозв'язків економічних явищ, які виникають в певних умовах під впливом імпульсу» [105].

У сучасній економічній науковій літературі існує безліч підходів до визначення поняття «механізм», а також похідних понять, таких, як «фінансово-кредитний механізм», «господарський механізм», «механізми державного управління», «соціально-економічний механізм ефективності», «механізм

капіталізації людського потенціалу» та інших, що впливають на значення поняття «механізм», наповнюючи його новими характеристиками.

В. С. Пономаренко, О. М. Ястремська та В. М. Луцьковський під механізмом управління підприємством розуміють «...сукупність форм, структур, методів і систем управління, які поєднуються спільністю мети, за допомогою яких здійснюються пов'язання та узгодження суспільних, групових та особистих інтересів ...» [158, с. 9], наголошуючи на його системності та комплексності.

Ж. В. Дерій, досліджуючи механізм капіталізації людського потенціалу, пропонує таке визначення поняття механізму – «система методів, форм і сукупності суб'єктів, об'єктів, важелів та інструментів впливу» [68].

О. В. Раєвнева зазначає, що в основі механізму лежить сукупність форм організації (способів), засобів та методів управління, що являють собою технологію цілеспрямованої адекватної поведінки системи в стохастичних умовах її внутрішнього та зовнішнього середовища [179].

Н. Л. Гавкалова поняття «механізм ефективного менеджменту персоналу» розглядає як «формування цілей і стимулів, сукупність форм, принципів і методів управління, які дозволяють здійснити якісні перетворення всіх видів економічних ресурсів із мінімальними їх втратами в процесі групової діяльності при врахуванні інтересів суб'єкта та об'єкта управління з метою отримання оптимальних значень усіх істотних параметрів системи управління, що відображається в загальному ефекті» [29, с. 42].

С. В. Мішина та О. Ю. Мішин під механізмом управління фінансовими ресурсами пропонують розуміти «послідовність етапів управління фінансовими ресурсами через фінансові важелі за допомогою фінансових методів» [128, с. 30].

Але й досі дискусійним є питання щодо сутності та структури механізму, його складових елементів і можливості їх формалізації. Вищезазначені трактування економічного механізму близькі до процесу.

До того ж результати дослідження понятійної невизначеності терміна «механізм» в економічній науці, здійснене А. Ю. Чаленком, демонструють

існування двоякої природи цього поняття – як процесу і як ресурсів процесу, що створює плутанину та не дозволяє проводити об'єктивні дослідження [230].

Внеском А. Ю. Чаленко у подальший розвиток теорії механізмів є:

1) обґрунтування нового напрямку розвитку теорії економічних механізмів, особливість якого полягає у представленні механізму у вигляді функціонального блоку, який перетворює «входи» на «виходи» при наявності необхідних ресурсів в керованих умовах;

2) удосконалення сутності поняття «механізм», особливість якого полягає у розгляді механізму як сукупності ресурсів економічного процесу і способів їх з'єднання. У той же час розробка механізму є гіпотетичним процесом, який може бути адаптований для великої кількості економічних завдань» [230].

А. Кульман відзначає, що складовими елементами механізму є:

вхідне явище;

процес, що відбувається між вхідним і вихідним явищем;

вихідне явище [105].

Таким чином, розробка економічного механізму проводиться в такій послідовності:

1) аналізуються «вхід», що являє собою наявні ресурси механізму;

2) аналізується «вихід» – склад і взаємодія ресурсів, його основні характеристики, призначення, ефективність;

3) визначається керуюча підсистема механізму;

4) обґрунтовується керована підсистема механізму: визначається об'єкт, мета, завдання та ін.

Узагальнивши запропоновані авторами визначення поняття «механізм», встановивши послідовність його розробки і структуру, слід виділити головні складові елементи механізму:

1) об'єкт і суб'єкт;

2) мета;

3) завдання для досягнення поставленої мети;

4) функції забезпечення реалізації мети;

- 5) методи – способи реалізації функцій;
- 6) інструменти – засоби реалізації методів, які організують відносини всередині системи та її взаємодію із зовнішнім середовищем;
- 7) дії – процес застосування інструментів для організації та здійснення функцій;
- 8) отриманий (або очікуваний) результат.

Отже, головним у визначенні поняття «механізм» є те, що це система елементів, функцій, методів, способів і засобів, які визначають певний процес, явище або послідовність діяльності.

Механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку подано на рис. 3.1.

Метою розробки механізму є формування потужного інформаційно-аналітичного базису, спрямованого на створення умов якісного оцінювання безпеки людського розвитку. Основна мета аналітичного забезпечення полягає в інтеграції певного масиву знань з метою їх використання для проведення комплексного оцінювання безпеки людського розвитку та його складових з урахуванням впливу домінантних загроз.

Аналітичне забезпечення не є замкнутою системою і забезпечує процес оцінювання безперервно підвищуючи якість і розширюючи сфери практичного застосування отриманої аналітичної інформації [178; 191]. Тож удосконалення механізму аналітичного забезпечення дозволить створити єдину інформаційно-аналітичну платформу, що буде підтримувати процес виявлення домінантних загроз та оцінювання безпеки людського розвитку.

Механізм аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку складається з керуючої (суб'єкти) та керованої (об'єкти) підсистем. Так, головними суб'єктами аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку є органи державної влади у тому числі Міністерство охорони здоров'я України (Управління аудиту та аналітики), Міністерство освіти і науки України (Управління з питань інформаційної політики та комунікацій, сектор з підготовки аналітичних матеріалів), Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів

України (Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції, Експертна група з питань стратегічного планування, інформаційно-аналітичного моніторингу, оцінки впливів та підготовки звітності), Міністерство внутрішніх справ України (Департамент інформатизації), у тому числі підпорядкована Міністерству внутрішніх справ України Національна поліція України (Департамент кіберполіції, Департамент захисту економіки), а також Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Управління аналізу соціальної і гуманітарної сфери); Міністерство цифрової трансформації України; Державна служба статистики України (Департамент соціальної статистики, відділ статистики гуманітарної сфери) та інші, що забезпечують необхідною аналітичною інформацією для проведення оцінювання безпеки людського розвитку, а також аналітики, фахівці – які безпосередньо здійснюють аналітичну діяльність.

Важливою складовою формування механізму аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку є визначення його завдань. Так, основними завданнями механізму аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку є:

формування якісної бази статистичних даних, адже – це фундамент аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, оскільки використання лише достатньо повної та об'єктивної інформації дозволить отримати достовірні й обґрунтовані результати, сформувані відповідні висновки щодо рівня безпеки людського розвитку регіонів України;

розробка ефективної системи показників та ідентифікація домінантних загроз безпеки людського розвитку;

оцінювання безпеки людського розвитку та коефіцієнта втрачених людських можливостей;

розробка схеми взаємодії між органами державної влади щодо аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку тощо.

СУБ'ЄКТИ: Міністерство охорони здоров'я України (Управління аудиту та аналітики), Міністерство освіти і науки України (сектор з підготовки аналітичних матеріалів), Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (експертна група з питань стратегічного планування, інформаційно-аналітичного моніторингу, оцінки впливів та підготовки звітності), Державна служба статистики України (Департамент соціальної статистики), Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Управління аналізу соціальної і гуманітарної сфери) та ін.

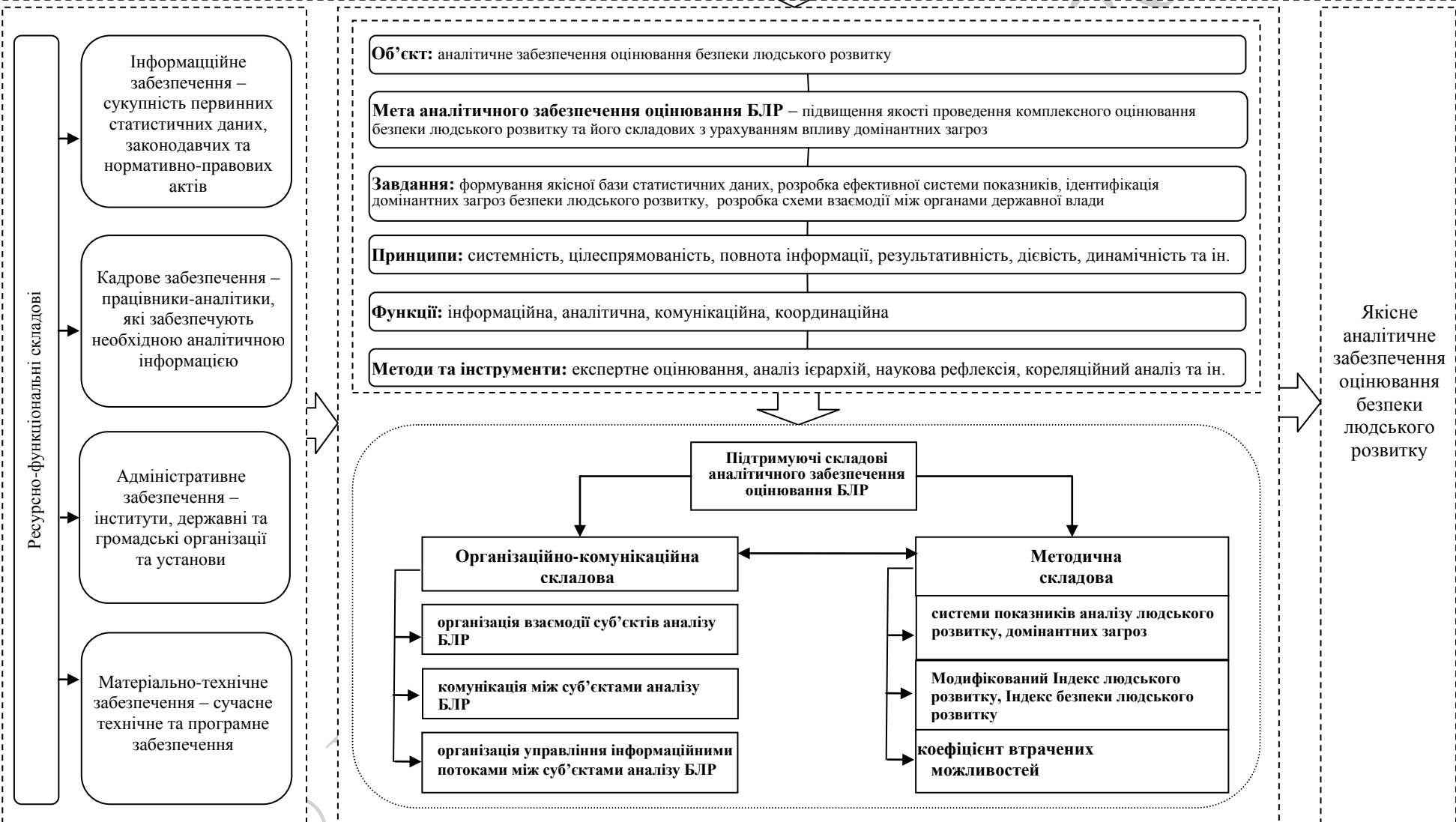

Рис. 3.1. Механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку
Удосконалено автором

Для вирішення основних завдань механізму формування аналітичного забезпечення БЛР необхідно дотримуватись конкретних принципів. Під принципами прийнято розуміти правила, норми і положення при розробці та реалізації механізму формування аналітичного забезпечення БЛР

Аналіз наукової літератури дав змогу узагальнити й виокремити найважливіші принципи, врахування яких забезпечить дієвість механізму. Відбір основних принципів, має відображати специфіку аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, обумовленого необхідністю розкриття сутності формування середовища безпеки людського розвитку, його функцій, інформаційного, кадрового, адміністративного, матеріально-технічного, організаційно-комунікаційного та методичного забезпечення.

Отже, основними принципами аналітичного забезпечення оцінювання БЛР є: системність (принцип системності ґрунтується на потребі врахування основних складових, домінантних загроз БЛР та всебічного вивчення причинно-наслідкових залежностей [15]); цілеспрямованість (формування аналітичного забезпечення оцінювання БЛР, орієнтоване на задоволення потреб у комплексному оцінюванні процесу, тобто досягнення конкретної мети і завдань [276]). Результати дослідження повинні поєднувати в собі й об'єктивну оцінку стану БЛР в умовах непостійних впливів загроз [19]); повнота інформації (залучення всієї доступної наявної аналітичної інформації, необхідної для оцінювання БЛР, але запобігання дублюванню з метою якісного вимірювання).

Окрім вищезазначених принципів пропонується додатково виділити такі принципи: дієвості (здатність активно впливати на покращення процесу оцінювання, своєчасно виявляючи недоліки і упущення в оцінюванні, загрози БЛР); динамічності (процес БЛР динамічний, тому мають враховуватись різні аспекти фактора часу, в тому числі потребує постійного вдосконалення аналітичне забезпечення його оцінювання); результативності (аналітичне забезпечення покликане сприяти спрощенню комплексного оцінювання БЛР, враховуючи загрози, та прагнути досягнення високого рівня БЛР).

Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку має виконувати низку функцій, серед яких слід виділити такі:

1) інформаційна – передбачає надання необхідної інформації щодо безпеки людського розвитку, зручного доступу до інформаційних потоків і задоволення запитів користувачів (у тому числі органів законодавчої, виконавчої влади та органів місцевого самоврядування) у різних видах інформації;

2) аналітична – полягає у формуванні великих масивів інформації про стан і рівень безпеки людського розвитку. Система аналітичного забезпечення перетворюється в постійно діючий фактор підвищення якості оцінювання БЛР шляхом активізації інформаційно-аналітичного процесу;

3) комунікаційна – формування взаємозв'язків, ефективний розподіл завдань, інформації й інших ресурсів, процесів, методів і технологій, комунікації, відповідальності і повноважень;

4) координаційна – передбачає забезпечення пропорційного і гармонійного розвитку різних учасників за умови оптимальних витрат матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Ресурсно-функціональні складові механізму представлені інформаційним, кадровим, матеріально-технічним і адміністративним забезпеченням.

З точки зору системного підходу інформаційне забезпечення – це динамічна система даних і способи їх обробки, які дають змогу визначити реальний стан безпеки людського розвитку, ідентифікувати домінантні загрози, а також виявити можливості здійснення необхідних управлінських дій щодо мінімізації цих загроз.

Таким чином, інформаційна компонента є однією з головних ресурсно-функціональних складових аналітичного забезпечення процесу оцінювання. Складність формування інформаційної бази оцінювання безпеки людського розвитку, на нашу думку, полягає у:

перевантаженні інформацією (надлишку інформації), обумовленому складністю відбору і групування показників оцінювання безпеки людського розвитку; і, в той же час, проблемі повноти даних для вимірювання безпеки людського розвитку на мезорівні;

узгодженості інформації між інформаційно-аналітичними службами, тобто низької їх координації, що викликає перешкоди для систематизації даних і створення якісної бази даних;

багатопрофільності інформації (багатоаспектності), що пов'язано із застосуванням комплексного підходу до оцінювання безпеки людського розвитку (оцінювання за всіма складовими та врахування домінантних загроз);

врахуванні фактора часу у процесі підготовки й обробки інформації в умовах динамічного розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища.

Саме відсутність достовірної та повної інформації є причиною прийняття неефективних рішень, які негативно впливають на ефективність безпеки людського розвитку. До того ж інформація повинна відповідати таким вимогам: бути повною і точною, своєчасною і оперативною, корисною, об'єктивною, доступною, стислою, економічною, однозначно сприйматись, зручно передаватись, оброблятись і зберігатись. Лише за умови дотримання цих вимог до інформації можливе ефективне забезпечення безпеки людського розвитку.

Основними джерелами статистичної інформації є:

первинні та статистичні дані, аналітичні таблиці, бази даних домінантних загроз безпеки людського розвитку;

дані державних органів та органів місцевого самоврядування;

оцінки та розрахунки, що здійснюються на основі вищезазначених даних;

статистична інформація міжнародних організацій, а також статистичних служб інших країн тощо.

Кадрове забезпечення представлене працівниками інформаційно-аналітичних відділів у сфері безпеки людського розвитку, які забезпечують державні органи влади необхідною аналітичною інформацією для вирішення стратегічних питань.

Вирішення завдання формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку з необхідною точністю й достовірністю та в установлені строки неможливе без застосування сучасних засобів обчислювальної техніки. До технічних засобів належить уся сукупність пристроїв, обладнання,

програмного забезпечення, які застосовуються в процесі оцінювання для автоматизації роботи.

Адміністративне забезпечення являє собою сукупність інститутів, державних і громадських організацій та установи у сфері оцінювання безпеки людського розвитку.

Функціонування механізму відбувається за допомогою методів та інструментів пошуку, відбору, обробки, аналізу й оцінки інформації. Так, до основних методів слід віднести: наукової рефлексії, експертного оцінювання, кореляційного аналізу, таксономічного аналізу, АП, групування, кластерного аналізу, економіко-статистичні методи.

Досліджуючи механізм аналітичного забезпечення необхідно розкрити його підтримуючі складові, оскільки вони є «двигуном» формування комплексного аналітичного забезпечення і проведення оцінювання. Проведений автором аналіз понятійного апарату аналітичного забезпечення (проведеного у підрозд. 1.3) свідчить про аргументованість їх використання для формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Оскільки аналітичне забезпечення – це процес створення умов і підтримки процесу оцінювання безпеки людського розвитку, основними підтримуючими складовими аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку є організаційно-комунікаційна та методична.

Сутність організаційно-комунікаційної складової аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку полягає у формуванні цілісної системи субординаційних, координаційних та взаємозалежних зв'язків, а також сукупність організаційних методів аналізу, оцінки, звітності, прогнозування і правових норм, втілених у національному та/або міжнародному законодавстві, за допомогою яких державні органи влади здатні мінімізувати негативний вплив домінантних загроз, тим самим створюючи безпечні умови людського розвитку.

Організація взаємодії користувачів інформації між собою з метою вимірювання безпеки людського розвитку досягається шляхом створенням потужного інформаційного забезпечення, адже саме ефективність формування

аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку залежить від якості інформаційного забезпечення, тобто від того, наскільки оперативно і точно буде отримана необхідна інформація для прийняття певних рішень, розроблення стратегій та програм розвитку.

Методична складова аналітичного забезпечення полягає у необхідності застосування широкого спектра аналітичних методів для досягнення задач оцінювання безпеки людського розвитку: формування системи показників безпеки людського розвитку (за допомогою методів експертного оцінювання, кореляційного аналізу), у тому числі системи індикаторів домінантних загроз; проведення аналізу стану безпеки людського розвитку за допомогою аналітичних методів (вертикального і горизонтального аналізу та інших статистичних методів); розробка методики оцінювання безпеки людського розвитку (за допомогою таксономічного аналізу, використання методу аналізу ієрархій для формування вагових коефіцієнтів складових людського розвитку), групування регіонів України за рівнем безпеки людського розвитку і коефіцієнта втрачених людських можливостей (використання кластерного аналізу).

Розробка методу оцінювання безпеки людського розвитку потребує визначення логіки побудови інтегрального індексу, результати якого дали змогу комплексно визначити його об'єктивний рівень. За композитарний показник пропонуємо ввести Індекс безпеки людського розвитку, логіка побудови, структура та сутність якого розкрита у підрозд. 3.3.

Процес розроблення та реалізації механізму формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку вкладається у певну послідовність. Так, відповідно до рис. 3.1, на «вході» процесу наявні ресурси механізму (де зазначається певний ресурсний потенціал), на «виході» процесу маємо розроблений механізм – систему взаємопов'язаних та взаємодіючих ресурсів. Враховуючи вищезазначене, розроблено автором механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, що являє собою сукупність процесів збору, обробки, узагальнення, аналізу і цілеспрямованої передачі аналітичної інформації відповідно до вимог

оцінювання, а в подальшому – розроблення пропозицій щодо мінімізації впливу дестабілізуючих чинників. Даний механізм виступає основоположним базисом формування аналітичного забезпечення оцінювання, оскільки спрямований на формування якісної, своєчасної, точної, релевантної та достовірної інформації для потреб оцінювання, що у подальшому служитиме основою для прийняття рішень для досягнення бажаного рівня безпеки людського розвитку.

3.2. Організаційно-комунікаційне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні

Динамічний процес розвитку суспільства в умовах загострення існуючих проблем та появи нових соціально-економічних загроз актуалізував проблему вибору оптимальних шляхів подальшого людського розвитку. Це зумовлює не лише потребу в теоретичному переосмисленні сутності та змісту безпеки, обґрунтуванні безпеки людського розвитку, а й ставить на порядок денний питання формування організаційно-комунікаційної складової аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Формування ефективної моделі організаційно-комунікаційного забезпечення передбачає розгалужений суб'єктний склад, упорядковане нормативно-правове середовище, ефективне сумісне функціонування окремих учасників процесу, узгодження їх дій, взаємодію органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в системі організаційно-комунікаційного забезпечення вимірювання безпеки людського розвитку [89].

Саме система організаційно-комунікаційного забезпечення покликана сприяти проведенню якісного оцінювання рівня безпеки людського розвитку, вчасному виявленню загроз та інших дестабілізуючих чинників [53]. Саме система організаційно-комунікаційного забезпечення здатна забезпечити

формування якісного аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

З метою коректного оперування у роботі таким поняттям, як «організаційно-комунікаційне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку» визначимо теоретичний базис поняття «організаційно-комунікаційне забезпечення». Аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку, що на сьогодні дане поняття не є усталеним, та існує безліч визначень досліджуваного поняття, сутність яких залежить від сфери використання як на рівні підприємства, так і на рівні держави.

Загалом науковці виокремлюють декілька підходів до трактування організаційно-комунікаційного забезпечення, виділяючи структурний та процесний.

Зосереджуючись на сутності організаційного забезпечення з позиції структурного підходу, поняття розглядається як сукупність документів, у тому числі положення, інструкції, накази тощо, які визначають і регламентують організаційну структуру функціонування системи та їх взаємодію.

У рамках процесного підходу під організаційно-комунікаційним забезпеченням розуміється сукупність заходів, що реалізуються суб'єктами для досягнення певної мети.

На нашу думку, організаційно-комунікаційне забезпечення в першу чергу є комплексом зв'язків і взаємодії. У контексті оцінювання безпеки людського розвитку під системою організаційно-комунікаційного забезпечення пропонуємо розуміти сукупність зв'язків інститутів, державних органів влади та недержавних установ, формальних і неформальних, фахових та аналітичних організацій; зв'язків та взаємодії між ними, взаємодії органів законодавчої, виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з метою оцінювання БЛР, поширення концепції БЛР, вироблення механізму, розроблення програм і стратегій розвитку у сфері безпеки людського розвитку.

Метою формування організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку є створення сприятливих умов для

проведення якісного оцінювання безпеки людського розвитку та моніторингу його стану шляхом своєчасного виявлення та врахування можливих загроз як на макро-, так і на мезорівні.

Організаційно-комунікаційне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку на міжнародному рівні подано на рис. 3.2.

Так, основними джерелами отримання первинної та статистичної інформації, необхідної для оцінювання людського розвитку, є регіональні (або територіальні) служби статистики.

Державні служби статистики різних країн світу акумулюють необхідну інформацію за складовими людського розвитку, здійснюють міжнародні та міжрегіональні статистичні зіставлення; надають відповідно до законодавства статистичні дані міжнародним організаціям, а також здійснюють обмін статистичною інформацією із статистичними органами ЄС, міжнародними організаціями (у тому числі ПРООН, ВООЗ, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Світовим банком, ОЕСР, МВФ), а також статистичними службами інших держав.

Надзвичайно важливою подією у формуванні та подальшому розвитку концепції людського розвитку, розробленні методології вимірювання стала активна діяльність ООН та створення ПРООН, яка і наразі продовжує бути провідною та найбільш універсальною за своїм мандатом організацією серед фондів і програм системи ООН у галузі розвитку, яка координує більшу частину технічної допомоги, що надається системою ООН.

Як уже зазначалось, окремої уваги заслуговують щорічні Доповіді про людський розвиток, які висувають на перше місце глобальні питання у галузі розвитку, пропонуючи новаторські методи аналізу та оцінювання, розкриваючи результати й розробляючи відповідні пропозиції та рекомендації щодо реалізації політики розвитку людського потенціалу. Крім того, у розрахунку індексів людського розвитку, представлених у Доповідях про людський розвиток, опосередковано беруть участь різні міжнародні організації, які надають необхідні дані для розрахунків та власними інструментами діяльності здатні впливати на відповідні сфери безпеки людського розвитку.

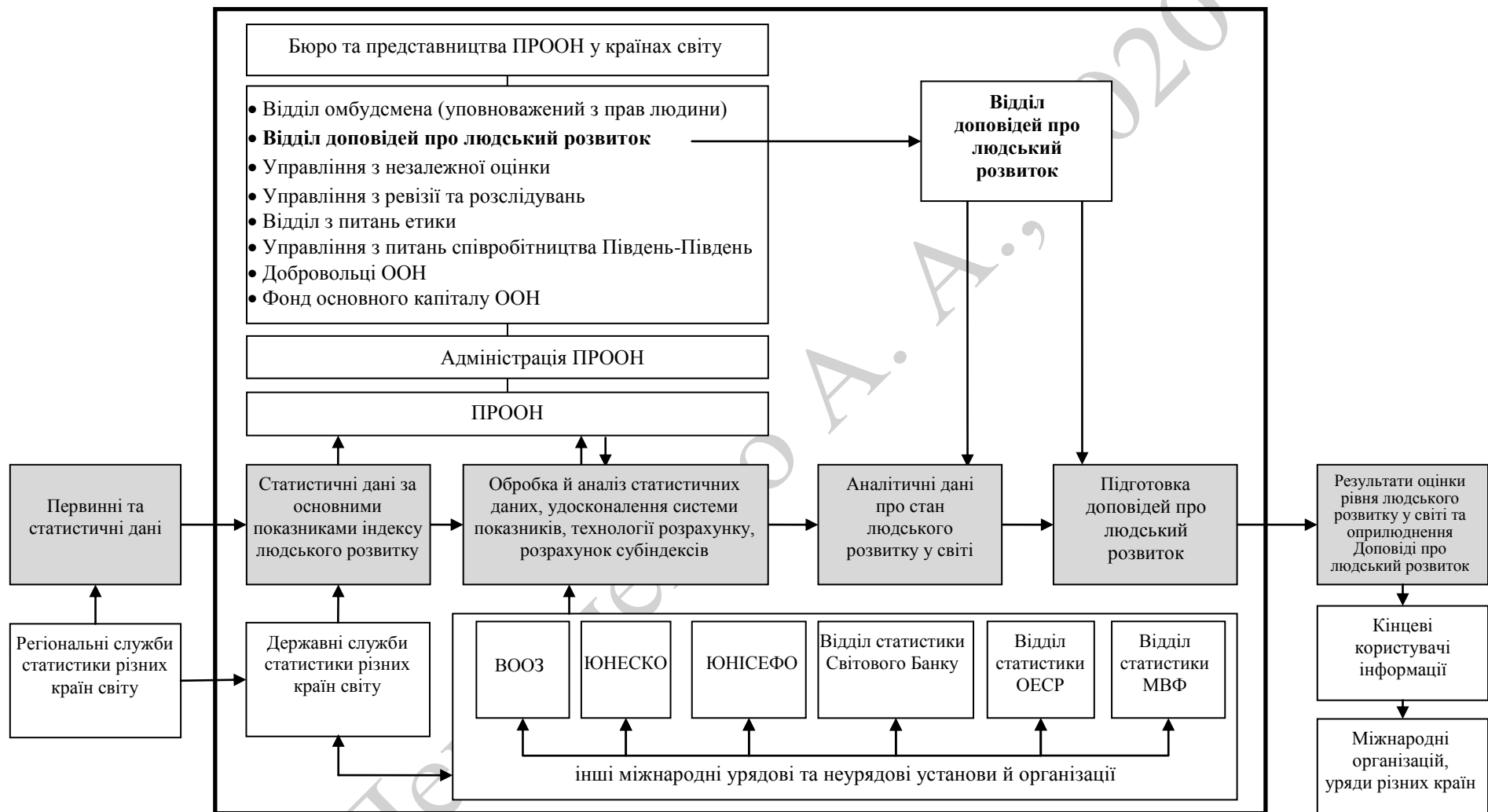

Рис. 3.2. Структурно-логічна модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання людського розвитку на міжнародному рівні

У даний час саме система ООН бере на себе відповідальність за організацію зустрічей і обговорень, розробку документів, оцінювання рівня людського розвитку у світі, аналіз результатів і формування системи підтримки в реалізації реформ в окремих країнах. Вирішення внутрішніх проблем країн все більше торкається міжнародного співтовариства, стираючи межі між внутрішньою та зовнішньою політикою держав.

На міжнародному рівні ПРООН очолює Адміністратор, ранг якого прирівнюється до рангу Заступника Генерального Секретаря ООН. Основними структурними відділами ПРООН є Відділ омбудсмена (уповноваженого з прав людини), Відділ доповідей про людський розвиток, Управління з незалежної оцінки, Управління з ревізії та розслідувань, Відділ з питань етики, Управління з питань співробітництва Південь-Південь, Добровольці ООН, Фонд основного капіталу ООН. На регіональному рівні ПРООН представлена п'ятьма регіональними Бюро (Африка, Азія і Океанія, Близький Схід, Євразія, Латинська Америка і країни Карибського басейну) [291]. Регіональні Бюро забезпечують ефективну, своєчасну й оперативну підтримку, адаптовану до потреб і пріоритетів представництв ПРООН у різних країнах світу, швидко мобілізують експертне сприяння як представництв і регіональних Бюро ПРООН, так й інших агентств у системі ООН.

На сьогодні ПРООН працює в понад 170 країнах світу. Основна мета ПРООН полягає в тому, щоб викоринити глобальну бідність та зменшити соціально-економічну нерівність. Більше того, організація допомагає країнам-членам розробляти політику у сфері людського розвитку, покращувати демократичне управління і формувати стійкість до стихійних лих, непередбачуваних ситуацій.

Головна місія Відділу доповідей про людський розвиток ПРООН (Human Development Reports Office) полягає у просуванні ідеї людського розвитку, сприянні розширенню можливостей, вибору і свобод людини, пропагуючи практичні зміни політики і конструктивно «кидаючи виклик» політиці й підходам, які стримують розвиток людини. Відділ доповідей про людський розвиток

співпрацює з іншими міжнародними організаціями, залучає фахівців та експертів, для досягнення змін з метою проведення досліджень, надає підтримку в проведенні розрахунків та аналізу, поданні даних і підготовці Доповідей про людський розвиток, здійснює заходи, спрямовані на популяризацію та пропаганду ідей людського розвитку. Отримавши необхідні аналітичні дані, Відділ доповідей про людський розвиток ПРООН здійснює обробку, розрахунок індексу людського розвитку та інших індексів «сімейства показників людського розвитку», аналізує отриману інформацію, формує висновки та пропозиції щодо підвищення рівня людського розвитку.

Відділ доповідей про людський розвиток ПРООН є не лише потужним інформаційно-аналітичним центром оцінювання людського розвитку, а й має можливість розробляти та надавати рекомендації щодо практичних змін політик різних країн.

Міжнародні організації в системі організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання людського розвитку є не лише «постачальниками» необхідної інформації, результатів та аналізу, а й беруть участь у розробленні та удосконаленні методики вимірювання людського розвитку та інших процесів.

Так, при формуванні методики оцінки людського розвитку було залучено міжнародні організації, зокрема для вирішення завдання вимірювання стану здоров'я залучено ВООЗ. З метою моніторингу прогресу людського розвитку в аспекті охорони здоров'я фахівцями ВООЗ було розглянуто кілька загальних показників, серед яких: «тривалість життя», «здорова тривалість життя», «кількість загиблих до 70 років» та «очікувана тривалість життя при народженні».

Одним з головних способів, які використовують держави для досягнення світових цілей, є співпраця. Тому становлення і розвиток ідеї людського розвитку, у тому числі розробка системи організаційно-комунікаційних заходів щодо її оцінювання, реалізується під егідою ООН за підтримки інших міжнародних організацій, спеціальних установ, держав та ін.

Таким чином, здатність міжнародної спільноти рухатись шляхом безпечного людського розвитку значною мірою визначається можливостями й

ефективною діяльністю інституційних структур, високим рівнем співпраці держав, готовністю населення, а також економічними, соціальними, політичними, екологічними та іншими умовами. Досліджуючи сучасну мережу міжнародних урядових і неурядових організацій, автором виявлено, що вона є досить розвиненою та розгалуженою. У сфері, пов'язаній з розширенням людських можливостей, як вважає В. І. Саричев [195], на сьогодні існують два основних взаємопов'язаних напрями діяльності міжнародних організацій стосовно інших держав: підтримка реформ і благодійна діяльність, але вважаємо за доцільне звернути увагу й на важливість діяльності міжнародних організацій, спрямованої на згуртування суспільства навколо соціальних проблем, проблем в економіці, екології тощо.

Разом з тим важливу роль у забезпеченні БЛР відіграють урядові та неурядові організації, громадські організації, соціальні та благодійні фонди, асоціації.

Наднаціональні інститути здатні формувати громадську думку з проблем людського розвитку, реалізації прав, надавати інформацію суспільству, підтримувати та пропагувати соціальні перетворення. Таким чином, можна зробити висновок, що сучасні міжнародні організації впливають на людський розвиток, перш за все виховуючи у людства навички до спільних дій. М. О. Сухорукова та І. В. Педь [218] підкреслюють, що недостатню увагу наукове співтовариство приділяє дослідженню таких явищ міжнародного економічного життя, як зустрічі, саміти, конференції. Такі заходи, присвячені актуальним регіональним і світовим проблемам, також є частиною системи партнерства та співпраці, а тому є невід'ємною частиною загального процесу інституціоналізації світової економіки [115].

Отже, сучасне суспільство не може досягти високого рівня безпеки людського розвитку без ефективної діяльності інститутів в економічному, соціальному, культурному та політичному житті [195]. За підрахунками науковців у галузі міжнародних відносин [218] загальна кількість різноманітних інститутів,

що функціонують майже в усіх сферах світової економіки і людської діяльності, перевищує 20 тисяч.

Підтримка ПРООН щодо просування ідеї людського розвитку в Україні є надзвичайно важливою, а концептуальні напрями людського розвитку мають перетворитися у практичні дії щодо виходу країни із системної кризи. Слід зазначити, що Уряд України висловив свою готовність стосовно розбудови сучасної, стабільної, відкритої та конкурентоспроможної економіки, реформування системи державного управління з метою задоволення потреб людини та підвищення добробуту нації. Цей намір та його впровадження є критично важливими для формування БЛР в Україні [195].

Але ситуація ускладнюється тим, що наразі у вітчизняній структурі органів державної влади відсутній підрозділ, відділ чи структура, які б займалися питаннями формування та реалізації концептуальних ідей людського розвитку та виконанням Україною взятих на себе щодо цього зобов'язань.

На даний час організаційно-комунікаційне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, представлене відділом статистики гуманітарної сфери Департаменту соціальної статистики Державної служби статистики України та територіальними органами.

Основними завданнями Державної служби статистики України у сфері аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку є:

розроблення, удосконалення та впровадження науково обґрунтованої статистичної методології. Так, наприклад, Постановою спільного засідання Президії НАН України та Державного комітету статистики України у 2012 р. затверджено Національну методика вимірювання регіонального людського розвитку;

організація і проведення статистичних спостережень за основними напрямками (блоками) вимірювання регіонального людського розвитку;

забезпечення відповідності статистичної інформації критеріям якості;

розробка та публікація звітів щодо регіонального людського розвитку. Так, починаючи з 2009 р. Відділом статистики гуманітарної сфери щорічно розробляється статистичний збірник «Регіональний людський розвиток»;

забезпечення рівного доступу користувачів до статистичної інформації регіонального людського розвитку та оприлюднення основних результатів дослідження;

надання державним органам та органам місцевого самоврядування необхідної інформації про стан регіонального людського розвитку.

Варто відзначити вагому роль ІДСД імені М. В. Птухи НАН України у питаннях людського розвитку. Саме на відділ досліджень людського розвитку ІДСД імені М. В. Птухи НАН України покладено завдання подальшої розробки та удосконалення науково-теоретичних засад і практичних рекомендацій людського розвитку. Результатами роботи цього відділу є обґрунтування теоретико-методологічних засад людського розвитку, розробка методики вимірювання людського розвитку регіонів України, дослідження закономірностей людського розвитку, розробка стратегій забезпечення людського розвитку, моніторинг регіонального людського розвитку тощо, а також участь у державних науково-дослідних роботах.

Слід також наголосити на внеску Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (з 25 вересня 2019 року – Міністерство розвитку громад та територій України) у подальший розвиток теоретико-методичних аспектів оцінювання людського розвитку за регіонами України, а саме розробку Індексу регіонального людського розвитку. Проведення розрахунків здійснює Директорат регіонального розвитку Міністерства розвитку громад та територій України, а саме відділ з питань моніторингу розвитку регіонів та впровадження інформаційних систем. За результатами роботи на сайті Міністерства розвитку громад та територій України щорічно оприлюднюється звіт регіонального людського розвитку, а також результати моніторингу й оцінки результативності реалізації державної регіональної політики.

Так, однією з проблем проведення ефективного оцінювання безпеки людського розвитку є відсутність узгодженості цілей та координації дій державних органів влади та ефективної комунікаційної системи їх взаємодії.

Вищезазначене зумовлює необхідність вирішення питання через удосконалення організаційно-комунікаційної системи оцінювання безпеки людського розвитку, створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення процесу оцінювання БЛР, формування комунікаційної мережі між суб'єктами безпеки людського розвитку та їх взаємодії, тобто побудова нової системи взаємовідносин між учасниками цього процесу, що реалізуються з дотриманням відповідних функціональних повноважень і підпорядкувань. Структурно-логічну модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку на національному рівні подано на рис. 3.3.

З огляду на вищевикладене можна вважати цілком обґрунтованим створення відділу безпеки людського розвитку, який підпорядковуватиметься Міністерству соціальної політики України. Відділ має бути самостійним структурним підрозділом Міністерства соціальної політики України та сприяти реалізації державної політики у сфері безпеки людського розвитку.

Сучасні реалії потребують організації комунікаційних процесів на якісно новому рівні, які б сприяли ефективній взаємодії між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в системі організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні.

Особливе місце у процесі формування системи безпеки людського розвитку в Україні посідає проблема її інформаційно-аналітичного забезпечення шляхом створення інформаційної мережі соціальних, економічних, екологічних та інших показників і формування відповідних інформаційно-аналітичних інститутів (суб'єктів інформаційно-аналітичного процесу) та механізмів їх взаємодії (інформаційних комунікацій), адже існуюча система аналітичного забезпечення безпеки людського розвитку все ще не відповідає сучасним вимогам, що стримує практичну реалізацію концепції людського розвитку.

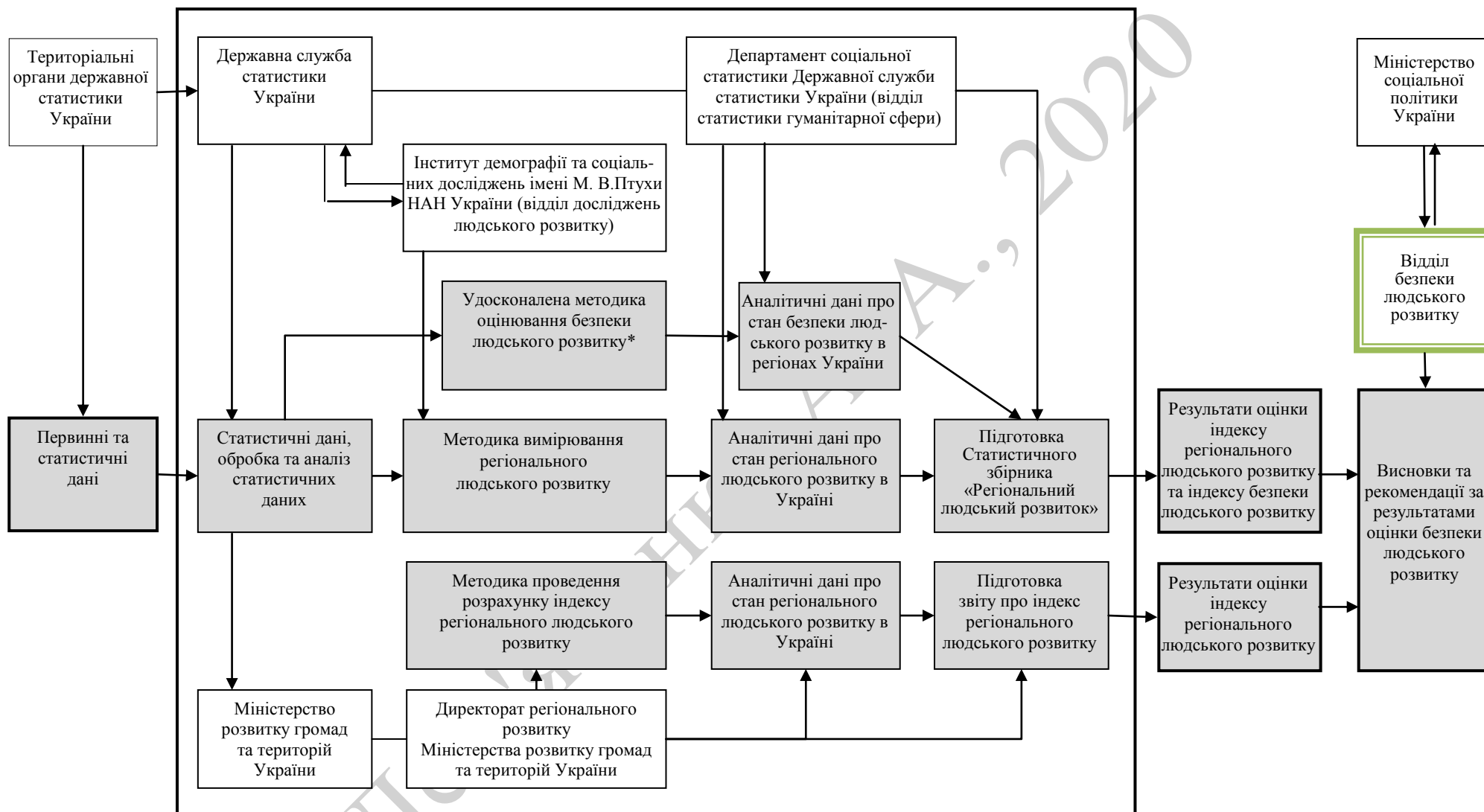

Рис. 3.3. Структурно-логічна модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку на національному рівні

Примітка. * – на основі розробленої автором методики оцінювання Індексу безпеки людського розвитку (підрозд. 3.3).

Складено автором

З точки зору процесного аспекту організаційно-комунікаційне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку полягає в організації та координації всіх процесів, пов'язаних з вимірюванням його рівня, ідентифікацією загроз безпеки людського розвитку, визначенням рівня втрачених людських можливостей, формуванням рекомендацій щодо мінімізації впливу загроз та зниження рівня втрачених можливостей, розробкою пропозицій щодо формування загальнодержавних, галузевих та регіональних програм і стратегій у сфері безпеки людського розвитку.

Результати аналізу нормативно-правового забезпечення людського розвитку демонструють існування низки недоліків, таких, як відсутність, неповнота чи суперечливість нормативно-правових актів у формуванні загальноновизнаного світовою спільнотою курсу людського розвитку.

За весь час незалежності в Україні здійснено кілька спроб затвердити Концепцію сталого розвитку країни на законодавчому рівні. Так, запропоновані до розгляду проекти реалізації сталого розвитку було заслухано на засіданнях Верховної Ради України, але не прийнято:

Проект Закону про Концепцію переходу України до сталого розвитку (№ 3234-1 від 19.12.2001) [171];

Проект Закону про Концепцію сталого розвитку України (№ 3234 від 25.04.2001) [172];

Проект Постанови про Концепцію переходу України до сталого розвитку (№ 5749 від 02.07.2004) [173];

Проект Концепції гуманітарного розвитку України [174]

Проект Концепції переходу України до сталого розвитку (розроблений НАН України та поданий до Кабінету Міністрів України у 2012 р.) [137].

Лише у 2015 р. Указом Президента України схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [211]. Таким чином, Україна протягом тривалого часу залишалася осторонь питання формування загальносвітового вектора розвитку на

засадах сталості, що не може не позначитись на іміджі країни на міжнародній арені через невиконані зобов'язання [40, с. 38; 123].

Уперше система заходів щодо переходу України до безпечного людського розвитку відображена у Рамковій програмі партнерства між Урядом України та ООН на 2018–2022 рр. [181]. Програма визначає основу стратегічного планування та діяльності системи ООН в Україні відповідно до чотирьох основних напрямів партнерства: «стале економічне зростання, довкілля і зайнятість; рівний доступ до якісних та інклюзивних послуг і соціального захисту; демократичне врядування, верховенство права і громадська участь; безпека громадян, соціальна єдність і відновлення з особливим акцентом на сході України» [181].

Інший нормативно-правовий документ – Угода між Урядом України і ПРООН – зорієнтований на формування та реалізацію стратегії людського розвитку, що забезпечить збалансоване вирішення соціально-економічних проблем, збереження навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб не лише нинішнього, а й майбутнього покоління.

На рис. 3.4 узагальнено нормативно-правове забезпечення у сфері формування безпеки людського розвитку в Україні. Результати аналізу чинних нормативно-правових актів свідчать про те, що державна політика України тривалий час була спрямована на забезпечення національної безпеки, безпеки держави, розвитку економіки, але питання безпеки людського розвитку довгий час залишалося поза увагою загальнодержавної стратегії розвитку країни.

Соціальну спрямованість розвитку країни закріплено у Конституції України, де людину, її життя та здоров'я проголошено найвищою цінністю. У 2000 р. Урядом України було підписано Декларацію тисячоліття – загально визнаний світовою спільнотою курс подальшого розвитку. Прийняття Декларації тисячоліття є не лише визнанням першочерговості вирішення існуючих проблем, а й фактом прийняття державою відповідальності за

перспективи подальшого безпечного людського розвитку, сприяння підвищенню його рівня та розширенню можливостей людини.

Як відзначає Т. В. Поспелова, незважаючи на широке розповсюдження концепції людського розвитку в усьому світі, при розробці програм реформування все ж простежується підхід при якому людський розвиток є похідним від економічного.

На рис. 3.5 запропоновано схему взаємодії між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в системі організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні, в основу якої покладено ідею побудови науково обґрунтованої системи державних пріоритетів у сфері безпеки людського розвитку. Координуючу функцію у даній схемі має взяти на себе Міністерство соціальної політики України (відділ безпеки людського розвитку).

Основними завданнями відділу безпеки людського розвитку мають стати:

1) здійснення аналізу рівня безпеки людського розвитку, коефіцієнта втрачених людських можливостей, моніторинг загроз, а також розробка пропозицій до проектів державних цільових, галузевих та регіональних програм і стратегій у сфері безпеки людського розвитку;

2) забезпечення взаємодії з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України;

3) участь у формуванні і реалізації державної політики у сфері визначення пріоритетних напрямів, заходів і завдань щодо подальшого людського розвитку;

4) організаційне, аналітичне та інформаційне забезпечення взаємодії Міністерства соціальної політики України з Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади;

5) висвітлення та поширення інформації про стан людського розвитку, безпеки людського розвитку, рівень втрачених можливостей;

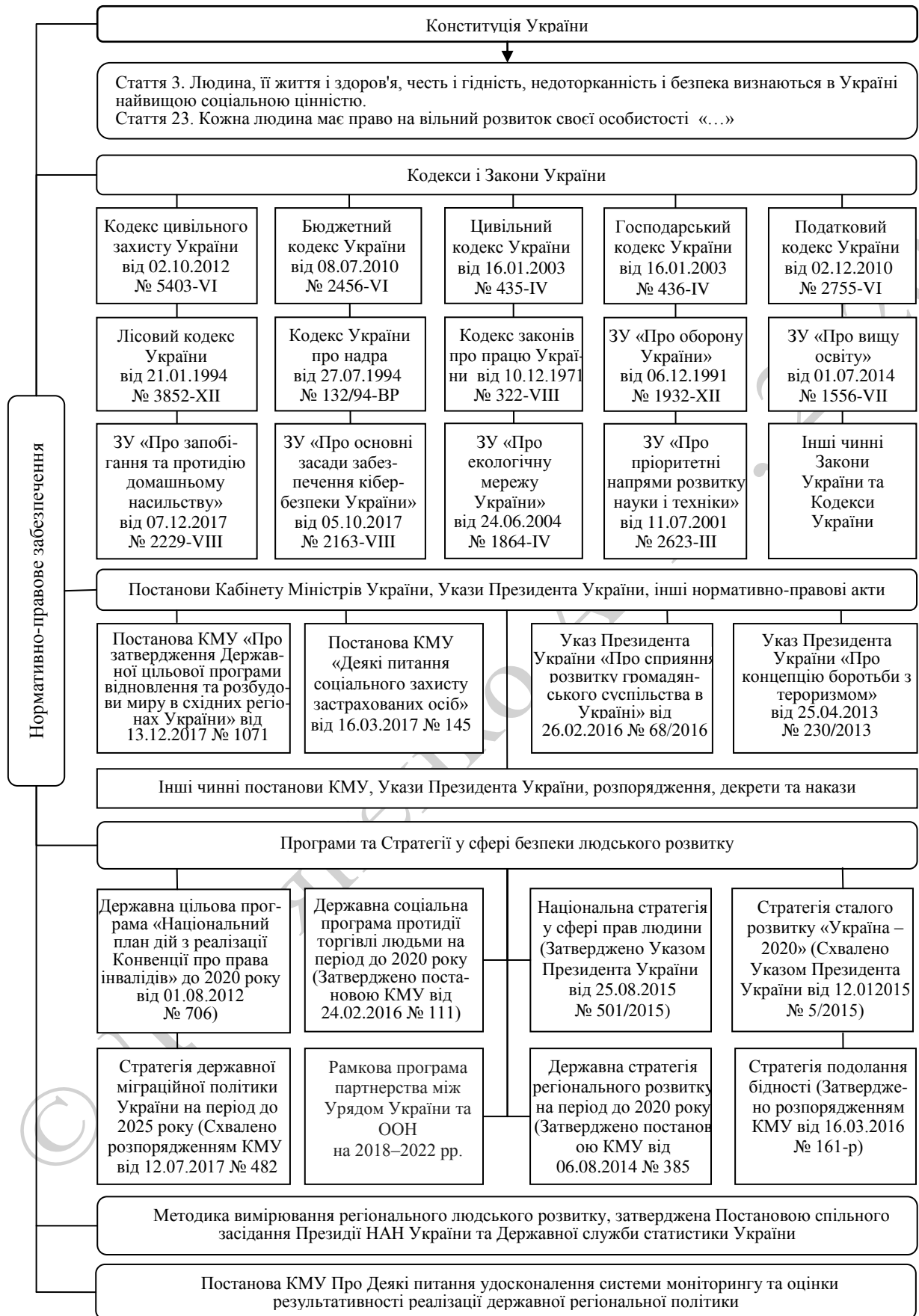

Рис. 3.4. Нормативно-правове забезпечення формування безпеки людського розвитку в Україні

б) здійснення координації діяльності у сфері забезпечення безпеки людського розвитку структурних підрозділів міністерств та відомств, а також місцевих державних адміністрацій, надання їм організаційно-методичної допомоги щодо розробки регіональних програм і стратегій безпеки людського розвитку;

7) співпраця з науковими установами щодо удосконалення теоретико-методичного забезпечення людського розвитку та безпеки людського розвитку;

8) здійснення міжнародного співробітництва у сфері безпеки людського розвитку з відповідними органами інших держав а також з міжнародними організаціями;

9) розробка та проведення комунікаційних заходів, спрямованих на висвітлення, позиціонування та популяризацію концепції безпеки людського розвитку.

Функції відділу безпеки людського розвитку полягають у такому:

забезпечення інтеграції інформаційних ресурсів;

забезпечення організації взаємодії з інформаційними ресурсами інших державних органів;

забезпечення взаємодії з Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, закладами, установами, які відносяться до сфери управління Міністерства соціальної політики України;

підготовка, за участю інших підрозділів центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, закладів, установ перспективних планів щодо мінімізації впливу загроз на рівень безпеки людського розвитку;

підготовка аналітичних матеріалів з питань безпеки людського розвитку, а також аналітичних матеріалів на засідання урядових комітетів, Кабінету Міністрів України, наради, що проводяться Кабінетом Міністрів України та центральними органами виконавчої влади.

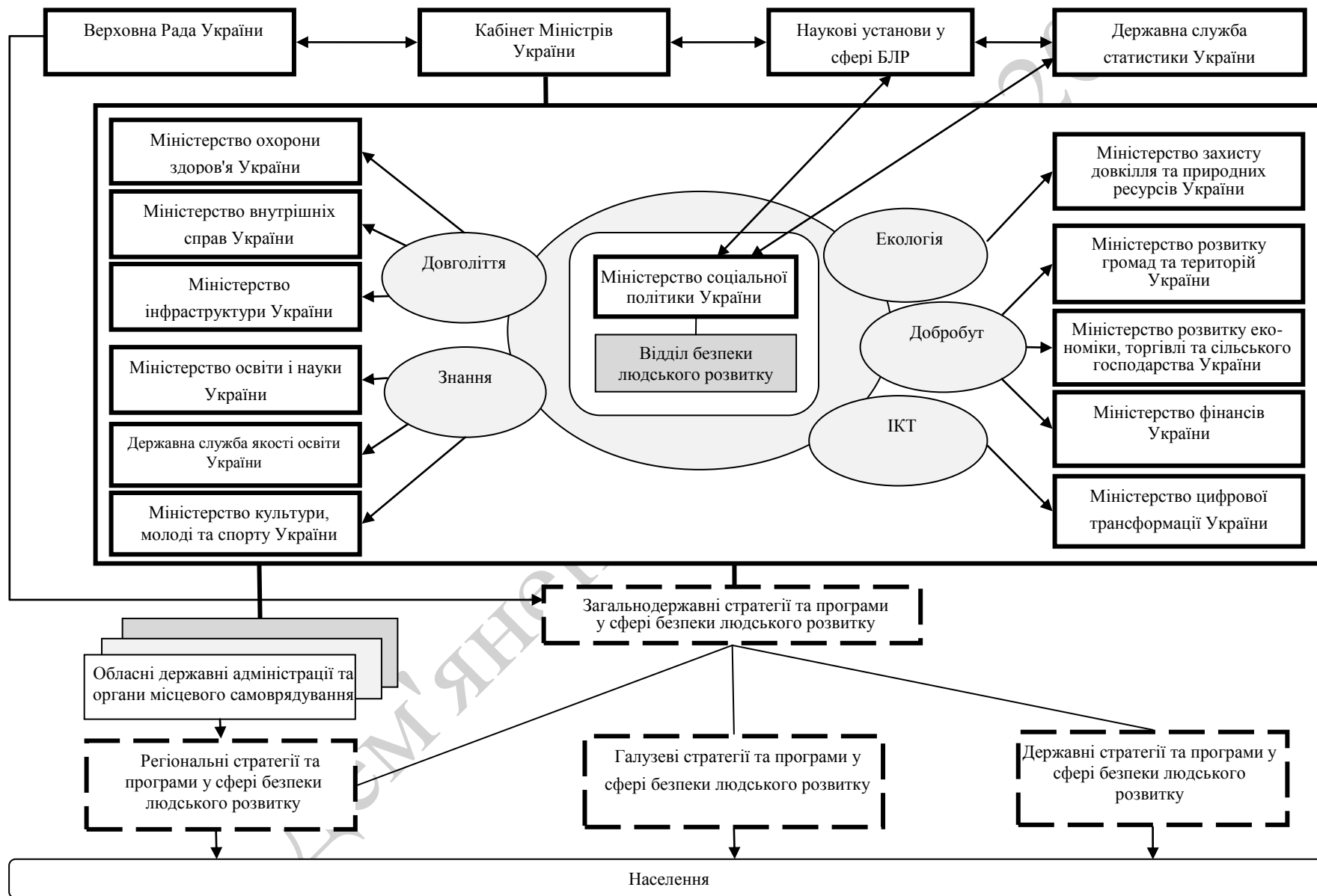

Рис. 3.5. Схема взаємодії між органами законодавчої, виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі організаційно-комунікаційного забезпечення безпеки людського розвитку в Україні

Відділ безпеки людського розвитку має право:

одержувати в установленому порядку від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в Україні та за її межами безоплатно інформацію, документи і матеріали, а від органів державної статистики – статистичну інформацію, необхідну для виконання покладених на відділ завдань;

залучати в установленому порядку спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, вчених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) для розгляду питань, що належать до компетенції відділу.

Функції основних міністерств Кабінету Міністрів України та підпорядкованих їм органів у системі формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні узагальнено у Додатку Н, табл. Н.1.

Таким чином, виходячи із вищевикладеного, запропоновані заходи мають бути спрямовані на вирішення двох основних завдань:

1) створення системи аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, яке відзначалося б повнотою та достовірністю інформаційних ресурсів;

2) забезпечення координації і узгодження дій центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування для концентрації аналітичних ресурсів як ключового компонента побудови науково обґрунтованої системи державних пріоритетів, програм і стратегій у сфері безпеки людського розвитку для їх затвердження Верховною Радою України та схвалення Президентом України.

Розроблена структурно-логічна модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку передбачає взаємодію між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з метою вчасного виявлення впливу дестабілізуючих чинників безпеки людського розвитку, розроблення і впровадження комплексу заходів щодо усунення їх

негативного впливу та розширення можливостей населення щодо покращення якості життя.

3.3. Методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку в Україні

На практиці формування людського розвитку здійснюється в умовах впливу різних негативних чинників, яким складно своєчасно запобігати, але за допомогою комплексного оцінювання цього процесу стає можливим визначення рівня безпеки людського розвитку, враховуючи загрози від виникнення таких чинників, визначення ступеня їх впливу та коефіцієнта втрачених людських можливостей, що у подальшому сприятиме виробленню механізму прогнозування та запобігання втрачених людських можливостей.

З огляду на багатоаспектність процесу БЛР розробка методики та процес проведення оцінювання є надзвичайно складними завданнями, адже відповідно до визначеного автором поняття «безпека людського розвитку», під цим процесом пропонується розуміти стан динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини з метою забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно зростає в процесі розвитку для досягнення гідного рівня життя за умов мінімального впливу загроз. Безумовно, процес забезпечення безпеки людського розвитку є динамічним, а процедура оцінювання вимагає наявності інформативного набору даних і відомостей, їх постійного оновлення з метою комплексного вимірювання рівня БЛР враховуючи його проблемні аспекти, а технологія вимірювання має бути простою у застосуванні. Відсутність єдиного підходу до оцінювання БЛР актуалізує дослідження у даному напрямку і в напрямку формування комплексного аналітичного забезпечення для його реалізації, який передбачає врахування

найважливіших складових БЛР, врахування головних дестабілізуючих чинників (загроз), а також виявлення перспективних напрямів розвитку.

Особлива цінність запропонованого автором методичного підходу до оцінювання БЛР полягає в тому, щоб врахувати аспект безпеки, що дозволяє оцінити рівень і визначити чинники, які загрожують людському розвитку.

У процесі побудови ІБЛР, виникає важливе питання: як уникнути зайвої простоти та складності, адже надмірна простота при вимірюванні безпеки людського розвитку може призвести до ігнорування частини чинників, що мають бути відображені в індексі та можуть справляти значний вплив на цей процес. Надзвичайна складність вимірювання може бути причиною низької порівнянності даних, недостатньої статистичної надійності або виникнення труднощів при визначенні чинників зміни інтегрального індексу. У зв'язку з цим дотримуємося узгодженості між цими вимогами з метою формування ефективної системи індикаторів

Отже, розроблений ІБЛР ґрунтується на розрахунку МІЛР (за складовими: «Довголіття», «Знання», «Добробут», «Екологія» та «Інформаційно-комунікаційні технології»), скоригованого з урахуванням домінантних загроз за кожною складовою. МІЛР є удосконаленням ІЛР (за класичною моделлю, розробленою ПРООН) (див. підрозд. 2.2).

Послідовність розрахунку ІБЛР складається з декількох основних взаємопов'язаних етапів (рис. 3.6).

Перший етап – визначення рівня МІЛР (формула (2.10)). МІЛР являє собою комбінацію показників, що відображають ресурси, проміжні, кінцеві результати та сталість людського розвитку. Так, ВРП на душу населення є важливим матеріальним ресурсом людського розвитку; освітня складова та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є проміжним результатом досягнень людини в інтелектуальній сфері, очікувана тривалість життя є кінцевим результатом, що відображає загальні умови життя населення, а врахування складової екологічного добробуту відображає сталість людського розвитку для майбутніх поколінь.

Другий етап – розрахунок коригуючих коефіцієнтів для кожної складової людського розвитку; формування складу показників-індикаторів домінантних загроз БЛР та їх розрахунок. Визначення складу основних показників-індикаторів домінантних загроз за кожною складовою проводилось автором з використанням методу аналізу, узагальнення та класифікації (для формування переліку можливих загроз за складовими БЛР), експертного опитування (для ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку), кореляційного аналізу (для вибору найінформативніших показників) та методу групування (для об'єднання показників відповідно до визначених домінантних загроз) (див. підрозд. 2.3).

Після визначення остаточного складу показників домінантних загроз розраховується коригуючий коефіцієнт для кожної складової БЛР (формула (3.1)). Коригуючий коефіцієнт розраховується шляхом віднімання від одиниці відношення середнього геометричного до середнього арифметичного показників домінантних загроз БЛР за кожною складовою окремо [244].

Такий метод розрахунку коригуючого коефіцієнта використовується ПРООН для визначення індексу людського розвитку скоригованого, з урахуванням нерівності (ІЛРН). ІЛРН [255], заснований на чутливому до розподілу класі індексів, запропонований А. Аткинсоном (А. Atkinson) [245] та має назву «міра нерівності» [306].

Так, ІЛРН показує рівень людського розвитку, який був би досягнутий кожним членом суспільства, якби блага за кожною складовою розподілялися порівну. Аналогічний показник – міра нерівності, але з назвою «штрафи за нестійкість», використовується А. Івановим і М. Пеляхом при розрахунку ДІЛР [267].

Таким чином, розрахунок коригуючого коефіцієнта за кожною складовою людського розвитку спирається на формулу (3.1), запропоновану А. Аткинсоном (для коригування субіндексів ІЛРН), і у випадку вимірювання ІБЛР встановлює «параметр впливу домінантних загроз».

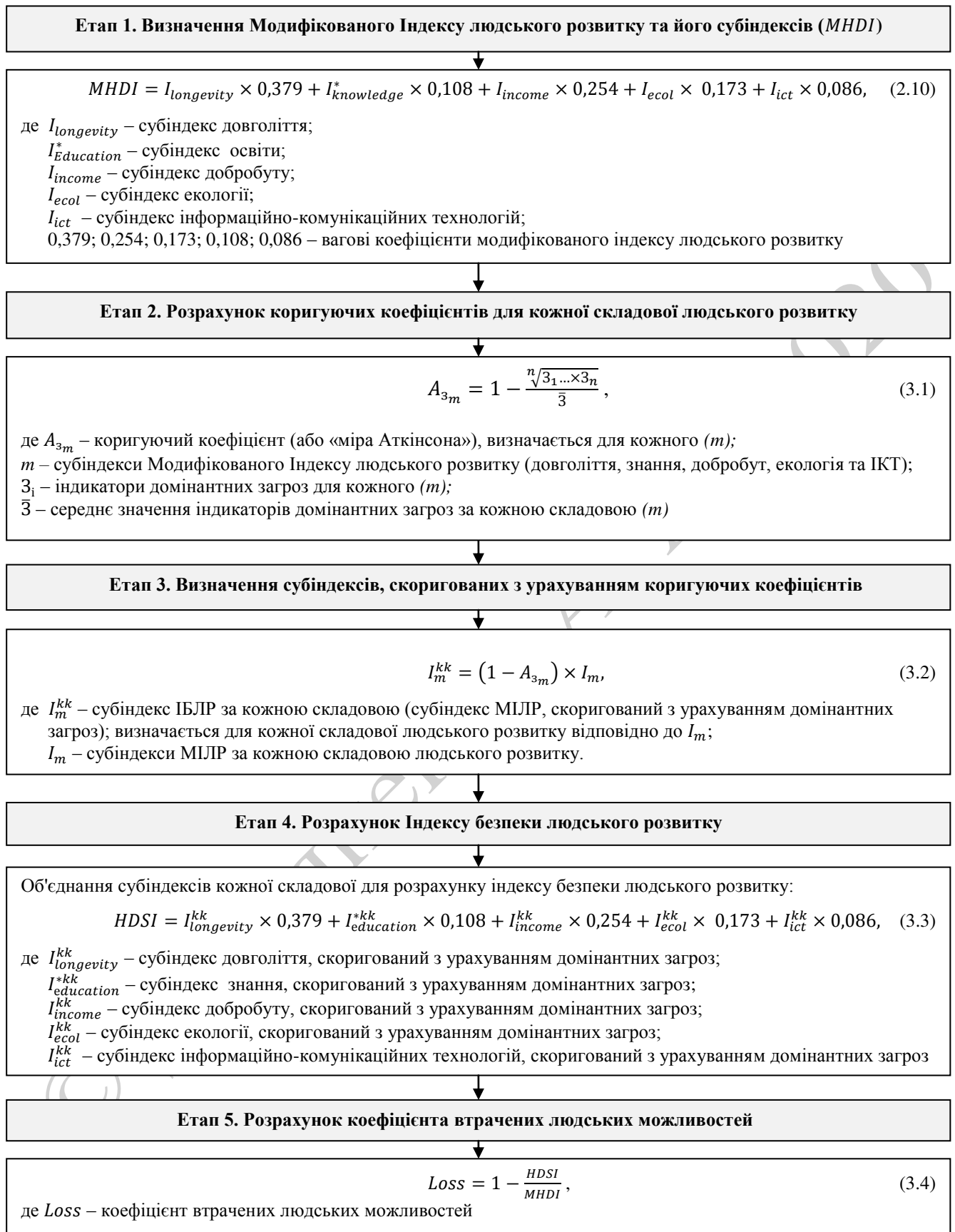

Рис. 3.6. Методика розрахунку Індексу безпеки людського розвитку та коефіцієнта втрачених людських можливостей для регіонів України

Використання середнього геометричного у формулі (3.1) не допускає нульових значень, тому відповідно до рекомендацій у технічних примітках до розрахунку ІЛРН за деякими показниками, необхідно виявити та усунути статистичні «викиди» (занадто високі та нульові значення за показниками домінантних загроз безпеки людського розвитку), – шляхом штучного зменшення (усічення) найбільшого значення показника на 0,5 процентних пункти для зниження впливу вкрай високих негативних чинників і замінити нульові дані показників мінімальним значенням – 0,5 процентних пункти. Рекомендації щодо усічення найвищих і нульових значень показників обґрунтовано у праці М. Ковачевича [271].

Третій етап передбачає розрахунок субіндексів ІБЛР шляхом коригування субіндексів Модифікованого Індексу людського розвитку. Тобто, субіндекс безпеки людського розвитку розраховується на основі субіндексів Модифікованого Індексу людського розвитку, скоригованих на коригуючий коефіцієнт за кожною складовою відповідно, шляхом множення кожного субіндекса на $(1 - A_3)$, де A_3 є відповідною мірою Аткинсона (коригуючий коефіцієнт), розрахованою на другому етапі. Таким чином, використання формули (3.1) допомагає врахувати домінантні загрози за кожною складовою людського розвитку шляхом «дисконтування» середнього значення кожного показника.

Таким чином, ІБЛР являє собою інтегральний показник, що враховує п'ять складових безпеки людського розвитку, скоригованих з урахуванням домінантних загроз.

Четвертий етап передбачає розрахунок ІБЛР (формула (3.3) за складовими: «Довголіття», «Знання», «Добробут», «Екологія» та «Інформаційно-комунікаційні технології». Для розрахунку ІБЛР, аналогічно як і МІЛР пропонуємо використовувати вагові коефіцієнти, розраховані за допомогою методу аналітичного ієрархічного процесу (див. підрозд. 2.2), оскільки цей метод є більш надійним і узгодженим методом присвоєння оцінок ваговим коефіцієнтам

експертами та ґрунтується на попарному порівнянні кожної складової людського розвитку для визначення їх відносної важливості.

Різниця між валовим значенням (яким є МІЛР) і чистим значенням ІБЛР відображає масштаб впливу домінантних загроз на людський розвиток. З точки зору безпеки людського розвитку важливо і те, що ми отримали (стан людського розвитку), і те, за рахунок чого відбулось зниження індексу (урахування впливу домінантних загроз). Отже, ІБЛР дорівнює МІЛР за умови відсутності прояву домінантних загроз, але падає нижче МІЛР за умови зростання прояву домінантних загроз. За таких обставин ІБЛР відображає фактичний рівень людського розвитку (враховуючи вплив домінантних загроз за кожною складовою), тоді як МІЛР можна розглядати як показник «потенційного» людського розвитку (або максимального рівня ІБЛР), якого можна досягти у разі відсутності або мінімізованого впливу домінантних загроз.

П'ятий етап полягає у розрахунку коефіцієнта втрачених людських можливостей внаслідок впливу домінантних загроз за кожною складовою людського розвитку. Результати розрахунку ІБЛР, у тому числі проміжні розрахунки: розрахунок коригуючих коефіцієнтів і субіндексів за кожною складовою безпеки людського розвитку – подано у табл. 3.1.

Для проведення порівняльного аналізу на рис. 3.7 подано результати розрахунків МІЛР, ІБЛР в Україні та втрачених людських можливостей з 2016 по 2018 рр.

Результати розрахунку МІЛР з 2012–2015 р. свідчать про загальну тенденцію до покращення людського розвитку в Україні. Так, темп приросту індексу у 2015 р. порівнюючи з 2014 р. становив 0,04 п. п., у 2016 р. зріс на 0,08 п. п. Але у 2016–2018 р. спостерігалась тенденція зниження показника на 0,018 п. п. Вищезазначене стало одним із чинників зниження ІБЛР за досліджуваний період. Так, результати аналізу ІБЛР упродовж 2016–2018 свідчать про стійку тенденцію до зниження показника. Так, у 2016 р. ІБЛР складав 0,5489 п. п., а у 2018 р. знизився майже на 2 %.

Таблиця 3.1

Розрахунок Індексу безпеки людського розвитку в Україні у 2016–2018 рр.

Складові людського розвитку	Розраховані значення субіндексів МІЛР (I_m)			Вагові коефіцієнти	Модифікований Індекс людського розвитку (MHDI)			Розраховані значення коригуючих коефіцієнтів (A_{zm})			Розраховані значення субіндексів, скоригованих з урахуванням коригуючих коефіцієнтів (I_m^{kk})			Індекс безпеки людського розвитку (HDSI)		
	2016	2017	2018		2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Довголіття	0,8419	0,8454	0,8431	0,379	0,6484	0,6399	0,6302	0,1536	0,1548	0,1511	0,7138	0,7157	0,7167	0,5489	0,5407	0,5364
Знання	0,8231	0,8282	0,8336	0,108				0,1465	0,1098	0,1926	0,6999	0,7370	0,6724			
Добробут	0,5689	0,5508	0,5060	0,253				0,2023	0,2590	0,1361	0,4480	0,4088	0,4384			
Екологія	0,4214	0,3745	0,3706	0,173				0,0794	0,0772	0,0848	0,3851	0,3523	0,3326			
Інформаційно-комунікаційних технологій	0,2674	0,2947	0,3244	0,086				0,0173	0,0072	0,0845	0,2596	0,2914	0,2701			

Власні дослідження

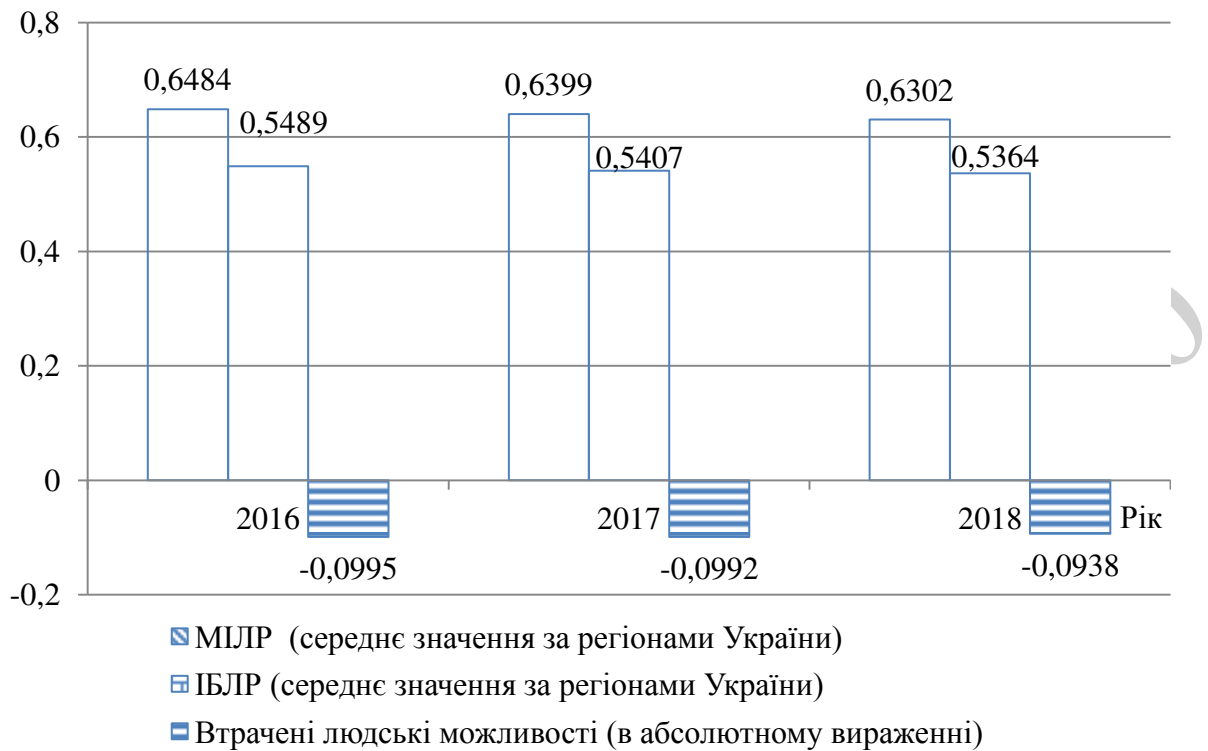

Рис. 3.7. Динаміка розрахованих значень Модифікованого Індексу людського розвитку, Індексу безпеки людського розвитку та втрачених людських можливостей

Власні дослідження

Деталізацію МІЛР і ІБЛР за структурою подано на рис. 3.8–3.10.

За результатами розрахунків МІЛР та ІБЛР у 2016 та 2018 рр. спостерігається перевищення розрахованих значень МІЛР над ІБЛР за всіма складовими безпеки людського розвитку. Отже, ІБЛР падає нижче МІЛР за умови зростання прояву домінантних загроз. За таких обставин ІБЛР відображає фактичний рівень людського розвитку (враховуючи вплив домінантних загроз за кожною складовою).

Це є негативним явищем і свідчить про те, що у результаті збільшення впливу дестабілізуючих чинників рівень втрачених людських можливостей має тенденцію до зростання протягом досліджуваного періоду.

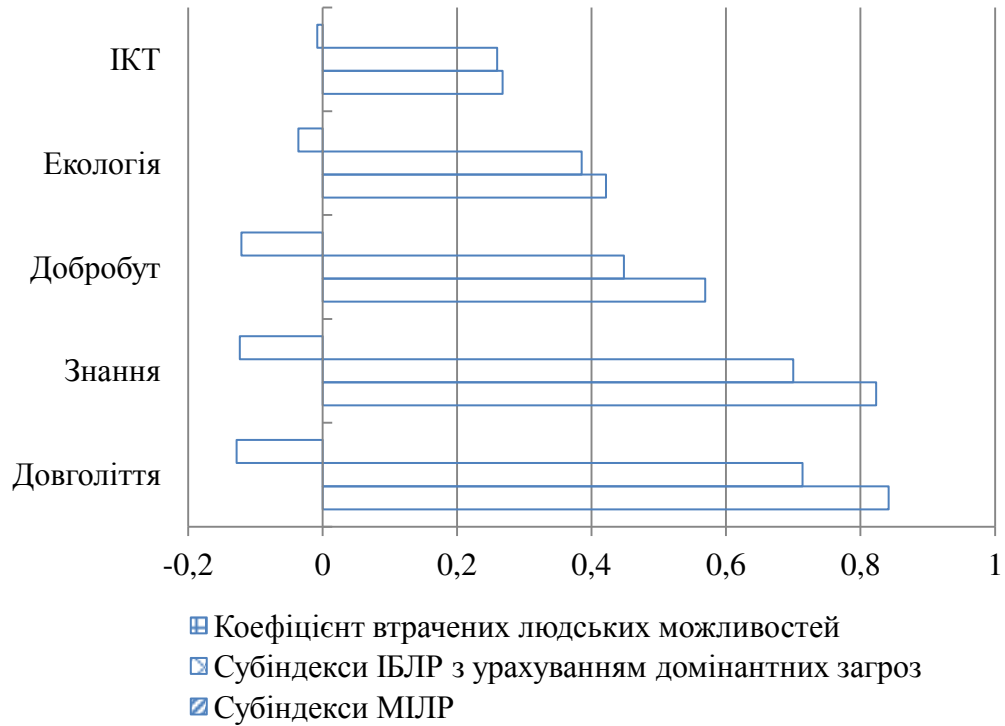

Рис. 3.8. Порівняльний аналіз структури МІЛР і ІБЛР за складовими людського розвитку у 2016 р.

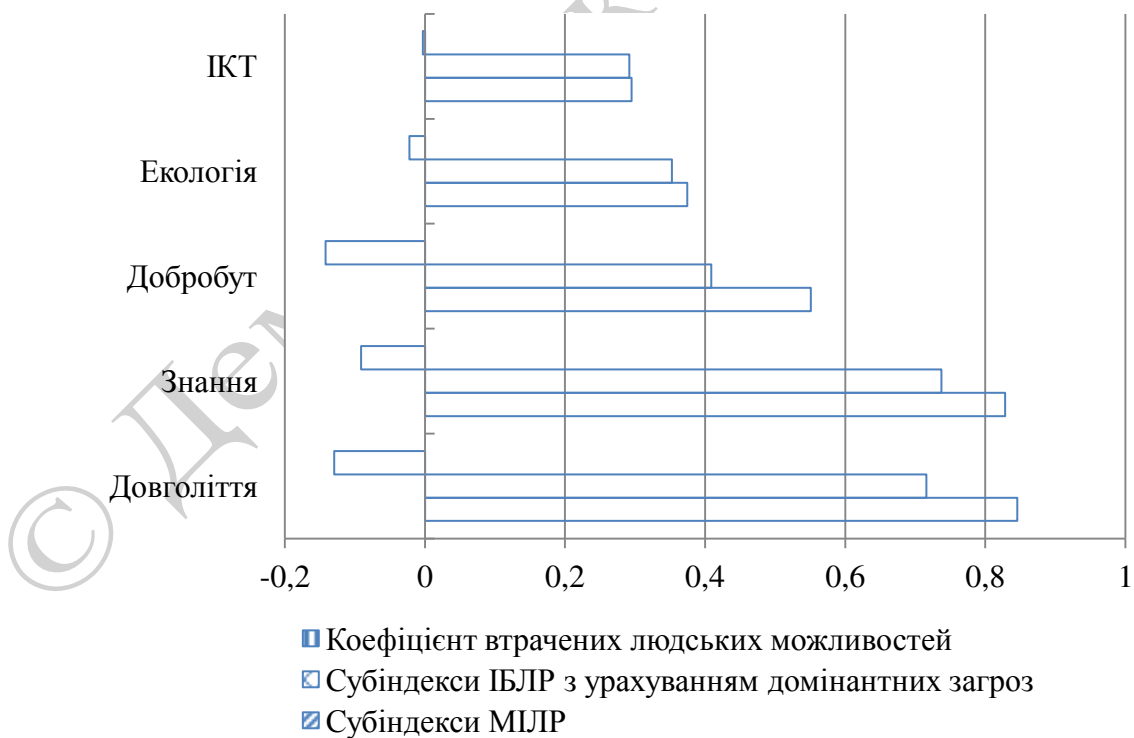

Рис. 3.9. Порівняльний аналіз структури МІЛР і ІБЛР за складовими людського розвитку у 2017 р.

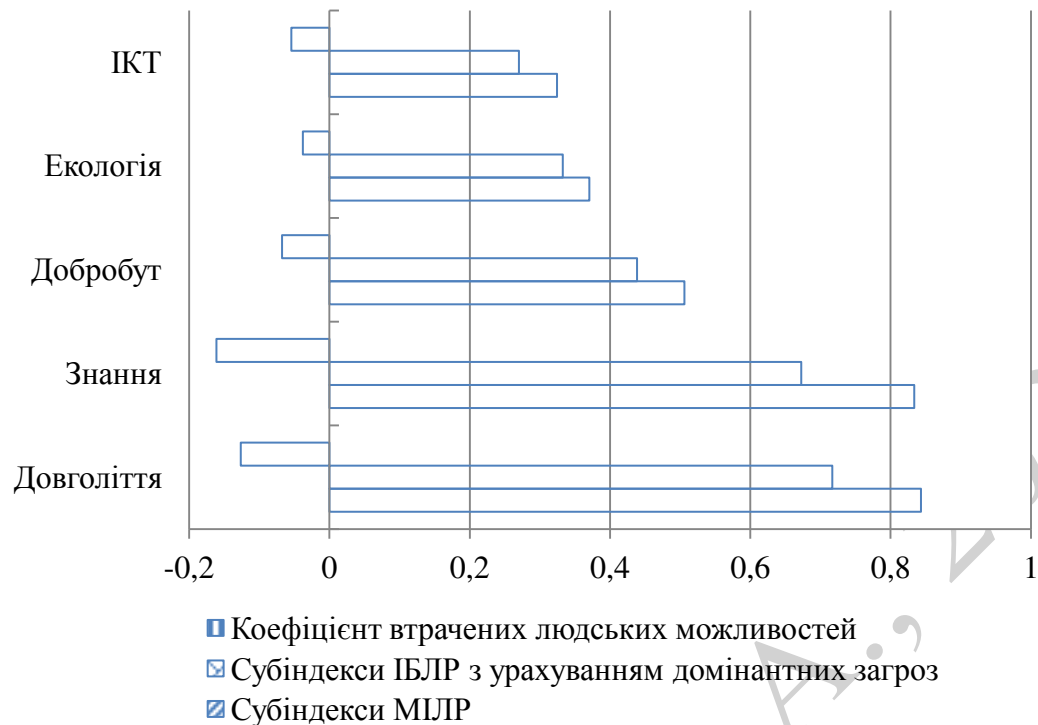

Рис. 3.10. Порівняльний аналіз структури МІЛР і ІБЛР за складовими людського розвитку у 2018 р.

Запропонований методичний підхід дозволяє оцінити та порівняти рівень МІЛР та ІБЛР за регіонами (табл. 3.2). Значне відхилення ІБЛР від МІЛР за регіонами України протягом досліджуваного періоду пояснюється різним ступенем прояву домінантних загроз у регіоні. Так, наприклад, в Україні рівень захворюваності населення за регіонами різниться: у 2017 р. у шести областях України показник захворюваності населення становив від 750 випадків на 1 тис. осіб і вище. В цілому по Україні середній рівень захворюваності населення становив 674 випадки на 1 тис. осіб.

Традиційно високі значення показників за регіонами України спостерігаються за складовою «Знання», що підтверджується значним внеском освітньої складової у ІБЛР та свідчить про наявність високого освітньо-кваліфікаційного потенціалу для інноваційного розвитку, проте скорочення чисельності учених і зростання рівня безробіття серед випускників закладів вищої освіти демонструють неефективність державної політики у сфері розвитку освіти.

Таблиця 3.2

Результати розрахунку Індексу безпеки людського розвитку за регіонами України

Склад кластера, область	2016			2017			2018		
	Модифікований Індекс людського розвитку (MHDI)	Індекс безпеки людського розвитку (HDSI)	Коефіцієнт втрачених людських можливостей (Loss)	Модифікований Індекс людського розвитку (MHDI)	Індекс безпеки людського розвитку (HDSI)	Коефіцієнт втрачених людських можливостей (Loss)	Модифікований Індекс людського розвитку (MHDI)	Індекс безпеки людського розвитку (HDSI)	Коефіцієнт втрачених людських можливостей (Loss)
Кластер 1. (Рівень прояву загроз – підвищений)									
Дніпропетровська	0,7818	0,4667	0,4031	0,7905	0,5920	0,2511	0,7733	0,5019	0,3509
Запорізька	0,7925	0,6387	0,1941	0,7730	0,6839	0,1153	0,7727	0,7316	0,0532
Львівська	0,6622	0,5862	0,1148	0,6794	0,6427	0,0541	0,6495	0,5758	0,1134
Одеська	0,6318	0,3905	0,3819	0,6274	0,3691	0,4118	0,6283	0,4255	0,3228
Харківська	0,7090	0,6208	0,1245	0,6592	0,5966	0,0949	0,6808	0,5815	0,1459
Кластер 2. (Рівень прояву загроз – переважно високий)									
Київська	0,6782	0,4634	0,3167	0,6571	0,4170	0,3655	0,6506	0,4524	0,3046
Кластер 3. (Рівень прояву загроз – високий)									
Вінницька	0,6427	0,5974	0,0705	0,6297	0,4521	0,2820	0,6518	0,5799	0,1103
Кіровоградська	0,5875	0,5194	0,1160	0,5607	0,3409	0,3920	0,5553	0,3538	0,3629
Миколаївська	0,5938	0,5088	0,1432	0,5843	0,4628	0,2079	0,5722	0,5195	0,0920
Полтавська	0,8556	0,7421	0,1327	0,7167	0,6177	0,1381	0,7122	0,6630	0,0691
Черкаська	0,7553	0,6550	0,1328	0,7522	0,6954	0,0755	0,7153	0,6123	0,1441
Чернігівська	0,6041	0,5616	0,0703	0,6167	0,5784	0,0620	0,5972	0,5412	0,0938
Кластер 4. (Рівень прояву загроз – низький)									
Івано-Франківська	0,6635	0,6135	0,0754	0,6559	0,6138	0,0641	0,6291	0,5757	0,0849
Сумська	0,6565	0,5907	0,1002	0,6867	0,6550	0,0462	0,6226	0,5966	0,0418
Тернопільська	0,5536	0,5046	0,0886	0,5431	0,5011	0,0772	0,5563	0,4840	0,1300
Хмельницька	0,6500	0,6207	0,0452	0,6759	0,6194	0,0837	0,6967	0,6544	0,0607
Чернівецька	0,5975	0,5677	0,0499	0,6034	0,5736	0,0494	0,5833	0,5485	0,0596
Кластер 5. (Рівень прояву загроз – середній)									
Закарпатська	0,5026	0,4204	0,1636	0,5060	0,4059	0,1979	0,4993	0,3889	0,2212
Житомирська	0,6027	0,4451	0,2616	0,6048	0,5279	0,1272	0,5836	0,4991	0,1447
Херсонська	0,5659	0,5217	0,0781	0,5701	0,5141	0,0982	0,5629	0,4509	0,1990
Кластер 6. (Рівень прояву загроз – переважно низький)									
Волинська	0,5969	0,5353	0,1031	0,5968	0,5096	0,1461	0,6057	0,5523	0,0882
Рівненська	0,5801	0,5056	0,1284	0,5880	0,5274	0,1030	0,5646	0,5123	0,0927

Примітка. ...¹ – інформація сформована без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція.

Незважаючи на набутий високий освітньо-кваліфікаційний потенціал, неможливість його ефективної реалізації призводить до зростання рівня безробіття, рівня вимушеної неповної зайнятості та міграції. Отже, у результаті зростання впливу дестабілізуючих чинників у регіоні коефіцієнт втрачених людських можливостей має тенденцію до зростання протягом досліджуваного періоду.

Високе відхилення ІБЛР від МІЛР за регіонами України протягом досліджуваного періоду спостерігається і за складовою «Екологічний добробут». Так, в Україні найвищі обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у 2017 р. зафіксовано у Дніпропетровській (657,3 тис. т), Запорізькій (180,9 тис. т) та Івано-Франківській (198,3 тис. т) областях, що вкрай негативно впливає на екологічний стан у регіонах. Надзвичайно високий розмах варіації спостерігається за показником обсягу скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти. Так, протягом досліджуваного періоду в Дніпропетровській області загальний обсяг скидання був найвищим і становив 244 млн м³, а найменшим – у Хмельницькій, Вінницькій та Волинській областях, де обсяги скидання забруднених зворотних вод становили менше ніж 1 млн м³.

Знеліснення є іншим надзвичайно актуальним і негативним явищем в Україні. Звертаючи увагу на те, що масова вирубка дерев може призвести до негативних наслідків (різка зміна температури, зменшення родючого шару ґрунту), щорічно близько 20 тис. га лісових насаджень головного користування зникають, через причини, що не пов'язані з веденням лісового господарства. Так, за офіційними статистичними даними масова вирубка дерев спостерігається у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Таким чином, апробація розробленого ІБЛР на прикладі статистичних даних України дозволила визначити об'єктивний рівень безпеки людського розвитку та коефіцієнта втрачених людських можливостей за регіонами України. Отримані результати демонструють наявність істотного відхилення середніх значень ІБЛР

від МІЛР в Україні, протягом досліджуваного періоду, що пояснюється різним ступенем прояву домінантних загроз.

У табл. 3.2 регіони України згруповано у кластери за рівнем прояву домінантних загроз безпеки людського розвитку, які ідентифіковано у підрозд. 2.3, табл. 2.8.

Застосування кластеризації зумовлено складністю та багатоаспектністю просторової ієрархії регіонів як об'єктів дослідження, що має на меті досягнення високого рівня безпеки людського розвитку, згладжування диспропорційності та забезпечення більшої збалансованості людського розвитку. Кластеризація прояву загроз безпеки людського розвитку стало аналітичною основою для розробки рекомендацій мінімізації загроз, розробки регіональної політики у сфері людського розвитку та обґрунтування пріоритетів безпеки людського розвитку.

За результатами кластеризації регіонів України було визначено шість кластерів залежно від рівня прояву домінантних загроз безпеки людського розвитку. Кожному кластеру надано характеристику враховуючи рівень МІЛР, темпи зростання ІБЛР та коефіцієнта втрачених людських можливостей кожного регіону у кластері. Виходячи із запропонованої кластеризації табл. 3.3, для кожного кластера надано рекомендації щодо зменшення прояву загроз, наслідків від їх впливу та підвищення рівня безпеки людського розвитку.

Завдання підвищення рівня безпеки людського розвитку в Україні має базуватися, перш за все, на мінімізації прояву домінантних загроз, подоланні просторових асиметрій, створюючи безпечні умови та стимулюючи динаміку зростання окремих складових людського розвитку. Тому результати ідентифікації кластерів прояву домінантних загроз безпеки людського розвитку за регіонами можуть бути використані як аналітичне підґрунтя для визначення подальших пріоритетів стратегій та програм людського розвитку на регіональному і національному рівнях, вибору відповідних інструментів та важелів впливу, розробки заходів тощо.

Рекомендації для підвищення рівня безпеки людського розвитку визначення пріоритетів у регіонах України

Номер кластера	Склад кластера, область	Рівень прояву загроз	Темп ІБЛР	Коротка характеристика кластера	Першочергові рекомендації для визначення пріоритетів у сфері безпеки людського розвитку залежно від його темпів ІБЛР, рівня прояву загроз
Кластер 1.	Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська	Підвищений	Помірно стриманий	характеризуються найвищим рівнем людського розвитку (за МІЛР) серед усіх кластерів та найнижчим його коливанням протягом досліджуваного періоду; при цьому рівень втрачених можливостей доволі високий	1) удосконалення регіональних програм протидії туберкульозу та ВІЛ/СНІДу; 2) удосконалення програми імунопрофілактики; 3) поширення знань, необхідних для гідного працевлаштування та підприємницької діяльності; 3) зниження викидів парникових газів, шляхом широкого використання відновлюваних джерел енергії, вироблення способів їх поглинання тощо; 4) досягнення та підтримання належної якості природних вод; 5) підвищення ефективності водокористування; 6) поширення інформації серед населення щодо запобігання шахрайств за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів; 7) залучення населення регіонів України до розвитку цифрових навичок
Кластер 2.	Київська	Переважно високий	Стриманий	характеризується середнім рівнем людського розвитку (за МІЛР) з тенденцією до зниження; рівень втрачених можливостей є найвищим	1) удосконалення регіональних програми протидії туберкульозу та ВІЛ/СНІДу; 2) удосконалення програми імунопрофілактики; 3) популяризація здорового способу життя та відповідальної самозбережувальної поведінки, насамперед серед дітей та молоді; 4) забезпечення Інтернет-безпеки неповнолітніх з метою мінімізації самогубств через встановлення контролю доступу до мережі Інтернет у комп'ютерних класах та бібліотеках; 5) поширення інформації серед населення з метою запобігання суїциду, зокрема інформування про існування цілодобової телефонної лінії «Lifeline Ukraine»; 6) розроблення та реалізація регіональних програм транспортної безпеки, яка передбачатиме: по-перше, проведення інформаційної роботи з попередження порушень; по-друге, здійснення контролю безпеки дорожнього руху тощо; 7) забезпечення доступу населення до якісного водопостачання; 8) охорона та стале використання земель, запобігання опустелюванню території тощо
Кластер 3.	Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська	Високий	Помірний	характеризуються середнім рівнем людського розвитку (за МІЛР) з різкими коливаннями його значень; при цьому рівень втрачених можливостей порівняно низький	1) поширення знань щодо здорового способу життя та відповідальної самозбережувальної поведінки, насамперед серед дітей та молоді; 2) забезпечення Інтернет-безпеки неповнолітніх з метою мінімізації самогубств через встановлення контролю доступу до мережі Інтернет у комп'ютерних класах та бібліотеках; 3) поширення інформації серед населення з метою запобігання суїциду, зокрема інформування про існування цілодобової телефонної лінії «Lifeline Ukraine»; 4) забезпечення рівного доступу до освіти для уразливих груп населення; 5) покращання умов для ведення бізнесу та стимулювання пріоритетних видів економічної діяльності у регіонах; 6) активізація непрацюючих працездатних учасників ринку праці шляхом застосування дієвих інструментів для виведення таких груп на ринок праці; 7) сприяння створення малих господарств, зокрема сімейних ферм та ін.

Продовження таблиці 3.3

Номер кластера	Склад кластера, область	Рівень прояву загроз	Темп ІБЛР	Коротка характеристика кластера	Першочергові рекомендації для визначення пріоритетів у сфері безпеки людського розвитку залежно від його темпів ІБЛР, рівня прояву загроз
Кластер 4.	Івано-Франківська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька	Низький	Низький	характеризуються низьким рівнем людського розвитку (за МІЛР); при цьому рівень втрачених можливостей найнижчий	1) скорочення NEET-молоді шляхом підвищення якості вищої освіти, забезпечення рівного доступу до освіти та професійно-технічної підготовки для уразливих груп населення, а також створення можливостей для самореалізації людського потенціалу та розвитку української креативної економіки; 2) поширення знань і навичок, необхідних для працевлаштування та підприємницької діяльності; 3) покращання умов для ведення бізнесу та стимулювання пріоритетних видів економічної діяльності у регіонах; 4) підтримка розвитку соціального діалогу у сфері соціально-трудова відносин; 5) підвищення рівня інвестиційної привабливості аграрного сектору; 6) стимулювання створення малих господарств, зокрема сімейних ферм; 7) завершення адаптації українського законодавства до вимог ЄС, що сприятиме нарощуванню експорту продовольства з високою доданою вартістю
Кластер 5.	Закарпатська, Житомирська, Херсонська	Середній	Уповільнений	характеризуються низьким рівнем людського розвитку (за МІЛР) та уповільненим темпом зростання; рівень втрачених можливостей невисокий, але має тенденцію до зростання	1) мінімізація смертності, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років; 2) популяризація здорового способу життя та відповідальної самозбережувальної поведінки, насамперед серед дітей та молоді; 3) скорочення частки NEET-молоді шляхом підвищення якості вищої освіти, забезпечення рівного доступу до освіти та професійно-технічної підготовки для уразливих груп населення, а також створення можливостей для самореалізації людського потенціалу та розвитку української креативної економіки; 4) модернізація виробництва, розвиток інновацій, підвищення експортного потенціалу; 5) створити інституційні та фінансові можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки
Кластер 6.	Волинська, Рівненська	Переважно низький	Повільний	характеризуються низьким рівнем людського розвитку (за МІЛР); при цьому рівень втрачених можливостей порівняно низький	1) удосконалення регіональних програм транспортної безпеки, яка передбачатиме: по-перше, проведення інформаційної роботи з попередження порушень; по-друге, здійснення контролю безпеки дорожнього руху тощо; 2) покращання умов для ведення бізнесу та запровадження інструментів стимулювання пріоритетних видів економічної діяльності регіону; 3) підвищення рівня інвестиційної привабливості аграрного сектору; 4) стимулювання створення малих господарств, зокрема сімейних ферм; 5) завершення адаптації українського законодавства до вимог ЄС, що сприятиме нарощуванню експорту продовольства з високою доданою вартістю

Примітка. Рекомендації сформовано без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція.

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, слід наголосити на тому, що особливою цінністю запропонованого «Індексу безпеки людського розвитку» є можливість вимірювати вже досягнутий рівень людського розвитку з урахуванням загроз, що на нього впливають, рівень втрачених людських можливостей. Апробація результатів на прикладі статистичних даних регіонів України дозволила сформулювати основні рекомендації щодо підвищення рівня безпеки людського розвитку та мінімізації прояву загроз для регіонів України.

Висновки до розділу 3

1. Результати аналізу сучасного механізму аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку демонструють відсутність цілісної системи формування аналітичного забезпечення. З огляду на вищезазначене удосконалено механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку завдяки визначенню ресурсно-функціональних складових (інформаційна, кадрова, адміністративна та матеріально-технічна) і підтримуючих складових (організаційно-комунікаційна та методична) аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку у контексті безпечної реалізації людського потенціалу та сталого людського розвитку. Даний механізм виступає основоположним базисом формування аналітичного забезпечення оцінювання, оскільки спрямований на формування якісної, своєчасної, точної, релевантної і достовірної інформації для потреб оцінювання, що у подальшому служитиме основою для прийняття рішень з метою досягнення бажаного рівня безпеки людського розвитку.

2. Сучасні вимоги до формування безпеки людського розвитку потребують організації комунікаційних процесів на якісно новому рівні, що в свою чергу, сприятиме ефективній взаємодії між органами законодавчої, виконавчої влади та

органами місцевого самоврядування в системі організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні. У дослідженні обґрунтовано доцільність створення відділу безпеки людського розвитку. Визначено, що відділ має бути самостійним структурним підрозділом Міністерства соціальної політики України і покликаний сприяти реалізації державної політики у сфері безпеки людського розвитку. Сформульовано основні завдання відділу.

Дістала подальшого розвитку структурно-логічна модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, яка, на відміну від існуючих, передбачає взаємодію між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з метою вчасного виявлення впливу дестабілізуючих чинників безпеки людського розвитку, розроблення рекомендацій щодо усунення їх негативного впливу та розширення можливостей населення щодо покращення якості життя.

3. Удосконалено методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку на основі побудови інтегрального показника, який включає три рівні розрахунку за складовими «Довголіття», «Знання», «Добробут», «Екологія» та додатково запропоновану складову «Інформаційно-комунікаційні технології».

В основі розроблення ІБЛР закладено ідею, що людський розвиток є процесом динамічної рівноваги розширення можливостей і свобод людини, а домінантні загрози перешкоджають розширенню таких можливостей і свобод, що призводить до втрат людських можливостей (втрачені вигоди). За своєю сутністю ІБЛР дає можливість вимірювати вже досягнутий рівень людського розвитку з урахуванням загроз, що на нього впливають. Оригінальність запропонованого методичного підходу до вимірювання безпеки людського розвитку полягає в поетапному трирівневому оцінюванні безпеки людського розвитку за складовими «Довголіття», «Знання», «Добробут», «Екологія» та «Інформаційно-комунікаційні технології», скоригованими на коефіцієнти загроз за кожною складовою. Результатом розрахунку ІБЛР є встановлення об'єктивного рівня безпеки

людського розвитку регіону, що створює інформаційне підґрунтя для своєчасного виявлення загроз та мінімізації їх негативного впливу. Тому з метою підвищення рівня безпеки людського розвитку та мінімізації прояву домінантних загроз розроблено першочергові рекомендації для визначення пріоритетів у сфері безпеки людського розвитку залежно від його темпів безпеки людського розвитку та інтенсивності прояву домінантних загроз на засадах кластеризації.

Попередній аналіз даних за допомогою ієрархічного методу кластерного аналізу дозволив зробити висновок про існування шести груп регіонів України. Кожному кластеру надано характеристику враховуючи рівень МІЛР, темпи зростання ІБЛР та коефіцієнта втрачених людських можливостей. Одержані результати дослідження стали основою для розроблення рекомендацій щодо формування політики у сфері безпеки людського розвитку, що враховувала б регіональні особливості прояву домінантних загроз. Виходячи із запропонованої кластеризації, для кожного кластера надано рекомендації щодо зменшення прояву загроз, наслідків від їх впливу та підвищення рівня безпеки людського розвитку.

Основні наукові результати, викладені у розділі, опубліковано автором у працях [54–58; 62–63; 278; 281–282].

Список використаних джерел [15, 19, 29, 33, 36, 40, 45, 53, 68, 89, 105, 114, 115, 123, 128, 137, 158, 161, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 181, 191, 195, 211, 218, 244, 245, 255, 267, 271, 276, 291, 306, 230].

© Дем'яненко

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе науково-практичне завдання узагальнення та розвитку теоретичних положень, розроблення методичних підходів і практичних рекомендацій щодо формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку.

Основні результати дослідження полягають у такому.

1. Здійснено аналіз понятійного апарату людського розвитку, що дозволило систематизувати запропоновані дослідниками дефініції, сформувані узагальнюючі підходи до трактування поняття. У роботі розглянуто концептуальні засади людського розвитку, визначено основні передумови формування й широкого розповсюдження концепції людського розвитку (історичні, економічні, соціальні та інституціональні); проведено морфологічний аналіз поняття людського розвитку, який дав змогу систематизувати теоретико-методологічні ознаки сутності й змісту людського розвитку, зробити висновок щодо специфіки процесу розширення людських можливостей.

2. Поглиблено змістовне наповнення поняття «безпека людського розвитку», яке характеризується як стан динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини, з метою збереження існуючого рівня і забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно накопичується у процесі розвитку для досягнення гідного рівня життя за умови мінімального впливу загроз; проаналізовано та визначено співвідношення поняття «безпека людського розвитку» з поняттями «соціальна безпека», «людська безпека», «людський розвиток». Використання уточненого визначення безпеки людського розвитку сприятиме об'єктивізації його оцінки та формуванню відповідного методичного забезпечення.

3. Систематизовано підходи до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку, визначено їх недоліки і проблеми вимірювання. За

результатами проведеного аналізу сформовано перелік проблем оцінювання людського розвитку, зокрема: ускладненість значною кількістю показників; неврахування дестабілізуючих чинників людського розвитку; «застарілість» деяких показників методик; неврахування показників якості за деякими складовими оцінювання; дублювання показників методик; наявність однакових вагових коефіцієнтів для субіндексів при розрахунку інтегрального показника; відсутність порівнянності отриманих даних; неврахування інноваційності процесу людського розвитку, як однієї з головних його складових та ін. Систематизація підходів до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку дозволила уточнити класифікацію системи показників оцінювання людського розвитку за такими ознаками: спосіб формування, функціональна спрямованість, метод дослідження, залежність від часу, складність. Систематизовані методичні підходи до оцінки людського розвитку свідчать про існування проблеми фрагментарності при врахуванні питання безпеки.

4. Визначені проблеми сучасних підходів до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку враховано у процесі модифікації традиційного Індексу людського розвитку (розробленого ПРООН) для оцінки його рівня в Україні у регіональному вимірі. Особливість запропонованого Модифікованого Індексу людського розвитку полягає у включенні до системи показників додаткової складової – «Інформаційно-комунікаційні технології», оновленні показників за складовими «Знання» та «Екологія», а також способу визначення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індексу, який передбачає застосування методу аналізу ієрархій, адже цей метод є найбільш надійним і узгодженим способом присвоєння значень ваговим коефіцієнтам експертами та ґрунтується на попарному порівнянні експертами кожної складової людського розвитку для визначення відносної важливості. Результати вимірювання демонструють наявність нерівномірності людського розвитку за регіонами України, диференціацію населення за рівнем доступності матеріальних благ і нематеріальних послуг та діаметрально протилежною екологічною ситуацією. До

того ж несприятлива соціально-економічна ситуація, що склалася в регіонах України, породжує тенденції, які є потенційним джерелом економічної, соціальної та політичної нестабільності в країні, стимулює соціальне розшарування та маргіналізацію суспільства. Отже, визначальними чинниками нерівномірності людського розвитку в Україні є, головним чином, вплив економічного та екологічного розвитку регіонів. Найсприятливіші умови для розвитку людського потенціалу зафіксовано у Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Полтавській, Черкаській, Харківській та інших областях; найнижчі показники – у Тернопільській, Кіровоградській, Миколаївській та Херсонській областях.

Відповідно до шкали вимірювання людського розвитку, запропонованої ООН, високий рівень людського розвитку (визначено у межах від 0,8 до 1) за регіонами України зафіксовано в Полтавській області у 2016 р. Загалом в Україні переважає середній та низький рівень людського розвитку. Апробація результатів на прикладі статистичних даних регіонів України дозволила отримати модифіковану модель інтегрованої оцінки людського розвитку. Це дозволило сформулювати основні рекомендації щодо підвищення рівня людського розвитку регіонів України.

5. Зпропоновано процедуру ідентифікації домінантних загроз по кожній складовій безпеки людського розвитку із визначенням складу показників-індикаторів домінантних загроз на основі експертного оцінювання та кореляційного аналізу дестабілізуючих чинників. За результатами дослідження визначено перелік домінантних загроз безпеки людського розвитку (загрози, що справляють негативний і дестабілізуючий вплив за кожною складовою людського розвитку): за складовою «Довголіття» – дитяча смертність, скоєння самогубств, скоєння самогубств серед підлітків, захворюваність населення, епідемії соціально небезпечних хвороб, посилення криміногенної ситуації у суспільстві, випадки отримання тяжких травм і смертність внаслідок транспортних нещасних випадків, військові конфлікти та бойові дії, незаконний обіг зброї, боєприпасів, вибухових матеріалів; за складовою «Знання» – незворотна освітня міграція, відтік учених зі

сфери науки, безробіття серед випускників ЗВО; за складовою «Добробут» – безробіття, бідність, зовнішня міграція працездатного населення, інфляція, корупція; за складовою «Екологія» – забруднення повітря, забруднення водних ресурсів, знищення лісових ресурсів, розміщення відходів на стихійних звалищах; за складовою «Інформаційно-комунікаційні технології» – злочини, пов'язані з купівлею і продажем через мережу Інтернет; телефонні та інші шахрайства (переказ коштів, махінації з платіжними картками тощо). У процесі дослідження встановлено, що вплив загроз на регіони є нерівномірним, це зумовило необхідність виділення регіональних груп, які є подібними за проявом домінантних загроз безпеки людського розвитку.

6. Результати аналізу сучасного механізму аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку демонструють відсутність цілісної системи формування аналітичного забезпечення. З огляду на вищезазначене удосконалено механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку, що враховує взаємодію додатково визначених підтримуючих складових (організаційно-комунікаційної та методичної), окрім існуючих ресурсно-функціональних складових (інформаційної, кадрової, адміністративної та матеріально-технічної). Удосконалення механізму дало можливість підвищити якість проведення комплексного оцінювання безпеки людського розвитку, що сприятиме своєчасному виявленню домінантних загроз та мінімізації рівня їх прояву з метою досягнення високого рівня безпеки людського розвитку.

7. Розвинена у роботі структурно-логічна модель організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку передбачає взаємодію між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з метою вчасного виявлення впливу дестабілізуючих чинників безпеки людського розвитку, розроблення рекомендацій щодо усунення їх негативного впливу та розширення можливостей населення щодо покращення якості життя. Визначено, що сучасні вимоги до формування безпеки людського розвитку потребують організації комунікаційних процесів на якісно новому рівні,

що сприятиме ефективній взаємодії між органами законодавчої, виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у системі організаційно-комунікаційного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку в Україні. Це дозволило обґрунтувати доцільність створення відділу безпеки людського розвитку, який має бути самостійним структурним підрозділом Міністерства соціальної політики України і сприяти реалізації державної політики у сфері безпеки людського розвитку. Створення такого відділу дасть змогу вирішувати такі завдання: формування інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки людського розвитку, здійснення аналізу рівня безпеки людського розвитку, коефіцієнта втрачених людських можливостей, моніторинг загроз; розробка пропозицій до проєктів державних цільових, галузевих та регіональних програм і стратегій у сфері безпеки людського розвитку; забезпечення взаємодії з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України; здійснення координації діяльності у сфері безпеки людського розвитку структурних підрозділів міністерств та відомств, а також місцевих державних адміністрацій, надання їм організаційно-методичної допомоги щодо розробки регіональних програм і стратегій безпеки людського розвитку; співпраця з науковими установами щодо удосконалення теоретико-методичного забезпечення людського розвитку та безпеки людського розвитку; здійснення міжнародного співробітництва у сфері безпеки людського розвитку з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями тощо.

8. Незважаючи на надзвичайну важливість безпеки у сучасному суспільстві, питання врахування домінантних загроз під час оцінювання людського розвитку у вітчизняній і зарубіжній літературі недостатньо розкрито. Тому у процесі дослідження удосконалено методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку на основі побудови інтегрального показника. Особливість запропонованого методичного підходу до вимірювання безпеки людського розвитку полягає в поетапному трирівневому оцінюванні безпеки людського розвитку за складовими «Довголіття», «Знання», «Добробут», «Екологія» та

«Інформаційно-комунікаційні технології», скоригованими на коригуючі коефіцієнти за кожною складовою. Результатом реалізації підходу є встановлення об'єктивного рівня безпеки людського розвитку регіону, що створює інформаційне підґрунтя для своєчасного виявлення загроз.

Запропонований методичний підхід дозволяє оцінити й порівняти рівень МІЛР та ІБЛР за регіонами. У результаті вимірювання МІЛР та ІБЛР у 2016–2018 рр. спостерігається перевищення розрахованих значень МІЛР над ІБЛР за всіма складовими людського розвитку. Це є негативним явищем і свідчить про те, що у результаті зростання впливу дестабілізуючих чинників, коефіцієнт втрачених людських можливостей має тенденцію до зростання протягом досліджуваного періоду. Високе відхилення ІБЛР від МІЛР за регіонами України протягом досліджуваного періоду пояснюється різним ступенем впливу дестабілізуючих чинників (домінантних загроз) у регіоні. Результатом розрахунку ІБЛР є встановлення об'єктивного рівня безпеки людського розвитку регіону, що створює інформаційно-аналітичне підґрунтя для своєчасного виявлення загроз та мінімізації їх негативного впливу. Тому з метою підвищення рівня безпеки людського розвитку та мінімізації прояву доміантних загроз розроблено першочергові рекомендації для визначення пріоритетів у сфері безпеки людського розвитку залежно від його темпів безпеки людського розвитку та інтенсивності прояву доміантних загроз на засадах кластеризації регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. 1970. Т. 1. С. 41. ULR: <http://sum.in.ua/s/analiz> (дата звернення: 16.01.2018).
2. Алабичева М. А. Экономическая безопасность личности как структурная составляющая экономической безопасности государства. *Социально-экономические явления и процессы*. Тамбов, 2014. Т.9. № 11. С. 9–14.
3. Алексеенко І. В. Колоніалізм та расизм як засоби обмеження дії універсальних прав людини і прав народів. *Права людини перед викликами XXI століття*: матеріали І Всеукр. наук. конф. (Бердянськ, 10 груд. 2012 р.). Бердянськ, 2013. С. 6–13.
4. Антонюк В. П. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 2. С. 39–47.
5. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія / НАН України. Донецьк: Ін-т економіки пром-сті, 2007. 348 с.
6. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Словарь конфликтолога. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 528 с.
7. Асташин В. В. Альтернативные подходы к проблемам безопасности. *Региональные и международные отношения*. 2008. № 4. С. 63–68.
8. Баришніков В. М. Людський розвиток як сутність державної стратегії соціально-економічної політики. Київ: ІПК ДСЗУ, 2010. 121 с.
9. Бачило І., Соснін О. Розвиток інформаційного і громадянського суспільства в розбудові юридичної науки. *Юридичний вісник України*. 2011. № 50.
10. Беда К. В. Використання індексу людського розвитку для аналізу рівня соціального розвитку України. *Економічна наука*. 2013. № 18. С. 95–99.

11. Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі: монографія / за ред. Л. С. Шевченко. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2013. 850 с.
12. Безтелесна Л. І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в умовах постіндустріального суспільства: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07 / НАН України, Ін-т регіон. дослідж. Львів, 2011. 37 с.
13. Безтелесна Л. І. Ринкові механізми управління людським розвитком: монографія. Рівне: РВЦ НУВГП, 2006. 310 с.
14. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. 2-ое изд., испр. и доп. Москва: Academia, 2004. 788 с.
15. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем – критический обзор. *Исследования по общей теории систем: сб. переводов / общ. ред. и вст. ст. В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина.* Москва: Прогресс, 1969. С. 23–82.
16. Биктимирова З. З. Безопасность в концепции развития человека. *Общественные науки и современность.* 2002. № 6. С. 135–142. ULR: <http://ecsocman.hse.ru/data/023/766/1217/14.pdf> (дата звернення: 25.04.2018).
17. Биктимирова З. З. Безопасность человека в регионе. *Экономика региона.* 2007. № 7. С. 187–200. ULR: https://elibrary.ru/download/elibrary_11736805_46243569.pdf (дата звернення: 25.04.2018).
18. Билич Г. Л., Крыжановский В. А., Зигалова Е. Ю. Атлас: анатомия человека. Москва: Эксмо, 2013. 192 с.
19. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Москва: Наука, 1973. 129 с.
20. Бойко В. В. Формування системи безпеки як складової сталого економічного розвитку. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства.* 2010. Вип. 105. С. 146–153. (Серія «Економічні науки»).

21. Бойко І. В. Дефініції «ризик», «загроза», «небезпека» як об'єкти наукових досліджень у напрямі економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 5 (05). С. 94–98.
22. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. Москва: Книжный мир, 2003. 895 с.
23. Буланов В., Катайцева Е. Человеческий капитал как форма проявления человеческого потенциала. *Общество и экономика*. 2011. № 1. С. 13–22.
24. Васильєв Ю. Класифікація та аналіз загроз інформаційній безпеці в ключових системах інформаційної інфраструктури. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2015. Вип. 1 (29). С. 56–61.
25. Веблен Т. Теория праздного класса / под ред. В. В. Мотылева; пер. с англ. С. Т. Сорокина. Москва: Прогресс, 1984. 348 с.
26. Власюк О. С., Пирожков С. І. Індекс людського розвитку: досвід України. Київ: ПРООН, 1995. 84 с.
27. Войнаренко М., Яременко О. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників. *Економіст*. 2008. № 12. С. 60–63.
28. Воротнюк М., Сушко О. Парадигма людської безпеки: теорія та практика. *Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину*. Київ: Фонд імені Фрідріха Еберта, Представництво в Україні. 18 с. URL: <http://librai.y.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07749.pdf> (дата звернення: 25.04.2017).
29. Гавкалова Н. Л. Соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу: методологія та концепція формування: наукове видання. Харків: Вид. ХНЕУ, 2007. 400 с.
30. Гавкалова Н. Л., Чаплигіна Ю. С. Підходи щодо визначення безпеки підприємства. *Економіка розвитку*. 2011. № 4 (60). С. 68–71.

31. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество: пер. с англ. / Дж. К. Гэлбрейт. Москва: АСТ, 2004. 225 с.
32. Герасимович О. В. Устойчивость человеческого развития в условиях современной России: социально-экономический аспект: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.03 / Саратовский государственный социально-экономический университет. Саратов, 2005. 166 с.
33. Гернего Ю. О. Організаційні засади дослідження фінансових механізмів забезпечення збалансованого людського розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 30 (2). С. 72–75 (Серія «Економічні науки»). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2018_30\(2\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2018_30(2)_16) (дата звернення: 25.04.2019).
34. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економічна діагностика: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2007. 307 с.
35. Глосарій термінів з моніторингу та оцінювання / А. Горошко, Т. Нарчинська, І. Озимок, В. Тарнай. Київ: Укр. асоц. оцінювання, 2014. 32 с.
36. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітична інформація як визначальний чинник забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля: наук. журн.* Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. № 3 (157). С. 57–65.
37. Головченко О. М. Економічна безпека регіону в гарантуванні стабільності національної економіки: монографія. Одеса: Видавець ФОП Бакаєв Вадим Вікторович, 2008. 399 с.
38. Горбунова О. Н., Гегамян М. А. ИЧР: методологии расчета, показатели и индикаторы. *Социально-экономические явления и процессы*. 2013. № 3. С. 49–53.
39. Гордимов А. В. Сучасний розвиток доктринальних джерел права в контексті захисту прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_1_11 (дата звернення: 19.02.2017).

40. Гречаник Н. Ю. Сталий розвиток та об'єктивна необхідність його формування. *Вісник Прикарпатського університету*. 2014. Вип. 10. С. 36–40. (Серія «Економіка»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2014_10_8 (дата звернення: 15.07.2019).

41. Григорук П. М., Ткаченко І. С. Методи побудови інтегрального показника. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 34–38.

42. Гриценко А. А. Концептуальные подходы к определению онтологического статуса феномена безопасности. *Актуальные проблемы гуманитарных и социальных исследований*. 2007. № 3. Т. 6. С. 133–138. (Серия: Философия).

43. Гриценко О. А. Справедливість як підґрунтя людського розвитку. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 2. С. 274–276. (Серія «Економічна теорія та право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_31.

44. Грішнова О. А. Людський розвиток: навч. посіб. Київ, КНЕУ, 2006. 308 с.

45. Гурвіц Л., Рейтер С. Проектування економічних механізмів. Нью-Йорк: Cambridge University Press, 2006. URL: https://www.researchgate.net/publication/227390224_Designing_Economic_Mechanisms (дата звернення: 08.06.2019).

46. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Москва: Изд. «Цитадель», 1998. 11465 с.

47. Декларация о праве на развитие. Принята резолюцией 41/128 Генеральной Ассамблеи от 4 декабря 1986 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml (дата звернення: 16.01.2017).

48. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml (дата звернення: 16.01.2017).

49. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. Принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 г. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml (дата звернення: 16.01.2017).

50. Декларация социального прогресса и развития. Принята резолюцией 2542 (XXIV) Генеральной Ассамблеи от 11 декабря 1969 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml (дата звернення: 16.01.2017).

51. Декларация об установлении нового международного экономического порядка. Принята резолюцией 3201 (S-VI) Генеральной Ассамблеи ООН от 1 мая 1974 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/econ_order.shtml (дата звернення: 16.01.2017).

52. Декларация об использовании научно-технического прогресса в интересах мира и на благо человечества. Принята резолюцией 3384 (XXX) Генеральной Ассамблеи от 10 ноября 1975 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/science.shtml (дата звернення: 16.01.2017).

53. Демченко Г. В. Розвиток теоретичних засад організаційного забезпечення інноваційної діяльності підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2015. Т. 21. № 2. С. 63–68. (Серія «Економічна думка»)

54. Дем'яненко А. А. Особливості формування системи показників для оцінювання безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 18–19 березня 2019 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. С. 175–177.

55. Дем'яненко А. А. Інституціональні аспекти формування безпеки людського розвитку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 31 травня – 1 червня 2019 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. С. 307–308.

56. Дем'яненко А. А. Організаційне забезпечення безпеки людського розвитку на міжнародному рівні. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку міжнародних економічних відносин і світового господарства*: матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 19–20 квітня 2019 р.). Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2019. С. 48–51.

57. Дем'яненко А. А. Удосконалення моделі організаційно-комунікаційного забезпечення безпеки людського розвитку в Україні *Research and Practice: Collection of scientific articles*. Lardy Publishing House, Paris, France, 2019. С. 15–22.

58. Дем'яненко А. А. Аналітична оцінка методів формування прожиткового мінімуму: сучасний стан України та досвід провідних країн. *Публічне управління у реалізації стратегії сталого розвитку регіону*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 24 листопада 2016 р.). Харків: ХАРІ НАДУ при Президентіві України, 2016. URL: <http://ifs.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/3/38.pdf>.

59. Дем'яненко А. А., Воліков В. В. Аналіз динаміки зміни тарифів на житлово-комунальні послуги у контексті формування безпеки людського розвитку. *Інновації в обліково-аналітичному забезпеченні та управлінні фінансово-економічною безпекою держави, регіону, суб'єктів господарювання – міждисциплінарний підхід*: матеріали VII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції для здобувачів вищої освіти і молодих науковців (Харків, 15 листопада 2018 р.). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 61–65.

60. Дем'яненко А. А., Воліков В. В. Класифікація загроз у сфері житлово-комунального господарства у контексті безпеки людського розвитку. *Комунальне господарство міст. Серія: Економічні науки*. 2018. № 6(145). С. 19–23.

61. Дем'яненко А. А. Морфологічний аналіз сутності поняття «людський розвиток». *Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30–31 березня 2017 р.). Запоріжжя: Просвіта, 2017. Т. 2. С. 158–160.

62. Дем'яненко А. А. Підходи до визначення сутності поняття людського розвитку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 1–2 черв. 2017 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С.57–60.

63. Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти аналітичного забезпечення при оцінюванні процесу безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 29–30 березня 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 145–147.

64. Дем'яненко А. А. Передумови формування концепції людського розвитку. *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 11 квітня 2018 р.). Кропивницький: «Ексклюзив-Систем», 2018. С. 241–244.

65. Дем'яненко А. А. Розробка системи показників оцінювання безпеки людського розвитку. *Збірник наукових праць «Управління розвитком»*. 2018. № 2 (192). С. 102–110.

66. Дерій Ж. В., Мірзодаєва Т. В. Нівелювання регіональних диспропорцій людського розвитку. *Удосконалення обліку, контролю, аудиту, аналізу та оподаткування в сучасних умовах інтеграційних процесів у світовій економіці*: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 18–19 квіт. 2018 р.). Ужгород: Говерла, 2018. С. 387–389.

67. Дерій Ж. В. Регіональна парадигма якості життя та людського розвитку. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету «Проблеми менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону»*. 2013. № 4 (70). С. 229–237.

68. Дерій Ж. В. Механізм капіталізації людського потенціалу складові та їх взаємодія. *Економічний простір*. 2013. № 79. С. 69–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2013_79_9.

69. Дорогунцов С. І., Ральчук О. М., Федоришева А. М. Безпека розвитку і безпека стабільності – відповідь на виклики глобалізації. Київ: Знання України, 2004. С. 38–39.
70. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2000. Т. 2. С. 847.
71. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / редкол.: Ю. В. Ковбасюк (відп. ред.) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2. 692 с.
72. Єгоршин О. О., Зосімов А. М., Пономаренко В. С. Методи багатовимірного статистичного аналізу: навч. посіб. Київ: ІЗМН, 1998. 208 с.
73. Жгун Т. В. Алгоритм построения интегрального индикатора качества сложной системы для ряда последовательных наблюдений. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Вычислительная математика и информатика»*. 2017. Т. 6. № 1. С. 5–25.
74. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 30.
75. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 4-те вид., переробл. і допов. Київ: Знання; КОО, 2002. 566 с.
76. Зайнятість та безробіття. Україна у цифрах і фактах, 2018. С. 8. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/Ukr_cifra_2018_u.pdf (дата звернення: 12.11.2018).
77. Заплатинский В. М. Терминология науки о безопасности. *Bezhecnostna veda a bezpecnostne vzdelanie: zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie*. Liptovsky Mikulas: AOS v Liptovskom Mikulasi, 2006, (CD nosic) ISBN 80-8040-302-3.
78. Зачосова Н. В., Горячківська І. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення оцінювання функціонування системи економічної безпеки підприємств та фінансових установ. *Економіка та управління підприємствами. Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 339-344. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/71.pdf>.

79. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность». *Электронный журнал «Credo»*. 2001. № 25. URL: <http://credo.osu.ru/024/004.shtml>.

80. Игнатъева А. А. «Зелёная» экономика: практический вектор устойчивого развития или политический компромисс? *Россия в окружающем мире* (аналитический ежегодник). Москва: Изд-во МНЭПУ, 2011. 292 с.

81. Иващенко Т. Ю. Індекс сталого людського розвитку: методика і практика дослідження. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 18 (2). С. 161–169. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_118\(2\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_118(2)_20).

82. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. Київ, 2015. С. 272. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Innovaciyna_Ukraina.pdf.

83. Калачова І. В. Показники регіонального людського розвитку як інструмент оцінки ефективності соціально-економічної політики. *Publishing house Education and Science s.r.o.* URL: http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Economics/13_kalachova%20irina%20.doc.htm.

84. Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. Лосского. Москва: Мысль, 1994. 592 с.

85. Капица Л. Человеческая безопасность. *Экономика, право, политика и безопасность*: научн. журн. 2005. № 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/249771346_Celoveceskaa_bezopasnost_-stata_PDF.

86. Капелюшников Р. И. Экономические очерки: методология, институты, человеческий капитал. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016, 574 с.

87. Карпенко А. В. Рівень людського розвитку в Україні. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. Мелітополь: Люкс, 2012. № 1 (17). С. 201-210. (Серія: Економічні науки).

88. Касьянова Н. В. Пріоритетні напрями розвитку ринку телекомунікацій України URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/7_2017_ukr/12.pdf.

89. Кирилов И. Н. Теоретические аспекты развития системы учетно-аналитического обеспечения управленческих решений на предприятии. *Вестник*

Адыгейского государственного университета. 2012. № 2. С. 170–176. (Серия 5.Экономика).

90. Кирлик Н. В. Етапи розвитку людського капіталу підприємств. *Становление современной науки – 2013*: материалы IX Междунар. науч.-практ. интернет-конф. (Praha: publishing house Education and Science s.r.o.). ULR: http://www.rusnauka.com/29_SSN_2013/Economics/10_145996.doc.htm.

91. Коженювські Л. Управління безпекою. *Актуальні проблеми економіки.* 2004. № 1 (31). С. 147–154.

92. Колесніков Г.О. Менеджерський словник. Київ: ВД «Професіонал», 2007. 288 с. ISBN 978-966-370-063-2.

93. Комар М. С. Право на гідний рівень життя в системі прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2013. Вип. 6–2 (1). С. 38–40. (Серія «Юриспруденція»). ULR: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-2\(1\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-2(1)_11).

94. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. С. 381–417.

95. Коптева О. О. Безпека людини як концепція міжнародного права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2014. № 6. С. 57–62. ULR: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_6_14.

96. Картунов С. В. Становление политики безопасности. Москва: Наука, 2003. 612 с.

97. Корнійчук О. В. Проблемні питання інформаційноаналітичного забезпечення органів державної влади. *Демократичні стандарти публічного врядування*: матеріали науково-правктичної конференції (Львів, 4 квітня 2008 р.). Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. Ч. 1. С. 331–334.

98. Костюк В. С., Смолій Л. В. Оцінювання міжрегіональних диспропорцій людського розвитку в Україні. *Актуальні проблеми економіки.* Київ: ВНЗ «Національна академія управління». 2015/2. № 12. С.260–288

99. Кочума І. Ю. Людський розвиток як чинник економічного зростання в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук / НАН України; Ін-т демографії та соціол. дослідж. Київ, 2005. 20 с.

100. Кочубей Л. Особливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 3. С. 44–70.

101. Кравчук А. А. Категорії «вызов», «опасность», «угроза» в теорії національної безпеки. *Вестник Забайкальського державного університету*. 2016. Т. 22. № 11. С. 65–74.

102. Кравець І. М. Роль компетенцій у розвитку та оцінюванні людського потенціалу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 646–649. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/134.pdf>.

103. Кузьомко В. М. Економічна безпека як наукова категорія. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право»*. 2010. Вип. 9. С. 29–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_9_6.

104. Кулачок-Тітова Л. Право на гідний рівень життя в міжнародному, зарубіжному та національному законодавстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 17. (Серія «Право»). URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1205>.

105. Кульман А. Экономические механизмы / пер. с фр. Островской Е. П.; общ. ред.: Н. И. Хрустальной. Москва: Прогресс, 1993. 189 с. (сер.: Деловая Франция).

106. Лесков М. А. Гомеостатические процессы и теория безопасности. *Безопасность: информ. сб.* 1994. № 4 (20). С. 66.

107. Лисак В. Ю. Сутність та основні положення концепції людського капіталу. *Young Scientist*. 2016. № 3 (30). С. 39. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3/30.pdf>.

108. Листопад М. Е. Эволюция представлений об экономической безопасности. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 3. С. 385–

387. URL: http://www.teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2011/3/ekonomika/listopad.pdf.

109. Лібанова Е. М., Палій О. М. Ринок праці та соціальний захист. Київ: Основи, 2004. 491 с.

110. Лібанова Е. М., Пирожков С.І., Новікова О.Ф., Скрипнюк О.В., Устименко В.А., Хамітов Н.В., Шульга М.О. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2018. 396 с.

111. Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Власюк О. С., Калачова І. В., Макарова О. В. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан / Е. М. Лібанова, Н. С. Власенко, О. С. Власюк, І. В. Калачова, О. В. Макарова / Рада з вивч. продуктивних сил України НАНУ; ПРООН. Київ: СПД Савчина, 2002. 123 с.

112. Лібанова Е. М., Макарова О. В., Васильєв О. А., Калашнікова Т. М., Герасименко Г. В. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : колект. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2015. 353 с.

113. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2007. 328 с.

114. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: колективна наук.-аналіт. монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України; Держкомстат України, 2010. 496 с.

115. Львова Є. О. Розвиток правових механізмів забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина в екстремальних умовах глобалізації. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2016. № 1 (33). С. 77–82.

116. Макарова О. В. Вимірювання людського розвитку в регіонах України: методологічні аспекти та оцінка результатів. *Економіка України*. 2015. № 3. С. 41–53. ULR: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_3_5.

117. Макарова О. В., Гладун О. М. Регіональний індекс людського розвитку: причини та напрями вдосконалення методики розрахунку. *Статистика України: щокв. наук.-інформ. журн.* 2012. № 1 (56). С. 10–15.

118. Макоцьоба М. В. Напрями вдосконалення методики розрахунку індексу людського розвитку регіонів України. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць у 3 т. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) та ін. Київ: КНЕУ, 2010. Т. 2. С. 125–131. (Спеціальний випуск «Соціально-трудова відносина: теорія та практика»).*

119. Макоцьоба М. В. Прогрес у людському розвитку регіонів України: методологія вимірювання та механізм забезпечення: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи Нац. акад. наук України. Київ, 2012. 20 с.

120. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Взаємозв'язок концепцій людського розвитку та економіки знань: аналітична оцінка. *Економіка і організація управління: зб. наук. праць*. Вінниця: ДонНУ, 2016. № 2 (22). С. 230–237.

121. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Роль освіти у формуванні сталого людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30–31 берез. 2017 р.)*. Харків: ФОП Панов А. М., 2017. С. 242–245.

122. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти безпеки людського розвитку. *Бізнес Інформ*. 2017. № 10. С. 8–13.

123. Мартюшева О. О. Проєкти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування. ULR: <http://www.niss.gov.ua/articles/1566/>.

124. Мацола М. М. Розширення можливостей людського розвитку сільського населення Карпатського регіону: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Київ, 2010. 210 с.
125. Методика вимірювання регіонального людського розвитку. Київ, 2012. URL: https://idss.org.ua/ukr_index/Methodika_ua.pdf (дата звернення: 08.08.2019).
126. Михайловська І. М., Олійник А. В. Економічна сутність та структурні елементи механізму протидії банкрутству комерційних банків. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 224–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_7_54.
127. Мішин О. Ю., Мішина С. В. Сутність поняття «економічна безпека підприємства». *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. Вип. 38. С. 86–92. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2012_38\(dodatok\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2012_38(dodatok)_19).
128. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами на підприємстві. Харків: ХНЕУ, 2006. 176 с.
129. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування: підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Геєць, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2005. 396 с.
130. Моисеенко Е. В., Лаврушина Е. Г. Информационные технологии в экономике. Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2004. 246 с.
131. Мур Д., Уэдерфорд Л. Р. и др. Экономическое моделирование в Microsoft Excel: пер. с англ. 6-е изд. Москва: ИД «Вильямс», 2004. 1024 с.
132. Муравьев А. М. Юридическая и социальная природа права на развитие. *Социальное управление. Экономика и право*. 2011. № 5. С. 189–194.
133. Назарова Г.В. Трансформація соціально-трудоу відносин в умовах цифрової економіки. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2018/31177/Sz_19-2.pdf?sequence=1.
134. Назарова Г. В., Гончарова С. Ю., Затеїщикова О. О. Розвиток та використання управлінського персоналу – стратегічний підхід: монографія. Харків: РВВ ХНЕУ, 2012. 192 с.

135. Назарова Г. В., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «безпека». *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 109–110.

136. Назарова Г. В., Воліков В. В., Дем'яненко А. А. Модифікація індексу людського розвитку в Україні у регіональному аспекті. *Міжнародна транспортна інфраструктура, індустриальні центри та корпоративна логістика*: матеріали п'ятнадцятої науково-практичної міжнародної конференції (Харків, 6–8 червня 2019 р.). Харків: Український державний університет залізничного транспорту, 2019. С. 147–149.

137. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України: монографія / ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. 714 с.

138. Національна доповідь про людський розвиток. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://idss.org.ua/index>.

139. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

140. Нестеров С. В. Безопасность как философско-правовая категория. *Юридическая наука*. 2013. № 1. С. 11–13.

141. Никифорова В. Г. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: монографія. Одеса: МОНМС України. Одеський національний економічний університет, 2012. 316 с.

142. Нікіфоров П. О., Куперівська С. С. Сутність та значення фінансової безпеки страхової компанії. *Фінанси України*. 2006. № 5. С. 86–90.

143. Новий тлумачний словник української мови / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2001. 864 с.

144. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

145. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: пер. з англ. І. Дзюби. Київ: Основи, 2000. 198 с.
146. Носков В. П. Эконометрика. Введение в регрессионный анализ временных рядов. Москва, 2002. 274 с.
147. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Азбуковник, 1998. 944 с.
148. Омелянович Л. О., Долматова Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства: монографія. Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. 195 с.
149. Онищенко В. О., Завора Т. М., Чепурний О. В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2015. 274 с.
150. Офіційний сайт Державної міграційної служби України. Інформація про видачу дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне місце проживання та повернення в Україну. URL: <https://dmsu.gov.ua/> (дата звернення 15.02.2018).
151. Офіційний сайт Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Рейтинг ТОП-100 найбільших підприємств-забруднювачів. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/> (дата звернення 06.07.2018).
152. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <http://moz.gov.ua/> (дата звернення 06.09.2019).
153. Павленко С. З. Безопасность российского государства как политическая проблема: автореф. ... дис. д-ра полит. наук.: 23.00.02 / Рос. академия гос. службы при Президенте РФ. Москва, 1998. С. 94–99.
154. Пархоменко О. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття рішень в системі науково-технічної інформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.02 / Український ін-т науково-технічної і економічної інформації (УкрІНТЕІ). Київ, 2006. 24 с.

155. Пенчук Г. С., Пенчук Ю. М. Сучасний стан продовольчої безпеки в Україні. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2016. Т. 22. № 2. С. 38–45.

156. Перегудов Ф. І., Тарасенко Ф. П. Введение в системный анализ. Москва: Высшая школа, 1989. 320 с.

157. Полищук Е. В. Требования, предъявляемые к системе показателей эффективности деятельности предприятия. *Вестник Воронежского государственного университета*. 2012. № 2. С. 182–189.

158. Пономаренко В. С., Ястремская Е. Н., Луцковский В. М. Механизм управления предприятием: стратегический аспект. Харьков: Изд. ХГЭУ, 2002. 252 с.

159. Поспелова Т. В. Вплив поширення ІКТ в економіці й управлінні на людський розвиток в Україні. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*: електрон. наук. вид. 2017. № 3. С. 366–376.

160. Постановление Совета Министров Республики Беларусь 23 февраля 2016 г. № 148. Об утверждении перечня государственных программ на 2016-2020 годы и показателей по заказчикам на 2016 год. URL: <https://www.economy.gov.by/uploads/files/gos-programmy/postanovlenie-SMRB-148-v-nov.red..pdf> (дата обращения: 26.06.2019).

161. Про Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1029. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF> (дата звернення: 16.12.2018).

162. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (дата звернення: 14.07.2019).

163. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від

29.10.2013 р., № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 14.07.2019).

164. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. (дата звернення: 15.02.2019).

165. Про програму розвитку ООН в Україні URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/aboutus.html> (дата звернення: 13.05.2019).

166. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2850-15> (дата звернення: 11.05.2019).

167. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 12.06.2019).

168. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 15.06.2019).

169. Про освіту: Закон України від 09.08.2019 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.09.2019).

170. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-14>. (дата звернення: 20.11.2016).

171. Проект Закону про Концепцію переходу України до сталого розвитку від 19.12.2001 р. № 3234-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=11647 (дата звернення: 11.11.2018).

172. Проект Закону про Концепцію сталого розвитку України від 25.04.2001 р. № 3234. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?skl=4&pf3516=3234 (дата звернення: 11.11.2018).

173. Проект Постанови про Концепцію переходу України до сталого розвитку від 02.07.2004 р. № 5749 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5749&skl=5 (дата звернення: 11.11.2018).

174. Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. Стратегічні пріоритети. 2009. № 3 (12) URL: http://semadm.cg.gov.ua/web_docs/36/2012/07/docs/%D0%9F%D1%80.pdf (дата звернення: 11.11.2018).

175. Приймак В., Голубник О. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій як основа формування інформаційної економіки. *Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–17 жовт. 2015 р.). Львів: Ліга-Прес, 2015. С. 84–87.

176. Прикладная статистика: современные подходы и инструментарий анализа массовых явлений и процессов : монография / под ред. д.э.н., проф. Е. В. Раевневой, д.э.н., проф. Н. А. Кизима. Харьков: ФЛП Либуркина Л. М.; ИД«ИНЖЭК», 2010. 228 с.

177. Прядко І. В. Інновації як інструмент регіонального розвитку. *Комунальне господарство міст*: наук.-техн. зб. 2013. № 108. С. 127–132.

178. Пуцентейло П. Р. Аналітичне забезпечення діяльності. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 1. С. 168–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2015_1_27.

179. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства : методологія, механізми, моделі : монографія. Харків: ВД «ИНЖЕК», 2006. 496 с.

180. Раєвнева О. В., Аксьонова І. В., Свидло Г. І. Статистичні методи оцінки регіонального розвитку: навч. посіб. / під ред. д-ра екон. наук, проф. О. В. Раєвневої. Харків: ФОП Александрова К. М., 2016. 328 с.

181. Рамкова програма партнерства між Урядом України та ООН на 2018–2022 роки. URL: http://www.un.org.ua/images/unpf-brochure-ua_final.pdf (дата звернення: 19.12.2018).

182. Ратникова Т. А. Анализ панельных данных в пакете «Stata». Методические указания к компьютерному практикуму по курсу «Эконометрический анализ панельных данных». Москва: ВШЭ, 2004. 40 с.

183. Регіональний людський розвиток. *Статистичний бюлетень Державної служби статистики України*. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Archiv_u/Arch_rir_zb.htm (дата звернення: 18.02.2018).

184. Результати розрахунку індексу регіонального людського розвитку. *Основні тенденції соціально-економічного розвитку регіонів. Регіональний розвиток* URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/> (дата звернення: 15.10.2019).

185. Резник О. Н. Экономическая безопасность как составляющая национальной безопасности Украины, которая охраняет финансовую систему Украины. *Legea si viata (Закон и жизнь (Молдова))*. 2016. № 11/2 (299). С. 92–95.

186. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 66/290 URL: <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/S-G%20Report%20on%20Human%20Security%20A.68.685%20%28Russian%29.pdf> (дата звернення: 16.11.2018).

187. Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи (аналітична доповідь) / за ред. С. О. Білої. Київ: НІСД, 2012. 56 с.

188. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvitku-za-2017-rik/> (дата звернення 21.12.2019).

189. Розрахунки Національного банку України (Inflation report of the National Bank of Ukraine). 2018. URL: https://old.bank.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=68159658&cat_id=87678914 (дата звернення 21.02.2019).

190. Рудич Л. В. Людський потенціал споживчої кооперації як чинник забезпечення якості життя сільського населення: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2015. 20 с.

191. Савчук В. К., Костенко О. М., Краєвський В. М. Інформаційно-аналітичний процес: праксеологічний підхід : монографія / за заг. ред. В. К. Савчука. Київ: Вид-во «Вік принт», 2013. 204 с.

192. Салахова Г. Р. Выявление взаимосвязи между уровнем образования и производительностью труда на примере экономики России и Республики Татарстан. *Экономика, государство, общество*. 2013. № 1. URL: <http://ego.uara.ru/ru/issue/2013/01/02/>.

193. Самуляк В. Ю., Фещур Р. В. Групи показників (індикаторів) оцінювання рівня розвитку підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2010. № 691. С. 231–239. (Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку»).

194. Саричев В. І., Єлісеєва Г. Ю. Индекс людського розвитку: проблеми вимірювання на національному та світовому рівнях. *Бізнес Інформ*. 2014. № 2. С. 220–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_2_40.

195. Саричев В. І. Людський розвиток в системі державного регулювання: методологія та практика: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.00.03 / Н.-д. екон. ін-т. Київ: НДЕІ, 2016. 40 с.

196. Сидорова Т. Ю. Проблемы эффективности механизмов ООН в области устойчивого развития. *Сибирский государственный вестник. Вопросы международного права и сравнительного правоведения*. 2016. № 2 (75). С. 138–141.

197. Сіденко В. Р. Нові глобальні виклики та їх вплив на формування суспільних цінностей. *Український соціум*. 2014. № 1 (48). С. 7–21. URL: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US1_2014/7-21.pdf.

198. Сливка О.А. Забезпечення концепції людського розвитку на рівні підприємства. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2015. № 2. С. 133–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2015_2_26.

199. Словник української мови (етимологічний): у 2-х т. / укл. Ярослав Рудницький. Вінніпег-Оттава, 1962. Vol. 1. URL: http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm.
200. Смалійчук Г.В. Освітня міграція в умовах трансформації ринку праці: значення та особливості регулювання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2014. Вип. 26. С. 64–70. (Серія 18 «Економіка і право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_26_11.
201. Соловьева Р. Г. ООН: расстановка сил и дипломатия в 80-е годы. Москва: Наука, 1990. 174 с
202. Сорока О. В., Кривцова М. С. Методичні підходи до оцінювання людського потенціалу на рівні регіону. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 791–799.
203. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. Донецьк: Каштан, 2004. 335 с.
204. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. CEDOS. 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypu> (дата звернення: 29.09.2019).
205. Статистичні матеріали Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.12.2019).
206. Статистичні матеріали щодо лісистості території України. Державне агентство лісових ресурсів. 2018. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=199049&cat_id=32888 (дата звернення: 24.09.2019).
207. Статистичні матеріали Кіберполіції України. Підсумки року (архів). URL: <https://cyberpolice.gov.ua/results/2018/> (дата звернення: 24.09.2019).
208. Статистичні матеріали рівня індексу освіти за країнами URL: <http://hdr.undp.org/en/data> (дата звернення: 24.09.2019).
209. Статистичний щорічник. Україна у цифрах. <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.09.2019).

210. Статистические материалы уровня бедности по странам. URL: <http://vawilon.ru/statistika-bednosti-uroven-zhizni-naseleniya-po-stranam/#i-7> (дата звернення: 24.09.2019).

211. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: схвалено Указом Президента України від 12.01.2015. № 5/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 24.09.2019).

212. Стежко Н. В. Безпека людського розвитку в Україні та шляхи підвищення її рівня: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Кіровоград. нац. техн. ун-т. Кіровоград, 2007. 254 с.

213. Стежко Н. В. Безпека людського розвитку та умови її реалізації в Україні. *Економіка промисловості*. 2006. № 1. С. 9–13.

214. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. С. 260.

215. Стефанишин О. В. Людський потенціал ринкової економіки України. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2006. № 16 (1). С. 276–284.

216. Стрижак О. О. Теоретичні основи людського розвитку. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*: зб. наук. праць. Темат. вип. «Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства». Харків: НТУ «ХПІ», 2011. № 15. С. 107–116.

217. Сухомлин М. О. Теоретичні та методологічні підходи до визначення безпеки людського розвитку. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2011. Вип. 20 (1). С. 160–167. (Серія «Економічні науки»).

218. Сухорукова М. О., Педь І. В. Прояви глобальної інституціоналізації фіскальної політики у світовій системі господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 8 (2). С. 94–98. (Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8(2)_25).

219. Титаренко А. А. Международные организации системы ООН: справочник. Москва: Междунар. отношения, 1990. 190 с.

220. Терещенко А. П. Критическое направление в исследованиях безопасности. *Отечественные записки*. 2013. № 2 (53). URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2013/2/kriticheskoe-napravlenie-v-issledovaniyah-bezopasnosti.html>.

221. Терещенко О. О., Стецько М. В. Системи показників у концепції фінансового контролінгу у сфері бізнесу. *Фінанси України*. 2013. № 11. С. 66–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_11_7.

222. Томчук Н. В. Система соціально-економічного забезпечення людського розвитку в умовах трансформаційної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 20 с.

223. Токарев К. Е., Шатырко Д. В., Процюк М. П. Когнитивное моделирование продовольственной безопасности регионального АПК. *Современные научные исследования и инновации*. 2014. № 10. Ч. 2. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2014/10/38352>.

224. Український тлумачний словник URL: <http://sum.in.ua/p/1/137/2>.

225. Урсул А. Д. Обеспечение национальной безопасности через приоритеты устойчивого развития. *Национальная безопасность*. 2013. № 1. URL: http://e-notabene.ru/nb/article_325.html.

226. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдина. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Политиздат, 1968. 432 с.

227. Хельберг У. Теоретичні підходи до розуміння європейської безпеки. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 51–59.

228. Хилько М., Титарчук О. Безпека людини: світові практики та досвід України. *Питання безпеки людини в контексті реформування безпекового сектору країн Східної Європи*. 2017. URL: http://eesri.org/wp-content/uploads/2017/08/2017-08_Human-Security-World-Practices-Ukraine-Perspective_PB-UKR.pdf.

229. Хмелевська О. М. Освітні ризики у контексті людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. С. 145–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_14.

230. Чаленко А. Ю. О Понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях. *Економіка промисловості*. 2010. № 3. С. 26–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2010_3_6.

231. Шапуров О. О. Людський капітал як фактор економічного зростання. *Держава та регіони*. 2008. № 1. С. 180–184.

232. Шахматова Т. А. Теоретичні засади визначення категорії «соціальна безпека» національної економіки. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 3. С. 72–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2013_3_11.

233. Шахматова Т. А. Тенденції формування та розвитку системи забезпечення соціальної безпеки національної економіки. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 249–256.

234. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія. Донецьк, 2005. 502 с.

235. Шевченко Л. С. Соціальні ризики та соціальна безпека праці: моногр. Харків: Право, 2009. 280 с.

236. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Макуха С. М. та ін. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія. Харків: Право, 2009. 312 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12371/1/Shevchenko_2009.pdf.

237. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Москва: Прогресс, 1982. 355 с.

238. Щербина В. М. Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств та установ. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 10 (64). С. 220–225.

239. Щербина І. Ф. Забезпечення людського розвитку через механізми бюджетного регулювання: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / НАН України; Ін-т демографії та соціальних досліджень. Київ, 2009. 20 с.

240. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А – Г. 672 с. URL: <http://leksika.com.ua/legal/> (дата звернення 15.10.2017).

241. Яворська Л. М. Особливості розвитку людського капіталу в трансформаційній економіці. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2. С. 108–117. (Серія «Економічна теорія та право»).

242. Яремко З. М. Підходи до оцінки впливу інформаційних і комунікаційних технологій на соціально-економічний розвиток. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / редкол.: В. А. Дерій (гол. ред.) та ін.; Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль: ВПЦ Терноп. нац. екон. ун-ту «Економічна думка», 2014. Т. 15. № 1. С. 216–227.*

243. Ajdari B. & Asgharpour S. E. (2011) Human security and development, emphasizing on sustainable development. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19, 41–46. DOI:10.1016/j.sbspro.2011.05.105.

244. Alkire S., Foster J. Designing the Inequality-Adjusted Human Development Index. *Human Development Research Papers* (OPHI working paper series, 37). URL: <https://ideas.repec.org/p/hdr/papers/hdrp-2010-28.html>.

245. Atkinson A. On the Measurement of Economic Inequality. *Journal of Economic Theory*. 1970. 2(3). P. 244–263. URL: [http://darp.lse.ac.uk/papersdb/Atkinson_\(JET70\).pdf](http://darp.lse.ac.uk/papersdb/Atkinson_(JET70).pdf).

246. Bandura R., del Campo C.M. Indices of National Performance: A Survey. *Office of Development Studies*. New York: United Nations Development Programme, 2006. 91 p. URL: http://www.eldis.org/vfile/upload/1/document/1112/measuring_country_performance_2006update.pdf.

247. Bandura R. A. Survey of Composite Indices Measuring Country Performance: 2008 Update. New York: Office of Development Studies UNDP, 2008. 96 p. URL: http://web.undp.org/developmentstudies/docs/indices_2008_bandura.pdf.

248. Bandura R. A. Composite Indicators and Rankings: Inventory 2011. Working Paper. Abbreviated version. 257 p.

249. Booth K. Theory of World Security. Cambridge: Cambridge University Press. 2008. URL: <http://www.cambridge.org/us/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521543170> (Last accessed: 17.10.2018).

250. Buzan B. New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century. *International Affairs*. 1991. № 67 (3). P. 432–433.

251. Cambridge Dictionary. URL: <http://dictionary.cambridge.org/ru> (Last accessed: 17.10.2018).

252. Conflict Site Dataset. URL: <https://www.prio.org/Data/Armed-Conflict/> (Last accessed: 17.10.2018).

253. Dictionary of Military and Associated Terms. US Department of Defense. Joint Chiefs Of Staff Washington DC, 2005. 746 p.

254. Evaluation and Aid Effectiveness. Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management. Paris: OECD, 2002 URL: <http://www.oecd.org/dac/evaluation/evaluationandaideffectivenessseries.htm> (Last accessed: 17.10.2018).

255. Foster J., Lopez-Calva L., Szekely M. Measuring the Distribution of Human Development: Methodology and an Application in Mexico. *Journal of Human Development and Capabilities*. 2005. 6(1). P. 5–25.

256. Glossary of evaluation terms (Planning and Performance Management Unit Office of the Director of U.S. Foreign Assistance Final Version: March 25, 2009). URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnado820.pdf (Last accessed: 12.01.2018).

257. Glossary Monitoring and Evaluation Terms. URL: http://www.unaids.org/sites/default/files/sub_landing/files/11_ME_Glossary_FinalWorkingDraft.pdf (Last accessed: 12.01.2018).

258. Hastings D. A. From Human Development to Human Security: a prototype human security index. Bangkok: UNESCAP, 2007. 47 p.

259. Hastings D. A. The Human Security Index: An update and a new release. *GIS-IDEAS*, 2010. URL: <http://wgrass.media.osakacu.ac.jp/gisideas10/viewabstract.php?id=381> (Last accessed: 12.01.2018).

260. How do you define «assessment». University of Oregon, Teaching Effectiveness Program. URL: http://medsci.indiana.edu/m620/reserves/def_assess.pdf (Last accessed: 27.11.2018).

261. Human Development Report Office. UNDP. URL: <http://www.hdr.undp.org/en/humandev> (Last accessed: 22.11.2019).

262. Human Security Now (report). New York: Commission of human security, 2003. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/91BAEEDBA50C6907C1256D19006A9353-chs-security-may03.pdf>. (Last accessed: 04.10.2017).

263. Human Security Guidance Note. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-security-guidance-note> (Last accessed: 12.01.2018).

264. IDMC. Global Report on Internal Displacement 2018. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre, 2018. URL: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/> (Last accessed: 27.06.2019).

265. Internet World Stats. URL: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (Last accessed: 27.11.2018).

266. IOM. World Migration Report 2018. Geneva: International Organization for Migration, 2018. URL: https://www.iom.int/sites/default/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf (Last accessed: 27.06.2019).

267. Ivanov A., Peleah M. Affordable Human Development Index: A new measure of sustainable wellbeing. Human Development Working Paper 2013/2E. Geneva: UNDP BRC, 2013. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2013/WP_16_UNDP_D_En.pdf.

268. Iversen, V., A. Krishna and K. Sen. 2019. “Beyond Poverty Escapes-Social Mobility in Developing Countries: A Review Article.” *World Bank Research Observer* 34(2): 239–273.

269. Khazaei S., Armanmehr V., Nematollahi S., Rezaeian S. and Khazaei S. (2017) Suicide rate in relation to the Human Development Index and other health related factors: A global ecological study from 91 countries. *J Epidemiol Glob Health*, 7(2). P. 131–134. DOI: 10.1016/j.jegh.2016.12.002.

270. Kilimova L. Quality of life as a human development determinant in the context of economic instability. *Economic Annals-XXI*. 2016. 157(3-4(1)). P. 59-61.

271. Kovacevic M. Measurement of Inequality in Human Development – A Review. *Human Development Research Paper*. New York: UNDP–HDRO, 2010. 66 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/235952093_Measurement_of_Inequality_in_Human_Development_-_A_Review_Human_Development_Research_Paper_201035.

272. Lanvin B., Evans P. The Global Talent Competitiveness Index, 2015: Talent attraction and international mobility. INSEAD, Adecco, HCLI. 2015. URL: http://global-indices.insead.edu/gtci/documents/INSEAD_2015-16_Full_Book_Ebook.pdf.

273. Lloyd’s cyber-attack strategy. URL: <https://axisgroup.insure/news/lloyds-strategy/> (Last accessed: 04.10.2017).

274. MacLean G. The Changing Perception of Human Security: Coordinating National and Multilateral Responses. *The United Nations and the New Security Agenda*. Ottawa: UNAC, 2001. URL: <http://www.unac.org/canada/security/maclea.html>.

275. Maddison A. Historical Statistics of the World Economy, 1–2030 AD. Paris: OECD. <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/original-maddison>. (Last accessed: 12.11.2017).

276. Mahbub ul H. Reflections on Human Development. New York: Oxford University Press, 1995. 277 p. URL: <https://ru.scribd.com/document/360838995/Mahbub-Ul-Haq-Reflections-on-Human-Development>.

277. Mankiw G., Romer D., Weil D. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1992. Vol. 107. No. 2. P. 407–437.

278. Nazarova G. V., Nazarov N. K., Demianenko A. A. Approach to analytical support for assessing the security of human development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 2 (14). P. 210–215. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-2\(14\)-210-215](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-2(14)-210-215).

279. Nazarova G. V., Nazarov N. K. & Demianenko A. A. Human development in the context of the formation of social economy. *International Congress on Business and Marketing: Proceedings of the International Congress on Business and Marketing (Turkish, Istanbul, 29 November – 01 December, 2018)*. Istanbul: Maltepe University, 2018. P. 2–6.

280. Nazarova G., Demianenko A. Analysis of the human security in Ukraine in a regional perspective. *Social and labour relations: theory and practice*. 2018. No. 8(2). P. 1–7. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/slntp.8\(2\).2018.01](http://dx.doi.org/10.21511/slntp.8(2).2018.01).

281. Nazarova G., Volikov V., Demianenko A. Modification of the human development index in Ukraine in the regional aspect. *Web of Conferences*. 2019. 67. 06037. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196706037>.

282. Nazarova G., Jaworska M., Nazarov N., Dybach I. & Demianenko A. Improvement of the method measuring the security of human development: case of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. 17(4). P. 226–238. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17\(4\).2019.19](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17(4).2019.19).

283. National Human Development Report Poland. Local and Regional Development. Warsaw: UNDP Project Office in Poland, 2012. URL: https://issuu.com/undp_poland/docs/lhdi_report_poland_2012_eng.

284. Natural catastrophes and man-made disasters in 2016: a year of widespread damages. *Sigma. Swiss Re Institute*. 2017. № 2. P. 2.

285. Natural catastrophes and man-made disasters in 2017: a year of record-breaking losses. No 1/2018: Swiss Re. URL: http://institute.swissre.com/research/overview/sigma/1_2018.html (Last accessed: 12.11.2017).

286. Nef J. Human security and Mutual Vulnerability. 2nd ed. Ottawa, 1990. 210 p.

287. New approach to security. URL: <http://player.slideplayer.com/31/9662379/#>
(Last accessed: 12.11.2017).

288. OECD. Implementing Decentralisation and Deconcentration Reforms in Ukraine: Sharing OECD Country Experience. 2017. URL: <https://www.oecd.org/governance/regional-policy/decentralisation-in-ukraine-seminar1.htm>.

289. OECD. Income Inequality and Poverty. Income inequality remains high in the face of weak recovery. 2017. URL: <https://www.oecd.org/els/soc/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility-9789264301085-en.htm> (Last accessed: 12.01.2018).

290. OECD. Who Bears the Cost of Early Childhood Education and How Does it Affect Enrolment? *Education Indicators in Focus*. 2017. № 52. URL: <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/educationindicatorsinfocus.htm>

291. Official website of Human Development Report Office. URL: <http://hdr.undp.org/en/humandev> (Last accessed: 25.09.2019).

292. O'Connor M. et al. Preschool Attendance Trends in Australia: Evidence from Two Sequential Population Cohorts. *Early Childhood Research Quarterly*. 2016. Vol. 35. No 2. P. 31–39.

293. Palomba C. A., Banta T. W. Assessment Essentials: Planning, Implementing and Improving Assessment in Higher Education. San Francisco: Jossey-Bass, 1999. P. 4.

294. Pasquale De Muro, Matteo Mazziotta and Adriano Pareto Composite Indices of Development and Poverty: An Application to MDGs. *Social Indicators Research*. Vol. 104. No. 1 (October 2011). P. 1–18.

295. Paris R. Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*. 2001. Vol. 26. No. 2. P. 87–102. URL: <http://aix1.uottawa.ca/~rparis/Paris.2001.IS.Human%20Security.pdf>.

296. Peoples C., Vaughan-Williams N. *Critical Security Studies: An Introduction*. Routledge, 2010. URL: <http://www.bristol.ac.uk/spais/people/columba-l-peoples/pub/2617537>.
297. QS World University Rankings. URL: <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2015>.
298. Reed L., Tehranian M. *Evolving Security Regimes. Worlds Apart: Human Security & Global Governances*. London: I. B. Taurus, 1999. P. 23–53.
299. Riley J. C. *Poverty and Life Expectancy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005.
300. Security & Development. A discussion document. URL: <http://archive.dochas.ie/security/development.htm>.
301. Sen A. *Commodities and Capabilities*. Amsterdam: North Holland, 1985. URL: <https://scholar.harvard.edu/sen/publications/commodities-and-capabilities>.
302. Starushenko G. The principle of national self-determination, in Soviet foreign policy. Moscow: Foreign Languages Publishing, 1990. 467 p.
303. State of World Population URL: <http://www.unfpa.org/swop>.
304. Sudhir A. Human Development Report Discussion paper. Recasting Human Development Measures. 2018. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf.
305. Tasci K., Tatli H. Short and Long-Term Correlation of Social Security Expenditure and Human Development: Turkish Model. *Panoeconomicus*. 66(1). P. 93–112. DOI:10.2298/PAN160225013T.
306. Technical notes. Calculating the human development indices – graphical presentation. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf.
307. Trends in Armed Conflict, 1946–2017. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Dupuy%2C%20Rustad-%20Trends%20in%20Armed%20Conflict%2C%201946%E2%80%932017%2C%20Conflict%20Trends%205-2018.pdf>.
308. U-Report Ukraine. URL: <https://ukraine.ureport.in/about/>.

309. UNESCO. Roadmap for implementation of the *Global Action Programme* on Education for Sustainable Development. UNESCO. 2014. P. 14.
310. UNDP. Human Development Report 1990. New York: Oxford University Press, 1990. URL : <http://www.hdr.undp.org/en/reports/>.
311. UNDP. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press, 1994. P. 24–33.
312. UNDP. Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf.
313. UNDP. Human Development Report 2016. Human Development for Everyone URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/library/annual-reports/human-development-report-2016.html>.
314. UNDP. Human Development Report 2018. Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf.
315. UNDP. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>.
316. U21. Ranking of National Higher Education Systems. URL: <http://www.universitas21.com/article/projects/details/158/overall-2016-ranking-scores>.
317. Van Langenhove L. Regionalizing Human Security in Africa. *UNU-CRIS Occasional Papers*. 2004. № 8. P. 14.
318. Vertakovaa Y., Polozhentsevaa Y., Plotnikova V., Isayeva M. Directions of Human Potential Development in Russia. *Procedia Economics and Finance*. 2015. № 23. P. 495–500. DOI: 10.1016/S2212-5671(15)00543-2.
319. Walton H. Hamilton. The Institutional Approach to Economic Theory. *American Economic Review*. 1919. № 9 (1), Supplement. P. 309–318.
320. What is Evaluation. The Canadian Evaluation Society. URL: <https://evaluationcanada.ca/what-is-evaluation>.

321. Workshop Measurement of Human Security. Summary of Deliberations. Harvard: Harvard University JFK School of Government, 2001. URL: <http://www.humansecurity-chs.org/activities/outreach/measure.html>.

322. Wolfers A. Diskort and Collaboration, Essays on International Politics. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962. – 150 p.

323. World Development Report 2016: Digital Dividends. URL: <https://openknowledge.worldbank.org>.

324. World Health Organization. Monitoring health for the SDGs Sustainable development goals. 2019. URL: https://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/2019/en/.

325. Yakunina R. P., Bychkov G. A. Correlation analysis of the components of the human development index across countries. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol. 24. P. 766–771.

326. Yang L. (2014). An Inventory of Composite Measures of Human Progress, Technical Report. UNDP. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/inventory_report_working_paper.pdf.

ДОДАТКИ

© Дем'яненко А. А., 2020

Додаток А

**Результати дослідження змістовного наповнення
поняття «людський розвиток»**

Таблиця А.1

Дефініції поняття «людський розвиток»

№ п/п	Автор, джерело	Змістова характеристика
1	Доповідь про людський розвиток 1990 р. [310]	Процес розширення можливостей людей; найбільш важливими з яких є: прожити довге і здорове життя, бути освіченими і мати доступ до ресурсів, необхідних для підтримки гідного рівня життя. Додаткові можливості включають політичну свободу, гарантовані права людини й самоповагу
2	А. Сен [301]	Процес розширення можливостей людей, що передбачає більшу свободу вибору і більше варіантів для вибору тієї мети і того способу життя, яким людина надає перевагу. Створення державою і суспільством умов для розширення можливостей людей прожити довге і здорове життя, здобути достатній рівень освіти, мати матеріальні засоби для гідного існування
3	Махбуб уль-Хак [276]	Процес розширення можливостей людей, що передбачає більшу свободу вибору. Цей вибір може бути нескінченним, змінюватися з плином часу і відображатися у збільшенні доходів
4	Доповідь про людський розвиток 2010 р. [312]	Процес розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дозволили людям прожити тривале, здорове і продуктивне життя та досягати інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні справедливого та сталого розвитку на планеті
5	Офіційний веб-сайт ПРООН [261]	Процес розширення варіантів вибору та збільшення людських можливостей і свобод, що дають людині змогу прожити довге й здорове життя, мати доступ до знань і гідного рівня добробуту, бути повноправним учасником своєї громади й брати участь у прийнятті рішень, що стосуються її життя
6	Колектив авторів під керівництвом Е. М. Лібанової [113]	Процес зростання людських можливостей в інтересах і власними силами людини, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довкіллям. Метою розвитку є стале зростання якості життя населення

Продовження додатку А
Продовження таблиці А.1

№ п/п	Автор, джерело	Змістовна характеристика
7	М. В. Макоцьоба [119]	Процес розширення можливостей і вдосконалення якостей людей, який надає їм більше свободи і підвищує відповідальність їхнього вибору, створює більше варіантів для виваженого вибору мети і способу життєдіяльності, яким людина надає перевагу. Прогрес у людському розвитку розглядається саме як цей процес, якщо він проходить у визначеному напрямі, наближаючи досягнення бажаних соціальних орієнтирів. Водночас людський розвиток розглядається і як результат – рівень досягнутих позитивних якостей і можливостей людей
8	М. М. Мацола [124]	Процес вдосконалення можливостей людини, її талантів і здібностей, а разом з тим – і шансів досягнення конкретної цілі та виконання значимих для неї завдань. Загальноприйняте тлумачення людського розвитку як розширення вибору людини й авторське трактування є не суперечливими, а, навпаки, взаємодоповнюючими, тобто такими, що розширюють зміст цього поняття
9	І. Ф. Щербина [239]	Людський розвиток можна трактувати одночасно і як процес розширення людських можливостей, і як його результат, тобто як досягнутий рівень людського розвитку за певний проміжок часу
10	І. Ю. Кочума [99]	Удосконалення можливостей людини, її здібностей і шансів досягти поставленої мети й виконувати значущі для неї завдання (автор вважає, що це визначення відповідає макроекономічному і частково мегаекономічному рівню)
11	О. О. Стрижак [216]	Примноження не тільки доходу людей, але й їх здоров'я, освіти, збереження навколишнього середовища, забезпечення свободи дій і слова, а також формування інших умов соціально-економічного розвитку
12	О. А. Гриценко [43]	Продуктивний процес реалізації внутрішніх потенцій людини шляхом найкращого виявлення її творчої природи відповідно до своїх потреб та інтересів
13	Л. І. Безтелесна [12]	Економіко-управлінська концепція, що на сучасному етапі найповніше відображає мету суспільного поступу, роль і місце розвитку людини в економічній системі держави і має дістати належну підтримку не лише в економічній літературі, а й у процесі державотворення України

Продовження додатку А
Продовження таблиці А.1

№ п/п	Автор, джерело	Змістовна характеристика
14	Н. В. Томчук [222]	Система відносин, якими визначається процес постійного зростання можливостей особистості за умов оптимального економічного забезпечення задоволення зростаючих потреб життєдіяльності, що спрямовані на гармонійний та всебічний розвиток людини і сприяють підтриманню тривалого, здорового і творчо активного життя, високого загального рівня освіти, передусім професійної, реалізацію можливостей культурного і духовного збагачення
15	А. В. Карпенко [87]	Безперервний процес розширення можливостей вибору, що постійно змінюються, серед яких визначальними є довге і здорове життя, здобуття освіти, доступ до засобів, що забезпечують гідний життєвий рівень
16	С. В. Мочерний [70]	Процес розширення свободи вибору людини. Сталий людський розвиток – найдосконаліша форма розвитку, що ґрунтується на справедливості у межах одного й кількох поколінь; дає змогу нинішнім і майбутнім поколінням якнайкраще використати свої потенційні здібності в різних сферах життя
17	О. А. Грішнова [44]	Визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості
18	Проект Концепції переходу України до сталого розвитку [171]	Процес розширення можливостей вибору в різних сферах (зокрема: прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я, здобути освіту, творчо самореалізуватися, мати доступу до засобів існування, що забезпечують гідний життєвий рівень тощо) та гарантування основних прав і свобод людини (на особисту безпеку та життя у сприятливому середовищі, підприємницьку ініціативу, на проінформованість, захист від шкідливих і неякісних товарів та послуг, на прийняття рішень на місцевому, регіональному та національному рівнях)
19	Ж. В. Дерій [67]	Парадигма сучасного розвитку, що означає не тільки зростання або падіння доходів населення та зростання економічного добробуту
20	Державна служба статистики України [183]	Людський розвиток можна визначити як надання людям можливості повністю розвивати свій потенціал, жити продуктивно і творчо в гармонії з їх потребами та інтересами. Мета людського розвитку полягає в забезпеченні належної якості життя для всіх людей

Результати морфологічного аналізу сутності поняття «людський розвиток»

Морфологічні ознаки	[310]	[301]	[276]	[312]	[261]	[113]	[119]	[124]	[239]	[99]	[216]	[43]	[12]	[222]	[87]	[70]	[44]	[171]	[67]	[183]	К-сть співпа- дінь
1. Ключова характеристика																					
1.1. Процес:																					
1.1.1 розширення можливостей людей	+	+		+	+	+	+	+	+	+				+	+		+	+			13
1.1.2 розширення свобод вибору людини		+		+	+		+									+					5
1.1.3 розширення варіантів вибору людини					+										+						2
1.1.4 зростання економічного добробуту, зростання доходів населення, здоров'я, освіти			+								+								+		3
1.1.5 реалізація та розвиток потенціалу людини												+								+	2
1.2. Система відносин														+							1
1.3. Економіко-управлінська концепція													+						+		2
2. Складові людського розвитку																					
2.1. Довге і здорове життя	+	+		+	+						+			+	+			+			8
2.2. Рівень освіти та її доступність	+	+		+	+						+			+	+			+			8
2.3. Доступ до матеріальних ресурсів	+	+		+	+						+				+			+			7
2.4. Досягнення важливих цілей людини				+																	1

Морфологічні ознаки	[310]	[301]	[276]	[312]	[261]	[113]	[119]	[124]	[239]	[99]	[216]	[43]	[12]	[222]	[87]	[70]	[44]	[171]	[67]	[183]	К-сть співпа- дінь
2.5. Політична свобода людини	+					+											+				3
2.6. Права людини	+					+					+						+	+			5
2.7. Суспільна повага до особистості	+					+											+				3
2.8. Сприятливе навколишнє середовище				+		+					+							+			4
2.9. Участь у формуванні сталого людського розвитку				+																	1
2.10. Активна участь у громадському житті					+													+			2
3. Мета людського розвитку																					
3.1. Досягнення гідного рівня життя	+	+													+			+			4
3.2. Стале зростання якості життя населення						+														+	2
3.3. Досягнення поставленої мети і виконання значимих для людини завдань				+				+		+											3
3.4. Оптимальне економічне забезпечення задоволення зростаючих потреб життєдіяльності														+					+		2
3.5. Виявлення творчої природи відповідно до потреб та інтересів людини												+								+	2
3.6. Гармонійний та всебічний розвиток людини, сприяння підтриманню тривалого, здорового, творчого й активного життя, високого загального рівня освіти, передусім професійної, реалізація можливостей культурного та духовного збагачення														+							1

Продовження додатку А
Продовження таблиці А.2

Морфологічні ознаки	[310]	[301]	[276]	[312]	[261]	[113]	[119]	[124]	[239]	[99]	[216]	[43]	[12]	[222]	[87]	[70]	[44]	[171]	[67]	[183]	К-сть співпа- дінь	
4. Рівень людського розвитку																						
4.1. Мегаекономічний рівень				+						+									+		3	
4.2. Макроекономічний рівень						+				+			+						+		4	
4.3. Мезо- та мікроекономічний рівень																			+	+	2	
5. Результат людського розвитку																						
5.1. Тривале, здорове і продуктивне життя	+	+		+											+				+		+	6
5.2. Рівень досягнутих позитивних якостей і можливостей людей							+		+												2	

Додаток Б

Результати досліджень змісту поняття «безпека»

Таблиця Б.1

Інтерпретація поняття «безпека» різними авторами

№ п/п	Змістовна характеристика поняття «безпека»	Автор, джерело	Рік публікації
1	Відсутність загроз (в об'єктивному вимірі); відсутність страху (у суб'єктивному)	А. Уолферс [322]	1962
2	Стан, коли кому-, чому- небудь ніщо не загрожує	Український тлумачний словник [224]	1980
3	Прагнення до свободи від загроз і розширення можливостей держави й суспільства з метою збереження незалежності, суверенності та цілісності, а також запобігання ризикам	Б. Бузан [250]	1991
4	Тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем, необхідний для підтримки суттєво важливих параметрів (у доступних межах) для збереження системи	М. А. Лесков [106]	1994
5	Відсутність небезпеки, збереження, надійність	Словник В. Даля [46]	1998
6	Стан, при якому не загрожує небезпека, тобто є захист від небезпеки	Словник С. Ожегова, Н. Шведової [147]	1998
7	Стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози	Ю. С. Шемшученко [240]	1998
8	Сукупність умов існування суб'єкта, якими він оволодів у процесі самореалізації та які він спроможний контролювати	Г. В. Іващенко [79]	2001
9	Стан без загрози, стан спокою; стан психічний чи правовий, в якому особа має відчуття впевненості, опори в іншій особі, чи в юридично урегульованій системі	Л. Коженювскі [91]	2004
10	Стан захищеності найбільш важливих інтересів осо- бистості, суспільства та держави від загроз	Є. І. Крихтін [203]	2004
11	Стан і тенденції розвитку захищеності життєво важливих інтересів соціуму і його структур від вну- трішніх і зовнішніх загроз	Г. Є. Долматова, Л. О. Омелянович [148]	2005
12	Умова, яка виникає у результаті створення і підтримки захисних заходів, що забезпечують стан недоторканності від ворожих дій або впливів	Словник військових термінів [253]	2005
13	Поняття, яке стосується усіх сторін життя і діяльності людини та означає певний стан суспільства, при якому немає будь-яких загроз. Безпека – це певний об'єктивний стан, заснований на відсутності загрози, відчутний суб'єктивно через одиниці чи групи	П. О. Нікіфоров С. С. Куперівська [142]	2006

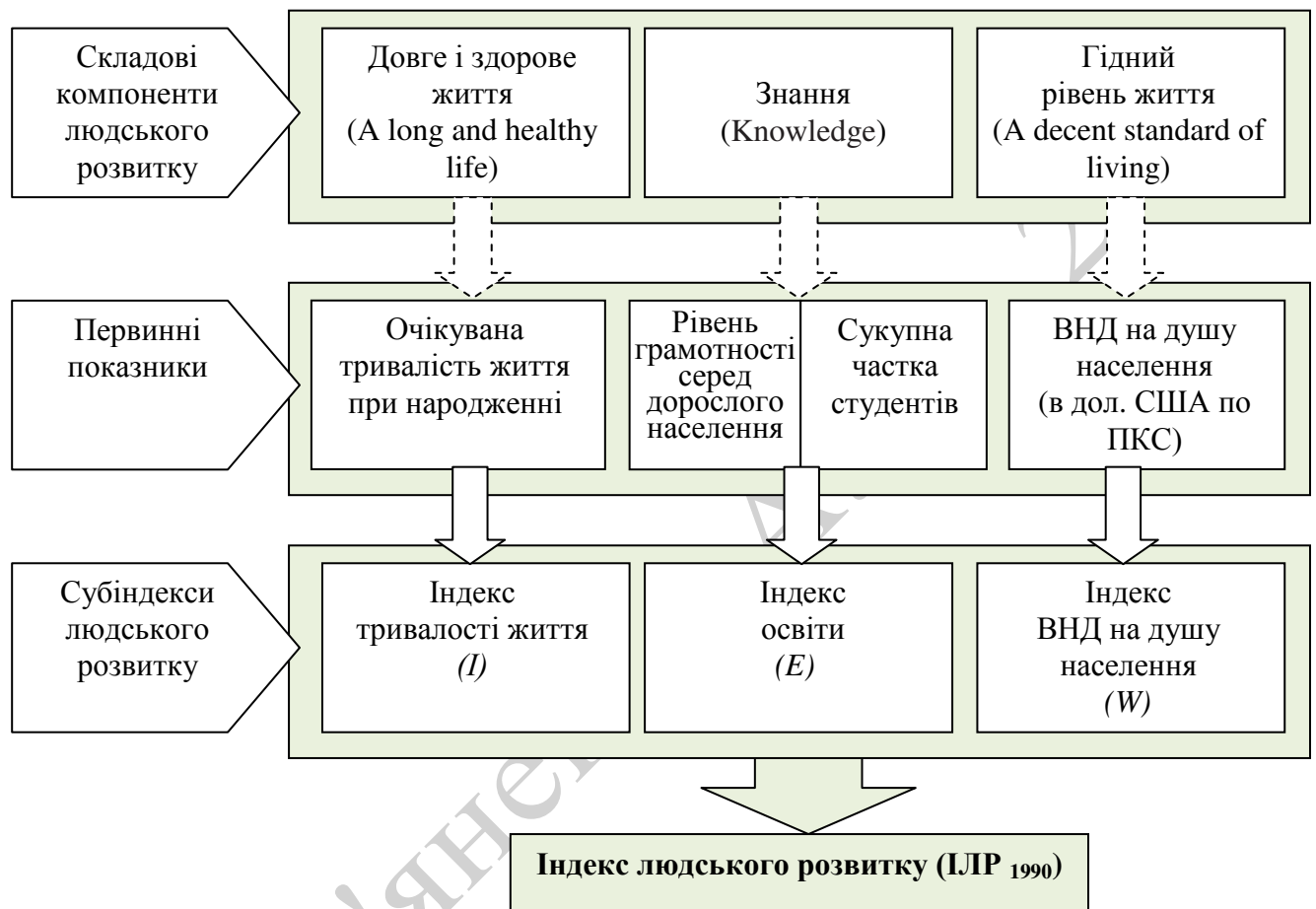

Продовження додатку Б
Продовження таблиці Б.1

№ п/п	Змістовна характеристика поняття «безпека»	Автор, джерело	Рік публікації
14	Властивість будь-якої системи, що виражається у здатності предмета, явища чи процесу, зберігати свої основні характеристики, сутнісні параметри під час патологічних, руйнівних впливів	А. Я. Анцупов, А. І. Шипілов [6]	2006
15	Комплексне поняття, до якого входять системи інформаційно-аналітичного моніторингу, попереджувальна, профілактична, система поточних і прогнозованих заходів з аналізом можливості нейтралізації негативних наслідків	В. М. Щербина [238]	2006
16	Специфічна сукупність умов діяльності. Знаходиться в безпеці – означає знаходитися в безпечних контрольованих умовах у процесі діяльності (самореалізації)	О. О. Гетьман, В. М. Шаповал [34]	2007
17	Стан суб'єкта господарювання, при якому ефективно функціонують механізми запобігання або зменшення впливу загроз стабільності розвитку та функціонування	М. Войнаренко, О. Яременко [27]	2008
18	Стан, що характеризує стабільність і баланс суперечностей у розвитку й функціонуванні людини або соціальної системи із зовнішнім середовищем, наявність чи зростання яких може призвести людину або соціальну систему до знищення чи зміни системоутворюючих властивостей	О. М. Головченко [37]	2008
19	Захищеність усіх рівнів економіки країни від небезпечних дій, що можуть бути як наслідком свідомого впливу будь-якого чинника, так і стихійним напливом ринкових сил	Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. [236]	2009
20	Стан об'єкта (систем), при якому забезпечується сталий і збалансований розвиток всіх його компонентів, повна і вчасна нейтралізація загроз різного характеру в контексті реалізації основних функцій і виконання поставлених завдань	В. В. Бойко [20]	2010
21	Стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення або неможливості її функціонування і розвитку	Н. Л. Гавкалова, Ю. С. Чаплигіна [30]	2011
22	Стан захищеності бізнес-процесів та їх ресурсного забезпечення, що сприяє уникненню або попередженню внутрішніх і зовнішніх загроз і дозволяє забезпечити стабільне функціонування та розширене відтворення з мінімальними втратами	О.Ю. Мішин С.В. Мішина [127]	2012
23	Стан захищеності цінностей найважливіших інститутів (особистості, суспільства, держави) від заподіяння шкоди внаслідок дії внутрішніх і зовнішніх загроз	О. Н. Резник [185]	2016

Додаток В

**Міжнародні та вітчизняні підходи до аналітичного забезпечення
оцінювання людського розвитку**

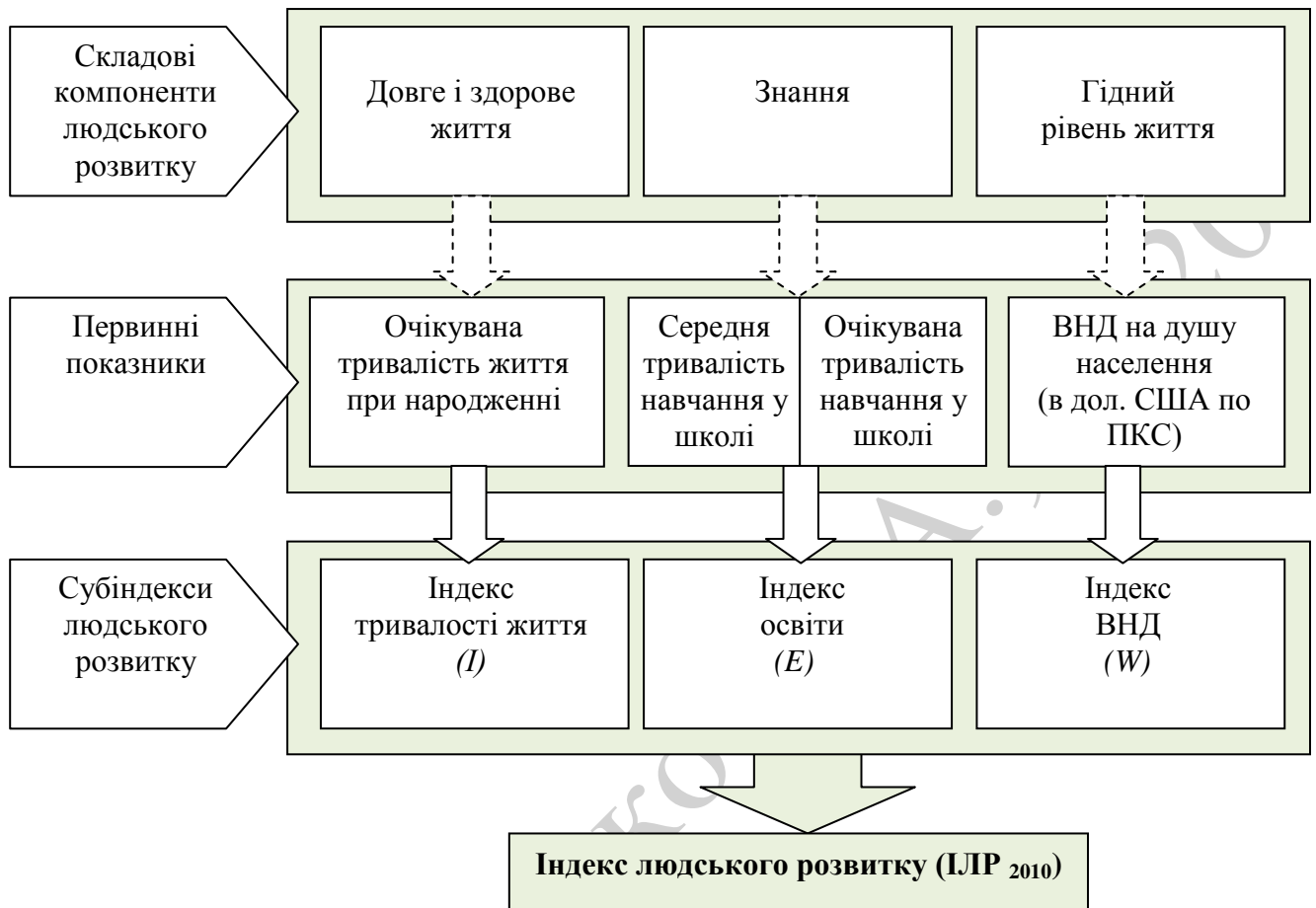

Формула розрахунку Індексу людського розвитку:

$$ІЛР_{1990} = \frac{I + E + W}{3}$$

Рис. В.1. Розрахунок Індексу людського розвитку (розроблений ПРООН у 1990 році)

Складено автором за [310]

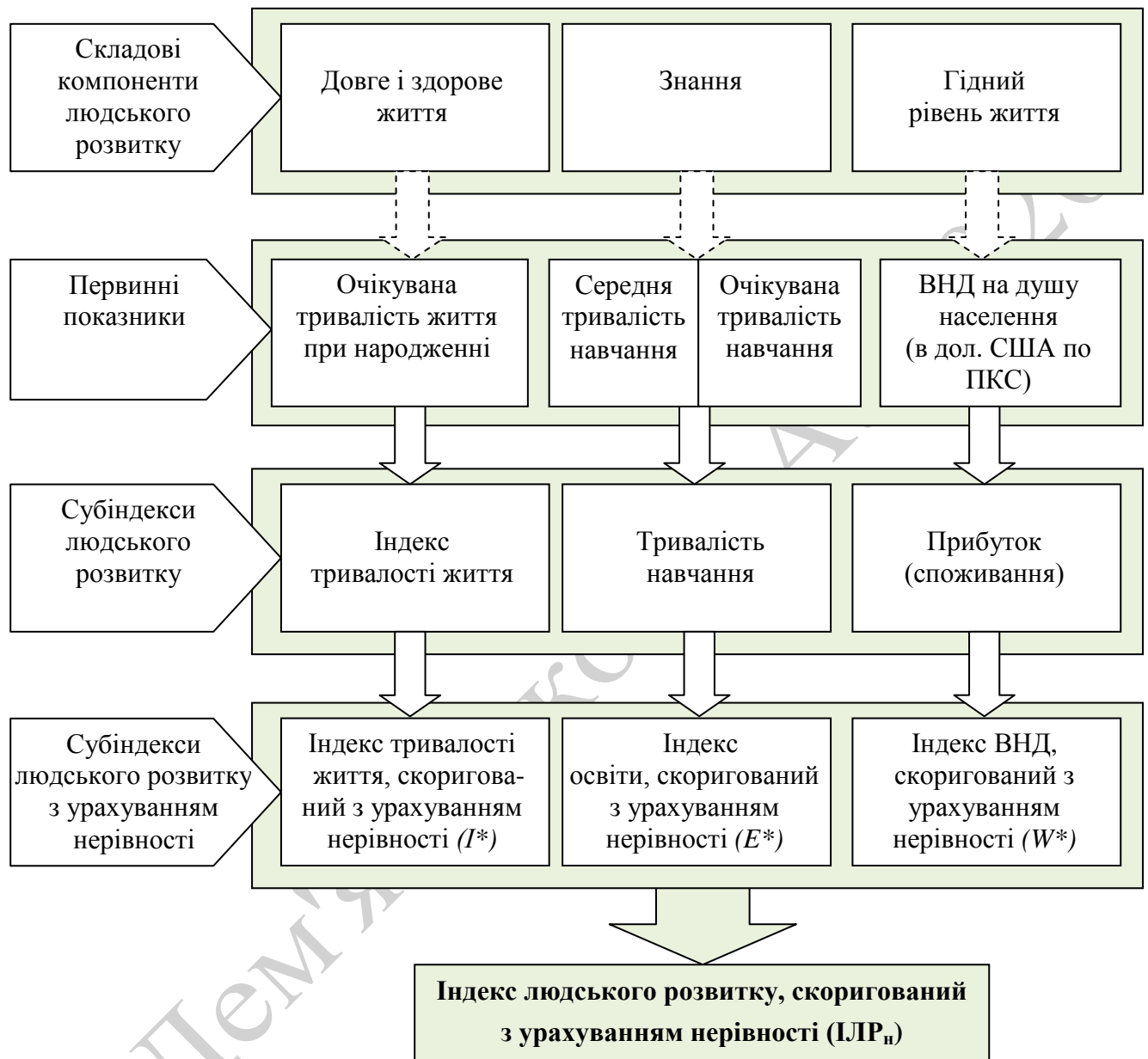

Формула розрахунку Індексу людського розвитку:

$$ІЛР_{2010} = \sqrt[3]{I \times E \times W}$$

Рис. В.2. Розрахунок Індексу людського розвитку (удосконалений ПРООН у 2010 році)

Складено автором за [312]

Формула розрахунку Індексу людського розвитку, скоригований з урахуванням нерівності:

$$ІЛР_{н} = \sqrt[3]{I^* \times E^* \times W^*}$$

Рис. В.3. Розрахунок Індексу людського розвитку, скоригованого з урахуванням нерівності

Складено автором за [312]

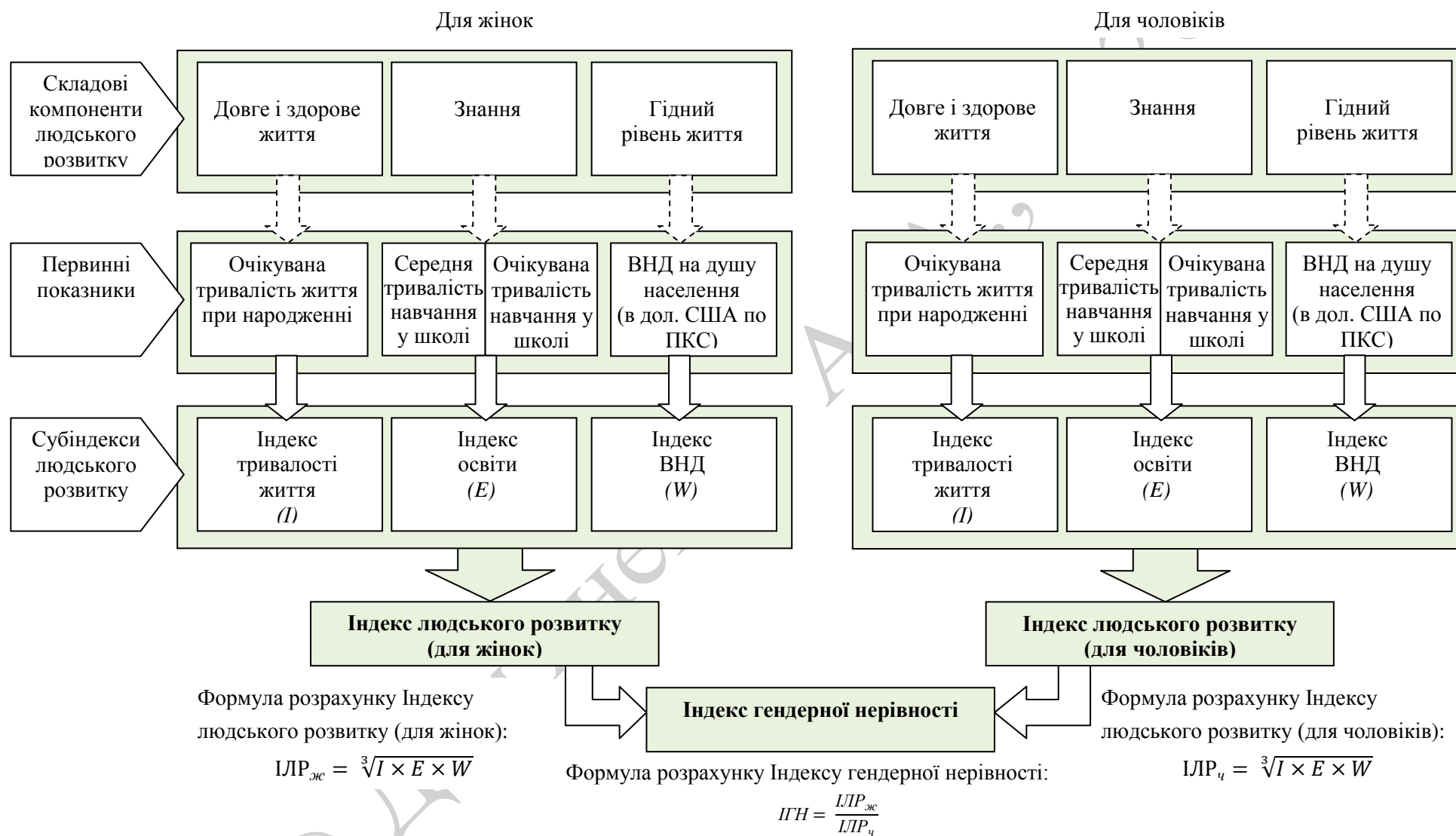

Рис. В.4. Розрахунок Індексу гендерної нерівності
Складено автором за [312]

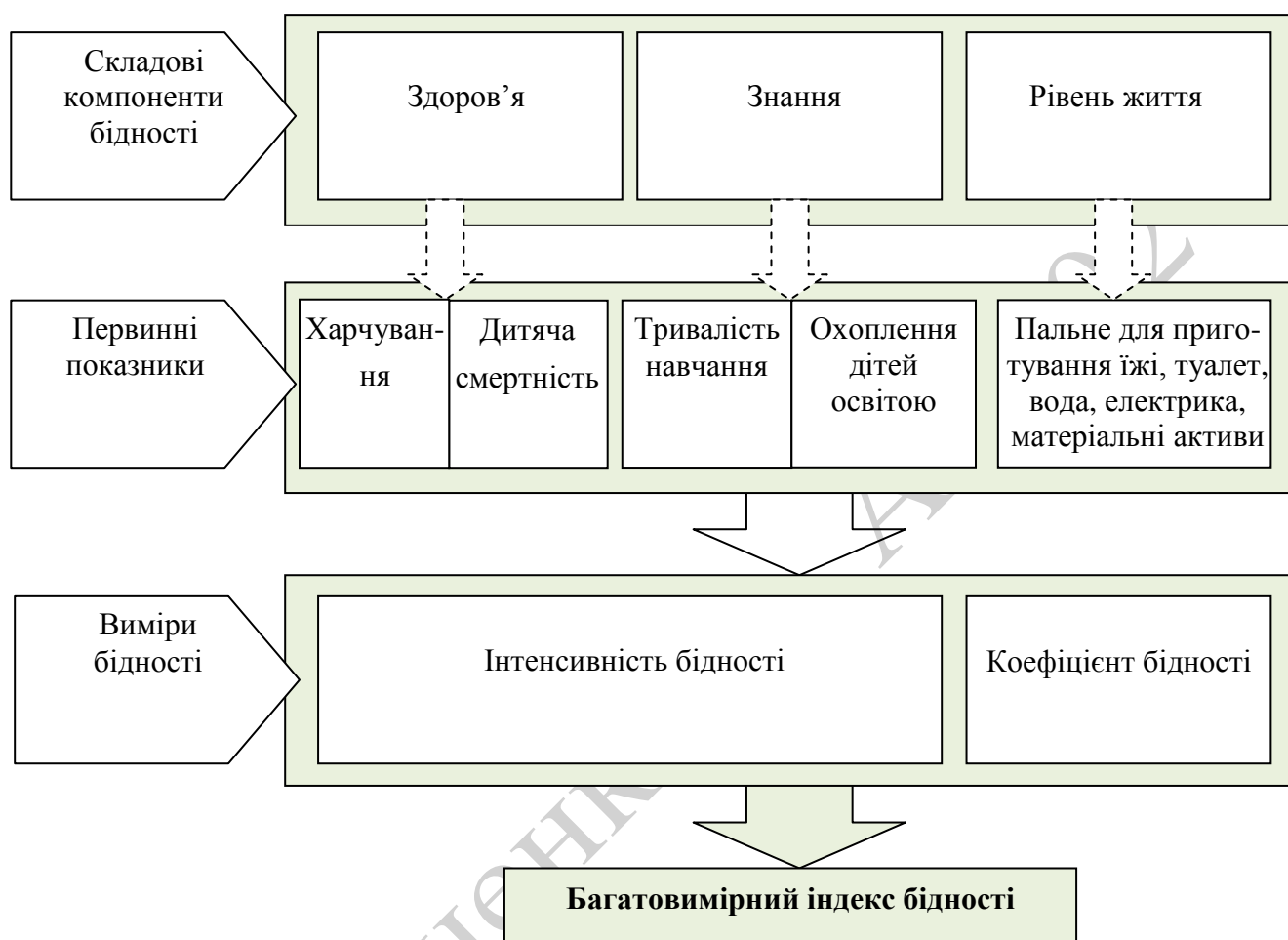
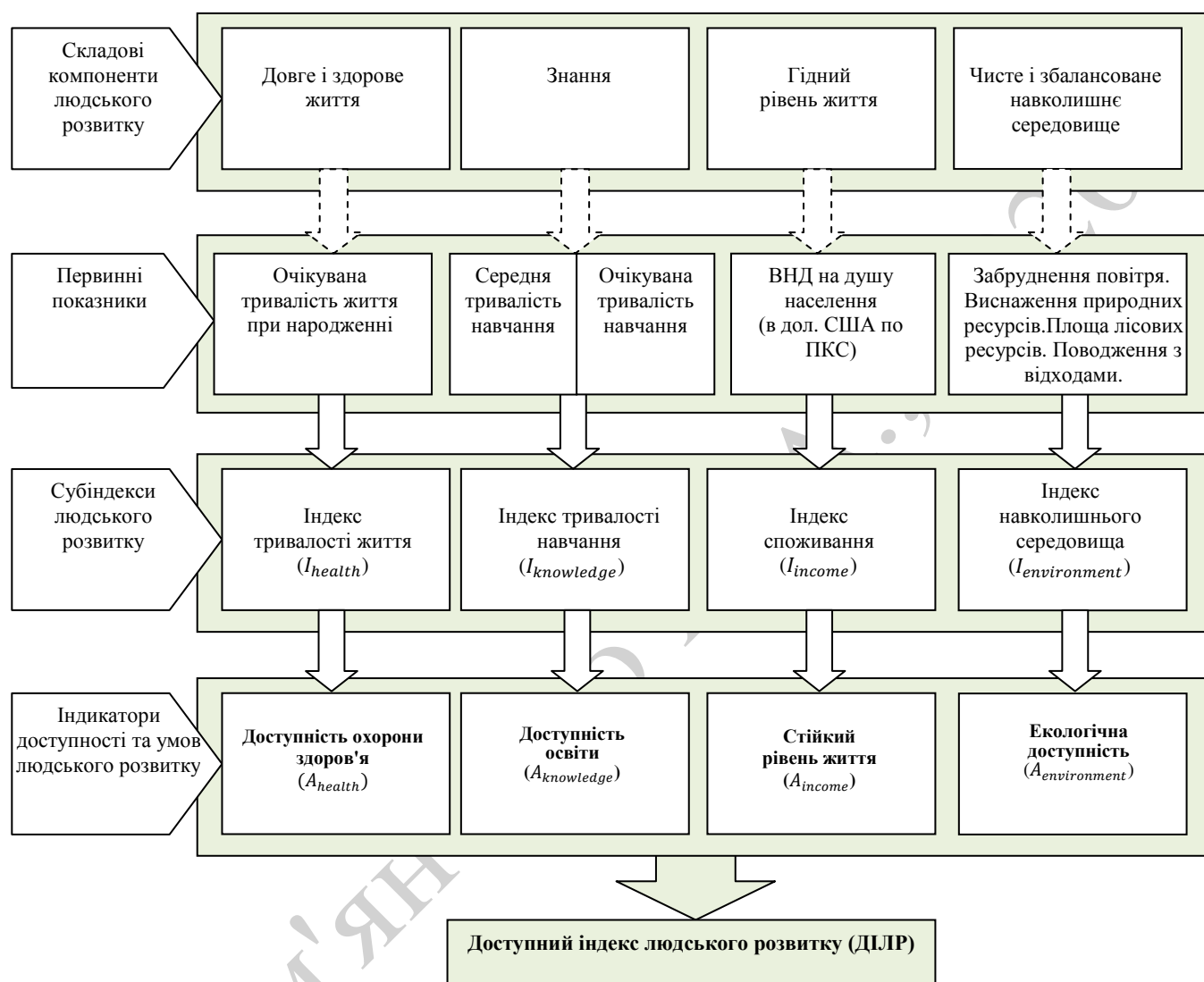

Рис. В.5. Розрахунок Індексу багатовимірної бідності

Складено автором за [312]

Продовження додатку В

Формула розрахунку Доступного індексу людського розвитку:

$$ДІЛР = \sqrt[4]{(A_{health} \times I_{health}) \times (A_{knowledge} \times I_{knowledge}) \times (A_{income} \times I_{income}) \times (A_{environment} \times I_{environment})}$$

Рис. В.6. Розрахунок Доступного індексу людського розвитку (Affordable Human Development Index)

Джерело: [267]

(переклад з англійської)

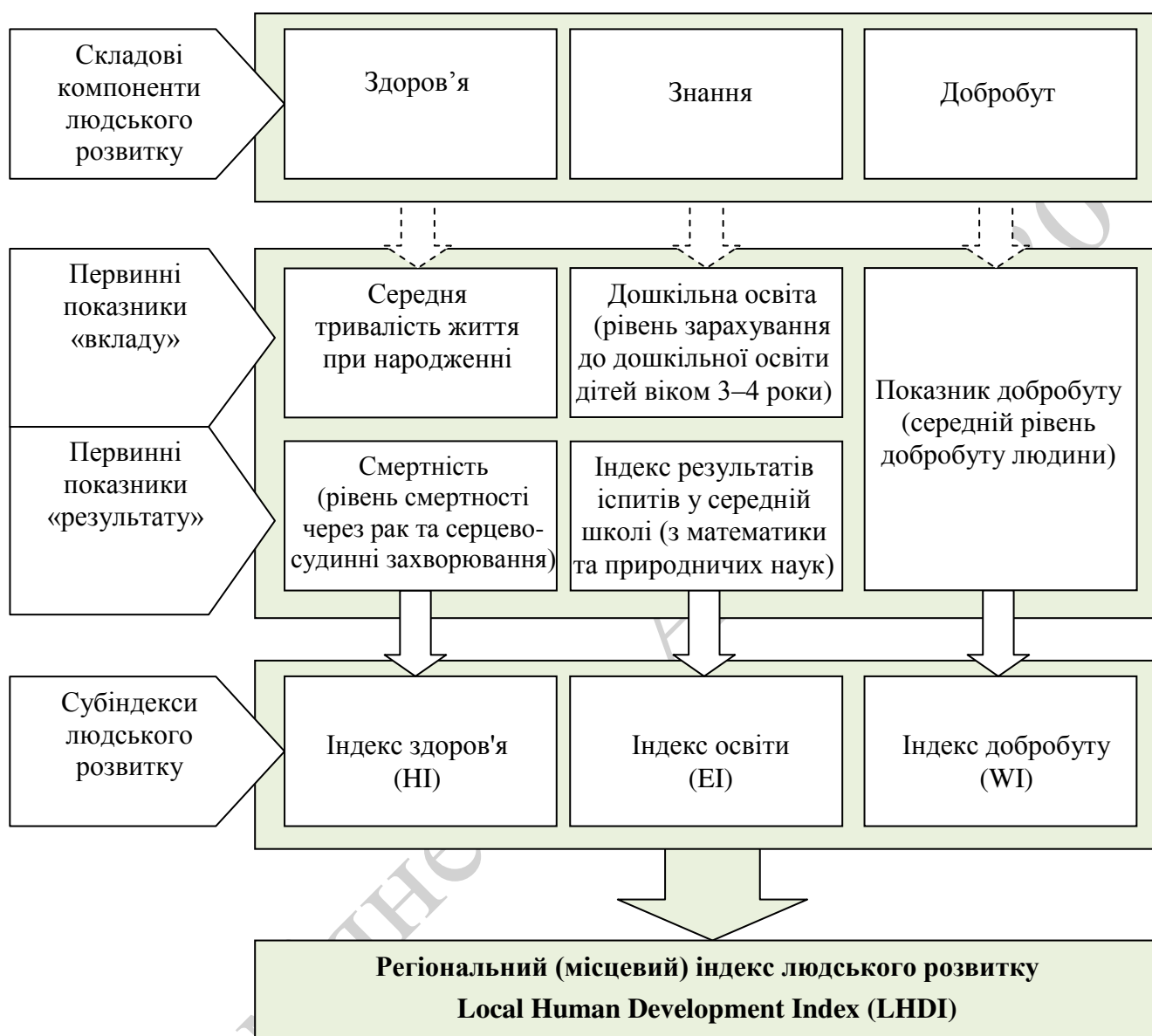
Система показників Доступного індексу людського розвитку

Виміри (складові компоненти) людського розвитку	Довге і здорове життя	Знання	Гідний рівень життя	Чисте і збалансоване навколишнє середовище
Субіндекси людського розвитку	Індекс тривалості життя	Індекс освіти	Індекс ВНД	Індекс навколишнього середовища
Індикатори стану людського розвитку	1. Тривалість життя при народженні	1. Середня тривалість навчання у школі. 2. Очікувана тривалість навчання у школі	1. ВНД на душу населення (в дол. США по ПКС)	1. Забруднення повітря. 2. Виснаження природних ресурсів. 3. Площа лісових ресурсів. 4. Поводження з відходами.
Індикатори доступності людського розвитку	Доступність охорони здоров'я	Доступність освіти	Стійкий рівень життя	Екологічна доступність
«Штрафи нестійкості»	1. Рік життя з обмеженими фізичними можливостями	1. Постійність навчання в останньому класі початкової школи та останньому класі загальної школи	1. Загальний державний борг. 2. Рівень споживання електроенергії.	1. Щорічні забори прісної води, (загальна кількість від внутрішніх ресурсів) 2. Наземні та морські заповідні зони (частка від загальної територіальної площі) 3. Частка енергії з відновлюваних джерел
Умови для людського розвитку (первинні показники)	Витрати на охорону здоров'я; кількість медичного персоналу (на 1000 осіб); кількість лікарняних ліжок (на 1000 осіб) Доступ до якісних водних ресурсів (відсоток населення, що має доступ) та ін.	Витрати на освіту; співвідношення учнів та вчителів; доступ до мережі інтернет (на 100 осіб); кількість користувачів мобільного зв'язку; установи та організації, які пропонують офіційне навчання (к-сть таких організацій)	Багатовимірний індекс бідності; кінцеві витрати споживання; втрати на передачу та розподілення електроенергії; безробіття населення; безробіття серед молоді	Загальний екологічний слід; загальна біокапатія; біокапатія (дефіцит) або резерв; кількість видів птахів, рослин під загрозою; викиди CO ₂ та ін.

Джерело: [267]

(переклад з англійської)

Формула розрахунку Індексу людського розвитку:

$$LHDI = \sqrt[3]{HI \times EI \times WI}$$

Рис. В.7. Розрахунок Локального індекс людського розвитку (Local human development index)

Джерело: [283]

(переклад з англійської)

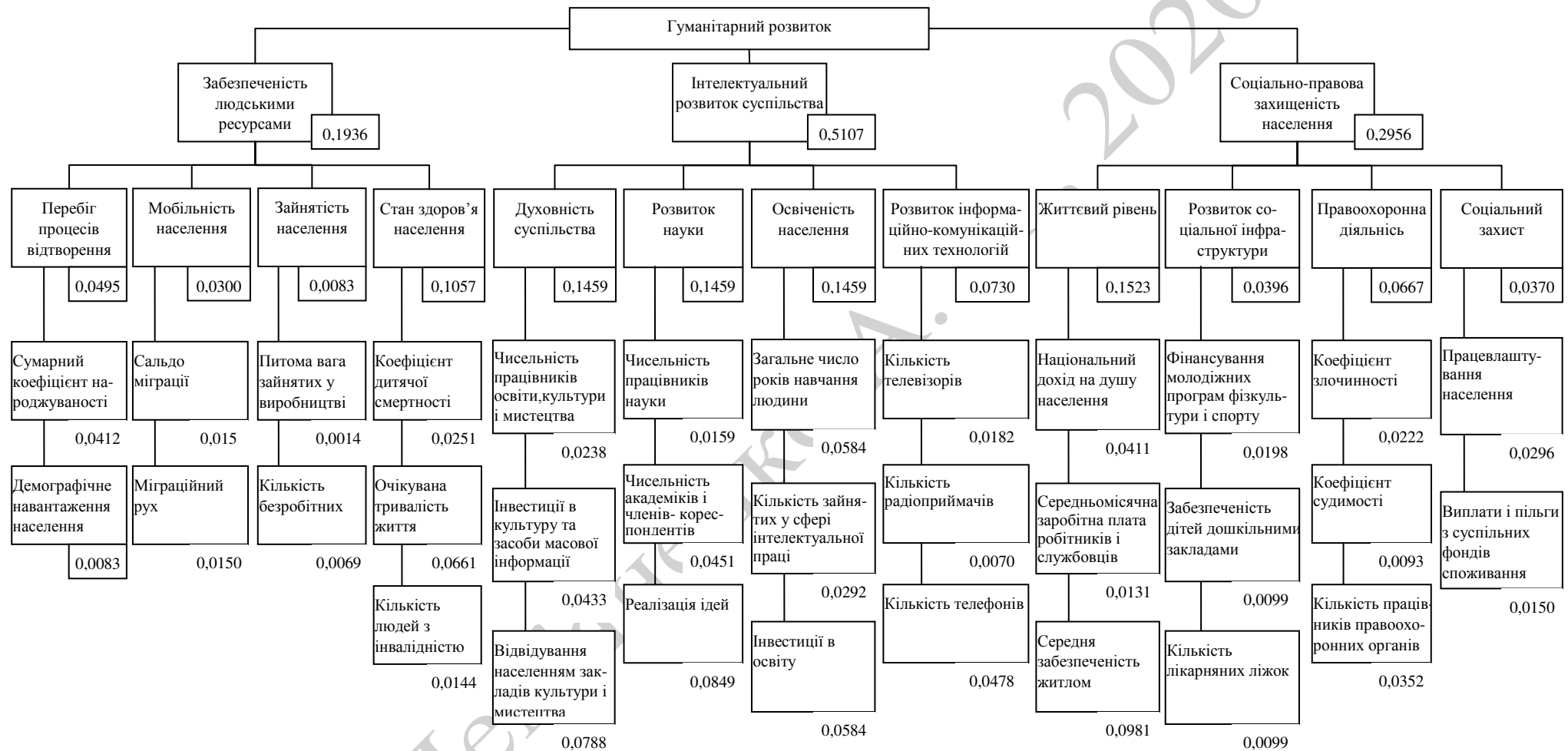
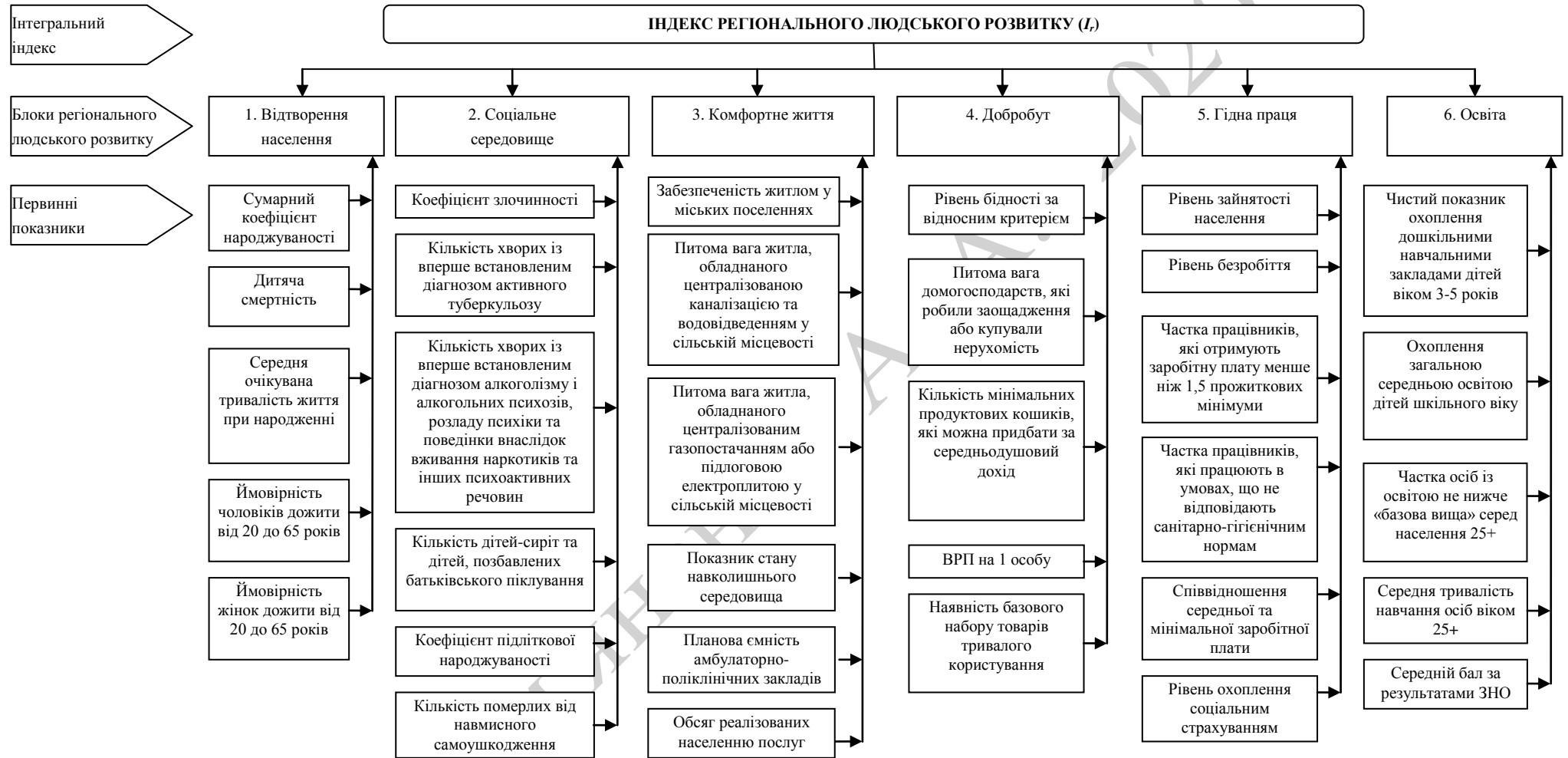

Рис. В.8. Система показників і їх вагових коефіцієнтів для розрахунку Індексу гуманітарного (людського) розвитку

Джерело: [26, с. 12]

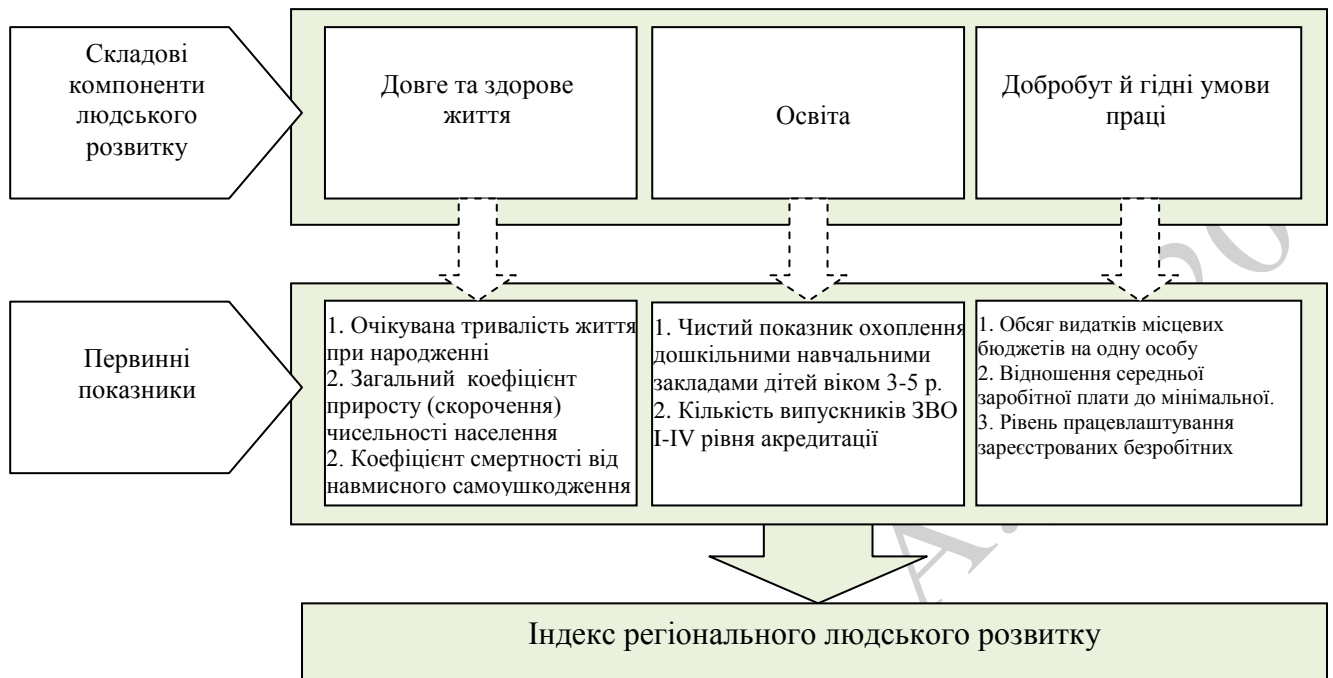

Формула розрахунку Індексу регіонального людського розвитку (розраховується як сума індексів по всіх шести блоках показників):

$$I_r = \sum_{i=1}^6 I_{ir}$$

Рис. В.9. Розрахунок Індексу регіонального людського розвитку (Методика вимірювання регіонального людського розвитку, затверджена рішенням президії Національної академії наук та колегії Державної служби статистики України від 13 червня 2012 р. № 123-м)

Джерело: [161]

Формула розрахунку Індексу регіонального людського розвитку:

$$I(n, t) = B_0(n, t - 1) + B_1(t - 1) \cdot P_1^{(n, t)} + B_2(t - 1) \cdot P_2^{(n, t)} + \dots + B_8(t - 1) \cdot P_8^{(n, t)},$$

де $I(n, t)$ – регіональний індекс людського розвитку для n -го регіону у році t ;

$P_1^{(n, t)}, P_2^{(n, t)}, \dots$ – стандартизовані показники людського розвитку для n регіону у році t ;
 $B_1(t - 1), B_2(t - 1), \dots$ – коефіцієнти рівняння, «ваги» показників. Ці показники визначаються за даними п'яти попередніх років;

$B_0(n, t - 1)$, – поправочні коефіцієнти, що визначаються за даними попереднього року та враховують відхилення (похибку) величини $I(n, t - 1)$ за попередній рік від індексу за попередній рік, розрахованого відповідно до Методики вимірювання регіонального людського розвитку, затвердженої рішенням президії Національної академії наук України та колеґії Державної служби статистики України від 13 червня 2012 р. № 123-м.

Рис. В.10. Розрахунок Індексу регіонального людського розвитку (Методика вимірювання регіонального людського розвитку, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. №1029)

Джерело: [161]

Система показників Індексу регіонального людського розвитку

(за Методикою вимірювання регіонального людського розвитку, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. №1029)

Складові людського розвитку	Первинні показники	Умовні позначення	Характеристика
Довге та здорове життя	Середня очікувана тривалість життя при народженні	років	Інтегральний показник здоров'я населення
	Загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення	проміле	Інтенсивність зростання (скорочення) чисельності населення
	Коефіцієнт смертності від навмисного самоушкодження, на 100 тис. осіб наявного населення	просантиміле	Вплив на психічне здоров'я населення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві
Добробут й гідні умови праці	Обсяг видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) на одну особу	грн	Стан формування фінансової бази для розвитку в регіонах, у тому числі соціальної спрямованості
	Відношення середньої заробітної плати до мінімальної	разів	Фактичний розмір середньомісячної заробітної плати в регіонах відносно встановленої мінімальної заробітної плати як основної державної гарантії
	Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, відсотків до кількості громадян, які мали статус безробітного протягом року	%	Створення сприятливих умов для працевлаштування зареєстрованих безробітних
Освіта	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, відсотків до загальної кількості дітей такого віку	%	Рівень соціалізації дітей дошкільного віку
	Кількість випускників закладів вищої освіти I-IV рівня акредитації, відсотків до загальної кількості населення у віці 25-70 років	%	Рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки дорослого населення

Джерело: [161]

Додаток Д

Узагальнення підходів до аналітичного забезпечення оцінювання людського розвитку

Таблиця Д.1

Порівняльний аналіз складових компонентів сучасних методик вимірювання людського розвитку

Розробники (автори)	За методикою, розробленою фахівцями ПРООН	За методикою, розробленою фахівцями Варшавської школи економіки спільно з Міністерством регіонального розвитку Польщі та ПРООН	За методикою Кабінету Міністрів України	За методикою, розробленою М. Пеляхом та А. Івановим	За методикою Г. Ю. Іващенко	За методикою, розробленою науковцями ІДСД ім. В. М. Птухи спільно з Державною службою статистики України	
Назва методики	Індекс людського розвитку	Локальний індекс людського розвитку (LHDI)	Регіональний індекс людського розвитку	Доступний індекс людського розвитку	Індекс сталого людського розвитку	Регіональний індекс людського розвитку	
Кількість первинних показників	4	5	8	10	6	33	
Складові індексів та первинні показники оцінювання							
1. Здоров'я і довголіття							
1.1. Тривалість життя	+	+	+	+	+	Методика перенасичена кількістю індикаторів, що унеможлиблює її використання для порівняння (основними складовими оцінювання є: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта)	
1.2. Приріст населення			+		+		
1.3. Смертність населення		+					
1.4. Рівень самогубств			+				
2. Освіта							
2.1. Соціалізація дітей дошкільного віку		+	+		+		
2.2. Тривалість навчання у школі	+			+	+		
2.3. Якість освіти		+	+	+			
3. Добробут							
3.1. ВНД (ВРП) на душу населення	+	+		+	+		
3.2. Рівень заробітної плати			+				
3.3. Працевлаштування безробітних			+				
3.4. Фінансова база розвитку регіону			+				
4. Навколишнє середовище							
Індекс навколишнього середовища (узагальнюючий показник, що включає водні ресурси, лісистість)				+	+		

Складено автором за [125; 161; 267; 306; 310]

Додаток Е

Стан і динаміка індексу людського розвитку в Україні

Таблиця Е.1

Значення Індексів людського розвитку

(за даними відповідної Доповіді про людський розвиток ПРООН з 1995 по 2018 рр.)

Значення ІЧР за рік	Рік відповідної Доповіді про людський розвиток																				Місце у рейтингу в 2018 р.	Найвище значення ІЛР	Середнє по світу
	1995	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007/8	2009	2010	2011	2013	2014	2015	2016	2018			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1990						0,793	0,795	0,797	0,798	0,799	0,8	0,809		0,69	0,707	0,714	0,705	0,705	0,706	0,705			
1991																							
1992	0,842																						
1993		0,719																					
1994			0,689																				
1995				0,665		0,744	0,745	0,748	0,751	0,747	0,748	0,756		0,644							102	0,960 (Канада)	
1996																							
1997																							
1998					0,744																		
1999						0,742																	
2000							0,748		0,762	0,754	0,755	0,761		0,649	0,669	0,673	0,668	0,668	0,673	0,671	80	0,942	0,722
2001								0,766													75	0,944	0,722
2002									0,777												70	0,956	0,729
2003										0,766											78	0,963 (Норвегія)	0,741
2004											0,774										77	0,965 (Норвегія)	0,741

Продовження додатку Е
Продовження таблиці Е.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	
2005												0,788		0,696	0,712	0,718	0,713				76	0,968 (Ісландія)	0,743	
2006													0,789											
2007												0,796				0,732					85	0,971	0,753	
2008																	0,729							
2009														0,706	0,72									
2010														0,71	0,725	0,733	0,726	0,732	0,734	0,733	69	0,938	0,624	
2011															0,729	0,737	0,73	0,738	0,739		76	0,943	0,682	
2012																0,74	0,733	0,743	0,744	0,743	78	0,955	0,694	
2013																	0,734	0,746	0,746		83	0,944	0,702	
2014																		0,747	0,748	0,748	81	0,944	0,711	
2015																			0,743	0,743	84	0,949 (Норвегія)	0,717	
2016																				0,746	90	0,951 (Норвегія)	0,726	
2017																				0,751	88	0,953 (Норвегія)	0,728	

Узагальнено за: [310; 311; 312; 312; 314; 315 та ін.]

Інтегральна оцінка регіонального людського розвитку

(за Методикою вимірювання регіонального людського розвитку, затвердженою рішенням президії Національної академії наук та колегії Державної служби статистики України від 13 червня 2012 р. № 123-м)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 ¹	2014 ²	2015 ²	2016 ²	2017 ²
АР Крим	3,5693	3,6526	3,7633	3,8030	3,8535	3,8655	3,7857	3,7714	3,9431	3,9964	...	...	...	...	...
Вінницька	3,3848	3,5298	3,5363	3,4855	3,5527	3,5362	3,5251	3,5717	3,6658	3,6485	3,6424	3,7046	3,7291	3,8262	3,8566
Волинська	3,3317	3,3532	3,3710	3,4415	3,4434	3,5214	3,5260	3,6245	3,7389	3,7417	3,7373	3,7696	3,8250	3,8700	3,8109
Дніпропетровська	3,4776	3,5969	3,5901	3,5969	3,6864	3,6368	3,6140	3,6143	3,7400	3,7213	3,7316	3,7867	3,7816	3,8279	3,7686
Донецька	3,4375	3,5157	3,5550	3,5940	3,6001	3,4870	3,5247	3,5759	3,7543	3,6422	...	...	...	...	...
Житомирська	3,2610	3,3296	3,2804	3,3065	3,3876	3,4065	3,3373	3,3561	3,5397	3,4996	3,4901	3,5892	3,5712	3,5656	3,5472
Закарпатська	3,7834	3,8957	3,9580	3,9486	4,1231	3,9044	3,8340	3,8658	4,0678	3,9817	3,9745	4,0536	4,0275	4,2995	4,0233
Запорізька	3,3693	3,4609	3,5292	3,5664	3,6070	3,6237	3,6401	3,8047	3,9556	3,9063	3,9174	3,9743	3,9546	3,8499	3,8184
Івано-Франківська	3,3833	3,6041	3,6283	3,6778	3,6423	3,6040	3,6198	3,6492	3,7530	3,6301	3,6219	3,8112	3,8923	4,3968	4,1554
Київська	3,5052	3,5816	3,4985	3,6078	3,8512	3,7621	3,8014	3,8023	3,9184	3,8710	3,8714	3,9245	3,8592	3,8229	3,7541
Кіровоградська	3,2075	3,2359	3,3017	3,2934	3,3035	3,2931	3,3593	3,4427	3,5411	3,5568	3,5516	3,4954	3,5650	3,6333	3,5257
Луганська	3,1709	3,3356	3,3164	3,3342	3,4880	3,4536	3,5344	3,5682	3,7665	3,7046	...	...	...	...	...
Львівська	3,5408	3,6743	3,7624	3,6675	3,7952	3,8296	3,7764	3,8261	3,9988	4,0100	4,0087	4,0451	4,0810	4,1922	4,1307
Миколаївська	3,4230	3,4970	3,6281	3,6132	3,7498	3,6212	3,5967	3,6926	3,9106	3,7436	3,7421	3,8185	3,8199	3,8647	3,8647
Одеська	3,3546	3,5273	3,5255	3,6139	3,6542	3,6784	3,7470	3,7215	3,8299	3,8188	3,8245	3,8602	3,7879	3,8017	3,7100
Полтавська	3,5373	3,7219	3,7184	3,6720	3,6340	3,6757	3,7260	3,8062	3,8390	3,8332	3,8333	3,8222	3,8530	3,8509	3,9103
Рівненська	3,3522	3,4023	3,5647	3,5886	3,6273	3,5388	3,6082	3,5972	3,6985	3,6481	3,6417	3,7169	3,7163	3,6738	3,6576
Сумська	3,2559	3,3869	3,4829	3,5431	3,5728	3,4405	3,5772	3,5608	3,5752	3,6025	3,6030	3,6433	3,6951	3,8151	3,7425
Тернопільська	3,4707	3,5849	3,4491	3,5281	3,6102	3,6510	3,6305	3,6748	3,7310	3,7735	3,7619	3,8278	3,8709	3,9584	3,9749
Харківська	3,4865	3,6972	3,7345	3,7722	3,8813	3,8497	3,8512	3,9566	4,1489	4,2097	4,2141	4,2745	4,1996	4,0752	4,0564
Херсонська	3,2840	3,3642	3,3352	3,4333	3,4677	3,3796	3,4265	3,4941	3,5957	3,5028	3,5008	3,5794	3,6090	3,6267	3,5438
Хмельницька	3,3595	3,4881	3,3717	3,4487	3,5773	3,5406	3,5575	3,5424	3,6684	3,7275	3,7194	3,6864	3,6479	3,6694	3,6188
Черкаська	3,4433	3,5245	3,5824	3,7585	3,7091	3,7421	3,7848	3,7928	3,7344	3,7667	3,7651	3,7570	3,7772	3,7325	3,7286
Чернівецька	3,5332	3,6489	3,5888	3,7144	3,8256	3,9271	3,8510	3,8889	4,0393	4,1621	4,1549	4,1598	4,1321	4,3624	4,2294
Чернігівська	3,1473	3,2410	3,3353	3,3811	3,4638	3,4439	3,5215	3,5798	3,7055	3,6884	3,6821	3,7533	3,6709	3,6475	3,7247

Примітка. 1 – дані перераховано (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також Донецької та Луганської областей);

2 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також Донецької та Луганської областей, на території яких проводиться антитерористична операція. Джерело: [183]

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку, 2016 р.

(за Методикою вимірювання регіонального людського розвитку, затвердженою рішенням президії Національної академії наук та колегії Державної служби статистики України від 13 червня 2012 р. № 123-м)

	Блок 1 «Відтворення населення»		Блок 2 «Соціальне середовище»		Блок 3 «Комфортне життя»		Блок 4 «Добробут»		Блок 5 «Гідна праця»		Блок 6 «Освіта»		ІРЛР, 2016 р.	
	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	сума	ранг
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	0,7154	7	0,5116	10	0,5475	22	0,7044	7	0,5142	22	0,8331	8	3,8262	12
Волинська	0,7168	6	0,5579	8	0,6178	7	0,5854	16	0,5749	10	0,8171	14	3,8700	7
Дніпропетровська	0,6633	18	0,4109	15	0,5752	18	0,7167	6	0,6131	2	0,8487	5	3,8279	11
Донецька	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Житомирська	0,6690	16	0,3889	19	0,5999	13	0,5417	19	0,5577	13	0,8084	15	3,5656	22
Закарпатська	0,6674	17	0,5612	7	0,8233	1	0,8715	3	0,5922	8	0,7840	21	4,2995	3
Запорізька	0,6910	11	0,4163	14	0,5508	20	0,7491	5	0,5958	5	0,8469	6	3,8499	10
Івано-Франківська	0,7304	4	0,6787	5	0,5876	16	1,0198	1	0,5735	11	0,8068	16	4,3968	1
Київська	0,7319	3	0,3748	21	0,6825	2	0,5732	17	0,5953	7	0,8652	1	3,8229	13
Кіровоградська	0,6465	21	0,3533	22	0,6049	11	0,6495	11	0,5507	15	0,8284	11	3,6333	20
Луганська	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Львівська	0,7347	2	0,7325	3	0,6801	4	0,6227	12	0,5865	9	0,8358	7	4,1922	4
Миколаївська	0,6629	19	0,3767	20	0,6016	12	0,8073	4	0,5958	6	0,8205	12	3,8647	8
Одеська	0,6848	13	0,3987	17	0,6813	3	0,5862	15	0,6193	1	0,8315	9	3,8017	15
Полтавська	0,7080	8	0,4700	12	0,5949	14	0,6767	9	0,5704	12	0,8309	10	3,8509	9
Рівненська	0,6971	10	0,5835	6	0,6052	10	0,4638	22	0,5412	19	0,7830	22	3,6738	17
Сумська	0,6860	12	0,4762	11	0,5566	19	0,7024	8	0,5439	17	0,8500	4	3,8151	14
Тернопільська	0,7631	1	0,7504	1	0,5755	17	0,5580	18	0,5173	21	0,7942	19	3,9584	6
Харківська	0,6790	15	0,7139	4	0,6123	8	0,6042	14	0,6027	4	0,8630	2	4,0752	5
Херсонська	0,6504	20	0,3985	18	0,6609	5	0,5007	21	0,6096	3	0,8066	17	3,6267	21
Хмельницька	0,7232	5	0,5135	9	0,5499	21	0,5386	20	0,5551	14	0,7891	20	3,6694	18
Черкаська	0,6800	14	0,4497	13	0,6059	9	0,6176	13	0,5274	20	0,8519	3	3,7325	16
Чернівецька	0,7034	9	0,7399	2	0,6251	6	0,9444	2	0,5500	16	0,7996	18	4,3624	2
Чернігівська	0,6451	22	0,4027	16	0,5892	15	0,6517	10	0,5412	18	0,8176	13	3,6475	19

Примітка. СЗК* – стандартизовані калібровані значення по відповідному блоку. ...¹ – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також Донецької та Луганської областей, на території яких проводиться антитерористична операція. Джерело: [183]

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку, 2017 р.

(за Методикою вимірювання регіонального людського розвитку, затвердженою рішенням президії Національної академії наук та колегії Державної служби статистики України від 13 червня 2012 р. № 123-м)

	Блок 1 «Відтворення населення»		Блок 2 «Соціальне середовище»		Блок 3 «Комфортне життя»		Блок 4 «Добробут»		Блок 5 «Гідна праця»		Блок 6 «Освіта»		ІРЛР, 2017 р.	
	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	сума	ранг
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	0,6966	7	0,5831	8	0,5599	18	0,7178	8	0,4717	17	0,8275	10	3,8566	9
Волинська	0,7180	3	0,6092	7	0,6199	8	0,5915	17	0,4545	20	0,8178	15	3,8109	11
Дніпропетровська	0,6640	20	0,4444	17	0,5547	21	0,7267	6	0,5159	6	0,8629	2	3,7686	12
Донецька	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Житомирська	0,6769	14	0,4280	18	0,5955	14	0,5579	19	0,4846	11	0,8043	19	3,5472	20
Закарпатська	0,6571	21	0,5562	9	0,7045	1	0,7731	4	0,5731	1	0,7592	22	4,0233	5
Запорізька	0,6831	12	0,4656	14	0,5478	22	0,7987	3	0,4795	12	0,8438	5	3,8184	10
Івано-Франківська	0,7099	4	0,7506	3	0,6167	9	0,7702	5	0,4904	9	0,8176	16	4,1554	2
Київська	0,7281	2	0,4195	19	0,6372	6	0,5905	18	0,5479	2	0,8309	9	3,7541	13
Кіровоградська	0,6189	22	0,3735	22	0,5904	15	0,6526	12	0,4640	19	0,8262	11	3,5257	22
Луганська	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Львівська	0,6906	9	0,7732	1	0,6724	2	0,6454	14	0,5137	7	0,8355	8	4,1307	3
Миколаївська	0,7072	5	0,4017	21	0,6086	11	0,8402	2	0,4887	10	0,8182	14	3,8647	8
Одеська	0,6739	15	0,4469	16	0,6621	3	0,6012	16	0,5178	5	0,8081	18	3,7100	17
Полтавська	0,7725	1	0,5005	12	0,5827	16	0,7221	7	0,4739	15	0,8586	3	3,9103	7
Рівненська	0,6981	6	0,6500	6	0,5974	13	0,4749	22	0,4434	22	0,7939	20	3,6576	18
Сумська	0,6957	8	0,5104	11	0,5549	20	0,6927	10	0,4723	16	0,8165	17	3,7425	14
Тернопільська	0,6817	13	0,7718	2	0,6020	12	0,6417	15	0,4518	21	0,8260	12	3,9749	6
Харківська	0,6683	19	0,6863	5	0,6382	5	0,6501	13	0,5431	3	0,8704	1	4,0564	4
Херсонська	0,6692	18	0,4083	20	0,6472	4	0,4985	21	0,5008	8	0,8198	13	3,5438	21
Хмельницька	0,6720	16	0,5434	10	0,5558	19	0,5297	20	0,4771	13	0,8409	6	3,6188	19
Черкаська	0,6697	17	0,4760	13	0,6105	10	0,6612	11	0,4674	18	0,8438	4	3,7286	15
Чернівецька	0,6866	11	0,7279	4	0,6289	7	0,8705	1	0,5226	4	0,7930	21	4,2294	1
Чернігівська	0,6895	10	0,4507	15	0,5652	17	0,7071	9	0,4751	14	0,8371	7	3,7247	16

Примітка. СЗК* – стандартизовані калібровані значення по відповідному блоку. ...¹ – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також Донецької та Луганської областей, на території яких проводиться антитерористична операція. Джерело: [183]

Додаток Ж

Визначення вагових коефіцієнтів кожної складової людського розвитку

Шановний експерте!

Вашій увазі пропонується анкета для визначення ваг складових людського розвитку. Вам необхідно висловити своє ставлення до кожної складової, проставивши бали за шкалою, що наведена в таблиці 1.

Таблиця Ж.1

Попарне порівняння складових людського розвитку

Складові людського розвитку	Довголіття	Знання	Добробут	Екологія	Інформаційно-комунікаційні технології
Довголіття	1				
Знання		1			
Добробут			1		
Екологія				1	
Інформаційно-комунікаційні технології					1

Пояснення! Таблицю слід читати таким чином: зазначена у рядку складова порівнюється зі складовою, зазначеною у стовпці. Якщо вказана в **рядку** складова людського розвитку важливіша, ніж та, з яким перетинається, то відповідне число від 1 до 9 записується в комірку на перетині рядка і стовпця. Якщо ж важливіша складова людського розвитку, зазначена у стовпці, то 1 слід поділити на відповідне число від 1 до 9, а результат записати в комірку на перетині рядка і стовпця. Оскільки будь-яка складова однаково важлива в порівнянні із самою собою, то в усі діагональні комірки заноситься значення 1.

Таблиця Ж.2

Шкала оцінювання за методикою Т. Сааті

Бал	Значення
1	Складові рівнозначні
3	Перша складова має незначну перевагу
5	Перша складова переважає
7	Перша складова має значну перевагу
9	Перша складова має безсумнівну перевагу
2, 4, 6, 8	Проміжні оцінки міри переваг між сусідніми значеннями

Дякуємо за співпрацю!

Результати попарного порівняння складових людського розвитку

Складові людського розвитку	Нормалізовані значення					Середнє значення	Міра узгодженості
	Довголіття	Знання	Добробут	Екологія	ІКТ		
Довголіття	0,353	0,444	0,581	0,154	0,364	0,379	5,5146
Знання	0,088	0,111	0,097	0,154	0,091	0,108	5,4440
Добробут	0,118	0,222	0,194	0,462	0,273	0,254	5,4186
Екологія	0,353	0,111	0,065	0,154	0,182	0,173	5,3071
ІКТ	0,088	0,111	0,065	0,077	0,091	0,086	5,3304
Індекс узгодженості							0,101
Індекс рандомізації							1,12
Коефіцієнт узгодженості думок експертів							0,090

Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2012 р.

	Довголіття	Знання			Добробут	Екологія			ІКТ	
	Очікувана тривалість життя, років	Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %	Рівень охоплення населення середньою та вищою освітою, %	Рівень якості середньої освіти, %	ВРП на душу населення, у фактичних цінах, грн	Рівень утилізації відходів, %	Лісистість території, %	Забезпеченість водними ресурсами, тис. м ³ на 1 особу на рік	Рахунки мобільних телефонів на душу населення, тис.	Користувачі мережі Інтернет, тис. осіб
АР Крим	71,40	50,00	98,30	24,30	22675,00	9,08	11,65	0,50	2833,00	127,40
області										
Вінницька	71,95	59,00	99,00	29,42	20253,00	28,68	13,30	2,70	1751,20	120,50
Волинська	71,41	48,00	99,30	33,11	19249,00	12,22	31,72	3,00	1281,00	59,70
Дніпропетровська	69,72	61,00	98,70	29,16	44650,00	32,58	5,90	1,00	3620,70	198,70
Донецька	69,74	64,00	98,80	32,15	38907,00	23,47	7,05	1,00	5699,90	345,20
Житомирська	69,74	64,00	98,50	27,99	19551,00	22,53	34,13	3,00	1466,60	48,80
Закарпатська	71,03	51,00	99,40	24,65	17088,00	3,92	52,24	5,00	1577,10	50,60
Запорізька	71,40	62,00	98,30	26,35	30656,00	29,55	3,97	1,00	1979,90	138,70
Івано-Франківська	73,38	37,00	99,70	34,25	23379,00	33,66	41,70	4,00	1550,90	50,80
Київська	70,32	62,00	99,50	31,06	40483,00	19,56	23,66	2,00	2184,90	107,70
Кіровоградська	69,64	59,00	98,60	28,05	22082,00	46,60	6,90	1,00	963,80	39,60
Луганська	70,39	55,00	98,80	26,20	25950,00	30,14	11,05	1,40	2929,70	122,00
Львівська	73,16	45,00	98,60	40,99	24387,00	6,29	29,02	2,00	2999,40	221,40
Миколаївська	70,02	63,00	98,30	26,48	24838,00	5,84	4,21	1,00	1593,20	86,90
Одеська	70,05	50,00	99,20	26,99	27070,00	6,50	6,54	1,00	3164,10	960,90
Полтавська	71,17	62,00	99,30	29,35	38424,00	71,63	9,07	2,30	1759,20	80,80
Рівненська	71,51	44,00	99,00	29,51	18860,00	21,00	37,15	2,50	1202,10	42,00
Сумська	71,08	70,00	98,70	31,01	21722,00	35,15	18,07	2,00	1305,00	51,90
Тернопільська	73,36	50,00	99,70	34,09	16644,00	20,58	13,44	2,00	980,30	74,00
Харківська	71,69	56,00	98,90	30,26	29972,00	15,29	12,27	2,00	3886,90	174,00
Херсонська	69,95	61,00	99,10	25,60	17910,00	20,04	4,82	1,20	1491,60	60,70
Хмельницька	71,59	62,00	99,50	27,56	19920,00	36,13	13,10	1,50	1184,30	66,20
Черкаська	71,25	69,00	99,60	33,38	24558,00	51,04	16,12	1,90	1617,10	57,20
Чернівецька	73,05	56,00	98,00	24,69	14529,00	25,21	29,92	4,00	1200,00	53,70
Чернігівська	70,28	58,00	99,00	34,14	22096,00	15,30	21,32	3,00	1632,50	70,80

Складено автором за: [205]

Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2013 р.

	Довголіття	Знання			Добробут	Екологія			ІКТ	
	Очікувана тривалість життя, років	Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %	Рівень охоплення населення середньою та вищою освітою, %	Рівень якості середньої освіти, %	ВРП на душу населення, у фактичних цінах, грн	Рівень утилізації відходів, %	Лісистість території, %	Забезпеченість водними ресурсами, тис. м ³ на 1 особу на рік	Рахунки мобільних телефонів на душу населення, тис.	Користувачі мережі Інтернет, тис. осіб
АР Крим	71,59	51,00	98,00	23,05	23595,00	15,08	11,77	1,20	3120,80	139,00
області										
Вінницька	71,93	63,00	99,00	28,33	22303,00	9,07	13,53	2,70	1804,00	92,40
Волинська	71,46	50,00	99,30	35,10	19817,00	16,64	32,16	3,00	1383,40	65,10
Дніпропетровська	70,20	63,00	98,50	28,60	46333,00	34,01	6,04	1,00	3864,20	249,10
Донецька	70,26	72,00	98,60	30,12	37830,00	20,80	7,21	1,00	5907,90	387,10
Житомирська	69,48	66,00	98,60	26,96	20286,00	18,69	34,60	3,00	1498,90	54,00
Закарпатська	71,02	55,00	99,50	25,91	17044,00	12,90	52,65	5,00	1647,70	54,40
Запорізька	71,63	64,00	98,10	26,00	30526,00	30,86	4,12	1,00	2173,40	150,60
Івано-Франківська	73,15	38,00	99,50	34,08	24022,00	36,69	42,05	4,00	1715,50	57,20
Київська	70,38	64,00	99,10	29,57	39988,00	22,87	23,89	2,00	2220,90	100,80
Кіровоградська	69,85	62,00	98,50	27,34	25533,00	47,00	7,12	1,00	1008,10	50,60
Луганська	70,77	59,00	98,80	25,55	24514,00	29,95	11,58	1,40	3061,10	128,20
Львівська	73,28	47,00	98,60	42,10	24937,00	7,55	29,40	2,00	3311,40	238,50
Миколаївська	70,08	69,00	98,20	23,98	27355,00	5,55	4,45	1,00	1693,30	95,50
Одеська	70,37	54,00	99,00	27,01	29118,00	5,66	6,77	1,00	3454,20	1357,40
Полтавська	71,10	71,00	99,10	29,93	39962,00	74,44	9,27	2,30	1831,80	92,90
Рівненська	71,38	56,00	99,10	30,03	19003,00	8,54	37,67	2,50	1265,70	49,40
Сумська	71,02	71,00	98,50	28,62	23517,00	35,75	18,30	2,00	1378,20	61,30
Тернопільська	73,64	52,00	99,60	33,92	16819,00	28,56	13,59	2,00	1030,50	82,10
Харківська	72,14	61,00	98,90	30,93	31128,00	15,26	12,37	2,00	4095,70	182,60
Херсонська	70,00	71,00	99,30	24,89	19311,00	26,29	4,99	1,20	1524,80	68,90
Хмельницька	71,88	64,00	99,10	28,99	20165,00	44,64	13,35	1,50	1226,20	71,30
Черкаська	71,85	70,00	99,30	32,15	26168,00	76,74	16,29	1,90	1680,60	66,70
Чернівецька	73,22	58,00	98,90	26,49	15154,00	25,85	30,81	4,00	1232,40	53,60
Чернігівська	70,37	63,00	99,00	31,19	22603,00	35,81	21,55	3,00	1661,90	80,40

Складено автором за: [205]

Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2014 р.

	Довголіття	Знання			Добробут	Екологія			ІКТ	
	Очікувана тривалість життя, років	Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %	Рівень охоплення населення середньою та вищою освітою, %	Рівень якості середньої освіти, %	ВРП на душу населення, у фактичних цінах, грн	Рівень утилізації відходів, %	Лісистість території, %	Забезпеченість водними ресурсами, тис. м ³ на 1 особу на рік	Рахунки мобільних телефонів на душу населення, тис.	Користувачі мережі Інтернет, тис. осіб
Вінницька	71,93	63,00	98,90	27,11	27249,00	11,74	13,46	2,70	1991,30	102,60
Волинська	71,35	51,00	99,30	35,22	23218,00	23,60	32,19	3,00	1464,20	67,50
Дніпропетровська	69,97	63,00	98,30	27,82	53749,00	32,37	5,94	1,00	4530,20	288,40
Донецька ¹	... ²	... ²	97,90 ¹	41,74 ¹	27771,00 ¹	17,75 ¹	7,11 ¹	1,00 ¹	5879,10 ¹	326,40 ¹
Житомирська	69,31	66,00	98,40	27,21	23678,00	17,50	34,70	3,00	1574,00	57,00
Закарпатська	71,16	54,00	99,30	26,91	19170,00	70,94	52,70	5,00	1649,70	57,60
Запорізька	71,20	63,00	97,90	25,28	37251,00	33,26	4,03	1,00	2366,40	161,20
Івано-Франківська	73,08	39,00	99,50	32,30	27232,00	30,38	42,18	4,00	1756,20	69,40
Київська	70,01	65,00	99,20	29,51	46058,00	9,15	23,89	2,00	2246,40	115,70
Кіровоградська	69,61	62,00	98,30	24,70	29223,00	28,54	7,04	1,00	1059,20	62,90
Луганська ¹	... ²	... ²	96,60 ¹	39,87 ¹	14079,00 ¹	59,41 ¹	11,23 ¹	1,40 ¹	3043,70 ¹	126,50 ¹
Львівська	73,08	49,00	98,50	41,57	28731,00	17,36	29,42	2,00	3497,10	255,10
Миколаївська	69,96	68,00	98,20	24,66	30357,00	4,49	4,28	1,00	1778,50	100,40
Одеська	70,33	54,00	99,00	25,76	31268,00	3,74	6,59	1,00	3529,10	1375,50
Полтавська	70,89	72,00	99,10	27,71	48040,00	59,24	9,27	2,30	1898,60	102,80
Рівненська	71,16	54,00	98,90	29,37	24762,00	12,87	37,82	2,50	1328,00	55,00
Сумська	71,15	73,00	98,40	28,31	26943,00	27,57	18,28	2,00	1426,90	70,90
Тернопільська	73,23	53,00	99,60	33,13	20228,00	32,72	13,60	2,00	1049,80	65,10
Харківська	71,11	62,00	98,80	30,38	35328,00	11,62	12,36	2,00	4227,70	169,10
Херсонська	70,03	69,00	99,30	21,08	21725,00	24,52	4,91	1,20	1625,70	77,70
Хмельницька	71,73	64,00	99,10	27,49	24662,00	24,77	13,28	1,50	1273,70	77,00
Черкаська	71,46	70,00	98,90	32,39	30628,00	67,51	16,30	1,90	1799,60	67,80
Чернівецька	73,18	58,00	98,70	24,07	16552,00	19,00	30,60	4,00	1264,80	56,60
Чернігівська	70,05	63,00	98,90	30,31	26530,00	13,66	21,58	3,00	1711,40	81,80

Примітка. ...¹ – інформація сформована без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція; ...² – оприлюднення деяких показників неможливе у зв'язку з некоректністю розрахунків.

Складено автором за: [205]

Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2015 р.

	Довголіття	Знання			Добробут	Екологія			ІКТ	
	Очікувана тривалість життя, років	Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %	Рівень охоплення населення середньою та вищою освітою, %	Рівень якості середньої освіти, %	ВРП на душу населення, у фактичних цінах, грн	Рівень утилізації відходів, %	Лісистість території, %	Забезпеченість водними ресурсами, тис. м ³ на 1 особу на рік	Рахунки мобільних телефонів на душу населення, тис.	Користувачі мережі Інтернет, тис. осіб
Вінницька	72,01	65,00	98,90	25,25	37270,00	22,47	13,46	2,70	1602,40	108,80
Волинська	71,51	52,00	99,30	30,11	30387,00	22,79	32,22	3,00	1344,10	74,30
Дніпропетровська	69,92	63,00	98,10	26,07	65897,00	31,50	5,94	1,00	4469,70	329,80
Донецька ¹	... ²	... ²	97,90 ¹	32,29 ¹	26864,00 ¹	16,22 ¹	7,08 ¹	1,00 ¹	6988,70 ¹	221,00 ¹
Житомирська	69,61	66,00	98,30	24,19	30698,00	19,68	34,70	3,00	1288,40	64,70
Закарпатська	70,66	53,00	99,30	20,54	22989,00	5,09	52,72	5,00	1500,50	64,50
Запорізька	71,07	64,00	98,00	23,13	50609,00	50,14	4,03	1,00	2518,00	165,50
Івано-Франківська	73,18	40,00	99,50	28,40	33170,00	34,02	42,18	4,00	1594,60	81,30
Київська	69,99	67,00	99,10	27,18	60109,00	8,90	23,94	2,00	2577,10	161,40
Кіровоградська	70,27	62,00	98,20	22,40	39356,00	25,88	7,01	1,00	1216,00	75,30
Луганська ¹	... ²	... ²	98,20 ¹	30,83 ¹	10778,00 ¹	11,31 ¹	11,13 ¹	1,40 ¹	3528,70 ¹	72,20 ¹
Львівська	73,33	49,00	98,50	38,95	37338,00	12,68	29,48	2,00	3068,40	273,90
Миколаївська	70,32	68,00	98,10	22,04	41501,00	4,44	4,26	1,00	1732,00	110,00
Одеська	70,36	54,00	99,00	23,08	41682,00	4,75	6,60	1,00	3553,60	1331,90
Полтавська	71,22	69,00	99,10	26,45	66390,00	50,04	9,25	2,30	2063,10	115,40
Рівненська	71,35	54,00	98,90	25,30	30350,00	20,75	37,78	2,50	1179,00	62,20
Сумська	71,23	73,00	98,30	27,43	37170,00	24,35	18,27	2,00	1586,30	77,30
Тернопільська	73,35	54,00	99,60	31,38	24963,00	17,64	13,57	2,00	918,00	80,00
Харківська	71,15	62,00	98,80	28,91	45816,00	19,81	12,37	2,00	4436,90	219,60
Херсонська	69,95	67,00	99,00	19,11	30246,00	21,18	4,91	1,20	1667,70	87,70
Хмельницька	71,77	65,00	99,00	25,69	31660,00	36,18	13,33	1,50	1125,40	86,60
Черкаська	72,04	70,00	98,90	29,08	40759,00	61,41	16,29	1,90	1482,30	85,10
Чернівецька	72,96	57,00	98,90	19,56	20338,00	22,71	30,54	4,00	1141,30	56,80
Чернігівська	70,23	65,00	98,70	27,24	35196,00	16,68	21,62	3,00	1460,70	87,60

Примітка. ...¹ – інформація сформована без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція; ...² – оприлюднення деяких показників неможливе у зв'язку з некоректністю розрахунків.

Складено автором за: [205]

Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2016 р.

	Довголіття	Знання			Добробут	Екологія			ІКТ	
	Очікувана тривалість життя, років	Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %	Рівень охоплення населення середньою та вищою освітою, %	Рівень якості середньої освіти, %	ВРП на душу населення, у фактичних цінах, грн	Рівень утилізації відходів, %	Лісистість території, %	Забезпеченість водними ресурсами, тис. м ³ на 1 особу на рік	Рахунки мобільних телефонів на душу населення, тис.	Користувачі мережі Інтернет, тис. осіб
Вінницька	72,47	67,00	98,90	24,38	46615,00	20,60	13,51	2,70	1460,40	598,20
Волинська	71,76	53,00	99,30	26,01	34310,00	23,13	32,20	3,00	1228,40	338,20
Дніпропетровська	70,19	64,00	98,20	25,31	75396,00	32,44	5,94	1,00	3926,80	1015,80
Донецька ¹	... ²	... ²	98,40 ¹	23,83 ¹	32318,00 ¹	18,73 ¹	7,09 ¹	1,00 ¹	6085,10 ¹	1144,50 ¹
Житомирська	70,14	67,00	98,50	22,16	38520,00	21,57	34,74	3,00	1153,30	460,20
Закарпатська	70,92	54,00	99,30	15,17	25727,00	4,69	52,67	5,00	1394,00	296,40
Запорізька	71,26	65,00	98,10	21,99	59729,00	58,86	4,00	1,00	2206,90	608,90
Івано-Франківська	73,72	42,00	99,50	25,50	37220,00	41,12	42,18	4,00	1496,20	324,10
Київська	70,23	68,00	99,10	25,85	74216,00	4,73	23,93	2,00	1675,30	723,20
Кіровоградська	70,30	65,00	98,20	21,09	47469,00	8,96	7,04	1,00	1120,20	222,20
Луганська ¹	... ²	... ²	98,40 ¹	22,78 ¹	14251,00 ¹	24,28 ¹	11,19 ¹	1,40 ¹	2982,60 ¹	461,50 ¹
Львівська	73,55	50,00	98,10	37,34	45319,00	19,51	29,42	2,00	2660,10	1094,10
Миколаївська	70,67	69,00	98,10	20,42	50091,00	4,50	4,27	1,00	1533,50	506,70
Одеська	70,83	55,00	99,00	21,40	50159,00	3,75	6,62	1,00	3102,50	2267,70
Полтавська	71,33	70,00	99,00	26,19	81145,00	57,32	9,23	2,30	1891,50	389,80
Рівненська	71,56	55,00	98,80	22,23	33958,00	19,50	37,84	2,50	1078,40	326,30
Сумська	71,68	75,00	98,30	27,54	41741,00	31,56	18,27	2,00	1421,10	282,20
Тернопільська	73,69	56,00	99,60	30,63	29247,00	10,30	13,55	2,00	819,50	259,70
Харківська	71,46	63,00	98,70	28,43	57150,00	24,62	12,37	2,00	3922,40	953,50
Херсонська	70,16	68,00	99,00	18,14	36585,00	12,45	4,89	1,20	1509,30	283,50
Хмельницька	72,31	66,00	98,90	24,89	37881,00	35,46	13,31	1,50	953,50	351,30
Черкаська	72,07	71,00	99,10	26,77	48025,00	57,69	16,29	1,90	1337,60	477,40
Чернівецька	73,34	58,00	98,90	16,06	23365,00	36,32	30,49	4,00	1075,80	205,00
Чернігівська	70,65	67,00	98,60	25,16	41726,00	16,64	21,58	3,00	1293,50	438,50

Примітка. ...¹ – інформація сформована без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція; ...² – оприлюднення деяких показників неможливе у зв'язку з некоректністю розрахунків.

Складено автором за: [205]

Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2017 р.

	Довголіття	Знання			Добробут	Екологія			ІКТ	
	Очікувана тривалість життя, років	Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %	Рівень охоплення населення середньою та вищою освітою, %	Рівень якості середньої освіти, %	ВРП на душу населення, у фактичних цінах, грн	Рівень утилізації відходів, %	Лісистість території, %	Забезпеченість водними ресурсами, тис. м ³ на 1 особу на рік	Рахунки мобільних телефонів на душу населення, тис.	Користувачі мережі Інтернет, тис. осіб
Вінницька	72,70	69,00	99,00	24,81	58384,00	17,53	13,51	2,70	1343,20	833,60
Волинська	71,92	55,00	99,30	27,46	49987,00	18,05	32,30	3,00	1182,70	498,90
Дніпропетровська	70,91	65,00	98,30	24,88	97137,00	34,48	5,93	1,00	3867,50	1545,20
Донецька ¹	... ²	... ²	98,30 ¹	24,30 ¹	39411,00 ¹	24,07 ¹	7,08 ¹	1,00 ¹	6197,80 ¹	1932,00 ¹
Житомирська	70,40	69,00	98,70	23,87	49737,00	21,79	34,78	3,00	1059,40	643,80
Закарпатська	71,31	56,00	99,20	15,63	34202,00	3,75	52,68	5,00	1374,30	509,50
Запорізька	71,49	66,00	98,40	23,10	75306,00	53,86	3,99	1,00	2233,50	889,30
Івано-Франківська	73,78	44,00	99,60	27,63	46312,00	39,33	42,21	4,00	1477,70	570,10
Київська	70,46	70,00	99,10	26,79	90027,00	1,95	23,94	2,00	1464,90	1038,20
Кіровоградська	70,50	67,00	98,40	22,02	55183,00	3,99	7,02	1,00	1126,70	407,90
Луганська ¹	... ²	... ²	98,40 ¹	19,52 ¹	13883,00 ¹	19,15 ¹	11,24 ¹	1,40 ¹	3122,60 ¹	830,00 ¹
Львівська	73,49	52,00	97,30	37,89	58221,00	26,14	29,42	2,00	2530,80	1410,30
Миколаївська	71,33	71,00	98,20	19,05	60549,00	4,16	4,26	1,00	1470,80	710,40
Одеська	71,09	56,00	99,00	20,63	62701,00	5,23	6,59	1,00	2941,20	2537,00
Полтавська	72,07	70,00	99,20	26,42	106248,00	8,04	9,23	2,30	1900,90	650,70
Рівненська	71,62	57,00	98,90	22,34	42038,00	23,66	37,87	2,50	1055,10	516,10
Сумська	72,30	76,00	98,60	29,18	51419,00	43,11	18,29	2,00	1432,20	478,40
Тернопільська	73,58	58,00	99,60	32,13	38593,00	5,35	13,56	2,00	818,30	445,60
Харківська	71,88	64,00	98,80	27,55	69489,00	10,61	12,35	2,00	3801,50	1377,80
Херсонська	70,80	68,00	99,00	19,06	45532,00	14,18	4,86	1,20	1507,60	477,10
Хмельницька	72,18	68,00	99,20	24,83	49916,00	44,11	13,25	1,50	927,60	575,90
Черкаська	72,20	73,00	99,00	25,80	59697,00	60,12	16,28	1,90	1218,40	669,40
Чернівецька	73,71	60,00	98,70	17,45	31509,00	36,50	30,44	4,00	1075,60	365,50
Чернігівська	71,18	68,00	98,80	26,37	55198,00	19,42	21,58	3,00	1197,00	599,20

Примітка. ...¹ – інформація сформована без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція; ...² – оприлюднення деяких показників неможливе у зв'язку з некоректністю розрахунків.

Складено автором за: [205]

Вихідні дані для розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2018 р.

	Довголіття	Знання			Добробут	Екологія			ІКТ	
	Очікувана тривалість життя, років	Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %	Рівень охоплення населення середньою та вищою освітою, %	Рівень якості середньої освіти, %	ВРП на душу населення, у фактичних цінах, грн	Рівень утилізації відходів, %	Лісистість території, %	Забезпеченість водними ресурсами, тис. м ³ на 1 особу на рік	Рахунки мобільних телефонів на душу населення, тис.	Користувачі мережі Інтернет, тис. осіб
Вінницька	72,69	68,00	99,00	18,77	61022,00	30,31	13,47	2,70	1365,90	968,20
Волинська	71,49	55,00	99,30	23,87	49037,00	25,17	32,27	3,00	1144,90	576,30
Дніпропетровська	70,46	64,00	98,20	21,40	97517,00	34,93	5,92	1,00	3776,50	1796,50
Донецька ¹	... ²	... ²	98,43 ¹	18,63 ¹	41771,00 ¹	27,69 ¹	7,07 ¹	1,00 ¹	5261,10 ¹	1800,40 ¹
Житомирська	70,08	68,00	98,50	18,87	50258,00	19,13	34,72	3,00	1025,50	689,70
Закарпатська	70,99	55,00	99,30	13,33	34733,00	3,44	52,68	5,00	1312,00	583,70
Запорізька	71,11	64,00	98,50	18,10	74429,00	63,81	4,04	1,00	1935,00	865,10
Івано-Франківська	73,67	46,00	99,60	21,73	45750,00	34,28	42,14	4,00	1436,50	659,80
Київська	70,30	72,00	99,10	22,00	91662,00	3,97	23,93	2,00	1572,30	1215,30
Кіровоградська	70,83	65,00	98,40	18,33	59213,00	4,96	7,00	1,00	1083,80	465,70
Луганська ¹	... ²	... ²	98,40 ¹	15,80 ¹	16733,00 ¹	13,56 ¹	11,18 ¹	1,40 ¹	2785,70 ¹	913,40 ¹
Львівська	73,36	52,00	97,90	31,03	59118,00	18,72	29,38	2,00	2486,30	1664,80
Миколаївська	71,06	69,00	98,20	15,77	63604,00	3,73	4,26	1,00	1467,80	800,70
Одеська	70,98	56,00	99,00	16,37	60715,00	8,76	6,58	1,00	3076,70	2688,60
Полтавська	71,76	70,00	99,20	20,53	115649,00	14,21	9,21	2,30	1809,00	749,80
Рівненська	71,88	57,00	98,90	19,67	40860,00	17,51	37,80	2,50	1031,00	593,30
Сумська	72,26	74,00	98,60	22,57	53318,00	25,71	18,24	2,00	1366,80	548,40
Тернопільська	73,39	56,00	99,60	22,47	37277,00	14,84	13,56	2,00	795,30	511,70
Харківська	71,40	65,00	98,80	24,10	69763,00	21,75	12,33	2,00	3690,10	1582,40
Херсонська	70,51	68,00	99,00	16,97	45442,00	14,60	4,88	1,20	1436,70	534,50
Хмельницька	72,28	68,00	99,30	20,83	47476,00	56,75	13,25	1,50	900,40	653,10
Черкаська	71,78	70,00	99,00	23,37	64191,00	54,16	16,26	1,90	1147,80	692,10
Чернівецька	73,83	60,00	98,80	14,83	31813,00	32,27	30,46	4,00	1034,80	421,00
Чернігівська	70,51	66,00	98,80	22,80	56278,00	17,26	21,56	3,00	1187,70	673,70

Примітка. ...¹ – інформація сформована без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція; ...² – оприлюднення деяких показників неможливе у зв'язку з некоректністю розрахунків.

Складено автором за: [205]

Результати розрахунку Модифікованого Індексу людського розвитку у 2012–2018 р.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
АР Крим	0,583	0,593	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
області							
Вінницька	0,616	0,583	0,613	0,622	0,643	0,630	0,652
Волинська	0,609	0,602	0,621	0,620	0,597	0,597	0,606
Дніпропетровська	0,738	0,743	0,743	0,747	0,782	0,791	0,773
Донецька	0,726	0,709	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Житомирська	0,619	0,603	0,613	0,613	0,603	0,605	0,584
Закарпатська	0,630	0,610	0,680	0,589	0,503	0,506	0,499
Запорізька	0,644	0,639	0,647	0,697	0,793	0,773	0,773
Івано-Франківська	0,678	0,667	0,670	0,665	0,663	0,656	0,629
Київська	0,725	0,710	0,700	0,709	0,678	0,657	0,651
Кіровоградська	0,592	0,615	0,588	0,608	0,588	0,561	0,555
Луганська	0,629	0,616	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	0,652	0,647	0,660	0,660	0,662	0,679	0,650
Миколаївська	0,581	0,582	0,582	0,589	0,594	0,584	0,572
Одеська	0,643	0,645	0,637	0,639	0,632	0,627	0,628
Полтавська	0,740	0,748	0,740	0,768	0,856	0,717	0,712
Рівненська	0,608	0,594	0,614	0,620	0,580	0,588	0,565
Сумська	0,623	0,623	0,619	0,633	0,656	0,687	0,623
Тернопільська	0,579	0,576	0,587	0,570	0,554	0,543	0,556
Харківська	0,667	0,658	0,659	0,668	0,709	0,659	0,681
Херсонська	0,553	0,562	0,557	0,565	0,566	0,570	0,563
Хмельницька	0,597	0,607	0,591	0,615	0,650	0,676	0,697
Черкаська	0,654	0,690	0,671	0,699	0,755	0,752	0,715
Чернівецька	0,605	0,587	0,596	0,576	0,597	0,603	0,583
Чернігівська	0,621	0,622	0,615	0,611	0,604	0,617	0,597
Україна	0,637	0,633	0,636	0,640	0,648	0,640	0,630

Примітка. ...¹ – з 2014 р. інформація сформована без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, на території яких проводиться антитерористична операція.

Додаток 3

Ідентифікація домінантних загроз безпеки людського розвитку

Таблиця 3.1

**Склад експертів
(місце роботи та посада станом на 02.02.2019)**

№	ПІБ (інформація є конфіденційною)	Місце роботи	Структурний підрозділ	Посада	Науковий ступінь (за наявності)	Контактна інформація (інформація є конфіденційною)
1		ІДСД імені М. В. Птухи НАН України	Відділ досліджень людського розвитку	Провідний науковий співробітник, с.н.с.	кандидат економічних наук	
2		ІДСД імені М. В. Птухи НАН України	Відділ досліджень людського розвитку	Провідний науковий співробітник, с.н.с.	кандидат економічних наук	
3		ІДСД імені М. В. Птухи НАН України	Відділ досліджень людського розвитку	Науковий співробітник	кандидат економічних наук	
4		Київський університет імені Бориса Грінченка	Кафедра державного управління та управління освітою	Завідувач кафедри державного управління та управління освітою	доктор наук з державного управління	
5		Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України»	Відділ проблем соціально- гуманітарного розвитку регіону	Старший науковий співробітник	кандидат наук з державного управління	
6		Криворізький національний університет	Кафедра економіки, організації та управління підприємствами	Доцент	кандидат економічних наук, доцент,	
7		КНЕУ імені Вадима Гетьмана	Кафедра економічної теорії	Доцент кафедри економічної теорії	кандидат економічних наук	
8		Міністерство аграрної політики та продовольства України	Відділ моніторингу, економічного аналізу та аграрної статистики	Заступник начальника відділу	—	
9		Міністерство охорони здоров'я	Управління охорони здоров'я Харківської обласної державної адміністрації	Спеціаліст відділу з питань спецперевірок та фармації	—	
10		Харківський національний медичний університет	кафедра анатомії людини	Декан I медичного факультету, ст. викладач кафедри анатомії людини	Кандидат медичних наук	

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.1

№	ПІБ (інформація є конфіденційною)	Місце роботи	Структурний підрозділ	Посада	Науковий ступінь (за наявності)	Контактна інформація є конфіденційною)
11		Міністерство внутрішніх справ	Управління забезпечення прав людини Національної поліції України	Заступник начальника	—	
12		Міністерство охорони здоров'я	Державна установа «Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я України»	Завідувач сектору	—	
13		Міністерства молоді та спорту України	Департамент молодіжної політики	Головний спеціаліст відділу сприяння розвитку молоді та утвердження здорового способу життя	—	
14		Міністерство соціальної політики України	Департаменту акредитації та моніторингу у Донецькій області	Спеціаліст відділу освітніх програм	—	
15		Міністерство соціальної політики України	Департаменту захисту прав дітей та усиновлення	Головний спеціаліст відділу соціального захисту дітей	—	
16		Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти	Секретаріат	Заступник керівника секретаріату	—	
17		Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти	Секретаріат	Заступник керівника секретаріату	—	
18		Міністерство інфраструктури України	Управління економічного розвитку та фінансів	Начальник відділу економічного аналізу	—	
19		Управління захисту економіки в Донецькій області Департаменту захисту економіки Національної поліції України	Управління відділу протидії організованим формам злочинності у сфері економіки	(конфіденційна інформація)	—	
20		Управління захисту економіки в Харківській області Департаменту захисту економіки Національної поліції України	Управління відділу протидії організованим формам злочинності у сфері економіки	(конфіденційна інформація)	—	

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.1

№	ПІБ (інформація є конфіденційною)	Місце роботи	Структурний підрозділ	Посада	Науковий ступінь (за наявності)	Контактна інформація (інформація є конфіденційною)
21		Державна Фіскальна Служба	Головне управління Державної Фіскальної Служби у Харківській області	Головний державний ревізор- інспектор		
22		Державна служба зайнятості	Управління організації надання соціальних послуг	Заступник начальника відділу організації надання соціальних послуг	—	
23		Громадська організація «Чисте довкілля Слобожанщини»	-	Керівник	—	
24		Інститут телекомунікаційн і глобального інформаційного простору НАН України	Відділ досліджень навколишнього середовища	Завідувач відділу	доктор геологічних наук	
25		Міністерство екології та природни х ресурсів України	Відділ оцінки впливу на довкілля	Головний спеціаліст	—	
26		Міністерство екології та природни х ресурсів України	Відділ стратегічного планування та екологічної політики	Головний спеціаліст	—	
27		Міністерство екології та природни х ресурсів України	Управління експертної роботи та організаційно- аналітичного забезпечення	Головний спеціаліст	—	
28		Інститут телекомунікаційн і глобального інформаційного простору НАН України	Відділ комплексних досліджень	Завідувач відділу	доктор технічних наук, старший науковий співробітник	
29		Національна поліція України	Департамент кіберполіції	(конфіденційна інформація)	—	
30		Тернопільський національний економічний університет	Кафедра кібербезпеки	Старший викладач	кандидат технічних наук	
31		Міністерство інформаційної політики України	Сектор з питань впровадження Доктрини інформаційної безпеки	Головний спеціаліст	—	
32		Міністерство інформаційної політики України	Сектор реформування інформаційної сфери та зв'язків з громадськістю	Головний спеціаліст	—	

**Приклад Анкети для визначення складу
домінантних загроз безпеки людського розвитку**

Шановний експерте!

Вашій увазі пропонується анкета для визначення складу загроз безпеки людського розвитку. В анкеті подано перелік із 53 загроз, об'єднаних за п'ятьма складовими людського розвитку (довголіття, знання, добробут, екологія та інформаційно-комунікаційні технології). Відповідно до цього Вам необхідно визначити рівень загрози: високий (3 бали), середній (2 бали) або низький (1 бал).

Таблиця 3.2

**Анкета щодо визначення складу найважливіших загроз
безпеки людського розвитку (за складовими)**

Складові людського розвитку	Перелік загроз безпеки людського розвитку	Рівень загрози		
		високий (3 бали)	середній (2 бали)	низький (1 бал)
1. Довголіття	1.1. Дитяча смертність			
	1.2. Аборти			
	1.3. Підліткова народжуваність			
	1.4. Материнська смертність			
	1.5. Скоєння самогубства			
	1.6. Скоєння самогубства серед підлітків			
	1.7. Захворюваність населення			
	1.8. Епідемії соціально небезпечних хвороб			
	1.9. Дефіцит імунопрофілактики			
	1.10. Брак медичного персоналу			
	1.11. Дефіцит (та/або економічна важко-доступність) якісних продуктів харчування			
	1.12. Відсутність соціальних програм щодо здорового способу життя у підлітковому віці			

Продовження додатку 3
Продовження таблиці 3.2

Складові людського розвитку	Перелік загроз	Рівень загрози		
		високий (3 бали)	середній (2 бали)	низький (1 бали)
1. Довголіття	1.13. Посилення криміногенної ситуації у суспільстві			
	1.14. Гендерно-обумовлене та домашнє насильство			
	1.15. Нещасні випадки виробничого характеру			
	1.16. Нещасні випадки, пов'язані із впливом природних факторів			
	1.17. Випадки отримання тяжких травм і смертність внаслідок транспортних нещасних випадків (ДТП)			
	1.18. Аварійність житлового фонду			
	1.19. Військові конфлікти, бойові дії			
	1.20. Створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань			
	1.21. Незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів			
2. Знання	2.1. Надостатня чисельність кваліфікованих працівників у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах			
	2.2. Скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів			
	2.3. Територіальна недоступність освітньої інфраструктури та фізична недоступність (для людей з інвалідністю)			
	2.4. Скорочення кількості закладів вищої освіти			
	2.5. Незворотна освітня міграція			
	2.6. Відтік учених зі сфери науки			
	2.7. Безробіття серед випускників закладів вищої освіти			
	2.8. Соціальне виключення у сфері освіти (особи з інвалідністю та особливими потребами, інші уразливі групи населення)			
	2.9. Брак фінансових ресурсів домогосподарств для здобуття якісної освіти			
	2.10. Гендерна нерівність серед шкільних учителів			

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.2

Складові людського розвитку	Перелік загроз	Рівень загрози		
		Високий (3 бали)	Середній (2 бали)	Низький (1 бали)
3. Добробут	3.1. Безробіття			
	3.2. Соціально-економічна нерівність			
	3.3. Бідність населення			
	3.4. Вимушена неповна зайнятість			
	3.5. Переведення на неповний робочий день серед працюючих			
	3.6. Затримки з виплати заробітної плати працівникам			
	3.7. Шкідливі умови праці та умови, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам			
	3.8. Зовнішня міграція працездатного населення			
	3.9. Інфляція			
	3.10. Корупція			
4. Екологія	4.1. Забруднення повітря			
	4.2. Забруднення водних ресурсів			
	4.3. Знищення лісових ресурсів			
	4.4. Забруднення ґрунту пестицидами			
	4.5. Спалювання відходів			
	4.6. Розміщення відходів на стихійних звалищах			
5. Інформаційно-комунікаційні технології	5.1. Порушення конфіденційності інформації			
	5.2. Масштабні кібератаки (на державні органи та комерційні структури)			
	5.3. Злочини, пов'язані з покупками та продажем через мережу Інтернет			
	5.4. «Крадіжка особистості» (незаконне заволодіння персональними даними)			
	5.5. Телефонні та інші шахрайства (переказ коштів, махінації з платіжними картками тощо)			
	5.6. Цифрова нерівність і доступність населення до мережі Інтернет			

Дякуємо за співпрацю

**Результати опитування експертів щодо визначення складу
загроз безпеки людського розвитку за складовою «Довголіття»**

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів																				
	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	1.9	1.10	1.11	1.12	1.13	1.14	1.15	1.16	1.17	1.18	1.19	1.20	1.21
E1	3	1	1	1	3	3	3	3	2	1	1	1	3	1	2	1	3	1	3	1	3
E2	2	1	2	1	2	3	3	3	2	1	1	1	3	1	2	1	2	1	3	1	2
E3	3	1	1	1	3	3	2	3	2	1	2	1	3	1	1	1	3	1	2	1	3
E4	3	2	1	2	3	3	2	3	1	2	1	1	3	1	3	1	1	1	3	1	3
E5	3	1	1	1	3	3	3	3	2	2	2	2	3	3	3	1	3	1	3	2	3
E6	3	1	2	2	2	2	3	2	2	2	1	1	2	2	2	2	3	2	3	3	3
E7	3	1	1	1	3	3	3	2	2	1	1	1	2	1	1	2	3	1	3	1	3
E8	2	1	1	1	3	3	3	3	2	1	1	1	2	2	1	1	2	1	1	1	3
E9	3	1	2	1	2	3	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	2	1	2	2	2
E10	3	1	1	1	2	3	3	3	2	1	1	2	3	1	1	1	3	1	3	1	3
E11	2	1	1	2	2	2	3	3	3	1	2	2	1	2	1	1	3	1	3	1	3
E12	2	2	1	2	1	2	1	3	2	2	2	1	3	1	2	1	2	2	3	2	3
E13	2	2	2	2	3	2	3	2	3	1	1	2	1	2	3	1	3	2	3	1	1
E14	3	1	1	1	3	3	3	2	2	1	1	1	3	2	2	1	3	2	2	2	3
E15	3	1	1	1	3	3	3	3	2	1	1	1	3	1	1	1	3	1	3	1	3
E16	3	1	1	1	3	3	2	3	2	1	1	1	3	2	1	1	2	1	3	1	3
E17	3	1	1	1	2	2	2	2	2	1	1	2	3	2	1	2	2	1	3	1	2
E18	1	2	1	2	1	1	3	2	3	3	3	1	3	2	2	1	3	3	2	1	2
E19	3	1	2	2	3	3	2	2	2	1	2	3	2	2	1	1	1	1	3	2	3
E20	3	2	1	3	2	3	2	1	2	1	2	1	2	2	1	1	1	1	3	3	2
E21	3	2	1	1	3	2	3	3	2	1	1	1	3	2	2	2	3	1	3	1	3

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.3

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів																				
	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	1.9	1.10	1.11	1.12	1.13	1.14	1.15	1.16	1.17	1.18	1.19	1.20	1.21
E22	2	1	1	2	3	3	2	2	2	2	2	1	2	2	1	1	3	2	3	1	3
E23	3	2	1	2	3	3	3	3	2	2	1	2	3	2	1	1	3	1	2	1	3
E24	3	1	1	1	3	3	2	3	2	2	2	2	3	2	1	1	3	1	2	1	3
E25	1	2	1	2	1	1	3	2	2	3	3	3	3	2	2	1	3	3	2	3	2
E26	3	2	1	3	3	3	3	3	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2	3	1	3
E27	3	2	2	1	3	3	3	3	1	1	1	2	3	1	1	3	3	3	3	2	2
E28	2	1	1	2	3	3	2	3	2	2	1	1	3	2	2	1	3	2	3	2	3
E29	3	1	1	2	3	3	3	3	2	2	1	1	3	2	1	2	3	1	3	2	3
E30	3	3	1	1	2	3	2	3	2	2	1	1	3	1	1	1	2	1	2	1	2
E31	3	2	1	2	3	3	3	3	1	2	1	1	3	2	1	2	3	1	3	1	3
E32	3	1	1	1	3	3	3	3	2	2	1	1	3	2	1	1	3	1	2	1	3
Сума балів	85	45	38	49	82	86	83	84	64	50	46	46	84	55	48	41	82	45	85	46	86

Таблиця 3.4

Результати опитування експертів щодо визначення складу загроз безпеки людського розвитку за складовою «Знання»

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів									
	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9	2.10
E1	2	3	1	2	3	3	3	2	1	2
E2	1	2	2	2	3	3	3	2	1	1
E3	1	2	2	2	3	3	3	1	1	1
E4	1	3	2	2	2	2	3	1	1	1
E5	1	3	1	2	3	3	3	1	1	1

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.4

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів									
	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9	2.10
E6	1	1	2	1	3	2	2	2	2	1
E7	1	1	1	2	3	3	3	2	1	1
E8	1	2	1	2	3	3	3	2	2	1
E9	1	2	1	2	2	3	3	2	1	1
E10	1	2	1	1	3	3	3	2	1	1
E11	1	1	2	1	1	1	2	2	2	2
E12	3	3	3	2	3	2	2	2	1	1
E13	1	1	1	1	3	3	2	2	1	1
E14	1	1	1	2	3	3	3	2	1	1
E15	1	1	1	2	3	3	3	2	1	1
E16	1	1	2	2	3	3	3	2	1	1
E17	1	1	2	2	3	3	3	2	1	1
E18	1	3	3	2	3	3	3	2	3	1
E19	3	1	2	1	2	3	3	3	2	1
E20	2	2	2	1	1	1	2	2	1	1
E21	1	1	1	2	3	3	3	2	1	1
E22	1	2	1	2	3	3	3	2	1	1
E23	1	2	1	2	3	3	3	2	1	1
E24	1	1	1	2	3	3	3	1	1	1
E25	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2
E26	3	2	2	3	3	3	3	2	2	1
E27	3	2	2	3	3	3	3	2	2	1
E28	2	2	2	2	2	2	3	1	1	2
E29	1	1	2	2	3	3	3	2	1	1

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.4

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів									
	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9	2.10
Е30	2	1	1	2	3	2	3	2	1	1
Е31	1	1	1	2	2	3	3	2	1	1
Е32	2	1	1	2	3	2	3	2	2	1
Сума балів	46	55	50	60	86	85	90	60	42	36

Таблиця 3.5

Результати опитування експертів щодо визначення складу загроз безпеки людського розвитку за складовою «Добробут»

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів									
	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9	3.10
Е1	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
Е2	2	3	3	2	2	2	2	3	3	3
Е3	3	2	3	1	2	1	2	3	3	3
Е4	3	2	3	2	3	3	2	2	3	2
Е5	3	2	3	2	3	3	2	3	3	2
Е6	3	2	2	1	1	1	2	3	3	3
Е7	3	2	2	2	1	2	2	3	3	3
Е8	2	2	3	2	2	2	2	3	3	3
Е9	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
Е10	3	2	3	2	1	2	2	3	3	3
Е11	2	2	3	1	1	3	3	2	1	2

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.5

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів									
	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9	3.10
E12	3	2	3	2	3	2	3	2	3	3
E13	2	3	3	2	2	2	3	3	3	3
E14	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
E15	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
E16	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
E17	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
E18	3	3	3	3	1	1	3	3	3	3
E19	3	3	3	2	2	2	2	2	2	3
E20	2	2	3	1	1	3	2	1	2	1
E21	3	2	2	1	1	2	2	3	3	3
E22	3	2	3	1	1	2	2	3	3	2
E23	3	2	3	2	1	2	2	3	3	3
E24	3	2	3	1	1	2	3	3	3	3
E25	2	3	3	1	2	2	2	2	2	2
E26	3	3	3	2	2	2	2	3	2	3
E27	3	2	3	2	1	2	2	3	2	3
E28	3	2	2	2	1	3	2	3	2	3
E29	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
E30	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
E31	3	2	3	1	1	2	3	3	3	3
E32	3	2	3	1	1	2	2	3	3	3
Сума балів	90	70	92	47	45	66	70	89	88	89

**Результати опитування експертів щодо визначення складу
загроз безпеки людського розвитку за складовою «Екологія»**

Порядковий номер експерта (E)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів					
	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6
E1	3	3	3	2	2	3
E2	3	3	3	2	2	3
E3	3	3	2	2	3	3
E4	3	3	3	1	2	3
E5	3	3	3	3	3	3
E6	2	2	2	3	2	2
E7	3	3	3	3	3	3
E8	2	2	2	2	2	2
E9	2	2	1	2	2	2
E10	3	3	3	3	2	3
E11	3	3	2	2	1	1
E12	3	3	3	2	2	2
E13	2	2	2	2	1	2
E14	3	3	3	2	1	3
E15	3	3	3	2	1	3
E16	3	3	3	2	1	3
E17	3	3	3	1	1	3
E18	3	3	3	1	1	3
E19	3	3	3	2	1	3
E20	3	3	3	2	1	3
E21	3	3	3	2	1	3
E22	3	3	3	1	2	3

Продовження додатку 3
Продовження таблиці 3.6

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів					
	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6
E23	3	3	3	1	1	3
E24	3	3	3	1	1	3
E25	3	3	3	1	1	3
E26	3	3	3	1	1	3
E27	2	3	3	2	1	3
E28	3	3	3	1	2	3
E29	3	3	3	1	2	3
E30	3	3	3	1	2	3
E31	3	3	3	1	2	3
E32	2	3	3	1	2	3
Сума балів	90	92	89	55	52	89

Таблиця 3.7

Результати опитування експертів щодо визначення складу загроз безпеки людського розвитку за складовою «Інформаційно-комунікаційні технології»

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів					
	5.1	5.2	5.3	5.4	5.5	5.6
E1	1	2	3	2	3	2
E2	1	2	3	2	3	2
E3	1	2	3	2	3	2
E4	1	2	3	2	3	2
E5	1	2	3	2	3	2
E6	1	2	3	2	3	2
E7	1	2	3	2	3	2

Продовження додатку 3

Продовження таблиці 3.7

Порядковий номер експерта (Е)	Загрози, за якими проводилась оцінка, балів					
	5.1	5.2	5.3	5.4	5.5	5.6
E8	1	2	3	2	3	2
E9	1	2	3	2	3	2
E10	1	2	3	2	3	2
E11	1	3	1	2	1	2
E12	1	1	1	1	1	2
E13	2	1	1	1	2	1
E14	1	2	3	2	3	2
E15	1	2	3	2	3	2
E16	1	2	3	2	3	2
E17	1	2	3	2	3	2
E18	2	2	3	1	3	1
E19	2	2	3	1	1	2
E20	3	3	3	2	1	2
E21	1	2	3	2	3	2
E22	1	2	3	2	3	2
E23	1	2	3	2	3	2
E24	1	2	3	2	3	2
E25	2	2	2	3	2	2
E26	1	3	3	3	3	2
E27	2	3	3	3	2	3
E28	1	2	3	2	3	2
E29	1	2	3	2	3	2
E30	1	2	3	2	3	2
E31	1	2	3	2	3	2
E32	1	2	3	2	3	2
Сума балів	39	66	89	63	85	63

Результати розрахунків

коефіцієнта конкордації за кожним із компонентів людського розвитку

Таблиця 3.8

**Результати оцінювання експертів і результати розрахунку коефіцієнта
конкордації за складовою «Довголіття»**

Friedman ANOVA and Kendall Coeff. of Concordance (Spreadsheet1)				
ANOVA Chi Sqr. (N = 32, df = 20) = 326,0011 p =0,00000				
Coeff. of Concordance = ,50938 Aver. rank r = ,49355				
Перелік загроз	Average Rank	Sum of Ranks	Mean	Std. Dev.
ЗД.1. Дитяча смертність	15,64063	500,5000	2,656250	0,601577
ЗД.2. Аборти	6,93750	222,0000	1,406250	0,559918
ЗД.3. Підліткова народжуваність	5,60938	179,5000	1,187500	0,396558
ЗД.4. Материнська смертність	7,98438	255,5000	1,531250	0,621360
ЗД.5. Скоєння самогубства	14,98438	479,5000	2,562500	0,669015
ЗД.6. Скоєння самогубства серед підлітків	15,76563	504,5000	2,687500	0,592289
ЗД.7. Захворюваність населення	15,25000	488,0000	2,593750	0,559918
ЗД.8. Епідемії соціально небезпечних хвороб	15,31250	490,0000	2,625000	0,553581
ЗД.9. Дефіцит імунопрофілактики	11,31250	362,0000	2,000000	0,439941
ЗД.10. Брак медичного персоналу	8,12500	260,0000	1,562500	0,618922
ЗД.11. Дефіцит (та/або економічна важко-доступність) якісних продуктів харчування	7,37500	236,0000	1,437500	0,669015
ЗД.12. Відсутність соціальних програм щодо здорового способу життя у підлітковому віці	7,28125	233,0000	1,437500	0,669015
ЗД.13. Посилення криміногенної ситуації у суспільстві	15,32813	490,5000	2,625000	0,609071
ЗД.14. Гендерно-обумовлене та домашнє насильство	9,31250	298,0000	1,718750	0,522671
ЗД.15. Нещасні випадки виробничого характеру	7,62500	244,0000	1,500000	0,672022
ЗД.16. Нещасні випадки, пов'язані із впливом природних факторів	6,07813	194,5000	1,281250	0,522671
ЗД.17. Випадки отримання тяжких травм і смертність внаслідок транспортних нещасних випадків (ДТП)	15,06250	482,0000	2,562500	0,669015
ЗД.18. Аварійність житлового фонду	7,07813	226,5000	1,406250	0,665237
ЗД.19. Військові конфлікти, бойові дії	15,71875	503,0000	2,656250	0,545325
ЗД.20. Створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань.	7,35938	235,5000	1,437500	0,669015
ЗД.21. Незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів	15,85938	507,5000	2,687500	0,535061

Таблиця 3.9

**Результати оцінювання експертів і результати розрахунку коефіцієнта
конкордації за складовою «Знання»**

Friedman ANOVA AND Kendall Coefficient of Concordance ANOVA Chi Sqr. (N=32, df=9)=150,3215 p=0,00000 Coeff. of Concordance = ,52195 Aver. rank r = ,50653				
Перелік загроз	Average Rank	Sum of Ranks	Mean	Std. Dev.
ЗО.1. Надостатня чисельність кваліфікованих працівників у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах	4,000000	128,0000	1,437500	0,715609
ЗО.2. Скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів	4,906250	157,0000	1,718750	0,771859
ЗО.3. Територіальна та/або фізична недоступність освітньої інфраструктури для людей з інвалідністю	4,421875	141,5000	1,562500	0,618922
ЗО.4. Скорочення кількості ЗВО	5,468750	175,0000	1,875000	0,491869
ЗО.5. Незворотна освітня міграція	7,984375	255,5000	2,687500	0,592289
ЗО.6. Відтік учених зі сфери науки	7,843750	251,0000	2,656250	0,601577
ЗО.7. Безробіття серед випускників ЗВО	8,515625	272,5000	2,812500	0,396558
ЗО.8. Соціальне виключення у сфері освіти (люди з інвалідністю та особливими потребами, інші уразливі групи населення)	5,500000	176,0000	1,875000	0,421212
ЗО.9. Брак фінансових ресурсів домогосподарств для здобуття якісної освіти	3,468750	111,0000	1,312500	0,535061
ЗО.10. Гендерна нерівність серед шкільних учителів	2,890625	92,5000	1,125000	0,336011

Таблиця 3.10

**Результати оцінювання експертів і результати розрахунку коефіцієнта
конкордації за складовою «Добробут»**

Friedman ANOVA AND Kendall Coefficient of Concordance ANOVA Chi Sqr. (N=32, df=9)=162,8040 p=0,00000 Coeff. of Concordance = ,56529 Aver. rank r = ,55127				
Перелік загроз	Average Rank	Sum of Ranks	Mean	Std. Dev.
ЗЕ.1. Безробіття	7,312500	234,0000	2,812500	0,396558
ЗЕ.2. Соціально-економічна нерівність	4,734375	151,5000	2,187500	0,396558
ЗЕ.3. Бідність населення	7,609375	243,5000	2,875000	0,336011
ЗЕ.4. Вимушена неповна зайнятість	2,421875	77,5000	1,468750	0,567074
ЗЕ.5. Переведення на неповний робочий день серед працюючих	2,500000	80,0000	1,406250	0,665237
ЗЕ.6. Затримки із виплати заробітної плати	4,296875	137,5000	2,062500	0,504016
ЗЕ.7. Шкідливі умови праці та умови, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам	4,640625	148,5000	2,187500	0,396558
ЗЕ.8. Зовнішня міграція працездатного населення	7,187500	230,0000	2,781250	0,490844

Продовження додатку 3
Продовження таблиці 3.10

Перелік загроз	Average Rank	Sum of Ranks	Mean	Std. Dev.
ЗЕ.9. Інфляція	7,078125	226,5000	2,750000	0,508001
ЗЕ.10. Корупція	7,218750	231,0000	2,781250	0,490844

Таблиця 3.11

Результати оцінювання експертів і результати розрахунку коефіцієнта конкордації за складовою «Екологія»

Friedman ANOVA and Kendall Coeff. of Concordance (Spreadsheet5)				
ANOVA Chi Sqr. (N = 32, df = 5) = 96,35971 p = 0,00000				
Coeff. of Concordance = ,60225 Aver. rank r = ,58942				
Перелік загроз	Average Rank	Sum of Ranks	Mean	Std. Dev.
ЗН.1. Забруднення повітря	4,234375	135,5000	2,812500	0,396558
ЗН.2. Забруднення водних ресурсів	4,390625	140,5000	2,875000	0,336011
ЗН.3. Знищення лісових ресурсів	4,140625	132,5000	2,781250	0,490844
ЗН.4. Забруднення ґрунту пестицидами	2,156250	69,0000	1,718750	0,683179
ЗН.5. Спалювання відходів	1,906250	61,0000	1,625000	0,659912
ЗН.6. Розміщення відходів на стихійних звалищах	4,171875	133,5000	2,781250	0,490844

Таблиця 3.12

Результати оцінювання експертів і результати розрахунку коефіцієнта конкордації за складовою «Інформаційно-комунікаційні технології»

Friedman ANOVA AND Kendall Coefficient of Concordance				
ANOVA Chi Sqr. (N=32, df=5)=91,10383 p=0,00000				
Coeff. of Concordance = ,56940 Aver. rank r = ,55551				
Перелік загроз	Average Rank	Sum of Ranks	Mean	Std. Dev.
ЗІ.1. Порушення конфіденційності інформації	1,609375	51,5000	1,218750	0,490844
ЗІ.2. Масштабні кібератаки (на державні органи та комерційні структури)	3,281250	105,0000	2,062500	0,435335
ЗІ.3. Злочини, пов'язані з покупками та продажем через мережу Інтернет	5,078125	162,5000	2,781250	0,608243
ЗІ.4. «Крадіжка особистості» (незаконне заволодіння персональними даними)	3,109375	99,5000	1,968750	0,474129
ЗІ.5. Телефонні та інші шахрайства (переказ коштів, махінації з платіжними картками тощо)	4,812500	154,0000	2,656250	0,700662
ЗІ.6. Цифрова нерівність і доступність населення до мережі Інтернет	3,109375	99,5000	1,968750	0,309461

Додаток И

Методи розрахунку прожиткового мінімуму

Таблиця И.1

Визначення переваг і недоліків зарубіжного досвіду застосування методів розрахунку прожиткового мінімуму

Метод розрахунку	Країна застосування	Роль прожиткового мінімуму у соціальній політиці	Для кого розраховується	Переваги та недоліки методу розрахунку прожиткового мінімуму	
Основні методи					
Нормативний	Чеська Республіка	Відповідає середньодушовому доходу населення	На сім'ю та групи населення	Спрямований на встановлення науково-обґрунтованих норм споживання; є трудомістким; не враховує стан економіки; не піддається швидкому коригуванню	
	Італія	Відповідає середньодушовому доходу населення	На основі потреб сім'ї з чотирьох осіб		
Медіанний	Греція	Виступає як межа бідності	Відсутня інформація	Спрямований на визначення межі бідності; залежить від динаміки зміни медіанного доходу; простий і швидкий у розрахунку	
Ресурсний	Швейцарія Великобританія	Рівень споживання, достатній для виживання та підтримки нормального стану здоров'я окремої людини або сім'ї		Відсутнє наукове обґрунтування норм споживання; метод залежить від динаміки економічних показників, в т. ч. ВВП	
Статистичний	Австрія	Частина доходу особи, яку кредитор не має права стягнути для погашення кредиту		Відсутнє наукове обґрунтування норм споживання; показники, що визначаються фактично підлягають регулярному перегляду; не враховує стан економіки; є трудомістким	
Соціологічний	Німеччина	Рівень матеріальних благ, необхідних для повноцінного життя людини	Індивідуально на одну особу	Результати не можуть бути підкріплені економічними можливостями країни; суб'єктивна оцінка залежить від багатьох факторів; метод потребує значних фінансових ресурсів	
Комбіновані					
Нормативно-медіанний	Болгарія	Виступає як межа бідності	Шість споживчих кошків для різних сімей	Залежить від динаміки зміни медіанного доходу; спрямований на встановлення науково-обґрунтованих норм споживання; є трудомістким	
Нормативно-статистичний	Словаччина		Для однієї особи, сім'ї	Для однієї особи	Поєднує два методи розрахунку, є більш точнішим за вищезазначені, але через інфляцію показники, що визначаються фактично підлягають регулярному перегляду; не враховує стан економіки; є трудомістким
	Росія				
	Казахстан				

Складено автором

Додаток К

Перевірка динамічних рядів на нормальність розподілу величин

Variable: 1, Distribution: Normal (Spreadsheet2) Kolmogorov-Smirnov d = 0,03043, Chi-Square = 6,07292, df = 5 (adjusted) , p = 0,29919									
Upper Boundary	Observed Frequency	Cumulative Observed	Percent Observed	Cumul. % Observed	Expected Frequency	Cumulative Expected	Percent Expected	Cumul. % Expected	Observed-Expected
<= 0,00909	0	0	0,00000	0,0000	0,41553	0,4155	0,37101	0,3710	-0,41553
0,11818	3	3	2,67857	2,6786	1,32712	1,7426	1,18492	1,5559	1,67288
0,22727	4	7	3,57143	6,2500	3,98701	5,7297	3,55983	5,1158	0,01299
0,33636	5	12	4,46429	10,7143	9,17622	14,9059	8,19305	13,3088	-4,17622
0,44545	17	29	15,17857	25,8929	16,18138	31,0873	14,44766	27,7565	0,81862
0,55455	21	50	18,75000	44,6429	21,86465	52,9519	19,52201	47,2785	-0,86465
0,66364	29	79	25,89286	70,5357	22,63949	75,5914	20,21383	67,4923	6,36051
0,77273	14	93	12,50000	83,0357	17,96347	93,5549	16,03881	83,5311	-3,96347
0,88182	9	102	8,03571	91,0714	10,92186	104,4767	9,75166	93,2828	-1,92186
0,99091	5	107	4,46429	95,5357	5,08804	109,5648	4,54289	97,8257	-0,08804
< Infinity	5	112	4,46429	100,0000	2,43523	112,0000	2,17431	100,0000	2,56477

Рис. К.1. Результати групування та розрахунку критерію Пірсона та критерію Колмогорова-Смірнова

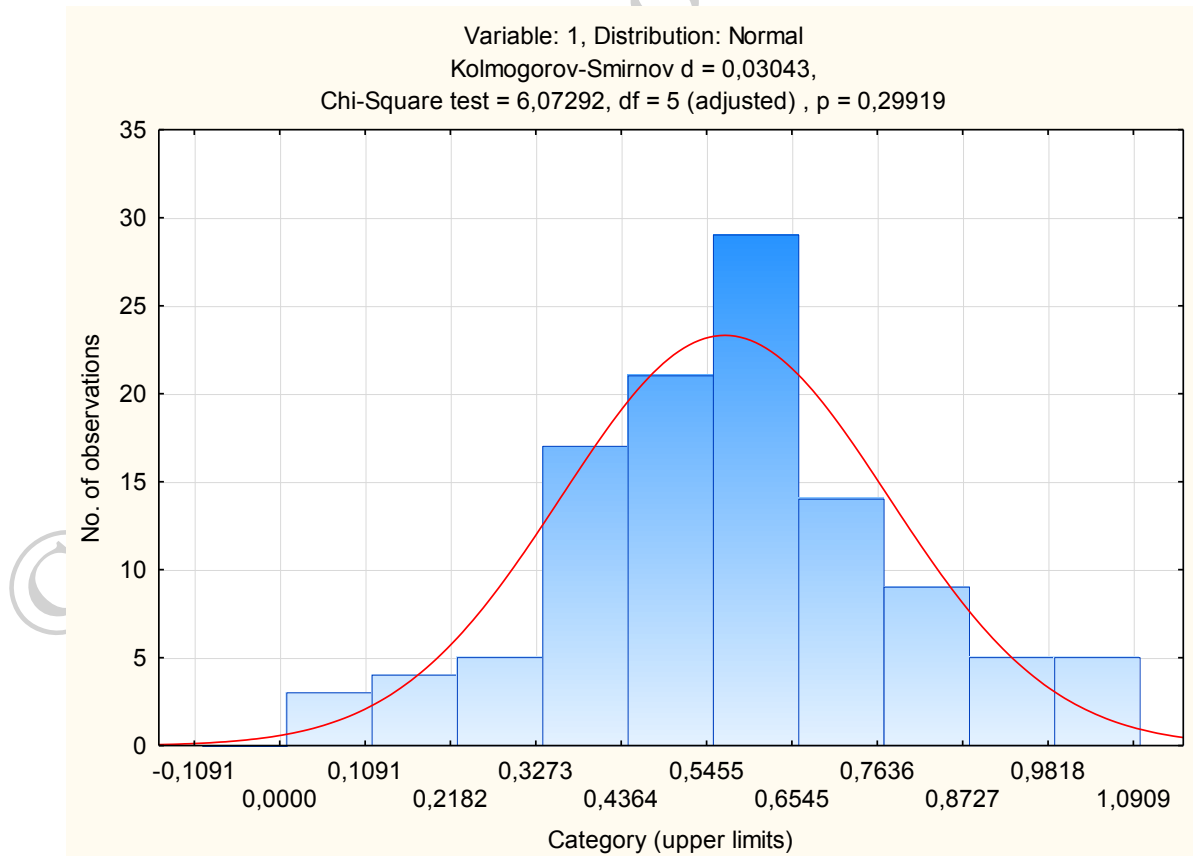

Рис. К.2. Гістограма розподілу за критерієм Пірсона та Колмогорова – Смірнова.

Додаток Л

Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку

Таблиця Л.1

Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2012 р. (за складовими «Довголіття» та «Знання»)

Складова людського розвитку Регіони України	1. Довголіття								2. Знання	
	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
АР Крим	17,81	16,00	0,57	60,71	76,60	94,56	59,49	14,20	77,00	77,10
Вінницька	19,45	26,09	0,83	22,30	55,40	117,46	24,55	13,30	27,00	61,70
Волинська	14,84	1,00	0,83	31,18	51,50	97,05	23,07	13,00	0,10	77,40
Дніпропетровська	19,47	33,61	0,83	107,84	93,10	113,03	45,53	12,30	0,00	67,20
Донецька	23,94	42,70	0,61	87,75	71,90	89,68	38,39	11,70	115,00	70,70
Житомирська	16,85	30,60	0,70	35,48	69,20	86,25	28,52	18,50	24,00	63,40
Закарпатська	19,42	20,00	0,72	7,46	58,10	107,86	23,65	11,00	0,00	75,90
Запорізька	17,44	26,80	0,61	31,73	69,50	95,94	56,91	14,30	0,00	79,40
Івано-Франківська	15,16	18,14	0,98	13,97	69,60	110,79	12,90	10,00	0,00	76,00
Київська	12,80	32,50	0,78	44,34	68,10	175,39	37,60	20,50	0,00	71,80
Кіровоградська	22,48	34,00	0,69	42,62	78,10	105,91	40,84	14,00	121,00	69,10
Луганська	16,41	30,00	0,57	34,68	79,40	126,81	52,08	12,00	0,00	72,30
Львівська	17,12	18,38	0,87	16,41	66,60	80,83	22,61	11,00	0,00	71,60
Миколаївська	14,62	21,00	0,70	109,45	87,50	142,20	34,41	10,00	0,00	72,10
Одеська	17,96	49,35	0,80	102,72	93,90	84,89	55,93	14,40	1,00	69,50
Полтавська	11,88	36,36	0,62	33,74	60,70	106,10	35,47	15,00	0,00	65,80
Рівненська	16,84	28,10	0,86	24,40	61,50	127,15	18,73	15,50	15,00	70,60
Сумська	14,30	39,35	0,58	16,87	56,80	90,00	32,67	11,30	0,00	64,60
Тернопільська	15,97	29,00	0,78	12,64	52,20	119,93	13,93	11,00	2,00	85,90

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.1

Складова людського розвитку	1. Довголіття								2. Знання	
	Харківська	16,34	27,34	0,75	22,67	49,80	53,86	33,03	11,50	0,00
Херсонська	17,84	36,35	0,72	60,59	108,10	73,28	38,00	12,50	70,00	61,50
Хмельницька	15,15	30,79	0,72	26,15	51,80	129,69	21,17	11,40	0,00	71,90
Черкаська	17,63	28,67	0,82	41,87	63,00	97,13	31,47	14,30	0,00	75,30
Чернівецька	16,45	0,00	0,81	14,42	48,50	74,74	20,36	12,00	0,00	70,00
Чернігівська	17,09	27,52	0,79	53,72	62,80	114,27	28,20	14,40	8,00	65,90
Умовні позначення: (Z_1) – коефіцієнт дитячої смертності; ($Z_{2,3}$) – загальний коефіцієнт самогубств; (Z_4) – коефіцієнт захворюваності населення; (Z_5) – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД; (Z_6) – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз; (Z_7) – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин; (Z_9) – коефіцієнт злочинності; (Z_{10}) – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків; (Z_{12}) – скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах; (Z_{13}) – коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО										

Примітка. За результатами кореляційного аналізу (з метою уникнення дублювання показників), Z_8 було вилучено з системи показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку; а показники Z_2 та Z_3 об'єднано у «загальний коефіцієнт самогубств».
Джерело: [205–207; 209]

Таблиця. Л.2

Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку у розрізі регіонів України у 2012 р. (за складовими «Добробут», «Екологія» та «ІКТ»)

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	Z_{14}	Z_{15}	Z_{16}	Z_{17}	Z_{18}	Z_{19}	Z_{20}	Z_{21}	Z_{22}	Z_{23}
Регіони України									Дані за регіонами відсутні	Дані за регіонами відсутні
АР Крим	5,80	10,10	0,00	98,40	32,70	97,00	0,03	1202,60		
Вінницька	8,80	16,90	0,30	99,00	101,30	1,00	8,13	1313,30		
Волинська	8,10	17,60	0,30	99,00	7,30	1,00	3,13	10,00		
Дніпропетровська	6,60	9,30	0,00	99,70	962,00	383,00	6,05	24247,80		

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.2

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ			
Донецька	8,00	4,90	0,10	101,30	1514,80	558,00	0,39	10,00	Дані за регіонами відсутні	Дані за регіонами відсутні		
Житомирська	9,70	18,50	0,00	99,00	18,50	3,00	13,19	329,20				
Закарпатська	8,70	18,40	0,50	98,80	8,10	2,00	2,36	10,00				
Запорізька	7,00	10,50	0,00	99,30	207,60	71,00	0,04	10,00				
Івано-Франківська	7,90	19,40	0,00	99,30	196,70	1,00	2,63	491,10				
Київська	6,30	123,00	0,00	99,10	129,40	4,00	0,87	501,40				
Кіровоградська	8,40	13,80	1,80	98,80	16,80	5,00	1,32	769,20				
Луганська	6,40	11,00	1,50	100,30	447,60	101,00	11,77	10,00				
Львівська	7,50	13,20	0,00	99,30	130,70	44,00	7,20	10,00				
Миколаївська	7,90	9,80	1,00	99,30	25,10	26,00	0,30	1123,50				
Одеська	5,80	11,00	0,00	99,40	28,20	103,00	1,05	10,00				
Полтавська	8,60	13,40	0,00	99,10	67,90	4,00	1,56	10,00				
Рівненська	9,80	18,20	1,40	98,90	14,90	8,00	11,44	323,10				
Сумська	8,60	15,90	1,20	98,80	30,20	22,00	4,88	200,10				
Тернопільська	9,80	29,60	0,50	98,90	20,90	3,00	3,23	922,40				
Харківська	6,80	8,80	0,00	99,20	197,60	13,00	1,07	1049,20				
Херсонська	8,70	17,40	1,90	99,40	6,40	2,00	0,92	362,20				
Хмельницька	8,60	18,90	0,70	99,60	16,40	0,00	0,54	898,50				
Черкаська	9,00	12,60	0,50	99,50	69,40	4,00	7,09	324,40				
Чернівецька	8,00	15,20	0,00	98,80	2,90	2,00	11,81	10,00				
Чернігівська	9,80	14,30	0,70	98,80	45,80	19,00	8,03	10,00				
Умовні позначення (З ₁₄) – безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15-70 років; (З ₁₅) – частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, які нижче від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; (З ₁₆) – міграційне скорочення працездатного населення; (З ₁₇) – індекс споживчих цін; (З ₁₈) – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення; (З ₁₉) – обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти; (З ₂₀) – обсяги вирубки лісів головного користування; (З ₂₁) – обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах; (З ₂₂) – кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції; (З ₂₃) – кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем												

Джерело: [205–207; 209]

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2013 р. (за складовими «Довголіття» та «Знання»)**

Складова людського розвитку Регіони України	1. Довголіття								2. Знання	
	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
АР Крим	15,65	22,56	0,52	55,52	76,20	79,59	59,49	14,00	0,00	76,40
Вінницька	17,08	33,00	0,74	19,36	56,10	120,27	24,55	10,00	0,00	60,20
Волинська	13,10	0,00	0,71	25,67	67,40	100,49	23,07	11,00	18,50	72,00
Дніпропетровська	17,61	30,18	0,84	104,33	91,20	94,42	45,53	14,00	0,00	67,80
Донецька	23,99	32,26	0,60	83,37	71,60	88,62	38,39	12,00	0,00	69,30
Житомирська	15,74	33,00	0,62	33,34	68,30	97,04	28,52	15,00	0,00	61,60
Закарпатська	18,32	17,32	0,62	6,46	57,20	114,23	23,65	12,00	0,00	72,50
Запорізька	16,37	22,00	0,57	33,89	67,60	75,97	56,91	14,00	0,00	80,00
Івано-Франківська	14,33	13,20	0,87	11,51	69,50	112,89	12,90	8,00	0,00	76,60
Київська	11,62	33,10	0,72	42,22	68,90	172,24	37,60	18,00	0,00	66,00
Кіровоградська	20,61	35,40	0,60	34,67	77,50	94,12	40,84	10,00	0,00	73,10
Луганська	14,99	23,32	0,54	40,33	78,90	116,12	52,08	11,00	0,00	76,90
Львівська	16,07	0,00	0,81	16,45	64,90	85,55	22,61	10,00	0,00	73,80
Миколаївська	15,00	27,70	0,61	92,12	77,60	134,59	34,41	11,00	0,00	68,50
Одеська	17,18	28,64	0,72	114,90	90,60	85,21	55,93	15,00	0,00	71,60
Полтавська	11,33	30,23	0,54	34,81	60,40	100,47	35,47	14,00	0,00	68,70
Рівненська	15,94	0,00	0,76	21,96	62,80	105,81	18,73	12,00	0,00	73,60
Сумська	13,29	0,00	0,51	18,11	56,80	81,78	32,67	11,00	0,00	66,80
Тернопільська	14,81	0,00	0,67	12,25	49,50	105,40	13,93	8,00	0,00	73,90
Харківська	14,75	13,27	0,69	23,58	44,80	47,08	33,03	10,00	246,50	69,10
Херсонська	17,34	46,30	0,61	51,66	96,50	86,87	38,00	13,00	0,00	64,80
Хмельницька	16,15	34,80	0,64	25,42	55,60	131,03	21,17	8,00	0,00	72,00

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.3

Складова людського розвитку	1. Довголіття								2. Знання	
	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
Регіони України										
Черкаська	16,89	33,37	0,70	36,02	61,50	92,96	31,47	12,00	0,00	72,70
Чернівецька	15,61	0,00	0,65	11,91	45,90	76,26	20,36	7,00	0,00	68,50
Чернігівська	17,01	46,05	0,69	47,32	73,60	109,23	28,20	15,00	0,00	65,10
<p>Умовні позначення: (З₁) – коефіцієнт дитячої смертності; (З_{2,3}) – загальний коефіцієнт самогубств; (З₄) – коефіцієнт захворюваності населення; (З₅) – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД; (З₆) – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз; (З₇) – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин; (З₉) – коефіцієнт злочинності; (З₁₀) – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків; (З₁₂) – скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах; (З₁₃) – коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО</p>										

Примітка. За результатами кореляційного аналізу (з метою уникнення дублювання показників), З₈ було вилучено з системи показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку; а показники З₂ та З₃ об'єднано у «загальний коефіцієнт самогубств».
Джерело: [205–207; 209]

Таблиця Л.4

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2013 р.
(за складовими «Добробут», «Екологія» та «ІКТ»)**

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	З ₁₄	З ₁₅	З ₁₆	З ₁₇	З ₁₈	З ₁₉	З ₂₀	З ₂₁	З ₂₂	З ₂₃
Регіони України										
АР Крим	5,70	11,00	0,00	99,50	32,70	93,00	0,16	965,70	Дані за регіонами відсутні	Дані за регіонами відсутні
Вінницька	8,40	14,00	0,80	99,70	101,30	1,00	8,39	1313,00		
Волинська	7,80	22,30	0,00	99,70	7,30	1,00	3,35	0,00		
Дніпропетровська	6,50	10,60	0,40	100,40	962,00	325,00	1,54	24148,00		
Донецька	7,80	6,10	3,30	101,30	1514,80	507,00	0,38	0,00		

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.4

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
Житомирська	9,30	18,30	0,50	99,4	18,50	3,00	12,65	327,10	Дані за регіонами відсутні	Дані за регіонами відсутні
Закарпатська	7,80	18,20	1,20	99,70	8,10	2,00	2,07	0,00		
Запорізька	6,60	10,10	1,00	100,30	207,60	77,00	0,04	0,00		
Івано-Франківська	7,20	15,60	0,00	100,00	196,70	1,00	2,46	493		
Київська	6,10	12,50	0,00	99,90	129,40	3,00	0,89	507,20		
Кіровоградська	7,90	10,70	1,70	100,10	16,80	5,00	1,44	766,60		
Луганська	6,20	8,60	1,80	101,30	447,60	142,00	7,16	0,00		
Львівська	7,10	12,40	0,20	100,20	130,70	46,00	7,71	0,00		
Миколаївська	7,40	11,60	0,80	100,70	25,10	25,00	0,26	1145,10		
Одеська	5,30	10,00	0,00	100,90	28,20	81,00	0,37	0,00		
Полтавська	8,20	12,30	0,00	99,60	67,90	5,00	1,32	0,00		
Рівненська	9,40	23,10	0,90	99,30	14,90	7,00	12,15	321,90		
Сумська	7,70	19,80	1,50	99,50	30,20	27,00	4,89	188,60		
Тернопільська	9,40	25,60	1,10	99,20	20,90	2,00	3,47	925,10		
Харківська	6,40	5,00	0,00	99,60	197,60	13,00	0,88	1031,90		
Херсонська	8,50	17,30	1,90	100,50	6,40	2,00	0,14	352,40		
Хмельницька	8,00	16,10	1,00	100,00	16,40	1,00	0,56	898,00		
Черкаська	8,90	8,50	0,50	100,30	69,40	8,00	7,29	320,20		
Чернівецька	7,40	13,80	0,00	99,90	2,90	2,00	11,97	0,00		
Чернігівська	9,30	15,10	0,90	99,40	45,80	17,00	9,19	0,00		
<p>Умовні позначення (З₁₄) – безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15-70 років; (З₁₅) – частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, які нижче від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; (З₁₆) – міграційне скорочення працездатного населення; (З₁₇) – індекс споживчих цін; (З₁₈) – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення; (З₁₉) – обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти; (З₂₀) – обсяги вирубки лісів головного користування; (З₂₁) – обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах; (З₂₂) – кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції; (З₂₃) – кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем</p>										

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; ² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2014 р. (за складовими «Довголіття» та «Знання»)**

Складова людського розвитку	1. Довголіття								2. Знання	
	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	14,53	33,77	0,71	24,35	50,30	121,01	25,99	12,00	0,00	65,10
Волинська	12,19	13,42	0,70	25,35	68,60	106,70	24,10	13,00	0,00	73,50
Дніпропетровська	15,36	29,97	0,85	96,77	79,20	93,14	46,22	12,00	18,50	61,50
Донецька	20,23 ²	28,31 ²	0,24 ²	70,05 ²	...	...	58,05 ²	9,00 ²	...	60,00 ²
Житомирська	15,14	27,74	0,62	31,92	67,70	95,79	28,02	17,00	0,00	61,90
Закарпатська	18,44	19,97	0,60	6,60	58,20	120,36	25,41	15,00	0,00	75,40
Запорізька	14,79	29,13	0,58	34,46	64,60	58,42	65,90	13,00	0,00	79,70
Івано-Франківська	14,29	14,90	0,87	13,31	63,90	104,60	15,48	10,00	0,00	76,20
Київська	11,12	33,84	0,70	56,97	65,80	178,44	39,22	18,00	0,00	66,20
Кіровоградська	20,34	32,79	0,60	46,38	79,20	95,43	48,20	11,00	0,00	67,60
Луганська	17,70 ²	12,29 ²	0,14 ²	23,22 ²	...	...	56,47 ²	4,00 ²	...	87,50 ²
Львівська	16,82	6,30	0,79	19,30	65,80	83,82	25,16	11,00	0,00	82,30
Миколаївська	15,16	29,99	0,64	92,95	71,90	126,88	42,85	10,00	0,00	65,60
Одеська	15,38	33,26	0,69	109,54	98,20	82,08	46,32	11,00	0,00	72,10
Полтавська	13,04	19,08	0,55	28,94	55,10	87,43	36,64	14,00	0,00	67,40
Рівненська	15,95	14,27	0,74	22,35	55,70	91,20	23,02	16,00	0,00	68,80
Сумська	13,11	0,00	0,50	17,92	54,40	85,43	38,10	10,00	0,00	66,80
Тернопільська	14,46	11,78	0,66	9,88	46,80	100,90	14,25	9,00	0,00	76,80
Харківська	16,98	6,95	0,68	19,62	41,90	40,02	36,17	10,00	0,00	67,50
Херсонська	17,80	46,84	0,55	49,51	84,60	88,70	43,93	13,00	246,5	72,000
Хмельницька	15,49	37,17	0,63	21,81	57,50	133,59	23,40	12,00	0,00	64,10
Черкаська	16,18	47,87	0,68	48,10	57,40	103,65	29,45	16,00	0,00	68,90
Чернівецька	15,12	16,44	0,63	12,55	40,40	76,14	25,17	10,00	0,00	71,80

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.5

Складова людського розвитку	1. Довголіття							2. Знання		
	16,19	39,44	0,68	47,90	63,00	107,91	30,13	13,00	0,00	61,80
Чернігівська										
Умовні позначення: (З ₁) – коефіцієнт дитячої смертності; (З _{2,3}) – загальний коефіцієнт самогубств; (З ₄) – коефіцієнт захворюваності населення; (З ₅) – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД (З ₆) – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз (З ₇) – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин; (З ₈) – коефіцієнт злочинності; (З ₁₀) – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків (З ₁₂) – скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах; (З ₁₃) – коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО										

Примітка. За результатами кореляційного аналізу (з метою уникнення дублювання показників), З₈ було вилучено з системи показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку; а показники З₂ та З₃ об'єднано у «загальний коефіцієнт самогубств»;
...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях (оприлюднення деяких показників неможливе у зв'язку з некоректністю розрахунків);

² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

Таблиця Л.6

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2014 р.
(за складовими «Добробут», «Екологія» та «ІКТ»)**

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	З ₁₄	З ₁₅	З ₁₆	З ₁₇	З ₁₈	З ₁₉	З ₂₀	З ₂₁	З ₂₂	З ₂₃
АР Крим	...1	...1	...1	...1	...1	...1	...1	...1	Дані за регіонами відсутні	Дані за регіонами відсутні
Вінницька	10,50	10,40	0,00	123,30	124,50	1,00	10,17	2045,20		
Волинська	9,90	27,20	0,00	125,90	4,30	1,00	4,16	0,00		
Дніпропетровська	8,00	9,20	0,00	125,70	855,80	312,00	5,74	18921,80		
Донецька	11,00 ²	16,60 ²	10,70 ²	122,00 ²	1043,00 ²	296,00 ²	0,21 ²	4875,70 ²		

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.6

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	З ₁₄	З ₁₅	З ₁₆	З ₁₇	З ₁₈	З ₁₉	З ₂₀	З ₂₁	Дані за регіонами відсутні	Дані за регіонами відсутні
Житомирська	11,50	18,10	0,50	125,20	10,90	3,00	14,68	313,70		
Закарпатська	9,20	14,20	0,80	125,70	3,90	2,00	2,48	0,00		
Запорізька	8,40	7,00	0,80	125,70	206,70	73,00	0,02	1039,20		
Івано-Франківська	8,10	11,20	0,00	125,00	228,80	1,00	2,47	0,00		
Київська	8,00	10,00	0,00	124,70	96,20	2,00	0,78	294,40		
Кіровоградська	11,20	14,80	0,80	124,40	11,80	4,00	1,56	408,80		
Луганська	11,40 ²	11,90 ²	8,10 ²	125,20 ²	197,80 ²	30,00 ²	10,82 ²	0,00 ²		
Львівська	8,60	11,00	0,00	126,70	100,20	45,00	6,71	539,90		
Миколаївська	9,10	11,80	0,00	124,90	15,90	24,00	0,37	486,50		
Одеська	6,70	6,60	0,00	127,20	23,20	50,00	0,35	94,50		
Полтавська	11,50	10,50	0,00	123,80	62,90	4,00	1,58	800,60		
Рівненська	10,60	23,20	0,20	127,00	11,60	7,00	11,66	1253,60		
Сумська	9,50	18,70	0,40	124,70	27,00	20,00	4,94	0,00		
Тернопільська	11,30	21,50	0,00	125,40	8,20	2,00	3,42	444,10		
Харківська	7,80	6,30	0,00	125,30	150,50	12,00	1,02	448,80		
Херсонська	9,90	13,10	0,90	124,10	7,20	1,00	0,31	241,90		
Хмельницька	9,40	21,00	0,00	123,70	17,10	1,00	0,57	280,70		
Черкаська	10,20	13,20	0,00	124,20	66,70	5,00	7,48	30,40		
Чернівецька	9,00	9,00	0,00	123,50	2,50	3,00	11,00	105,50		
Чернігівська	11,20	12,70	0,40	126,70	124,50	1,00	10,17	2045,20		

Умовні позначення
 (З₁₄) – безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15-70 років;
 (З₁₅) – частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, які нижче від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму;
 (З₁₆) – міграційне скорочення працездатного населення;
 (З₁₇) – індекс споживчих цін;
 (З₁₈) – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення;
 (З₁₉) – обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти;
 (З₂₀) – обсяги вирубки лісів головного користування;
 (З₂₁) – обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах;
 (З₂₂) – кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції;
 (З₂₃) – кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; ² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2015 р. (за складовими «Довголіття» та «Знання»)**

Складова людського розвитку Регіони України	1. Довголіття								2. Знання	
	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
АР Крим	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Вінницька	13,80	33,20	0,70	18,81	47,40	109,90	34,22	15,52	11,00	71,00
Волинська	12,43	22,60	0,69	26,66	62,80	91,90	34,21	10,55	0,00	76,20
Дніпропетровська	16,37	34,00	0,85	87,93	78,70	90,80	50,20	8,24	189,00	71,50
Донецька	18,09 ²	... ¹	0,23 ²	23,83 ²	... ¹	... ¹	36,04 ²	7,00 ²	0,00 ²	84,80 ²
Житомирська	14,84	31,80	0,63	36,78	66,30	100,60	43,91	14,33	47,00	66,00
Закарпатська	19,70	21,10	0,60	5,64	59,60	101,00	31,57	7,00	0,00	82,60
Запорізька	14,53	36,00	0,59	32,45	61,70	62,20	85,99	14,16	46,00	83,30
Івано-Франківська	13,27	14,50	0,86	13,02	61,20	90,00	20,73	5,79	0,00	83,30
Київська	10,56	30,60	0,73	56,27	69,20	172,40	62,37	17,35	95,00	72,70
Кіровоградська	18,49	37,80	0,62	52,93	77,00	89,40	70,27	8,16	1008,00	75,70
Луганська	20,78 ²	... ¹	0,14 ²	8,29 ²	... ¹	... ¹	26,37 ²	2,70 ²	0,00 ²	88,50 ²
Львівська	16,77	9,60	0,79	17,89	59,90	76,70	34,46	7,88	8,00	79,30
Миколаївська	13,67	34,30	0,65	74,12	69,20	117,40	59,54	3,44	0,00	70,90
Одеська	15,34	33,70	0,68	99,52	102,70	68,90	58,45	5,01	338,00	78,00
Полтавська	13,38	27,50	0,55	31,06	54,90	86,40	52,82	9,66	13,00	68,80
Рівненська	16,65	24,00	0,76	21,44	54,80	104,10	26,93	17,22	16,00	78,60
Сумська	14,43	29,90	0,52	19,94	55,80	75,90	35,97	8,90	52,00	75,70
Тернопільська	15,21	11,40	0,67	10,84	38,40	89,90	18,80	4,67	0,00	84,00
Харківська	19,62	10,30	0,67	19,29	43,60	37,00	50,88	12,00	96,00	72,10
Херсонська	16,81	36,30	0,55	48,79	82,30	83,60	51,48	9,36	103,00	82,40
Хмельницька	16,75	25,80	0,64	14,91	55,90	126,80	31,39	6,15	32,00	81,90

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.7

Складова людського розвитку	1. Довголіття								2. Знання	
	Черкаська	16,39	34,00	0,66	43,30	57,60	92,30	45,25	13,00	0,00
Чернівецька	16,18	16,70	0,63	10,77	40,10	64,10	29,15	6,00	0,00	79,50
Чернігівська	16,72	31,50	0,69	47,17	65,00	109,20	54,82	10,42	0,00	77,00

Умовні позначення:
 Z_1 – коефіцієнт дитячої смертності;
 $Z_{2,3}$ – загальний коефіцієнт самогубств;
 Z_4 – коефіцієнт захворюваності населення;
 Z_5 – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД
 Z_6 – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз
 Z_7 – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин;
 Z_9 – коефіцієнт злочинності;
 Z_{10} – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків
 Z_{12} – скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах;
 Z_{13} – коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО

Примітка. За результатами кореляційного аналізу (з метою уникнення дублювання показників), Z_8 було вилучено з системи показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку; а показники Z_2 та Z_3 об'єднано у «загальний коефіцієнт самогубств»;
¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;
² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.
Джерело: [205–207; 209]

Таблиця Л.8

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2015 р.
(за складовими «Добробут», «Екологія» та «ІКТ»)**

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	Z_{14}	Z_{15}	Z_{16}	Z_{17}	Z_{18}	Z_{19}	Z_{20}	Z_{21}	Z_{22}	Z_{23}
Регіони України	Z_{14}	Z_{15}	Z_{16}	Z_{17}	Z_{18}	Z_{19}	Z_{20}	Z_{21}	Z_{22}	Z_{23}
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	Дані за регіонами відсутні	Дані за регіонами відсутні
Вінницька	8,90	5,70	0,00	138,80	134,70	1,00	8,41	2045,20		
Волинська	9,80	20,80	0,00	143,30	4,70	0,00	4,48	0,00		

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.8

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
Дніпропетровська	7,20	6,80	1,40	142,60	723,90	267,00	2,89	18906,50	Дані за регіона ми відсутні	Дані за регіонами відсутні
Донецька	13,80 ²	9,80 ²	9,20 ²	146,90 ²	917,60 ²	264,00 ²	0,03 ²	4892,90 ²		
Житомирська	11,30	17,40	1,30	143,70	9,00	3,00	15,38	315,70		
Закарпатська	9,20	9,10	1,70	144,00	4,40	2,00	2,73	0,00		
Запорізька	9,70	5,70	0,80	142,10	193,70	70,00	0,01	1045,50		
Івано-Франківська	8,40	0,90	0,00	143,40	223,90	1,00	2,66	0,00		
Київська	6,40	3,40	0,00	144,30	78,10	4,00	0,97	288,80		
Кіровоградська	11,40	11,00	0,70	141,30	14,20	4,00	2,23	406,00		
Луганська	15,60 ²	18,00 ²	5,60 ²	138,80 ²	115,20 ²	72,00 ²	75,18 ²	0,00 ²		
Львівська	8,20	8,80	0,00	145,20	102,40	45,00	7,53	538,80		
Миколаївська	8,90	10,90	0,00	143,50	15,80	21,00	0,58	447,90		
Одеська	6,50	12,50	0,00	144,60	26,10	44,00	0,59	88,60		
Полтавська	12,10	10,80	0,00	145,00	55,60	3,00	1,32	800,30		
Рівненська	9,90	13,50	0,80	144,90	10,20	6,00	13,62	1253,80		
Сумська	10,10	10,10	1,00	145,50	17,50	22,00	4,57	0,00		
Тернопільська	11,80	16,40	0,00	145,10	8,50	2,00	3,72	441,50		
Харківська	7,10	6,80	0,00	144,20	53,40	10,00	1,34	460,10		
Херсонська	10,20	10,50	0,30	145,80	8,90	0,00	0,19	258,50		
Хмельницька	10,20	14,10	0,20	142,50	18,30	1,00	0,63	280,80		
Черкаська	9,80	11,00	0,20	143,80	57,50	5,00	8,73	30,50		
Чернівецька	9,30	12,90	0,00	142,00	3,20	2,00	9,45	105,50		
Чернігівська	10,70	7,30	0,00	145,60	33,90	5,00	9,96	107,40		
Умовні позначення (З ₁₄) – безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15-70 років; (З ₁₅) – частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, які нижче від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; (З ₁₆) – міграційне скорочення працездатного населення; (З ₁₇) – індекс споживчих цін; (З ₁₈) – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення; (З ₁₉) – обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти; (З ₂₀) – обсяги вирубки лісів головного користування; (З ₂₁) – обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах; (З ₂₂) – кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції; (З ₂₃) – кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем										

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; ² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2016 р. (за складовими «Довголіття» та «Знання»)**

Складова людського розвитку	1. Довголіття								2. Знання	
	3 ₁	3 _{2,3} *	3 ₄	3 ₅	3 ₆	3 ₇	3 ₉	3 ₁₀	3 ₁₂	3 ₁₃
Регіони України	3 ₁	3 _{2,3} *	3 ₄	3 ₅	3 ₆	3 ₇	3 ₉	3 ₁₀	3 ₁₂	3 ₁₃
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	13,96	23,20	0,69	18,72	48,40	105,34	37,84	17,48	0,00	76,20
Волинська	13,41	19,80	0,70	24,36	59,70	83,25	45,54	16,00	60,00	71,60
Дніпропетровська	16,74	32,90	0,89	94,78	65,00	94,68	66,80	7,68	513,00	72,80
Донецька	17,88 ²	...	0,25 ²	33,57 ²	...	...	27,11 ²	6,00 ²	...	87,70 ²
Житомирська	15,37	27,10	0,66	36,47	62,70	163,80	56,18	15,23	0,00	73,80
Закарпатська	21,22	16,40	0,61	8,42	60,90	105,16	31,53	5,56	28,00	76,90
Запорізька	14,60	27,60	0,62	41,11	61,10	66,62	100,38	9,12	77,00	84,20
Івано-Франківська	13,68	13,15	0,86	12,01	52,10	92,43	21,75	5,06	0,00	86,80
Київська	10,60	26,50	0,75	62,06	74,10	164,68	76,89	20,21	17,00	75,30
Кіровоградська	18,89	35,15	0,65	44,60	67,30	97,50	89,86	8,22	323,00	81,30
Луганська	19,28 ²	...	0,16 ²	11,61 ²	...	...	23,22 ²	2,27 ²	...	88,80 ²
Львівська	15,06	5,45	0,79	19,34	61,90	67,81	42,02	7,49	47,00	88,60
Миколаївська	14,49	28,05	0,67	89,02	67,40	125,62	67,98	3,45	169,00	74,60
Одеська	16,34	42,50	0,68	90,28	109,10	74,87	82,85	5,44	251,00	80,80
Полтавська	11,79	27,75	0,58	28,15	56,10	75,86	55,85	9,73	213,00	75,10
Рівненська	16,96	15,60	0,76	21,78	52,60	88,44	38,15	17,22	17,00	85,10
Сумська	14,33	24,75	0,54	18,50	55,60	88,82	36,77	8,08	33,00	76,30
Тернопільська	12,82	15,55	0,68	12,29	44,80	84,31	18,52	5,63	148,00	87,30
Харківська	17,36	9,50	0,68	22,73	43,20	32,51	64,10	12,00	208,00	77,40
Херсонська	18,47	32,15	0,54	54,88	75,60	77,91	58,40	11,30	9,00	83,80
Хмельницька	15,16	19,90	0,65	15,45	53,60	125,52	34,92	9,27	278,00	79,70
Черкаська	15,97	30,00	0,68	45,86	53,00	84,72	57,09	7,24	0,00	89,40
Чернівецька	17,72	10,90	0,64	10,66	30,10	67,11	28,34	3,30	71,00	79,70

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.9

Складова людського розвитку	1. Довголіття							2. Знання		
Чернігівська	17,64	28,15	0,72	44,21	63,60	115,75	64,53	14,35	133,00	83,20
Умовні позначення: (З ₁) – коефіцієнт дитячої смертності; (З _{2,3}) – загальний коефіцієнт самогубств; (З ₄) – коефіцієнт захворюваності населення; (З ₅) – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД (З ₆) – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз (З ₇) – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин; (З ₉) – коефіцієнт злочинності; (З ₁₀) – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків (З ₁₂) – скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах; (З ₁₃) – коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО										

Примітка. За результатами кореляційного аналізу (з метою уникнення дублювання показників), З₈ було вилучено з системи показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку; а показники З₂ та З₃ об'єднано у «загальний коефіцієнт самогубств»;

...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;

² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

Таблиця Л.10

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку у розрізі регіонів України
у 2016 р. (за складовими «Добробут», «Екологія» та «ІКТ»)**

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
Регіони України	З ₁₄	З ₁₅	З ₁₆	З ₁₇	З ₁₈	З ₁₉	З ₂₀	З ₂₁	З ₂₂	З ₂₃
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	9,70	6,70	2,50	110,00	119,80	0,00	7,77	1425,20	41,66	80,48
Волинська	11,50	23,50	1,30	111,80	4,70	0,00	4,85	1273,10	26,97	48,03
Дніпропетровська	7,90	11,80	2,30	112,70	833,00	244,00	4,57	0,00	124,34	291,20
Донецька	14,10 ²	10,90 ²	3,60 ²	111,60 ²	981,40 ²	180,00 ²	0,04 ²	...	...	...
Житомирська	11,20	13,80	0,00	112,60	9,30	3,00	16,48	19946,10	41,69	67,70
Закарпатська	10,00	6,30	1,00	111,70	4,90	4,00	2,64	400,60	30,05	61,12

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.10

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
Запорізька	10,00	10,80	1,70	112,30	167,00	64,00	0,00	0,00	114,79	223,94
Івано-Франківська	8,80	7,30	0,00	110,90	196,70	1,00	2,36	3470,20	21,66	40,95
Київська	6,80	5,40	0,00	112,20	98,20	5,00	0,82	468,40	81,52	129,51
Кіровоградська	12,40	13,50	0,00	112,30	11,80	1,00	0,44	0,00	52,09	91,08
Луганська	16,00 ²	12,20 ²	2,50 ²	110,70 ²	155,50 ²	19,00 ²	5,69 ²	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	7,70	5,90	0,00	111,90	103,10	46,00	7,23	272,60	66,11	122,22
Миколаївська	9,70	3,80	1,40	112,20	13,90	22,00	0,29	848,00	52,40	95,81
Одеська	6,80	7,20	0,00	113,60	26,40	29,00	0,60	1662,60	105,88	212,40
Полтавська	12,60	11,80	0,20	114,20	56,20	3,00	1,30	0,00	57,85	102,24
Рівненська	10,60	13,70	0,30	112,30	9,10	5,00	15,57	5126,70	23,64	51,05
Сумська	9,30	18,30	0,00	114,20	19,80	24,00	4,35	90,10	30,55	82,59
Тернопільська	11,50	21,60	1,50	111,60	9,00	2,00	3,71	555,10	15,21	29,26
Харківська	6,40	8,60	0,00	114,10	100,20	10,00	1,17	0,00	105,05	189,46
Херсонська	11,20	11,00	1,00	112,80	9,70	1,00	0,21	1839,50	41,55	90,16
Хмельницька	9,40	17,00	1,90	111,40	21,70	0,00	0,62	0,00	30,88	58,53
Черкаська	10,40	14,70	2,10	112,70	52,30	7,00	8,79	343,60	42,82	70,99
Чернівецька	8,70	6,80	0,50	111,00	3,00	2,00	9,17	868,50	20,05	43,76
Чернігівська	11,30	10,50	0,80	112,80	37,10	6,00	11,18	0,00	43,74	61,50

Умовні позначення

- (З₁₄) – безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15-70 років;
(З₁₅) – частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, які нижче від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму;
(З₁₆) – міграційне скорочення працездатного населення;
(З₁₇) – індекс споживчих цін;
(З₁₈) – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення;
(З₁₉) – обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти;
(З₂₀) – обсяги вирубки лісів головного користування;
(З₂₁) – обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах;
(З₂₂) – кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції;
(З₂₃) – кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; ² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2017 р. (за складовими «Довголіття» та «Знання»)**

Складова людського розвитку	1. Довголіття								2. Знання	
	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
Регіони України	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	13,94	26,20	0,64	20,31	38,98	108,51	33,42	18,00	349,00	82,60
Волинська	13,28	18,00	0,68	25,27	57,74	96,18	40,95	17,00	0,00	82,30
Дніпропетровська	15,70	30,80	0,89	110,88	64,42	93,70	65,65	10,00	5,00	75,70
Донецька	16,90 ²	0,00 ²	0,24 ²	34,73 ²	27,19 ²	0,00 ²	23,31 ²	4,00 ²	...	85,80 ²
Житомирська	14,89	26,40	0,64	37,32	61,75	124,99	51,07	14,00	155,50	79,40
Закарпатська	21,84	16,70	0,59	9,45	59,03	104,55	32,96	6,00	2,00	86,50
Запорізька	13,28	27,20	0,58	36,50	58,75	65,64	75,25	7,00	3,00	87,10
Івано-Франківська	13,46	11,80	0,84	12,03	51,09	96,28	21,97	8,00	178,00	90,70
Київська	10,50	30,40	0,77	57,60	66,82	169,76	70,15	19,00	2,00	81,70
Кіровоградська	21,21	33,50	0,63	58,50	69,79	95,54	86,14	6,00	1,00	89,30
Луганська	18,17 ²	0,00 ²	0,15 ²	11,39 ²	15,49 ²	0,00 ²	22,75 ²	2,00 ²	...	93,10 ²
Львівська	16,02	5,30	0,76	18,15	53,51	68,12	41,98	10,00	10,00	86,50
Миколаївська	14,22	28,80	0,66	80,25	59,65	123,11	59,64	6,00	1,00	98,30
Одеська	16,64	30,30	0,68	113,14	107,31	80,34	73,74	3,00	2,00	85,60
Полтавська	10,18	25,00	0,54	26,21	52,49	78,29	51,37	11,00	3,00	75,80
Рівненська	16,70	13,20	0,75	18,15	43,52	86,49	34,82	15,00	4,00	87,00
Сумська	13,28	19,60	0,53	19,74	54,59	80,26	36,88	9,00	4,00	80,30
Тернопільська	13,93	9,70	0,68	9,06	37,20	88,41	21,57	6,00	5,00	91,70
Харківська	15,00	16,70	0,66	24,40	42,24	33,59	56,36	15,00	10,00	84,90
Херсонська	17,86	25,00	0,54	60,06	72,94	76,88	65,57	11,00	7,00	91,40

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.11

Складова людського розвитку	1. Довголіття								2. Знання	
	Хмельницька	15,98	28,00	0,63	18,91	47,62	127,38	33,18	9,00	4,00
Черкаська	16,50	22,00	0,64	40,77	50,11	84,88	59,04	6,00	157,50	90,70
Чернівецька	18,96	14,10	0,63	10,13	31,82	67,75	33,48	11,00	7,00	77,50
Чернігівська	15,76	20,80	0,71	51,58	58,25	115,37	55,14	12,00	8,00	86,90
Умовні позначення: (З ₁) – коефіцієнт дитячої смертності; (З _{2,3}) – загальний коефіцієнт самогубств; (З ₄) – коефіцієнт захворюваності населення; (З ₅) – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД (З ₆) – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз (З ₇) – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин; (З ₉) – коефіцієнт злочинності; (З ₁₀) – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків (З ₁₂) – скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах; (З ₁₃) – коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО										

Примітка. За результатами кореляційного аналізу (з метою уникнення дублювання показників), З₈ було вилучено з системи показників-індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку; а показники З₂ та З₃ об'єднано у «загальний коефіцієнт самогубств»;

...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;

² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

Таблиця Л.12

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку у розрізі регіонів України
у 2017 р. (за складовими «Добробут», «Екологія» та «ІКТ»)**

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	З ₁₄	З ₁₅	З ₁₆	З ₁₇	З ₁₈	З ₁₉	З ₂₀	З ₂₁	З ₂₂	З ₂₃
Регіони України	З ₁₄ ₁	З ₁₅ ₁	З ₁₆ ₁	З ₁₇ ₁	З ₁₈ ₁	З ₁₉ ₁	З ₂₀ ₁	З ₂₁ ₁	З ₂₂ ₁	З ₂₃ ₁
АРКрим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	10,70	7,70	4,63	113,00	155,80	1,00	22,00	1779,30	65,65	114,10
Волинська	12,50	10,10	0,82	114,60	5,10	0,00	3006,00	1711,00	51,41	73,86

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.12

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
Дніпропетровська	8,50	6,90	0,00	112,80	657,30	230,00	333,00	0,00	235,44	340,52
Донецька	...	...	...	...	784,80 ²	200,00 ²	236,00 ²	222124,50 ²	...	...
Житомирська	10,80	18,10	0,89	113,00	10,30	2,00	792,00	22144,80	75,89	114,16
Закарпатська	10,50	2,50	0,10	113,90	3,20	4,00	987,00	379,90	42,99	82,30
Запорізька	10,70	4,90	2,71	114,10	180,90	64,00	210,00	0,00	190,61	314,36
Івано-Франківська	8,50	2,20	0,00	113,70	198,30	1,00	159,00	3476,00	32,55	59,33
Київська	6,50	7,40	0,00	113,80	48,20	2,00	7374,00	792,40	144,22	223,25
Кіровоградська	12,20	7,90	1,66	113,80	12,20	1,00	88,00	0,00	94,69	142,65
Луганська	...	...	...	...	75,10 ²	18,00 ²	1147,00 ²	36942,50 ²	...	...
Львівська	7,50	6,20	0,00	113,00	109,10	71,00	700,00	0,00	115,31	181,05
Миколаївська	10,30	5,70	1,89	113,50	14,20	22,00	123,00	404,20	85,26	143,50
Одеська	7,30	4,00	0,00	114,60	29,60	33,00	279,00	1727,90	214,43	289,97
Полтавська	12,00	2,20	0,66	113,10	55,90	2,00	0,00	0,00	87,02	158,42
Рівненська	11,60	13,90	1,83	115,00	9,60	4,00	2587,00	34835,60	47,99	64,73
Сумська	9,10	8,70	0,73	113,60	20,30	23,00	28,00	0,00	44,32	83,65
Тернопільська	11,90	11,20	1,36	113,30	10,60	3,00	1,00	449,20	21,37	41,65
Харківська	6,10	4,50	0,00	113,80	45,00	10,00	143,00	945,20	188,68	287,69
Херсонська	11,10	4,80	2,75	114,40	9,60	1,00	1153,00	1680,90	67,18	113,79
Хмельницька	8,90	10,70	2,78	113,80	21,10	1,00	305,00	0,00	48,94	84,56
Черкаська	10,20	9,20	0,45	114,60	48,30	4,00	184,00	0,00	76,84	117,27
Чернівецька	8,40	8,20	0,00	112,40	3,30	2,00	35,00	948,20	27,93	54,92
Чернігівська	11,20	7,40	2,05	113,90	31,60	14,00	164,00	0,00	73,01	119,79
Умовні позначення (З ₁₄) – безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15-70 років; (З ₁₅) – частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, які нижче від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; (З ₁₆) – міграційне скорочення працездатного населення; (З ₁₇) – індекс споживчих цін; (З ₁₈) – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення; (З ₁₉) – обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти; (З ₂₀) – обсяги вирубки лісів головного користування; (З ₂₁) – обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах; (З ₂₂) – кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції; (З ₂₃) – кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем										

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;

² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

**Вихідні дані індикаторів домінантних загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2018 р. (за складовими «Довголіття» та «Знання»)**

Складова людського розвитку Регіони України	1. Довголіття								2. Знання	
	З ₁	З _{2,3} *	З ₄	З ₅	З ₆	З ₇	З ₉	З ₁₀	З ₁₂	З ₁₃
АР Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	13,47	18,20	0,68	21,72	41,13	111,62	30,11	9,80	0,00	83,40
Волинська	13,93	13,70	0,69	24,95	52,80	95,38	34,58	12,10	0,00	80,95
Дніпропетровська	16,75	18,70	0,88	107,48	61,30	93,84	55,58	8,60	854,50	78,25
Донецька	15,61 ²	...	0,24 ²	38,44 ²	27,53 ²	...	20,78 ²	3,00 ²	...	...
Житомирська	13,93	17,20	0,64	38,48	60,58	128,19	43,24	13,30	0,00	80,60
Закарпатська	21,86	12,30	0,60	10,52	59,86	110,03	35,25	11,20	0,00	85,70
Запорізька	14,98	19,20	0,60	40,79	61,68	63,56	55,11	9,20	294,50	89,65
Івано-Франківська	12,95	9,80	0,86	12,82	47,14	97,77	20,09	8,10	262,00	92,75
Київська	10,09	18,40	0,75	53,10	63,35	170,96	53,53	14,00	0,00	82,50
Кіровоградська	19,78	20,40	0,63	53,15	66,07	96,16	76,30	8,90	951,50	89,30
Луганська	15,57 ²	...	0,15 ²	9,98 ²	18,84 ²	...	19,78 ²	2,00 ²	...	...
Львівська	16,29	5,40	0,78	20,70	52,01	73,25	36,04	12,10	0,00	91,55
Миколаївська	14,15	20,40	0,66	75,56	57,77	125,21	57,54	9,50	48,50	90,45
Одеська	16,34	16,40	0,68	109,55	115,24	79,10	60,46	12,10	47,50	87,20
Полтавська	9,35	17,00	0,55	29,37	48,81	80,52	47,10	8,90	197,50	79,45
Рівненська	14,85	13,70	0,76	22,89	41,89	88,71	31,60	11,80	15,50	90,05
Сумська	11,34	17,70	0,53	21,19	55,45	84,84	35,36	6,70	104,50	82,30
Тернопільська	15,04	9,50	0,68	8,70	33,37	91,21	21,42	9,40	61,00	93,50
Харківська	14,65	7,00	0,67	24,76	39,94	35,37	52,94	8,10	745,00	85,15
Херсонська	16,40	24,20	0,54	48,80	65,62	81,17	55,63	9,70	0,00	91,60
Хмельницька	15,68	17,00	0,64	21,32	46,75	128,83	27,31	10,70	197,00	85,25
Черкаська	17,35	18,30	0,66	42,49	46,46	91,08	50,69	11,80	0,00	94,05
Чернівецька	18,12	10,80	0,63	10,42	27,70	70,34	25,74	10,50	0,00	82,60

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.13

Складова людського розвитку	1. Довголіття							2. Знання		
	Чернігівська	14,20	19,70	0,71	49,09	57,95	113,01	43,84	12,20	22,50

Умовні позначення:
 (З₁) – коефіцієнт дитячої смертності;
 (З_{2,3}) – загальний коефіцієнт самогубств;
 (З₄) – коефіцієнт захворюваності населення;
 (З₅) – коефіцієнт захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД
 (З₆) – коефіцієнт захворюваності на активний туберкульоз
 (З₇) – коефіцієнт захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин;
 (З₉) – коефіцієнт злочинності;
 (З₁₀) – коефіцієнт смертності населення внаслідок транспортних нещасних випадків
 (З₁₂) – скорочення чисельності учених у ЗВО та інших наукових установах;
 (З₁₃) – коефіцієнт безробіття серед випускників ЗВО

Примітка. За результатами кореляційного аналізу (з метою уникнення дублювання показників), З₈ було вилучено з системи показників-індикаторів домінуючих загроз безпеки людського розвитку; а показники З₂ та З₃ об'єднано у «загальний коефіцієнт самогубств»;

...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;

² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

Таблиця Л.14

**Вихідні дані індикаторів домінуючих загроз безпеки людського розвитку
у розрізі регіонів України у 2018 р.
(за складовими «Добробут», «Екологія» та «ІКТ»)**

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	З ₁₄	З ₁₅	З ₁₆	З ₁₇	З ₁₈	З ₁₉	З ₂₀	З ₂₁	З ₂₂	З ₂₃
Регіони України	З ₁₄	З ₁₅	З ₁₆	З ₁₇	З ₁₈	З ₁₉	З ₂₀	З ₂₁	З ₂₂	З ₂₃
АРКрим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	9,90	10,70	3,84	109,00	97,30	1,00	7,74	328,50	84,65	208,10
Волинська	11,40	9,90	0,69	109,90	5,10	0,00	6,59	181,30	69,41	79,86
Дніпропетровська	8,00	5,00	0,00	109,20	614,30	234,00	3,56	53965,90	511,44	343,52
Донецька	14,00 ²	4,10 ²	10,28 ²	112,30 ²	790,20 ²	186,00 ²	0,13 ²	2391,40 ²	...	...
Житомирська	10,40	9,10	1,43	109,10	13,00	2,00	13,86	193,70	180,89	120,16

Продовження додатку Л
Продовження таблиці Л.12

Складова людського розвитку	3. Добробут				4. Екологія				5. ІКТ	
	Закарпатська	10,00	0,20	0,00	112,20	4,00	4,00	2,06	0,10	60,99
Запорізька	9,90	1,40	2,17	109,20	174,70	66,00	0,09	348,10	248,61	320,36
Івано-Франківська	7,80	0,20	0,00	109,10	221,40	1,00	2,01	289,00	41,55	62,33
Київська	6,30	6,20	0,00	110,00	81,30	2,00	1,56	0,00	358,22	229,25
Кіровоградська	11,60	4,40	2,29	109,00	12,20	3,00	0,58	277,30	103,69	148,65
Луганська	15,10 ²	4,50 ²	5,63 ²	109,30 ²	46,70 ²	18,00 ²	4,22 ²	2,50 ²	...	...
Львівська	6,90	1,20	0,00	110,10	106,70	42,00	6,14	549,90	284,31	328,05
Миколаївська	9,60	2,00	2,21	109,40	13,10	21,00	0,03	315,20	104,26	149,50
Одеська	6,40	0,80	0,00	109,30	37,40	15,00	0,02	140,00	344,43	295,97
Полтавська	11,20	7,90	0,00	109,30	52,10	2,00	1,30	15682,61	231,02	164,42
Рівненська	9,70	6,50	2,20	109,30	9,10	4,00	11,45	193,20	56,99	70,73
Сумська	8,70	5,10	2,10	109,70	20,80	23,00	3,67	114,70	63,32	89,65
Тернопільська	10,40	7,10	0,00	109,70	10,20	3,00	3,63	1377,30	30,37	47,65
Харківська	5,30	4,40	0,00	111,20	44,70	14,00	1,26	412,50	438,68	434,69
Херсонська	10,30	6,20	2,27	109,50	12,40	2,00	0,21	266,30	110,18	118,79
Хмельницька	8,40	5,70	0,67	109,20	22,10	1,00	0,44	125,00	59,94	90,56
Черкаська	9,60	7,00	2,47	109,70	57,90	7,00	6,80	398,80	88,84	123,27
Чернівецька	7,90	3,00	0,00	108,70	2,70	2,00	7,41	0,00	43,93	60,92
Чернігівська	10,60	4,80	1,88	109,60	29,70	16,00	9,98	302,20	91,01	125,79
Умовні позначення (З ₁₄) – безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення віком 15-70 років; (З ₁₅) – частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, які нижче від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; (З ₁₆) – міграційне скорочення працездатного населення; (З ₁₇) – індекс споживчих цін; (З ₁₈) – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення; (З ₁₉) – обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти; (З ₂₀) – обсяги вирубки лісів головного користування; (З ₂₁) – обсяги розміщення відходів на стихійних звалищах; (З ₂₂) – кількість кримінальних проваджень у сфері електронної комерції; (З ₂₃) – кількість кримінальних проваджень у сфері платіжних систем										

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; ² – дані представлено без урахування частини тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [205–207; 209]

Додаток М

Результати розрахунку коригуючих коефіцієнтів

Таблиця М.1

Результати розрахунку коригуючих коефіцієнтів за складовими безпеки людського розвитку у 2016 р.

	Довголіття	Знання	Добробут	Екологія	ІКТ
АР Крим	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Вінницька	0,0980	0,0104	0,0750	0,0282	0,0009
Волинська	0,0476	0,0019	0,4241	0,0098	0,0005
Дніпропетровська	0,3660	0,9355	0,1753	0,7394	0,0837
Донецька	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Житомирська	0,3403	0,0020	0,1879	0,4480	0,0025
Закарпатська	0,2258	0,0101	0,1240	0,0024	0,0002
Запорізька	0,3642	0,1140	0,1245	0,0081	0,1255
Івано-Франківська	0,0397	0,2961	0,1076	0,0041	0,0002
Київська	0,5461	0,0046	0,1836	0,0007	0,0272
Кіровоградська	0,1325	0,0069	0,1751	0,0000	0,0034
Луганська	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	0,0182	0,4813	0,1602	0,0202	0,0055
Миколаївська	0,1874	0,0060	0,1622	0,0007	0,0027
Одеська	0,6015	0,0001	0,3101	0,0010	0,0409
Полтавська	0,0312	0,0129	0,4032	0,0005	0,0045
Рівненська	0,0801	0,1806	0,1562	0,3004	0,0000
Сумська	0,0252	0,0066	0,4330	0,0066	0,0003
Тернопільська	0,0259	0,2551	0,1835	0,0052	0,0001
Харківська	0,0409	0,0024	0,4007	0,0007	0,0739
Херсонська	0,0434	0,1302	0,1698	0,0000	0,0002
Хмельницька	0,0582	0,0047	0,0856	0,0001	0,0005
Черкаська	0,0295	0,6782	0,1267	0,0400	0,0025
Чернівецька	0,0470	0,0233	0,1031	0,0474	0,0000
Чернігівська	0,0306	0,0591	0,1783	0,0823	0,0047

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Продовження додатку М

Таблиця М.2

**Результати розрахунку коригуючих коефіцієнтів за складовими безпеки
людського розвитку у 2017 р.**

	Довголіття	Знання	Добробут	Екологія	ІКТ
АР Крим	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Вінницька	0,1909	0,9099	0,2267	0,0041	0,0008
Волинська	0,0992	0,0140	0,4441	0,0229	0,0000
Дніпропетровська	0,2745	0,0000	0,1597	0,7441	0,0167
Донецька	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Житомирська	0,0752	0,0211	0,4325	0,0013	0,0000
Закарпатська	0,2309	0,0468	0,2824	0,0017	0,0007
Запорізька	0,1171	0,0539	0,2372	0,0098	0,0932
Івано-Франківська	0,0407	0,0140	0,2420	0,0067	0,0002
Київська	0,5770	0,0108	0,2461	0,8783	0,0017
Кіровоградська	0,5497	0,0906	0,2958	0,0000	0,0001
Луганська	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	0,0222	0,0435	0,1772	0,0088	0,0009
Миколаївська	0,1051	0,7116	0,1788	0,0008	0,0012
Одеська	0,6365	0,0372	0,3446	0,0016	0,0300
Полтавська	0,0622	0,0000	0,3112	0,0004	0,0034
Рівненська	0,0598	0,0521	0,3602	0,0139	0,0000
Сумська	0,0240	0,0055	0,1900	0,0009	0,0007
Тернопільська	0,0266	0,1487	0,2087	0,0000	0,0002
Харківська	0,0548	0,0280	0,2535	0,0002	0,0076
Херсонська	0,0413	0,1382	0,2843	0,0024	0,0006
Хмельницька	0,1130	0,0156	0,1572	0,0001	0,0003
Черкаська	0,0291	0,0247	0,3163	0,0002	0,0001
Чернівецька	0,0590	0,0005	0,1375	0,0000	0,0003
Чернігівська	0,0177	0,0491	0,2128	0,0003	0,0005

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

**Результати розрахунку коригуючих коефіцієнтів за складовими безпеки
людського розвитку у 2018 р.**

	Довголіття	Знання	Добробут	Екологія	ІКТ
АР Крим	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Вінницька	0,0787	0,0178	0,3158	0,0439	0,0270
Волинська	0,0749	0,0041	0,2469	0,0308	0,0004
Дніпропетровська	0,2210	0,4194	0,0943	0,9690	0,8644
Донецька	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Житомирська	0,1463	0,0030	0,1485	0,4294	0,0016
Закарпатська	0,2468	0,0449	0,3831	0,0020	0,0010
Запорізька	0,0520	0,0807	0,0858	0,0103	0,0532
Івано-Франківська	0,0465	0,3225	0,1019	0,0084	0,0006
Київська	0,5315	0,0113	0,1501	0,0014	0,0253
Кіровоградська	0,3535	0,9194	0,0688	0,0001	0,0046
Луганська	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	0,0784	0,2754	0,1441	0,0192	0,0421
Миколаївська	0,0782	0,1861	0,0863	0,0007	0,0046
Одеська	0,5763	0,0656	0,1090	0,0004	0,0001
Полтавська	0,0537	0,0030	0,1349	0,0079	0,0020
Рівненська	0,0724	0,1727	0,0715	0,1604	0,0004
Сумська	0,0480	0,0036	0,0865	0,0064	0,0012
Тернопільська	0,0479	0,5091	0,1281	0,0067	0,0004
Харківська	0,0250	0,1082	0,2312	0,0004	0,8222
Херсонська	0,2540	0,2795	0,0733	0,0000	0,0007
Хмельницька	0,0971	0,0134	0,0886	0,0001	0,0015
Черкаська	0,0721	0,6601	0,0869	0,0305	0,0025
Чернівецька	0,0756	0,0119	0,0758	0,0420	0,0005
Чернігівська	0,0941	0,1262	0,0827	0,0956	0,0026

Примітка. ...¹ – відсутні дані тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

**Порівняльна таблиця Модифікованого Індексу людського розвитку
з урахуванням коригуючих коефіцієнтів за 2016 р.**

Субіндекси Регіони України	Довголіття		Знання		Добробут		Екологія		ІКТ	
	Субіндекс МЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МЛР	Субіндекс ІБЛР*
Вінницька	0,8526	0,7690	0,8464	0,8376	0,5745	0,5314	0,3500	0,3401	0,2519	0,2517
Волинська	0,8442	0,8040	0,8001	0,7986	0,4228	0,2435	0,3930	0,3891	0,1755	0,1754
Дніпропетровська	0,8258	0,5235	0,8390	0,0541	0,9292	0,7663	0,5511	0,1436	0,5466	0,5009
Донецька	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Житомирська	0,8252	0,5444	0,8253	0,8236	0,4747	0,3855	0,3665	0,2023	0,1962	0,1957
Закарпатська	0,8344	0,6460	0,7078	0,7006	0,3170	0,2777	0,0797	0,0795	0,1799	0,1799
Запорізька	0,8384	0,5330	0,8135	0,7208	0,7361	0,6444	1,0000	0,9919	0,3156	0,2760
Івано-Франківська	0,8673	0,8329	0,7473	0,5260	0,4587	0,4093	0,6986	0,6957	0,1944	0,1944
Київська	0,8262	0,3750	0,8646	0,8607	0,9146	0,7467	0,0804	0,0803	0,2971	0,2890
Кіровоградська	0,8271	0,7175	0,8058	0,8002	0,5850	0,4826	0,1522	0,1522	0,1410	0,1406
Луганська	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	0,8653	0,8495	0,8839	0,4585	0,5585	0,4690	0,3315	0,3248	0,4598	0,4573
Миколаївська	0,8314	0,6756	0,8173	0,8124	0,6173	0,5172	0,0765	0,0764	0,2377	0,2371
Одеська	0,8333	0,3321	0,7668	0,7667	0,6181	0,4265	0,0637	0,0636	0,7549	0,7240
Полтавська	0,8392	0,8130	0,8762	0,8649	1,0000	0,5968	0,9738	0,9733	0,2414	0,2403
Рівненська	0,8419	0,7744	0,7735	0,6338	0,4185	0,3531	0,3313	0,2318	0,1606	0,1606
Сумська	0,8433	0,8220	0,9082	0,9022	0,5144	0,2917	0,5362	0,5326	0,1790	0,1789
Тернопільська	0,8669	0,8445	0,8557	0,6374	0,3604	0,2943	0,1750	0,1741	0,1246	0,1246
Харківська	0,8407	0,8063	0,8641	0,8620	0,7043	0,4221	0,4183	0,4180	0,5325	0,4932
Херсонська	0,8254	0,7896	0,7955	0,6919	0,4509	0,3743	0,2115	0,2115	0,1865	0,1865
Хмельницька	0,8507	0,8012	0,8465	0,8425	0,4668	0,4269	0,6024	0,6024	0,1558	0,1557
Черкаська	0,8479	0,8229	0,8862	0,2852	0,5918	0,5169	0,9801	0,9409	0,2152	0,2146
Чернівецька	0,8628	0,8223	0,7321	0,7151	0,2879	0,2583	0,6171	0,5878	0,1336	0,1336
Чернігівська	0,8312	0,8057	0,8524	0,8020	0,5142	0,4225	0,2827	0,2594	0,2030	0,2020

Примітка. Субіндекс ІБЛР* – субіндекс ІБЛР, скоригований з урахуванням коригуючого коефіцієнтів (домінантних загроз безпеки людського розвитку).

**Розрахунок субіндексів Модифікованого Індексу людського розвитку з
урахуванням коригуючих коефіцієнтів за 2017 р.**

Субіндекси Регіони України	Довголіття		Знання		Добробут		Екологія		ІКТ	
	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*
Вінницька	0,8553	0,6920	0,8522	0,0768	0,5495	0,4249	0,2915	0,2903	0,2726	0,2724
Волинська	0,8461	0,7622	0,8151	0,8037	0,4705	0,2615	0,3002	0,2933	0,1937	0,1937
Дніпропетровська	0,8342	0,6052	0,8330	0,8330	0,9142	0,7682	0,5736	0,1468	0,6165	0,6062
Донецька	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Житомирська	0,8282	0,7660	0,8430	0,8252	0,4681	0,2657	0,3624	0,3619	0,2123	0,2123
Закарпатська	0,8389	0,6452	0,7151	0,6816	0,3219	0,2310	0,0624	0,0622	0,2113	0,2111
Запорізька	0,8411	0,7426	0,8220	0,7777	0,7088	0,5407	0,8959	0,8871	0,3555	0,3223
Івано-Франківська	0,8680	0,8327	0,7694	0,7587	0,4359	0,3304	0,6541	0,6498	0,2316	0,2315
Київська	0,8289	0,3506	0,8744	0,8649	0,8473	0,6388	0,0325	0,0040	0,3228	0,3222
Кіровоградська	0,8294	0,3735	0,8169	0,7429	0,5194	0,3657	0,0663	0,0663	0,1713	0,1713
Луганська	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	0,8646	0,8454	0,8870	0,8485	0,5480	0,4509	0,4349	0,4311	0,4821	0,4817
Миколаївська	0,8392	0,7510	0,8077	0,2329	0,5699	0,4680	0,0692	0,0691	0,2587	0,2584
Одеська	0,8364	0,3040	0,7585	0,7302	0,5901	0,3868	0,0870	0,0869	0,7373	0,7152
Полтавська	0,8479	0,7951	0,8715	0,8715	1,0000	0,6888	0,1337	0,1336	0,2816	0,2806
Рівненська	0,8426	0,7922	0,7775	0,7370	0,3957	0,2531	0,3936	0,3881	0,1868	0,1868
Сумська	0,8506	0,8302	0,9200	0,9149	0,4840	0,3920	0,7170	0,7164	0,2098	0,2097
Тернопільська	0,8656	0,8426	0,8704	0,7409	0,3632	0,2874	0,0890	0,0890	0,1538	0,1538
Харківська	0,8456	0,7993	0,8537	0,8298	0,6540	0,4882	0,1765	0,1765	0,5782	0,5738
Херсонська	0,8329	0,7985	0,7973	0,6871	0,4285	0,3067	0,2359	0,2353	0,2157	0,2155
Хмельницька	0,8492	0,7532	0,8487	0,8354	0,4698	0,3960	0,7337	0,7336	0,1883	0,1883
Черкаська	0,8494	0,8247	0,8784	0,8567	0,5619	0,3841	1,0000	0,9998	0,2302	0,2302
Чернівецька	0,8672	0,8160	0,7469	0,7466	0,2966	0,2558	0,6072	0,6072	0,1588	0,1588
Чернігівська	0,8374	0,8226	0,8609	0,8186	0,5195	0,4090	0,3230	0,3230	0,2147	0,2146

Примітка. Субіндекс ІБЛР* – субіндекс ІБЛР, скоригований з урахуванням коригуючого коефіцієнтів (домінантних загроз безпеки людського розвитку).

**Розрахунок субіндексів Модифікованого Індексу людського розвитку з
урахуванням коригуючих коефіцієнтів за 2018 р.**

Субіндекси	Довголіття		Знання		Добробут		Екологія		ІКТ	
	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*	Субіндекс МІЛР	Субіндекс ІБЛР*
Регіони України										
Вінницька	0,8552	0,7879	0,8392	0,8243	0,5048	0,3454	0,4750	0,4541	0,3099	0,3015
Волинська	0,8411	0,7781	0,8364	0,8330	0,4322	0,3255	0,3945	0,3823	0,2160	0,2159
Дніпропетровська	0,8289	0,6457	0,8468	0,4917	0,8399	0,7607	0,5474	0,0170	0,6930	0,0940
Донецька	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Житомирська	0,8245	0,7039	0,8386	0,8361	0,4301	0,3662	0,2998	0,1711	0,2257	0,2254
Закарпатська	0,8352	0,6291	0,7233	0,6908	0,2957	0,1824	0,0538	0,0537	0,2332	0,2330
Запорізька	0,8366	0,7931	0,8124	0,7468	0,6512	0,5953	1,0000	0,9897	0,3448	0,3264
Івано-Франківська	0,8667	0,8264	0,7740	0,5244	0,4005	0,3596	0,5373	0,5328	0,2592	0,2591
Київська	0,8271	0,3875	0,8923	0,8822	0,7785	0,6616	0,0622	0,0621	0,3754	0,3659
Кіровоградська	0,8333	0,5387	0,8190	0,0660	0,4772	0,4443	0,0778	0,0778	0,1896	0,1887
Луганська	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Львівська	0,8631	0,7954	0,8952	0,6487	0,5034	0,4309	0,2934	0,2878	0,5459	0,5229
Миколаївська	0,8360	0,7706	0,8088	0,6583	0,5236	0,4784	0,0584	0,0584	0,2884	0,2871
Одеська	0,8351	0,3538	0,7594	0,7096	0,5422	0,4831	0,1373	0,1372	0,7924	0,7923
Полтавська	0,8442	0,7989	0,8679	0,8653	0,9187	0,7948	0,2227	0,2209	0,3114	0,3107
Рівненська	0,8456	0,7844	0,7990	0,6610	0,3635	0,3375	0,2745	0,2304	0,2083	0,2082
Сумська	0,8501	0,8093	0,9057	0,9025	0,4446	0,4062	0,4029	0,4004	0,2319	0,2316
Тернопільська	0,8634	0,8221	0,8269	0,4059	0,3337	0,2910	0,2326	0,2310	0,1707	0,1707
Харківська	0,8400	0,8190	0,8823	0,7868	0,6009	0,4619	0,3409	0,3407	0,6450	0,1147
Херсонська	0,8295	0,6188	0,8199	0,5907	0,3937	0,3648	0,2288	0,2288	0,2359	0,2358
Хмельницька	0,8504	0,7678	0,8624	0,8509	0,4316	0,3934	0,8893	0,8893	0,2070	0,2067
Черкаська	0,8445	0,7836	0,8976	0,3051	0,5162	0,4713	0,8487	0,8229	0,2378	0,2372
Чернівецька	0,8686	0,8029	0,7603	0,7512	0,2725	0,2518	0,5058	0,4845	0,1766	0,1765
Чернігівська	0,8295	0,7515	0,8729	0,7627	0,4773	0,4378	0,2705	0,2446	0,2382	0,2375

Примітка. Субіндекс ІБЛР* – субіндекс ІБЛР, скоригований з урахуванням коригуючого коефіцієнтів (домінантних загроз безпеки людського розвитку).

Додаток Н

Таблиця Н.1

**Функції деяких Міністерств та підпорядкованих їм органів
в системі аналітичного забезпечення оцінювання
безпеки людського розвитку в Україні**

№ п/п	Назва Міністерств та підпорядкованих органів	Відділ Міністерства	Головні функції у сфері аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку
1	Міністерство охорони здоров'я України	Відділ моніторингу, електронної систематизації та захисту інформації	створення та ведення баз даних щодо захворюваності населення та епідемій соціально небезпечних хвороб; створення та ведення баз даних щодо динячої смертності; забезпечення ведення електронного реєстру, створення можливостей для оперативного доступу до необхідної інформації щодо захворювання та лікування хворих на соціально небезпечні хвороби; систематичний аналіз інформації щодо епідеміологічної ситуації; надання узагальненої інформації про стан епідеміологічної ситуації, прогнозування динаміки захворюваності та медико-соціальних наслідків
2	Міністерство інфраструктури України (у тому числі: Державна служба України з безпеки на транспорті)	Головне управління моніторингу та аналізу політики в галузі транспорту	ведення обліку та здійснення аналізу причин катастроф, аварій, дорожньо-транспортних пригод на автомобільному, міському електричному транспорті, залізничному транспорті а також пожеж на зазначеному транспорті; взаємодія з іншими державними органами; надання узагальненої інформації про стан аварій та катастроф, визначення їх наслідків
3	Міністерство внутрішніх справ України у тому числі:	Управління моніторингу дотримання прав людини	моніторинг, вивчення та аналіз проблемних питань, пов'язаних з порушенням прав людини в діяльності з органів виконавчої влади, розробка пропозицій щодо їх розв'язання; розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових актів стосовно забезпечення прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних і національних нормативних актів із забезпечення прав людини та рішень Європейського суду з прав людини; забезпечення взаємодії з органами виконавчої влади та іншими органами державної влади, міжнародними та національними неурядовими організаціями із забезпечення прав людини
	Національна поліція України (Департамент кіберполіції)	Інформаційно-аналітичний відділ Департаменту кіберполіції	ведення моніторингу щодо злочинів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій; створення можливостей для оперативного доступу до необхідної інформації; систематичний аналіз інформації щодо злочинів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій; надання узагальненої інформації про стан злочинів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій; координація діяльності органів виконавчої влади та взаємодія з органами місцевого самоврядування

Продовження додатку Н
Продовження табл. Н.1

№ п/п	Назва Міністерств та підпорядкованих органів	Відділ Міністерства	Головні функції у сфері оцінювання безпеки людського розвитку
	Національна поліція України (Департамент стратегічних розслідувань)	Інформаційно-аналітичний відділ Департамент стратегічних розслідувань	ведення моніторингу щодо криміногенної ситуації у суспільстві; створення можливостей для оперативного доступу до необхідної інформації щодо криміногенної ситуації у суспільстві; систематичний аналіз інформації щодо криміногенної ситуації у суспільстві; надання узагальненої інформації про стан криміногенної ситуації у суспільстві; координація діяльності органів виконавчої влади та взаємодія з органами місцевого самоврядування
	Державна міграційна служба України	Відділ статистичної роботи та моніторингу міграційних процесів	ведення моніторингу щодо міграційних процесів у країні; надання узагальненої інформації про стан міграційних процесів у країні; координація діяльності органів виконавчої влади та взаємодія з органами місцевого самоврядування
4	Міністерство освіти і науки України у тому числі Державна служба якості освіти України	Сектор з підготовки аналітичних матеріалів Відділ моніторингових досліджень	підготовка інформації про діяльність Міністерства; створення та реалізація тематичних медіа-планів та проєктів; забезпечення взаємодії з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується КМУ; участь у формуванні і реалізації державної політики; формування організаційного, інформаційного, аналітичного забезпечення взаємодії Міністерства з КМУ, центральними органами виконавчої влади; організація підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів з питань діяльності Міністерства проведення моніторингу якості освітньої діяльності та якості освіти; забезпечення взаємодії з органами виконавчої влади, діяльність яких координується КМУ;
5	Міністерство культури, молоді та спорту України	Сектор інформаційного забезпечення	аналіз та прогноз розвитку ринку у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері, поліграфії; координація діяльності органів виконавчої влади та взаємодія з органами місцевого самоврядування
6	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (у тому числі: Державне агентство лісових ресурсів України; Державна екологічна інспекція України; Державна служба геології та надр України; Державне агентство водних ресурсів України)	Експертна група з питань стратегічного планування, інформаційно-аналітичного моніторингу, оцінки впливів та підготовки звітності	організація моніторингу навколишнього природного середовища; розроблення Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні; організація, координація та контроль за проведенням оцінки впливу на довкілля; надання інформації про стан навколишнього природного середовища і порядок організації та проведення публічних слухань або відкритих засідань з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище

Продовження додатку Н
Продовження табл. Н.1

№ п/п	Назва Міністерств та підпорядкованих органів	Відділ Міністерства	Головні функції у сфері оцінювання безпеки людського розвитку
7	Міністерство розвитку громад та територій України	Головне управління з питань моніторингу, аналізу політики та взаємодії з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування	проведення моніторингу соціально-економічних та інших показників розвитку регіонів та формування переліку показників, за якими проводиться моніторинг розвитку територій і визнання їх депресивними; проведення оцінки міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів; моніторинг стану забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури сільських територій; здійснення моніторингу стану розрахунків за житлово-комунальні послуги; координація діяльності органів виконавчої влади та взаємодія з органами місцевого самоврядування
8	Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України	Управління аналізу соціальної і гуманітарної сфери	проведення розрахунків та моніторингу індикаторів продовольчої безпеки; моніторинг стану забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури сільських територій, розробка та реалізація заходів, спрямованих на комплексний розвиток сільських територій; забезпечення обміну статистичною інформацією із статистичними органами Європейського Співтовариства, міжнародними організаціями, а також статистичними службами іноземних держав
9	Міністерство фінансів України	Управління співпраці з державними органами	проведення аналізу фінансово-економічного стану держави, перспектив її подальшого розвитку; проведення аналізу показників державного і місцевих бюджетів; здійснення підготовки аналітичних матеріалів; прогнозування фінансування державного бюджету тощо

Додаток П

Список наукових праць здобувача

1. Nazarova G., Jaworska M., Nazarov N., Dybach I. & Demianenko A. Improvement of the method measuring the security of human development: case of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. 17(4). P. 226–238. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17\(4\).2019.19](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17(4).2019.19).
2. Demianenko A. Improvement of organization and communication model of support of human development security in Ukraine. *Research and Practice: Collection of scientific articles*. Lardy Publishing House, Paris, France, 2019. No 1. P. 15–22.
3. Дем'яненко А. А. Механізм формування аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2020. № 53 (1). P. 9–15.
4. Nazarova G., Volikov V., Demianenko A. Modification of the human development index in Ukraine in the regional aspect. *Web of Conferences*. 2019. 67. 06037. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196706037>.
5. Nazarova G. V., Nazarov N. K., Demianenko A. A. Approach to analytical support for assessing the security of human development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 2 (14). P. 210–215. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-2\(14\)-210-215](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-1-2(14)-210-215) (Index Copernicus).
6. Nazarova G., Demianenko A. Analysis of the human security in Ukraine in a regional perspective. *Social and labour relations: theory and practice*. 2018. No. 8(2). P. 1–7. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/slrrp.8\(2\).2018.01](http://dx.doi.org/10.21511/slrrp.8(2).2018.01) (Index Copernicus).
7. Воліков В. В., Дем'яненко А. А. Класифікація загроз у сфері житлово-комунального господарства у контексті безпеки людського розвитку. *Комунальне господарство міст. Серія: Економічні науки*. 2018. № 6(145). С. 19–23.

8. Дем'яненко А. А. Розробка системи показників оцінювання безпеки людського розвитку. *Збірник наукових праць «Управління розвитком»*. 2018. №2 (192). С. 102–110.

9. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти безпеки людського розвитку. *Бізнес Інформ*. 2017. № 10. С. 8–13. (Index Copernicus).

10. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Взаємозв'язок концепцій людського розвитку та економіки знань: аналітична оцінка. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 230–237.

11. Дем'яненко А. А. Класифікація загроз безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 3–4 березня 2020 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. С. 162–163.

12. Дем'яненко А. А. Інституціональні аспекти формування безпеки людського розвитку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 31 травня – 1 червня 2019 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. С. 307–308.

13. Дем'яненко А. А. Організаційне забезпечення безпеки людського розвитку на міжнародному рівні. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку міжнародних економічних відносин і світового господарства*: матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 19–20 квітня 2019 р.). Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2019. С. 48–51.

14. Дем'яненко А. А. Особливості формування системи показників для оцінювання безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 18–19 березня 2019 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. С. 175–177.

15. Назарова Г. В., Воліков В. В., Дем'яненко А. А. Модифікація індексу людського розвитку в Україні у регіональному аспекті. *Міжнародна транспортна інфраструктура, індустриальні центри та корпоративна логістика*: матеріали п'ятнадцятої науково-практичної міжнародної конференції (Харків, 6–8 червня

2019 р.). Харків: Український державний університет залізничного транспорту, 2019. С. 147–149.

16. Nazarova G. V., Nazarov N. K. & Demianenko A. A. Human development in the context of the formation of social economy. *International Congress on Business and Marketing: Proceedings of the International Congress on Business and Marketing* (Turkish, Istanbul, 29 November – 01 December, 2018). Istanbul: Maltepe University, 2018. P. 2–6.

17. Воліков В. В., Дем'яненко А. А. Аналіз динаміки зміни тарифів на житлово-комунальні послуги у контексті формування безпеки людського розвитку. *Інновації в обліково-аналітичному забезпеченні та управлінні фінансово-економічною безпекою держави, регіону, суб'єктів господарювання – міждисциплінарний підхід: матеріали VII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції для здобувачів вищої освіти і молодих науковців* (Харків, 15 листопада 2018 р.). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 61–65.

18. Назарова Г. В., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «безпека». *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції* (Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 109–110.

19. Дем'яненко А. А. Передумови формування концепції людського розвитку. *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Кропивницький, 11 квітня 2018 р.). Кропивницький: «Ексклюзив-Систем», 2018. С. 241–244.

20. Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти аналітичного забезпечення при оцінюванні процесу безпеки людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 29–30 березня 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 145–147.

21. Дем'яненко А. А. Морфологічний аналіз сутності поняття «людський розвиток». *Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах*

глобалізації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 30–31 березня 2017 р.). Запоріжжя: «Просвіта», 2017. Т. 2. С. 158–160.

22. Дем'яненко А. А. Підходи до визначення сутності поняття людського розвитку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали щорічної міжнародної наукової конференції (Харків, 1–2 червня 2017 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С.57–60.

23. Маркова Н. С., Дем'яненко А. А. Роль освіти у формуванні сталого людського розвитку. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 30–31 березня 2017 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 242–245.

24. Дем'яненко А. А. Аналітична оцінка методів формування прожиткового мінімуму: сучасний стан України та досвід провідних країн. *Публічне управління у реалізації стратегії сталого розвитку регіону*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 24 листопада 2016 р.). Харків: ХАРІ НАДУ при Президентові України, 2016. URL: <http://ifs.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/3/38.pdf>.

© Дем'яненко А. А.

ДЕРЖАВНИЙ КОНЦЕРН «УКРОБОРОНПРОМ»

Державне підприємство «Завод імені В.О. Малишева»
State enterprise «Malyshev Plant»

Україна, 61037, м. Харків, вул. Плеханівська 126
Тел.: +38 (057) 737-69-89; факс: +38 (057) 737-28-06
Код ЄДРПОУ 14315629
www.malyshevplant.com;
e-mail: kanc@malyshev.kharkov.ua

126, Plekhanovskaya str., Kharkov, 61037, Ukraine,
Tel.: +38 (057) 737-69-89; fax: +38 (057) 737-28-06
Code 14315629
www.malyshevplant.com;
e-mail: kanc@malyshev.kharkov.ua

317/46 від 22.10.2019

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Дем'яненко Аліни Анатоліївни, поданих в дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка»,
на тему: «Аналітичне забезпечення оцінювання
безпеки людського розвитку»

В дисертаційному дослідженні Дем'яненко А. А. на тему «Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку» представлено методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку, особливість якого полягає в поетапному тривірневому інтегральному оцінюванні безпеки людського розвитку за компонентами: довголіття, освіта, економічний добробут, екологічний добробут та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, скоригованих з урахуванням домінантних загроз за кожним із компонентів.

Запропонований методичний підхід має суттєве практичне спрямування, оскільки його використання дозволяє визначити об'єктивний рівень безпеки людського розвитку та відсоток втрачених можливостей від впливу домінантних загроз, що створює інформаційне підґрунтя для своєчасного виявлення та мінімізації загроз людського розвитку.

Елементи запропонованого методичного підходу впроваджуються на Державному підприємстві «Завод імені В. О. Малишева» для аналізу безпеки людського розвитку.

Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства перед автором.

Заступник генерального директора
ДП «Завод імені В. О. Малишева»,
кандидат економічних наук

О. Ф. Доровської

14315629

ДЕРЖСТАТ

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Маршала Бажанова, 28, м. Харків, 61002, тел. (057) 706-26-16, факс (057) 706-25-88
E-mail: gus@kh.ukrstat.gov.ua Web: <http://kh.ukrstat.gov.ua> Код СДРПОУ 02362629

28.10.2019 № 01/03/69 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Дем'яненко Аліни Анатоліївни, поданих в дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка»,
на тему: «Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку»

Представлені в дисертації Дем'яненко А. А. результати та пропозиції мають практичне значення і застосовані у діяльності Головного управління статистики у Харківській області. Використання розроблених рекомендацій щодо аналітичного забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку створить інформаційне підґрунтя для своєчасного виявлення та мінімізації загроз людського розвитку.

В практичну діяльність Головного управління статистики у Харківській області впроваджено:

методичний підхід до оцінювання безпеки людського розвитку, особливість якого полягає в поетапному трирівневому інтегральному оцінюванні безпеки людського розвитку за компонентами: довголіття, освіта, економічний добробут, екологічний добробут та додатково запропонованого компонента – розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, скоригованих з урахуванням домінантних загроз за кожним із компонентів; результатом реалізації якого є встановлення об'єктивного рівня безпеки людського розвитку регіонів України та визначення відсотку втрачених можливостей від впливу таких загроз;

систему показників для оцінювання рівня людської безпеки, особливість якої полягає в удосконаленні системи показників, відповідно до загально визначених ПРООН аспектів людської безпеки, враховуючи особливості сучасного вітчизняного середовища, яку покладено в основу класифікації регіонів України за рівнем людської безпеки.

Довідка видана без фінансових зобов'язань установи перед автором.

Начальник Головного
управління статистики
у Харківській області

Handwritten signature of O. G. Mamontova

О. Г. Мамонтова

Громадська організація «Чисте довкілля Слобожанщини»

Юридична адреса: 61124, м. Харків вул. Зернова, буд. 53-с, 6 Код ЄДРПОУ 42639743
 тел. +38-098-676-24-54
 рр. № 26009000010384 в АТ «Банк Кредит Дніпро» код банку 305749
 код ЄДРПОУ 14352406

№ 109 від 01.11.2019
 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
 Дем'яненко Аліни Анатоліївни,
 поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 051 «Економіка»,
 на тему: «Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку»

Представлені в дисертаційній роботі розробки з питань ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку були реалізовані на практиці.

Результати апробації дозволяють зробити висновок про доцільність використання запропонованого методичного підходу до ідентифікації домінантних загроз безпеки людського розвитку та складу їх показників, що дає змогу обґрунтувати пріоритетні напрями комплексного забезпечення безпеки людського розвитку, а також взаємоузгодити дії державних та недержавних установ та організацій щодо запобігання негативного впливу дестабілізуючих чинників.

Довідка видана без фінансових зобов'язань установи перед автором.

Керівник ГО «Чисте довкілля
 Слобожанщини»

І. Б. Васильєв

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

61166, м. Харків, пр. Науки, 9-А, тел. (057) 702-03-04, факс: (057) 702-07-17
 E-mail: post@hneu.edu.ua, http://www.hneu.edu.ua

№ 19/86-09-145/1 від 25.11.19

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій

Дем'яненко Аліни Анатоліївни,

поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 051 «Економіка»,

на тему: «Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку»

Основні теоретичні і практичні положення дисертаційної роботи Дем'яненко А. А. використані для поглиблення теоретичного забезпечення навчального процесу на кафедрі економіки та соціальних наук Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця при викладанні дисциплін «Розвиток персоналу» (підготовка магістрів зі спеціальності 051 «Економіка» освітньої програми «Управління персоналу та економіка праці») та «Людський розвиток» (підготовка бакалаврів зі спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» освітньої програми «Управління соціальною сферою»). Найбільш конструктивними серед них, з теоретичної точки зору, є виділені передумови формування концепції людського розвитку, сформульовані основні підходи до розуміння категорії людського розвитку; уточнення визначення поняття «безпека людського розвитку», особливість якого полягає у розгляді процесу безпеки людського розвитку, як стану стійкої та динамічної рівноваги розширення можливостей і свобод людини, головною метою якого є забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації потенціалу, що постійно набувається в процесі розвитку для досягнення гідного рівня життя при мінімальному впливі загроз.

Заступник керівника
 (проректор з науково-педагогічної
 роботи)

В. І. Отенко

Завідувач кафедри економіки та
 соціальних наук

Г. В. Назарова

183733